

GENÇ KALEMLER

Güz 2015 • Yıl 1 • Sayı 2 Tarih, Düşünce ve Kültür Dergisi

Bugünün Cevabı Geçmişte Saklıdır

“Türkiye’de (Osmanlı Devleti’nde) hiç kimse diğerlerinden soyu sebebiyle ayrı tutulmaz. Herkese görevine, makamına göre saygı gösterilir. Böyle olduğu için merasimde kıdem kavgası çıkmaz. Her adam yaptığı işte gösterdiği hünere göre ona ayrılan yere geçer. Herkesi memuriyetine bizzat sultanın kendisi atar, vazifelerini belirler. Bunları yaparken (atadıklarının) ne zenginliğine ne de sınıf farkına dikkat eder. Adayın sahip olduğu nüfuzu ve şöhreti göz önünde bulundurmaz. Sadece her birinin meziyetlerini düşünür. Kısacası burada herkes aldığı görevde yapabileceklerine, marifetlerine bakılarak bir makama getirilir; soyuna veya malına, mülküne göre değil (...) Bizim yöntemlerimiz çok daha farklı. Meziyetlere hiç önem vermeyiz. Her şey soya bağlıdır. Yüksek mevkilere çıkabilmenin tek yolu budur”

Diplomat Busbecq, İstanbul (1554-1562)

Aksaray Üniversitesi
GENÇ KALEMLER
Tarih, Düşünce ve Kültür Dergisi

Altı aylık yerel, süreli yayın

*Bu Dergi,
Aksaray Üniversitesi Genç Tarihçiler Topluluğu Yayınıdır*

Genel Yayın Yönetmeni
Necmettin AYGÜN

Yazı İşleri Sorumlusu
Taner ASLAN

Yayın Editörleri
Cankut SARI
Gülhanım VARLI
Oğuz ÜYÜMEZ

Yayın Koordinatörü
Remzi KUZUOĞLU

Danışma Kurulu
Doç. Dr. Necmettin AYGÜN
Doç. Dr. Taner ASLAN
Doç. Dr. Remzi KUZUOĞLU
Doç. Dr. Mustafa GÖKÇE
Yrd. Doç. Dr. Fatih TUĞLUOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Cihat YILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. Selahattin SATILMIŞ
Yrd. Doç. Dr. Eyyub ŞİMŞEK
Yrd. Doç. Dr. Abdolvahid SOOFİZADEH
Öğr. Gör. Şerife ŞİMŞEK
Öğr. Gör. Aliye KUZUOĞLU
Arş. Gör. Engin ÇAKIRBAŞ
Arş. Gör. Selim KARAGÖZ
Arş. Gör. Mehmet BAYRAM
Arş. Gör. Adem KELEŞ
Arş. Gör. Selvinaz METE

Kapak Tasarımı
Abdullah SİNGİN

Dizgi ve Sayfa Tasarımı
Cemile AYGÜN

İletişim: asugencnkalemler@gmail.com

Ön, ön iç kapak: <http://www.trt1.com.tr/dirilis-ertugrul/39014>
Arka kapak: Atilla Alp BÖLÜKBAŞI

Baskı
Yeni Aksaray Gazetecilik ve Matbaacılık Ltd. Şti.
Belediye Yanı 68100 / Aksaray
0382 2121335

Merhaba...

İhtişamlı günlerine rağmen, gerileyip zamanla yok olan Osmanlı Devletini referans göstermek suretiyle; tarihimizin, geçmişe ait değerlerimizin itibarsızlaştırılmasına dayalı tarih ve kültür anlayışı 1930'lardan 80'lere kadar devlet felsefesi olarak uygulamada kalmıştır. Bu felsefe, yeni ulus-devletin kimlik oluşumuna ve yaşamını idame ettirmesine imkân sağlamış olmakla beraber, pek çok siyasi ve sosyal sorunun ortaya çıkmasına da ön ayak olmuştur. "Gönül ve kalp dilinin" ihmal edildiği "ilim bilmez tarih hatırlamaz" bir neslin yetiştiği; "fikriyatın yerini maddiyatın aldığı" bu süreçte "sosyal ve toplumsal dinamiklerimizin neredeyse yok olma aşamasına gelmesi" bu olumsuzluklardan en önemlisidir. Bu münasebetle dergimizde yer alan "Üsküdarlı Ressam Hoca Ali Rizâ Bey" adındaki makalenin içselleştirilmesi meramımızı anlamayı kolaylaştıracaktır.

Ülkemizde, sosyal bilimler alanında 80'lerden beri hız kazanan araştırma ve incelemeler, geçmişe dayalı tarih, düşünce ve kültür dünyamızın, ilim ve irfan çalışmalarının hiç de yabana atılacak mesabede olmadığını ortaya koymuştur. Bilhassa 1800'lerin başlarından beri uygulamaya giren, devlet-toplum felsefesini zenginleştirmek, modernleştirmek amaçlı gayret ve emeklerin Genç Türkiye Cumhuriyetinin ve bu günkü sosyo-kültürel canlılığın ortaya çıkışında "belirleyici" etken olduğu şimdilerde daha iyi anlaşılmaktadır. Kadim zamanlarda sadece devlet örgütlenmesine değil, toplumsal ve kültürel aydınlanmaya; ahlak ve sanat telakkisine de katkı sağlayan müstesna kişiliklerin var olduğu; toplumsal hafızamızı tazeleyen, geçmişimizin zenginliğini açıkça gözler önüne seren yakın tarihlerde okur ile buluşan araştırma ve incelemeler ile sabittir. Sadece gönülümüzü değil, fikrimizi de zenginleştiren, ferahlatan bu çalışmalar arasında M. Uğur DERMAN, Taşa TOROS, Beşir AYVAZOĞLU, Ahmet Y. OCAK Ali BİRİNCİ, İsmail ERÜNSAL ve İsmail KARA Beyefendiler tarafından kaleme alınan çalışmalar öncelikle akla gelmektedir. Bu araştırmalar, düşünce ve kültür tarihimizin siyasi ve askeri tarihimiz kadar zengin olduğunu sarıh hâle getiren, tam manasıyla vesika hükmünde olan çalışmalardır.

"Tarih", "düşünce" ve "kültür" merkezli araştırma ve incelemelerden numuneler sunmanın yanında geleceğin yazar ve düşünürlerine kabiliyetlerini sergileme imkânı sağlamayı da hedefleyen Genç Kalemler Dergisi ikinci sayı ile karşımızdadır. Baskı ve tasarım kalitesiyle olduğu kadar hedeflediği kitleyi merkeze almasıyla da takdire şayan bulunan dergimizin bu sayısında üniversitemiz içinden olduğu kadar üniversitemiz dışından da bizlere destek olan kıymetli şahsiyetlerin araştırma ve incelemeleri yer almaktadır. M. Uğur DERMAN, E. Fehmi EROĞLU, M. Fırat GÜL Beyefendiler ile Füsün ERTUĞ Hanımefendilere bu vesile ile minnettarız. Sosyal bilimlerin her bir alanına dönük araştırma ve incelemelere açık olan dergimizin sonraki sayılarında daha başka kıymetli haiz kişilikleri görmek mutluluk verecektir. Dergimizin hazırlanışından basımına kadar katkıları sınırsız olan Aksaray Üniversitesi Rektörlüğüne, Rektörlüğe bağlı Sağlık, Kültür ve Spor Dairesi ile Bilgi İşlem Dairesi Başkanlıklarına; Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Birimine ve Tarih Bölümü Öğretim Elemanlarına teşekkür ederiz. Daha güzel sayılarda buluşmak ümidiyle...

Necmettin AYGÜN

İÇİNDEKİLER

Bilge Kağan Anıt Mezar Kazıları <i>Remzi KUZUOĞLU</i>	3
Göbekli Tepe: Dünyanın İlk Tapınağı <i>Fatih ÖZTÜRK</i>	6
Atatürk ve Arkeoloji <i>Osman DOĞAN</i>	8
Priskos'un Eserinde Yer Alan Türk Adetleri <i>Eren F. EROĞLU</i>	10
Tatar Halk Efsanelerinde Şureli Tipi Üzerine <i>Halilcan AKGÜN</i>	18
Gazi Umur Bey ve Baltaoğlu Süleyman Paşa <i>Cankut SARI</i>	22
İran Türkmenleri <i>Abdolhabid SOOFİZADEH</i>	26
Ahıska ve Ahıskalılar <i>Adem İBAR</i>	28
Gaspıralı'yı Anlamak <i>Dilek YILDIZ</i>	35
II. Abdülhamid Han'ın Hayatı <i>Sefa ALP</i>	41
II. Abdülhamid'in Dış Politikası <i>Ufuk GELEN</i>	48
II. Abdülhamid'in Panislamist Politikası <i>Barış ALP</i>	54
II. Abdülhamid Dönemine Ait Bazı İmar ve Bayındırlık Faaliyetleri <i>Dilek ÜLKER</i>	59
İttihat ve Terakki Cemiyeti <i>Seval YOLAÇAN</i>	65
Üsküdarlı Ressam Hoca Ali Rıza Bey <i>M. Uğur DERMAN</i>	74
Arap-İsrail Savaşları ve Türkiye <i>Rabiye BALCI</i>	80
Türkiye'de Yerli Bir Felsefe Yapmanın İmkkanı Olarak Nurettin TOPÇU <i>Zübeyr OVACIK</i>	85
Dinden Uzaklaşan Türkiye <i>Volkan ERTİT</i>	87
Paradigmalar Değişirken Toplumbilimleri Öncelemek <i>Necmettin AYGÜN</i>	90
Kapadokya'da Bir Köyün Tarihine ve Tarımsal Geçmişine Dair Notlar <i>Füsun ERTUĞ</i>	96
Arşivden <i>Necmettin AYGÜN</i>	106
Aksaraylı Bir Ermeni'nin Anıları <i>M. Fırat GÜL</i>	108
İğne-İplikle Geçen Bir Ömür: Kuddusi ARIK <i>Oğuz ÜYÜMEZ</i>	110

Bilge Kağan Anıt Mezar Kazıları

Remzi KUZUOĞLU / Doç. Dr, ASÜ, FEF, Tarih Bölümü

Moğolistan'ın başkenti Ulaan Batar'ın yaklaşık 450 km. batısında, Koşo-Sadam bölgesinde yer alan Orhun vadisi, II. Göktürk Kağanlığı'nın en önemli iki idaresine ait olan, Bilge Kağan ve Kül Tigin Anıt Mezar Külliyesi'ne ev sahipliği yapmaktadır. Türk tarihinin en önemli arkeolojik eserlerinin yer aldığı bölgede ilk araştırma, 1891 yılında Radloff tarafından gerçekleştirilmiş, 1958 yılında ise, Köl Tigin Anıt Mezarı'nda Jisl tarafından kapsamlı bir kazı çalışması yapılmıştır. Radloff'un çalışmalarından yaklaşık 109 yıl sonra "T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) ve Moğolistan Eğitim, Kültür ve Bilim Başkanlığı Ortaklaşa Projesi" ile Türk bilim insanları, ilk defa bu bölgede bulunmuşlar ve 2000-2003 yılları arasında Bilge Kağan Anıt Mezarı'nda Moğol meslektaşları ile birlikte arkeolojik kazı çalışmaları gerçekleştirmişlerdir.

2000 yılı çalışmalarında öncelik, korumasız şekilde üç parça halinde yerde yatık vaziyette duran Bengü Taşın, yüzeyde görülen Bilge Kağan ile eşini tasvir eden heykellerin ve Köl Tigin Anıt Mezarı'nda yazılı abidenin haricinde kalan diğer heykellerin, TİKA tarafından müze amaçlı yaptırılmış olan binaya taşınarak, koruma altına alınmasına verilmiştir. Aynı yıl Anonim IV olarak adlandırılan ve Köl-Tigin Anıt Mezar'ın yaklaşık 100 metre kuzeyinde yer alan sembolik mezarı yapılan kazı çalışmaları ile motifli bir taş sanduka ortaya çıkarılmıştır. Sanduka üzerindeki birbirlerine bakan mitolojik iki kuş motifi, Türk sanat tarihinin eşsiz eserlerinden biridir.

2001 yılı kazı çalışmalarında, Türk tarihi-

nin en büyük arkeolojik keşiflerinden biri gerçekleştirilmiştir. Anıt mezarın sunak kısmında, daha önce kaynaklarda belirtilmeyen motifli bir taş sanduka ortaya çıkarılmış, bu sanduka ile sunak arasındaki alanda yapılan kazılar neticesinde altın, gümüş ve değerli taşlardan oluşan, "Bilge Kağan'ın Hazinesi" olarak da adlandırılan eserler gün yüzüne çıkarılmıştır. Çiçek motifli gümüş kakmalarla süslü bir sandık içerisine konulduğu anlaşılan ve içinde başta Kağan'ın tacı ve kemeri olmak üzere, çeşitli süs ve ziynet eşyaları bulunan bu eserler, İslamiyet öncesi Türk dönemine ait, bilinen bir Türk hükümdarının en eski özel eşyaları olma özelliğine de sahiptir. O dönem Türk sanatının ulaştığı seviyeyi ve zenginliği ortaya koyan bu eserler arasında, özellikle, gagasında kıymetli bir taş tutan kuş motifli altın taç, en dikkat çekici buluntudur. Mitolojik kuş motifli bu taç, Köl Tigin'in başı olarak değerlendirilen eserde tasvir edilen taç ve Anonim IV'de açığa çıkarılan taş sanduka üzerindeki kuş motifi ile büyük benzerlik göstermektedir. Ayrıca, bu tür benzerlikler taş sanduka ve heykeller üzerindeki motiflerde de görülmektedir. Örneğin Bilge Kağan heykelinde görülen kemer işleme-

si, buluntular arasında olan altın kemere çok benzemektedir. Yine, sunak taşının hemen yanındaki taş sanduka ve bu kazı döneminde Anonim IV'ün kuzeyinde bulunan Anonim III'de ortaya çıkarılan taş sanduka üzerinde görülen çiçek motifi, yukarıda bahsi geçen gümüş kakmalarla benzerlik teşkil etmektedir.

Bu dönem yapılan çalışmalarda bir diğer önemli faaliyet ise, 2000 yılında müze binasına taşınan üç parça halindeki yazılı taşın, birleştirilerek yeniden dikilmesi olmuştur. Bir başka ifadeyle, Bilge Kağan'ın oğlu İçen tarafından 735 yılında dikilen abide, 1266 yıl sonra yeniden ayağa kaldırılmıştır. Bu kazı dönemi çalışmaları neticesinde ayrıca, Anıt Mezar'ın planı ve yapımında kullanılan malzeme hakkında da önemli tespitlere ulaşılmıştır. En önemli tespitlerden biri, bu yapı-

nın kil platform üzerine inşa edildiğinin anlaşılmasıdır. Buna ilaveten giriş kısmındaki kazı faaliyetleriyle, yazıta ait bazı parçalar bulunmuş ve yazıdaki eksik olan kısımlar kısmen tamamlanmıştır.

2002 kazı döneminde, Anıt Mezar'ın planına yönelik çalışmalara devam edilmiştir. Özellikle Anıt Mezar'ı çevreleyen istinat duvarının ve kısmen de kanalların ortaya çıkarılmasına ağırlık verilmiştir. Ele geçen sıva parçalarından, bark ve istinat duvarının iç cephelerinde, kırmızı ve beyaz renklerin ağırlıklı olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bunların yanında, duvar üzerindeki kiremitlerin, yağmur sularını kanallara yönlendirmek amacıyla iki farklı ebatla hazırlandığı; buna göre büyük ve gri renkte olan kiremitlerin daha eğimli ve kanallara yönelik, aynı renkte küçük olanlar ise, daha dik ve içe doğru düzenlendikleri ve bu şekilde yağmur sularının 2003 yılında ortaya çıkarılan künklerle yönlendirildiği anlaşılmıştır. Bu yıl yapılan bir diğer tespit, barkı ayakta tutan ahşap sütunların oturduğu kare mermer kaideler ve bunların konumlarından, barkın iki katlı bir çatı ile örtüldüğüdür.

2003 yılı en kapsamlı kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği dönemdir. Bu yılki çalışmalar neticesinde ele geçen en önemli arkeolojik buluntu, üzeri tasvirli bir kiremittir. Türk kültür tarihinin en kıymetli eserleri arasında yer alan bu kiremit üzerinde, atının üzerinde geriye dönük düşmanlarına ok atan savaşçı tasviri yer almaktadır. Bu dönem kazılarında, önceki yıllarda yapılan jeodezi çalışmaları ile belirlenen plan karelerin dikkate alınması suretiyle, doğu batı istikametinde; giriş bölümü, kaplumbağa ve çevresi, bark ve çevresi, sunak ve çevresi, duvar ve kanal kesimleri açmaları üzerinde yoğun bir çalışma planı uygulanmıştır. Buna göre; Bilge Kağan Anıt Mezarı'nın, duvarlarla çevrili dikdörtgen alan içerisinde, giriş kısmında yazılı taş ve tören yolu, orta bölümde bark ve sonrasında sunak kısmı olmak üzere üç asıl bölümden meydana geldiği ve etrafının bir kanala çevrili olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak; 2000-2003 yılları arasında, Türk-Moğol bilim heyeti tarafından Bilge

Kağan Anıt Mezarı'nda gerçekleştirilen arkeolojik kazılar neticesinde, İslamiyet öncesi Türk kültür tarihine ışık tutacak son derece önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Özellikle Bilge Kağan'a ait eserler ve üzeri tasvirli kiremit, eşsiz buluntular olarak karşımızda durmaktadır. Ayrıca, diğer arkeolojik eserler ve mimari unsurlarıyla birlikte Bilge Kağan Anıt Mezarı, Göktürk Dönemi'nde ulaşılan dil, sanat ve mimarideki yüksek seviyeyi tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır. Bugün bu eserler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından kazı bölgesinde yaptırılan müzede sergilenmekte ve geçmişin bir emaneti olarak geleceğimize ışık tutmaktadırlar.

Kazı ile İlgili Görseller

Göbekli Tepe: Dünyanın İlk Tapınağı

Fatih ÖZTÜRK / ASÜ, FEF, Tarih Bölümü Mezunu, Dağıstan Devlet Üniversitesi Pedagoji Fakültesi Rusça Hazırlık Öğrencisi

Paleolitik Dönem toplulukları arkalarında eşsiz kanıtlar bıraktılar. Doğal kutsal alanlar, kaya sığınakları, mağaralar belirli ritüeller için kullanılan mekânlardı. Bu dönemde hayvanlar manevi dünyaya hâkim olmuşlar, mağara duvarlarında ve taştan, kemikten, fildişinden yapılan nesnelerin üzerinde tasvir edilmişlerdir. İnsan betimlemeleri ise oldukça az idi. Yakın Doğu'da, Buzul Çağı'nın sona ermesinden sonra yeni bir yaşam biçimi ortaya çıktı: Yiyecek üreten bir kültür. İnsanlık tarihi açısından son derece önemli bir yere sahip olan bu değişimle beraber inanç sistemleri de değişti. Artık yaşamın en önemli noktasında insan durmaktaydı.

Neolitik Döneme dair tüm düşüncelerimizi değiştiren Göbekli Tepe, Türkiye'nin güneydoğusunda, Fırat bölgesinde, Şanlıurfa'nın kuzeydoğusuna 15 km. uzaklıktadır. 1963'te fark edilen dokuz hektarlık kazı bölgesinin önemi, yaklaşık 10 yıl sonra tarlasını karasabanla sürerken bulunduğu oymalı taşı müzeye götüren Mahmut Kılıç sayesinde anlaşılabilmiştir. 1995 yılından itibaren Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Klaus Schmidt başkanlığında yürütülen kazılar neticesinde, Göbekli Tepe M.Ö. 9600-8000 yıllarına, Erken ve Orta Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlendirilmiş ve pek çok anıtsal yapı ortaya çıkarılmıştır. Çalışmalar, bu mimari unsurların bir kutsal alan için inşa edildiklerini ve bu dönemde halen avcı toplayıcı olarak yaşamlarını sürdüren toplulukların bir kült merkezi olduğunu göstermektedir.

Dünyanın en eski tapınağı olarak kabul edilen Göbekli Tepe'de tapınma amaçlı törensel alanlara ait mimari kalıntılar, di-

kili taşlar ve üzerinde kabartmalı yabani hayvan ve bitki figürlerinin bulunduğu taşlar gün yüzüne çıkartılmıştır. Arkeoloji dünyasının en büyük keşiflerinden biri olarak kabul edilen bu kutsal alan, daha tam olarak yerleşik hayata geçmemiş olduğu düşünülen avcı-toplayıcı toplumların tapınak inşa etmiş olduğunu göstermesi bakımında ilk örnektir ve bu durumun şehirleşme, yani medeniyet tarihinde devrim niteliğinde bir buluş olduğu kabul edilmektedir

Göbekli Tepe'nin Arkeolojik Yapısı

Günümüzden yaklaşık 12.000 yıl önce bölge insanının büyük bir buluşma merkezi olan Göbekli Tepe, günlük yaşama yönelik mekânlarla değil, törensel amaçlı inşa edilmiş, özel yapılarla kaplıdır. Dairesel veya oval planlı, çapları 30 metreye ulaşan bu yapıların sayısı 20'yi bulmaktadır. Bunlardan 6 tanesi kazı sırasında

ortaya çıkarılmış, diğerleri jeomanyetik ve georadar yöntemleriyle yapılan toprak üstü ölçümler sonucunda tespit edilmiştir. Dairesel yapıların içindeki daha uzun iki dikilitaşın etrafına yerleştirilen devasa T-biçimli dikili taşlarla oluşturulan anıtsal mimariye sahip bu alan, Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen eski bir tabaka ile tanımlanmaktadır. Daha erken evre olan Erken ve Orta Çanak Çömleksiz Neolitik B, genellikle sadece iki küçük merkezi dikilitaş içeren veya hiç dikilitaş içermeyen daha küçük dikdörtgen yapılar ile temsil edilir. Dikilitaşlar, duvarlar ve sekiler aracılığıyla birbirleriyle bağlantılıdır ve sadece hayvan motifleriyle süslenmemiştir. Bazı durumlarda, bunların stilize insan benzeri varlıkları betimleyen heykeller olduğunu gösterir biçimde eller ve kollarla dekore edildikleri görülmektedir. Soyut bir şahsa ait olmayan bu T-biçim-

li varlıkların, büyük ihtimalle olağandışı bir dünyaya ait oldukları düşünülmektedir. T-biçimli dikilitaşların üzerlerinde kabartma tekniğinde yapılan hayvan motifleri ve çeşitli soyut semboller, sadece süsleme unsuru olarak yapılmamışlardır. Bir tür haberleşme sisteminin kalıntıları, 12.000 yıl öncesinin sembolik dünyasını ve mesajlarını bugüne ulaştıran bulgular olarak kabul edilmektedirler.

Göbekli Tepe’de A Yapısı’nda, aralarında yaklaşık 17 hayvanın yer aldığı bir “ağ” benzeri, iç içe girmiş yılanların da yer aldığı gizemli kabartmalar mevcuttur. B Yapısı’nda merkezi dikilitaşların ön yüzünde, zıplayan birer erkek tilki tasviri bulunur. C Yapısı ise antik dönemde tahribe uğramıştır. Burada ağırlıklı hayvan tasviri domuzdur. Yapılar arasında en korunmuşu D Yapısı’dır. Yapı’da tilki ve yılan betimlemesi ortaktır, ancak geniş bir figür çeşitliliği vardır. Tasvirler arasında yaban domuzları, öküzler, ceylanlar, yabaneşekleri ve etçil bir hayvan, turnalar, leylekler, ibis ve ördek gibi kuşlar yer almaktadır. D Yapısı’nın merkezi dikilitaşlarının üzerinde insan kolları ve ellerinin yanında kemer ve peştemaller de belirtilmiştir. Bu durum T-biçimli bu taşların antropomorfik kimliğe sahip olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır. Yüzleri olmayan bu varlıkların, anlaşılma-yan amaçlar için Göbekli Tepe’de bir araya gelen doğüstü güçlerle ilişkili olabilecekleri ifade edilmektedir.

Göbekli Tepe mimarisinin temelini oluşturan antropomorfik dikilitaşlar, insanoğlunun ilk defa üç boyutlu olarak betimlemesine yönelik ilk girişimler ve doğal büyüklüklere sahip heykellerin doğal özellikleri gibi, önemli zihinsel değişimini yansıtır. İnsan, yapıların merkezinde yer almakta, hayvanlar ise birer simge olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayvanlar artık, Paleolitik dönemlerde olduğu gibi inanç sisteminin merkezinde yer almamaktadır. Göbekli Tepe dikilitaşları üzerinde M veya H harfleri olarak tanımlanabilecek, ya da hilal ve daire şeklindeki kimi sembollere de rastlanır. Schmidt’e göre steller üzerindeki tasvirlerin tanziminde ve bunların ilk dikilişlerinde belirli bir düzen olmalıdır, ancak

stellerin yeniden kullanımı ve yerlerinin değiştirilmesi gerçeği karşısında bu sıralama mantığını anlamak şimdilik olası değildir. Göbekli Tepe’deki dikilitaşlar üzerinde karmaşık bir simgeler sisteminin varlığı açıktır. Bu sütunların üzerleri, Neolitik dönemin diğer çağdaş yerleşmelerinde ele geçen ikonografik buluntular üzerinde de rastlanan sembollerden oluşan birer tablo gibidirler.

Göbekli Tepe’nin tüm buluntuları etkileyici yetkin bir taş işçiliğini yansıtmakta, taş üzerinde kabartma tekniğiyle yapılan motiflerin içerik zenginliği ise karmaşık bir düşünsel düzeye ulaşıldığını göstermektedir. Tüm bu bulguların yanında, eserlerin nitelik ve nicelikleri gözlemlendiğinde, rastlantısal değil, düzenli bir tekrarlanma şeklinde saptanabilen büyük boyutluluk, anıtsallık ve sayısal yoğunluk, arka planda olması gereken gelişen sosyal düzenin, organizasyon ve koordinasyon kabiliyetinin ipuçlarını vermektedir. Göbekli Tepe’nin anıtsal yapıları, onu yapan Neolitik Dönem insanları tarafından bilinçli olarak doldurulmuş ve kapatılmıştır. Bu dönemde hayat tarzlarını da değiştirmeye başlayan son avcılar, eski kimliklerini, avcı toplayıcı yaşamlarında onlar için en önemli olan inanışlarını, sembol dünyalarını tahrip etmeden kapatılarak terk etmişlerdir. Bu nedenle son avcıların buluşma merkezi olan bu eşsiz tapınaklar ıssız, ırak ve sessiz doğal ortamda, tahrip edilmeden günümüze kadar ulaşabilmiştir.

İnsanlık tarihi hakkında bildiklerimizi yeniden düşünmemizi sağlayacak, yerleşik tarih anlayışını ve bilgilerini değiştirip, dinler tarihini sorgulatacak, bir kısmımızın varlığından haberi dahi olmadığı bir arkeolojik çalışma 1995 yılından beri Urfa Göbekli Tepe’de devam etmektedir. Yapımı M.Ö. 9600’lere kadar uzanan Göbekli Tepe tarihteki en eski ve en büyük ibadet merkezi olarak bilinmektedir. Göbekli Tepe, İngiltere’de bulunan Stonehenge’den yaklaşık 7000, Mısır piramitlerinden ise yaklaşık 7500 yıl daha eskidir. Ayrıca, yerleşik hayata geçişi temsil eden kültür bitkisi buğdayın atasına da Göbekli Tepe eteklerinde rastlanmıştır.

tır. İnşa edildikten 1000 yıl sonra üstleri insanlar tarafından kapatılarak gömülen bu tapınaklar yeniden gün ışığına çıkıyor. Neolitik döneme ait Göbekli Tepe, ilk tapınağın, dolayısıyla yeryüzündeki ilk inancın merkezi olabilmesi açısından önemlidir. Bu bölgede yaklaşık 20 tapınak tespit edilmiş ve şu ana kadar yalnızca 6 tapınak gün ışığına çıkartılmıştır. Göbekli Tepe’nin inşa edildiği dönemde insanoğlu bitki toplayan ve hayvanları avlayan küçük gruplar halinde sürekliliğini sağlıyordu. Kayalık bölgelerden, büyük sütunların ve ağır taşların el arabaları ve yük hayvanları olmadan 2 kilometre taşınarak Göbekli Tepe’ye getirilmesi için muhtemelen tarihte insanların ilk defa bu kadar kalabalık bir şekilde bir arada olması gerekmişti.

Özdam S. “Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu’da Din ve Sosyal Yapı”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt 26, Sayı 1, Temmuz 2011.

Schmidt K. (2013), Göbekli Tepe-Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul.

Üçlü M.Sait, Göbekli Tepe Uygarlığı; Kimliğini Arayan Kent, Vesta Yayınevi, İstanbul,2012. <http://www.gobeklitepeturkey.org/pdf/G%C3%B6beklitepeKitap.pdf>.

Atatürk ve Arkeoloji

Osman DOĞANAY / Doç. Dr, ASÜ, FEF, Arkeoloji Bölümü

Arkeolojinin bir bilim dalı olarak Türkiye’de yer edinmesinde ve gelişmesinde Atatürk’ün büyük emeği vardır. Atatürk, “*Bir vatanın sahibi olmanın yolu, o topraklarda yaşamış tarihi olayları bilmek, doğmuş uygarlıkları tanıma ve sahip olmaktan geçer*”, diyerek ülkemiz için arkeoloji biliminin ne kadar önemli olduğuna işaret etmiştir. 21 Şubat 1931 tarihinde Konya gezisi sırasında dönemin başbakanı İsmet İnönü’ye çektiği meşhur telgrafında Atatürk şunları söylemektedir;

Başmüvekkil İsmet Paşa Hazretlerine;

Son tetkik seyahatlerimde muhtelif yerlerdeki müzeleri ve eski sanat ve medeniyet eserlerini de gözden geçirdim.

İstanbul’dan başka Bursa, İzmir, Antalya, Adana ve Konya’da mevcut müzeleri gördüm. Bunlarda şimdiye kadar bulunabilen bazı eserler muhafaza olunmakta ve kısmen de ecebi mütebassısların yardımıyla tasnif edilmektedir. Ancak memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin ilerde tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hale gelmiş olan âbidelerin muhafazaları için Müze Müdürlüklerine ve hafriyat işlerinde kullanılmak üzere Arkeoloji mütebassıslarına kat’i lüzum vardır. Bunun için Maarifçe harice tahsile gönderilecek talebeden bir kısmının bu şubeye tahsisi muvafık olacağı fikrindeyim.

Konya’da asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle büyük bir harabi içinde bulunmalarına rağmen sekiz asır evvelki Türk medeniyetinin hakiki mimari şabeserleri sayılacak kayıpte bazı mebani vardır. Bunlardan bilhassa Karatay Medresesi, Alâeddin Câmii, Sahip Ata Medrese Camii ve Türbesi, Sırcalı Mescit ve İnce Minareli Cami derhal ve müstacelen tâmirle muhtaç bir haldedirler. Bu tâmirin gecikmesi ve âbidelerin kâmilin indirasını mucip olacağından evvelâ asker işgalinde bulunanların tabliyesinin ve kâffesinin mütebassıs zevat nezâretiyile tâmirinin temin buyurulmasını rica ederim.

Yeni kurulan Türkiye’de arkeoloji bilimini icra edecek yetişmiş personel bulunmadığı için Atatürk devlet bursuyla yurt dışına öğrenciler gönderir. Arif Müfit Mansel, Ekrem Akurgal, Halet Çambel, Halil Demircioğlu ve Sedat Alp, Atatürk tarafından 1930’lu yıllarda bursiyer olarak yurtdışına gönderilen ilk öğrencilerdir. Bu bilim insanları ülkelerine döndüklerinde bugün üniversitelerimizdeki arkeoloji bölümlerinin temelini atarlar ve birçok hocamızın yetişmesine katkı sağlarlar. Atatürk’ün yurt

dışına arkeoloji eğitimi alması için gönderdiği ilk öğrencilerden Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal Avrupa macerası ile ilgili önemli bir anısını paylaşır;

“1935 yılı yaz aylarında, Milli Eğitim Bakanlığı’nın talimatıyla Avrupa’da arkeoloji ve tarih okuyan öğrencilerin iki ay süreyle Türkiye’de kazılara katılma talimatı geldi. Berlin’den Halil Demircioğlu ve Sedat Alp ile Paris’ten Halet Çambel Orta Anadolu’da Hitit kazılarına, Ekrem Akurgal ise Batı Anadolu antik çağ kazılarına katılma emrini aldılar. İki ay süreyle bütün Batı Anadolu’yu ve müzelerini bir arkeoloji öğrencisi olarak böylece ilk defa gezmeye fırsatını buldum. Her gittiğim yerde nerede kalacağım programlanmıştı. Bazı seyahatlerimde özel taksi tutmam bile sağlanmıştı. Çok yararlı bir gezi oldu ve bana ileride yapacağım çalışmalar için, ilk düşüncelere girişimi sağladı. Türkiye’de eski çağ tarihi ve arkeoloji bilimleri, ortaya çıkışlarını ve gelişmelerini Atatürk’e borçludur”.

Atatürk, Yalova’da Afet İnan’a şunları söylemiştir;

“Çamurdan tuğla, çanak çömlek ilk insanın yaptığı eserlerdendir. Hayvanları ehlileştirmek onlardan muhtelif suretlerle istifade etmek, hayvanları sürüler halinde bulundurmak, insanların ilk yaptığı işlerdendir. Ziraat de böyledir. Bundan başka insanlar buldukları mıntıkaya göre kerpiçten, tuğladan veya taştan binalar yaptılar. Kanallar açarak bataklıkları kurutmak, muhtelif tarzda sulama usulleri de insanların ilk buldukları şeylerdendir. Güneşi ve yıldızları müşabede sayesinde takvimin esasını koyan, tabiatın en büyük kuvvet olduğunu keşfeden binlerce sene evvel yaşamış eski insanlardır. Gemi inşa eden ve denizlerde dolaşmak kabiliyetini de gösteren, ticaret etmesini öğrenen bu insanlardır. Bütün bu saydıklarımız dünyada ve bütün beşeriyette ilk medeni eserlerdir...”.

Atatürk, Almanya ziyaretinde Berlin Müzesi’ni gezmiş ve bu müzede incelemelerde bulunmuştur. Daha sonraları Topkapı Sarayı Müzesi’nin kuruluş çalışmalarını denetlerken Tahsin Öz’e, Pergamon Müzesi’ndeki Zeus Tapınağı’nın kendisini çok etkilediğini ve Türkiye’den kaçırıldığı için çok üzülmediğini ifade etmiştir.

Atatürk 1927 yılında Sultanahmet ve civarını gezer. Arkeoloji

Müzesini ve Topkapı Sarayı Müzesini ziyaret eder. Henüz ziyarete kapalı olan Hırka-i Saadet Dairesini açtırarak ziyaret eder ve padişah portrelerini tek tek inceler. 1929 yılı Eylül ayında Sultanahmet Camii restorasyonunu inceler ve onarımın hızlandırılması yönünde talimatlar verir. Sultanahmet civarını ziyaretinde Ayasofya'nın durumu dikkatini çeker. Ayasofya'yı hemen Maarif Vekâletine bağlatarak müze olmasını sağlar ve "...Ehli salîp artıklarının her devirde tamamını çeken Ayasofya'yı müze yapıp ilim âlemine bediye ediyorumuz" der. Topkapı Sarayını bir ziyaretinde kütüphanede Piri Reis'in Amerika kıtası haritasını gören Atatürk bunun gizli olmamasını, dünyaya ve özellikle Amerika'ya gösterilmesini ister. Atatürk, Anadolu'nun kadim uygarlıklarının bilimsel esaslara göre araştırılmasını ister. Bunun için 15 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasını sağlar. Mirasının büyük bir bölümünü Türk Tarih Kurumu'na, kazı ve araştırmalarda kullanılmak üzere bağışlar.

Atatürk 5 Mayıs 1933 günü Millî Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip ile Ankara Ahlatlıbel kazılarını inceler. Bu kazıda Cumhuriyet döneminin ilk Arkeologları, Tarihçileri, Sanat Tarihçileri, Filologları ve Antropologları yer almaktaydı. Hamit Zübeyr Koşay ve Remzi Oğuz Arık tarafından yürütülen Alacahöyük kazılarında 22 Ağustos 1935'te, ileride Ankara'nın simgesi olacak meşhur "Güneş Kursu" bulunur. Atatürk, 1935 yılında Yalova deniz köşküne çağırıldığı Afet İnan ve Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Cemil Çambel'e 10 maddelik bir direktif yazdırır. Bunlar;

1-Her türlü tarihi vesika, malzeme ve abideleri bulmak, toplamak ve muhafaza ve restore etmek,

2-Memleket içinde ve dışındaki bir halde açıkta duran tarihi eserler tabir olunmak, çalınmak, satılmak, zıya'ya uğramak ve zamanla kendine harap olmak teblihesinden masun bulundurmamak için hükümetçe bütün tedbirler alınacak,

3-Hükümet otoritelerinin ve belediyelerin yakın ilgi, takip ve mesuliyetleri altında usanmaz bir propaganda faaliyeti ile ve Basın Yayın Umum Müdürlüğü nezareti ve takibi altında günlük gazete ve mecmualarda yaptırılacak süreklî, tesirli, popüler neşriyatla, bu millî tarih mallarını asıl sahibi olan Türk halkına muhafaza ettirmek,

4-Gerek içerde ve gerek dışarıdaki müzeler ve kütüphanelerde mevcut eski eserlerin ve tabloların kopyalarından koleksiyonlar vücudaya getirmek,

5-Ankara, İstanbul, Bursa İzmir, Edirne'de muayyen devirlere ve kültürlerle ait eserleri toplayarak bu şehirleri büyük üslupta birer eski eserler ve abideler merkezî haline koymak,

6-Ecnebi tarih ekspedisyenlerin büyük sermayelerle başardıkları kazıları, ileride mali kudretimizin vüsath zamanında yapmak üzere, şimdilik, küçük miqyaslarda kazılar tertibi ile arkeolojik ve antropolojik araştırmalar ve keşifler yapmak,

7-Memleket içinde ve dışındaki mühim kazı ve keşif yerlerine seyahatler tertip ederek, bulunan tarihi eserler ve abideler üzerinde ilmi tetkikler yapmak,

8-Hükümete düşen işleri, bu projeleri uygulamakla görevli komisyonların Hükümet nezdinde takip etmeleri,

9-Yabancı bilim müesseseleriyle ve otoriteleriyle, mütebassıslarla işbirliği kurmak,

10-Kültür Bakanlığının verimli yardımını ve işbirliğini sağlamak.

Türk Tarih Kurumu desteğiyle Atatürk döneminde yapılan kazılar; Alacahöyük kazısı, Karaoğlan Höyüğü kazısı, Çankırı Kapı kazısı, Ankara Augustus Tapınağı kazısı, Ahlatlıbel Kazısı, Gavurkale kazısı, Karalar kazısı. Ankara'daki Mahmut Paşa Bedesteni ve Kurşunlu Hanı mimar Zühtü Bey tarafından restore edilerek Anadolu Medeniyetleri Müzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Genç bilim insanları ve arkeologlar olarak bizler de Mustafa Kemal Atatürk'ü saygıyla anıyor ve sözlerimizi Atatürk'ün şu veciz sözüyle bitirmek istiyoruz;

"Vefasız insandan dost, vefasız toplumdan millet olmaz. Görkemli geçmişimize sahip çıkalım".

* Görseller için bkz. Tahsin Özgüç, Kültepe, İstanbul 205: Figür 1; Dört "sığın royal" damga mühür baskılı çömlek, s.136 ve Figür 2; Boya bezemeli meyvelerin düz ağız kenarı üstüne yatmış pozda antilop figürinleri, s.163

Priskos'un Eserinde Yer Alan Türk Adetleri

Eren F. EROĞLU / Muğla Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi

Bu çalışmada, Avrupa Hunları hakkındaki temel birinci el kaynak olan Priskos'un eserinde aktardığı Hun adetlerinin analizi ve diğer Türk topluluklarının adetleriyle kıyaslama amaçlanmıştır. Priskos, Hun Hakanı Atilla'ya elçilik görevinde bulunmuş ve gözlemlerini Bizans tarihçisiyle birlikte aktarmıştır. Eserin satır aralarında, karşılaştığı Hun adetlerini aktaran müverrih, anlatımda detaylı bir tasvir gerçekleştirmemiştir.

Avrupa Hunlarının tarihi hakkında önemli bilgiler veren Priskos, Propontis (Marmara Denizi) kıyısında Panium olarak adlandırılan yerde dünyaya gelmiştir. 410-420 yılları arasında doğduğu tahmin edilen Priskos'un 472'de öldüğü düşünülmektedir. İmparatorluk memuru Maximinus ile kurduğu dostluk sayesinde İmparator II. Theodosius (408-450) tarafından 449 yılında Atilla'ya gönderilen elçilik heyetinde yer almıştır. Heyette aktif rol alan Priskos, Theodosius'a kızgınlığı sebebiyle elçileri kabul etmek istemeyen Atilla'yı ikna etmiş ve elçileri kabul etmesini sağlamıştır. Elçilik görevinden sonra 8 ciltlik bir eser yazmıştır. Eserinde sadece Doğu Roma İmparatorluğu değil, çeşitli devletlerden ve topluluklardan da bahseden Priskos, aktardıkları ve anlatımıyla kendisinden sonra gelen Iordanes, Evagrius, Ioannes Malalas, Theophanes gibi önemli Doğu Roma tarihçilerini etkilemiş, eserlerinde kendisinden yazar, tarihçi olarak bahsedilmiştir.

Eserinde başta Hunlar olmak üzere çeşitli topluluklar hakkında birçok olumsuz ifade kullanan Priskos'un neden böyle bir tutum izlediği düşünüldüğünde, yaşadığı dönem ve öncesindeki siyasi olaylardan dolayı olduğu görülür. III. yüzyılda en geniş sınırlarına ulaşan Roma İmparatorluğu, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir çöküş sürecine girmiştir. İmparatorluk, egemenliği altındaki Gotlar, Alanlar başta olmak üzere çeşitli topluluklarla yoğun mücadelelere girmiştir. Yaşanan bu sancılı süreç sonucunda 285 yılında İmparator Diocletian yönetimi kolaylaştırmak amacıyla imparatorluğun ayrılma sürecini başlatmıştır. IV. yüzyılda İmparator Konstantin Byzantium (Konstantinopolis/İstanbul) kentini imparatorluğun yeni başkenti ilan etmiş ve 395'te I. Theodosius'un ölümü ile Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmıştır.

Roma, bu çalkantılı dönemi yaşarken evvelden Asya'da bulunan Hunlar, III. yüzyılda devletlerinin sona ermesiyle batıya

doğru göç etmeye başlamış, Aral Gölü ile Kafkas Dağları'nın kuzeyi arasındaki sahaya yerleşmişlerdir. Hunlar daha sonra tekrar batı yönlü harekete geçmiş ve 374'te Volga kıyılarında yoğunlaşmışlardır. Burada Ostrogotlarla yaptıkları savaşta onları yenilgiye uğratmışlardır. Hunlar ardından Vizigotlarla mücadele etmişlerdir. Onları baskı altına alarak batıya göç etmelerini sağlamışlar; böylece Avrupa'nın siyasi ve etnik çehresini değiştiren ünlü Kavimler Göçü'nü başlatmışlardır. İlerleyen yıllarda bazı Germen topluluklarını da itaat altına alan Hunlar, Balkanlardan Avrupa'nın içlerine dek uzanan bir egemenlik tesis etmişlerdir. Ulduz, Karaton ve Rua dönemlerinde Doğu ve Batı Roma ile yoğun diplomatik ve askeri mücadelelerde bulunan Hunlar, Atilla'nın önderliğinde en güçlü dönemlerine ulaşmışlardır. Hunların Avrupa'da büyük bir egemenlik kurmasını hiçbir Romalı kabullenememiştir. Priskos, Antik Yunan'dan gelen bir asabiyet ve anlayışla, tıpkı diğer Romalılar gibi, Hunları "barbar" olarak nitelendirmiştir. Ancak onun bu olumsuz özelliğine rağmen eseri, V. yüzyıldaki Hun faaliyetlerinin ana kaynağı olmuştur. Hun adetleri ve kültürü hakkında da önemli bilgiler veren Priskos, eserinde o dönem Romalılarla ilişkide bulunan Ogur, Onogur, Sarı Ogur ve Akhunlardan bahsetmiş, Türk boylarının Avrupa'daki dağılımı hakkında günümüze ışık tutmuştur.

Devlet Yönetimi

Tarihin ilk devirlerinden itibaren teşkilatlılıklarıyla diğer milletlere karşı her zaman üstün olan Türkler, kurdukları devletlerle ve gerçekleştirdikleri siyasi teşkilatlanmalarla dünya tarihinde önemli rol oynamış, yönetim alanında diğer milletlere örnek olmuşlardır. Bu durum, onların devlet yönetiminde temel aldıkları töre adlı kanunlardan ve uygulamalardan kaynaklanmıştır. Törelere sıkı sıkıya bağlı oldukları bilinen Hunlar, bu özelliklerini Avrupa'da da sürdürmüşlerdir. Hun topraklarını gezen Priskos da şahit olduğu töreleri eserine aktarmıştır. Müverrih eserinde, Doğu Roma ve Hunlar arasında imzalanan Margus Antlaşması gereği Romalıların, Hunlardan kaçan ve

yönetici sülalesinden gelen iki kişiyi onlara teslim ettiğini; Hunların da kaçakları halkın gözü önünde çarımha gererek öldürdüğünü bahsetmiştir. Priskos, eserinin ilerleyen sayfalarında da benzer bir olayı anlatmıştır. Aralarında yönetici sülalesine mensup bazı kişilerin de bulunduğu ve Atilla emrinde askerlik yapmayı reddetmiş bir grup Hun kaçağının, Doğu Romalılara sığınmıştır. Yaşanan bu olayı unutmayan Atilla ise Gelibolu'da Doğu Romalılarla imzalanacak barış antlaşmasında kaçakların iadesini şart koşmuştur. Antlaşmanın gerçekleşmesini isteyen Doğu Romalılar ise kaçakları Hunlara teslim etmişler, Hunlar da orada kaçakları infaz etmiştir.

Hunların ülkeden kaçanlara karşı gösterdiği bu sert tutum, tarihin ilk devirlerinden itibaren Türklerde var olan yurda, vatanı bağlılık, devlete itaat bilincinden ve devlete, orduya başkaldırıların cezalandırılması töresinden kaynaklanmaktadır. Göktürk Yazıtlarında “Ey Türk halkı kötü huyundan vazgeç ve pişman ol! İtaatsizliğin yüzünden seni besleyip doyurmuş olan akıllı hakanın ile bağımsız ve müreffeh devletine karşı kendin hata ettin ve nifak soktun” dizeleriyle yer bulan devlete itaat anlayışı, Türk devletlerinde vazgeçilmez kural olmuştur. Hali hazırda büyük bir suç olan devlete itaat etmeme, başka devletlere sığınma durumu gerçekleştiğinde affedilmez bir hale gelmiştir. Bu eylemi gerçekleştirenler her daim, kim olurlarsa olsunlar yöneticiler tarafından takip edilmiş, sığındıkları devletlerden istenmişlerdir. Atilla'nın yaptığı bu tutumu, Roma'ya sığınan kaçakları talep eden Avar Hakanı Bayan başta olmak üzere, çeşitli Türk hükümdarları gerçekleştirmiş, en son örneği de kendisine isyan eden Şehzade Bayezid'i talep eden II. Selim olmuştur.

Türk töresiyle ilgili Priskos tarafından anlatılan bir başka durumsa devletin üst kademelerindekilerin hükümdara olan bağlılığıdır. Eserde, Hun komutanı olan Edekon'un Romalılara Atilla'nın mektubunu getirdiğinde, Romalıların Edekon'a kendi saflarına geçmesi için yüklü miktarda para teklif ettiği ve Atilla'ya karşı suikast düzenlemelerinde yardımcı olmalarını istedikleri aktarılmıştır. Edekon bu teklifi “Beyden habersiz kölenin ayrılıp gitmesi büyük adaletsizliktir” sözüyle reddetmiş, ardından Romalıların üstelemesi karşısında kabul etmiş gözükümüştür. Ülkeye döndüğünde olayı Atilla'ya detaylıca anlatmıştır. Romalılar, başarısız girişimin benzerini Atilla'nın bir diğer komutanı Onegesius'a yapmış, o da “Romalılar böyle tatlı dille benim kandırılabilceğimi, efendime hıyanet edebileceğimi mi zannediyorlar? İskit terbiyemi, hanımlarımı, çocuklarımı, soyumu unutarak Atilla'nın yanında hizmetçi olmayı Romalılar nezdinde zengin bir adam olmaya tercih mi edeceğim?” cevabıyla reddetmiştir. Bu olayın benzeri, Gök Türkler döneminde Çinliler tarafından benzer şekilde tatbik edilmiştir. Orhun Yazıtlarında bu durum, Çinlilerin hakana karşı halkı isyana teşvik ettiği, ancak Türklerde hükümdara bağlılığın esas olduğundan gerçekleşmediği şeklinde anlatılmıştır. Türklerde hakana yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiğine inanılmakta ve milli kültüre ait inançlara, töreye, ananelere kutsiyet aktarılarak bun-

ların korunmasında çok hassas davranılmaktadır. Zira bağımsızlık yalnız idareciler tarafından değil halk tarafından da ortak bir şuur halinde yaşatılmış, bağımsızlığın temel şartlarından birisi de devleti, milleti nizama sokmaya çalışana hakana itaat olmuştur.

Priskos'un eserinde o dönem Türklerinde devlet yönetiminde tarafsızlık ve adaletin temel olduğu, iyi savaşan herkese eşit davranıldığı ve yöneticilerin halkın şikâyetleri karşısında başvuru merci, baş hâkim görevinde olduğunu gösteren durumlar anlatılmıştır. Bunların başında, Grek birisiyle yaptığı sohbet gelmektedir. Köye Romalı Priskos'un geldiğini duyan bir Grek yanına gelmiş ve onunla Yunanca konuşup ona hayat hikâyesini anlatmıştır. Grek, Hunların, Mysorum adlı şehri fethettiğinde esir düşmüş ve Onegesius tarafından köle olarak seçilmiştir. Onegesius'un emrinde Romalılara ve Akatirlere karşı savaşan Grek, bu savaşlarda üstün yararlılık göstermiş ve bundan dolayı her savaşçı gibi ganimetten pay almıştır. Aldığı ganimeti Onegesius'a vererek özgürlüğüne kavuşmuş ancak Hunlardan gördüğü davranışlar sebebiyle onlarla yaşamaya devam etmiştir. Priskos'a Romalılarda görmediği adaleti, eşitliği ve insani davranışı Hunlarda gördüğünü överek anlatmış, Romalıların bu konularda Hunlardan geri kaldığını belirtmiştir. Grek'in bir esir olduğu halde savaşan pay alması ve bu sayede özgürlüğüne kavuşmasında Türklerdeki ordu-millet anlayışı yatmaktadır. Bu anlayış sonucu kadın-erkek, genç-yaşlı, Türk-yabancı, kısacası toplumdaki herkes gerektiğinde orduda yer almıştır. Bu anlayış “Türk asker doğar, asker yaşar ve asker olarak ölür.” sözüyle kültürde yerini almış, savaşlarda faydalı veya zararlı olanlara mutlaka karşılığını verilmiştir. Öyle ki, iyi savaşan düşmana bile olsa saygı duyulmuştur. Bu durumun örneği Avarlarca gerçekleştirilmiştir. Bulgaristan'ın Filibe şehrini kuşatan Avar Hakanı, şehir halkının cansiparane şehri savunduğunu görünce, şehir halkının cesaretine saygı duyarak kuşatmayı kaldırmış ve gönüllü olarak savaşan çekilmiştir.

Priskos'un adalet konusunda örnek verdiği bir diğer olaysa Atilla'nın anlaşmazlık yaşayan köylülerin davalarına bakması olmuştur. Müverrih, Atilla'nın halkın sorunlarını yardımcıları Onegesius ile dinleyerek durumları hakkında karar verdiğini aktarmıştır¹. Hunlarda görülen bu eylem, Kutadgu Bilig'de “Sen bütün iyilikler için, sebep sen oldun! Hem zorbalığa engel olmaya! Hem de töre ve adalet vermeye!” sözleriyle kendini gösteren, Türk kültüründeki adaletin bey tarafından tahsis edileceği anlayışından² gelmektedir. Bu anlayışın örnekleri hemen her Türk devletinde görülmüştür. Örneğin, Hazar Hakanı iki Müslüman, iki Hristiyan, iki Musevi ve bir Kam'dan oluşan heyetle davalara bakmış, Altın Orda Hanı mahkemeler için huzurunda bir adalet divanı kurmuş, Selçuklu ve Osmanlı'da sultanlar önemli davaları kadılar, imamlar, vezirler ile dinleyerek karar vermiştir. Kısacası bey tarafından adaletin sağlanması, Hunlardan itibaren tarihin her döneminde Türklerde görülmüştür³.

Sosyal Adetler

İstanbul'da aristokrasi içerisinde yaşayan ve sarayın lüks yaşantısına alışkın olan Priskos, eserinde Atilla'nın sıradan yaşantısı ve aristokrat sınıfın olmayışı karşısında şaşırıldığını anlatmıştır. Bu konuda ilk örnek olarak Atilla'nın çadırını, askerlerin halkın arasına kurmasını veren yazar⁴, Atilla'nın köyüne vardıklarında onun en gösterişli sarayının tahtadan yapıldığını⁵, akşam yemeğinde kendilerine ve masadaki Hunlara yemeklerin, içkilerin gümüş tabakta servis edildiği halde Atilla'ya tahta tabak ve kadehte sunulduğunu aktarmıştır. Priskos, yaşadığı bu olaylardan sonra Hun hükümdarının diğer ordu komutanlarının aksine gösterişsiz elbiselere, silahlara sahip olduğunu görmüş, onun emrindeki sıradan askerler gibi görüldüğünü ifade etmiştir⁶. Sadece Priskos tarafından değil, Gök Türk Hakanı İstemi'ye elçi olarak giden Menandros tarafından da gözlemlenen hükümdarların sade yaşantısı⁷, Türklerde sınıf farkının olmamasından ve hükümdarın halktan birisi gibi davranmasından kaynaklanmaktadır. Atilla ile en belirgin şekilde vücut bulan bu anlayış, İslamiyet'in kabulünden sonra da sürmüş, Kutadgu Bilig'de "Bey, cömert, alçak gönüllü ve sakin olmalıdır"⁸ ifadesiyle yerini korumuştur.

Atilla'nın şöleni (1870) Mórthan, Macaristan Ulusal Galerisi. Sağ alt köşede oturan Priskos

Hunlarla bir müddet beraber kalan ve onların yemek, sofraya, oturma düzeni, misafir ağırlama gibi çeşitli adetlerine dikkat eden Priskos, eserin satır aralarında bunlardan bahsetmiştir. Atilla ve beraberindekilerle yola çıkan Priskos, yolculukları esnasında Hunların kendilerine "medus" adındaki bal şarabı ve "kamum" dedikleri bira benzeri bir içkiyi ikram ettiklerini not düşmüştür⁹. Priskos tarafından aktarılan bu durum çeşitli kaynaklarda yerini almıştır. Çin yıllıklarında Hunların darıdan yapılan bir içkiyi¹⁰, Menandros'un seyahat notlarındaysa Gök Türklerin üzümden yapılmadığı belirtilen tatlı bir şarabı tükettikleri¹¹ kaydedilmiştir. İbn Fadlan ise eserinde İslamiyet'e yeni geçmiş Bulgar Türklerinin "sücü" dedikleri bal şerbetini kendisine ikram ettiklerini aktarmıştır¹². Priskos eserinde, gerek Atilla'nın

gerek Hunların önem verdiği bir diğer hususun misafiri ağırlamak olduğunu belirtmiş ve bu konuda çeşitli örneklerden bahsetmiştir. Bunların ilki olarak yolculuklarında fırtınaya tutuldukları bir gece bir Hun köyünde ağırlandıklarını anlatmıştır. Geldiklerini öğrenen ve köyün sahibesi olan Bleda'nın dul eşlerinden birisinin kendilerine ev tahsis ettiğini ve yiyecekler yolladığını aktaran Priskos, bu durumun onlarda bir saygı ifadesi olduğunu belirtmiştir. Köyde tecrübe ettiği misafirliğin benzerini Atilla'dan da gören Priskos, onun yemekte kendisini saygılı davrandığını, sofrada onca önemli Hun komutanı bulunduğu halde, en kıymetli ikinci yer olan sol tarafa kendisini oturttuğunu ve Hun Hakanının eline aldığı kadehle sırayla herkesi selamladığını, yemektekilerin de sırayla ayağa kalkıp Atilla'yı selamladıklarını, sağlık dilediklerini, bunların Hunlarda bir adet olduğunu¹³ aktarmıştır. Priskos'un karşılaştığı bu adet, ilk Türk topluluklarından itibaren gelen davetliyi onuruna uygun şekilde ağırlamak, en iyi şekilde yemekler ikram etmek, gerekirse ona mahsus kalacağı bir ev açmak şeklinde vazgeçilmez bir gelenek olmuş, konuk aş, konuk yatağı, konuk evi sözleriyle günümüze dek süregelmiştir¹⁴. Priskos'un karşılaştığı misafirleri kadehle selamlama geleneği ise kaynağını Gök Tanrı inanisinden almaktadır. Günümüze ulaşan en eski balballarda, kişinin göğüs

hizasında tuttuğu kadeh tasviriyle kendini göstermiştir¹⁵. Bu adet, Hunlarda zamanla dini hüviyetinin yanında değişik anlamlar kazanmıştır. Düşmandan esir getirine bir kadeh şarapla onurlandırma¹⁶, yabancı devletlerle yapılan antlaşmalarda yemine geçerlilik kazandırma¹⁷ gibi anlamlar kazanan kadeh kaldırma, misafiri onurlandırmak amacıyla¹⁸ da uygulanmıştır. Priskos'un karşılaştığı bir diğer adet olan misafiri en iyi şekilde karşılamak ve sofrada değer sırasına göre oturtmaksa tarih boyunca sıkça uygulanmıştır. Dede Korkut Hikâyelerinde Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek bölümünde Bayındır Han'ın gelenleri ipek halılar döşeli çadıra karşılaması¹⁹ şeklinde vücut bulan bu anlayış, gene aynı bölümde yer alan "Bayındır Hanun karşısında Kara Göne oğlu Kara Budak yayın dayanup durmuştu. Sağ yanında Kazan oğlu Uruz Beg oturmuştu. Sol yanında Kazılık Koca oğlu Yege nek oturmuştu."²⁰ sözleriyle Türklerde misafire karşı

bir protokol uygulandığının en belirgin örneği olmuştur. Ancak bu adet Priskos gibi Türk ülkelerini gezen, notlar alan diğer yabancılarda şaşkınlık yaratmış, eserlerinde bunu açık açık belirtmişlerdir. İstemi Yabgu'nun kendisine elçi gelen Roma heyetini kıymetli bir sedirde oturtup İran heyetini basit bir divanda oturtması Roma elçilerini hayrette bırakmış²¹, Bulgar Hakanı'nın sofrasındakilere saygı nişanesi olarak et parçaları kesip dağıtması, sofraya kişilerin derecesine göre sırayla oturtması İbn Fadlan²² tarafından anlaşılammış, Özbek Sultanı'nın gözdesi Taytuğlı Hatun'un sofranın başına İbn Battuta'yı oturtup ona saygı nişanesi olarak elleriyle ikramda bulunması kendisini heyecanlandırmıştır²³. Bunlara benzer tutum da Türk ülkelerini gezen Avrupalı Barbaro'nun eserinde "İki gün yolculuk

yaptıktan sonra Han'ın ikamet ettiği yere vardık. Diğerlerinden önce benim kılavuzuma hürmet gösterdiler. Ona istemeyeceği kadar çok et, ekmek, süt ve diğer şeylerden verdiler²⁴” sözleriyle yer almıştır.

Priskos, eserinde Türklerin hediyeye düşkün olduklarını gösteren ifadeler kullanmış ve bunu verdiği bazı örneklerde izah etmiştir. Dağıttığı hediyeleri detaylı yazmayan yazar, eserinin sadece bir bölümünde, Bleda'nın dul eşine gümüş fincan, kırmızı deriler, Hint biberi, palmiye meyvesi gibi o coğrafyada bulunmayan şeyleri takdim ettiğini belirterek verdiği hediyelerden dolayı kadının çok mutlu olduğunu eklemiştir²⁵. Atilla'nın “Kreka” adlı hanımına da hediyeler sunduğunu belirten yazar²⁶, Hun Hakanı'nın hediye konusundaki hassas olduğunu iki örnekle gözler önüne sermiştir. Antlaşmayı sürdürmek isteyen ve bu amaçla kendisinin huzuruna gelen Batı Roma elçilerine, önceden kendisine hediye olarak gönderildiğini öğrendiği ancak ulaşmayan altın kadehleri getirmeleri konusunda kızdığını ve antlaşmayı yenilemediğini aktaran Priskos²⁷, başka bir elçilik heyetinin takdim ettiği hediyelerin büyüklüğü karşısında Atilla'nın etkilendiğini ve barış şartlarına uyacağı konusunda yemin ettiğini belirtmiştir²⁸. Priskos'un aktardığı Türklerin hediyelere düşkün oluşu, VI. yüzyılda Doğu Roma İmparatoru II. Justinos'un da dikkatini çekmiştir. Justinos, barış antlaşması imzalamak istediği Avarlara kıymetli eşyalar yollamış, böylece onları kendi antlaşmaya ikna etmiştir²⁹. Priskos'un aktardıklarının benzerini diğer seyyahlar da söylemiştir. İbn Fadlan eserinde, Türk ülkelerinden geçen Müslüman tüccarların iyi ağırılanmak istiyorlarsa elbise, karabiber, kuru üzüm, başörtü, ceviz gibi şeyleri karşılaştığı, misafir olacağı Türklere hediye etmesini salık vermiş³⁰, Carpini ise Türklere notlarında elçi gelen kişilerin asla eli boş gelmemelerini, çünkü yöneticilerin, önemli komutanların, şehir yöneticilerinin gelen elçilerden kıymetli hediyeler beklediğini, eğer eli boş gelirlerse iyi muamele görmeyeceklerini belirtmiştir³¹. Onların bahsettiği bu durumu Çin casusu Wang Yen-Te, ziyaret ettiği Uygur Hakanı Arslan Han'ın sarayında yaşamıştır. Yen-Te, öncesinde hazırladığı ve hakana sunduğu kıymetli hediyelerden dolayı kendisi için eğlenceler düzenlediğini notları arasına yazmıştır³².

İslamiyet öncesi döneme ait birinci el kaynakların çoğunda sadece çadırda yaşadığı aktarılan Türkler, Priskos'un eserinde değişikliğe uğramıştır. Kitabın bazı yerlerinde Hunların kendilerine ait köylerde yaşadığını söyleyen yazar, eserin iki bölümünde Atilla'nın bugün hala kullanılan üyük/topak ev çadırların formuna benzeyen daire şeklinde ahşap yapılı, ustalıkla yapılmış süslemelere sahip, etrafı süs amaçlı ahşap çitlerle çevrili saraylarda ikamet ettiğini belirtmiştir³³. Yazarın belirttiği bu yerleşik hayat Hunlarda ilk kez M.Ö. III. yüzyılda Mete döneminde görülmüş olup Orhun vadisinde kerpiçten yapılmış evlerin buluntularıyla günümüze ulaşmıştır. Çin yıllıklarında, bazı Hun kavimlerinin başta ağaç kabuklarından imal olmak üzere çeşitli ev ve çadır formlarında toplu halde yaşamaya başladığı³⁴ ve bunun bir sonucu olarak M.Ö. 36'da etrafı sur-

larla çevrili bir şehir kurdukları kaydedilmiştir³⁵. Hunlar, Avrupa'ya geldikten sonra bu şehircilik kültürünü sürdürmüş, dört tekerli yük arabalarına kurulu çadırlarda veya toprak üzerine kurulu çadırlarla birlikte, coğrafi şartlar, ekonomik koşullar, hammaddenin kolayca temini gibi sebeplerle ahşaptan evlerde de yaşamışlardır³⁶.

Yöneticilerin aile yaşantılarını gözlemleyen Priskos, eserinin değişik yerlerinde Türk Hakanlarının tek eşli olmadığını gösteren ifadeler kullanmıştır. Atilla'nın³⁷ ve ağabeyi Bleda³⁸ ile Akhun yöneticisinin³⁹ eşlerinin çokça olduğunu söylemiştir. Müellifin aktardığı birden fazla eş mevzusu aslında İslamiyet öncesi Türk geleneklerinde sadece yöneticilere mahsus olmuş, halk tarafından çoğunlukla uygulanmamıştır. Zira toplumda kadına büyük saygı duyulmuş, değer verilmiş, sosyal alanda erkekle denk sayılmış, hatta babadan sonra evin direği görülmüştür. “Tek kadın uğurludur, çifti de kusurludur” sözüyle kendini gösteren kadına duyulan saygı ve tek eşlilik anlayışı, yöneticinin birden fazla eşe sahip olmasına önemli oranda etki etmiştir. Yöneticinin ilk eşinden sonra aldığı diğer eşler kuma sayılmış, ilk eş kadar halktan saygı görmemiştir. Onların doğurduğu çocuklar da baş hatunun üzerine kayıtlı sayılmış ve çoğunlukla ilk eşin çocuklarından dolayı tahta çıkamamıştır. Çünkü Türk devletlerinde birden fazla evlenen hükümdarın çocukları arasında kutun, soyun devamının sadece baş hatun sayılan ilk eşin doğurduğu çocuklarda olduğu düşünülmüştür⁴⁰.

Dini İnanışlar

Kaynakların yetersizliği sebebiyle M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren Gök Tanrı dinine inandığı bilinen Hunlar, Priskos döneminde dini inançlarını sürdürmüşler ve dinleri gereği çeşitli ritüeller sergilemişlerdir. Hun toplumuyla birebir iletişim kuran müellif, onları yakından incelemiş ve Roma toplumunda görmediği onlarda karşılaştığı bazı dini adetleri eserine yazmıştır. Bunların başında, Doğu Roma ile Atilla arasında Margus'ta gerçekleştirilen antlaşmanın, Hunlar tarafından yapılan dini bir merasimle pekiştirilmesi ve böylece barışın gerçekleştiğini⁴¹ yazmıştır. Priskos tarafından anlatılan bu adet, Türk tarihinin çeşitli dönemlerinde görülmüştür. Komşu devletlerle imzalanan antlaşmalardan sonra barışın kalıcılığını sağlamak amacıyla çoğu kez Tanrı üzerine yeminler edilmiş⁴², kimi zamanda Tanrı katında kabulünü sağlamak amacıyla çeşitli törenler gerçekleştirilmiştir. Bu konuda bilinen ilk örnek ise M.Ö. 43 yılına ait Çin yıllığında geçen ve Hunlarla Çinliler arasında gerçekleşen dini merasimdir. Kaynaklara göre, Çin elçileri ve Hunlar arasında bir antlaşma yapılmış, ardından Hun Hakanı ve maiyetindeki elçilerle beraber kutsal bir dağa çıkmışlardır. Burada Hun Hakanı beyaz bir atı Tanrı'ya kurban edip elçilerle yemin şarabı içmiş ve antlaşmanın pekişmesini sağlamıştır⁴³.

Eserde yer alan bir diğer dini âdeti gösterense Hunlar ve Doğu Roma elçileri arasında yaşananlardır. Buna göre, Doğu Roma topraklarında yaşayan Margus piskoposu, Hun sınırına girmiş ve bir Hun Hakanı'nın mezarındaki hazineleri çalmıştır.

Bu olay Hunlar tarafından affedilemez görülmüş, piskoposun kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir. Ancak Doğu Romalılar piskoposu teslim etmemişlerdir. Bu tutum üzerine Hunlar, Romalılara savaş açmıştır. Hunların savaşmasına sebep olan hakanın mezarındaki hazineler, Türklerin eski dini Gök Tanrı inancından kaynaklanmaktadır. Eski Türk dininde insanın ölümden sonra dirileceğine inanılmış, bu sebeple sonraki yaşamda rahat etmesi için değerli eşyaları, atları, hizmetçileri hatta eşleriyle birlikte gömülmüşlerdir. Bu konuda, M.Ö. III. yüzyıla ait bir Çin kaynağında, Türklerin ölümlerini iki katlı bir tabut içine koyup değerli kumaşlarla gömdükleri anlatılır. Gök Türkler dönemindeki cenaze törenini anlatan başka bir Çin kaynağındaysa, ölünün yaşamında kullandığı atı, eşyalarıyla beraber gömüldüğü aktarılır⁴⁴. Hunlarda ve Gök Türklerde görülen bu dini âdete, X. yüzyılda Abbasi Halifesinin elçi olarak Bulgarlara gönderilen İbn Fadlan ve XIII. yüzyılda Papa'nın elçisi olarak Moğollara gönderilen Carpini de rastlamıştır. Fadlan, seyahatnamesinde Oğuzlarda zengin birisi ölünce ev gibi bir çukur açtıklarını ve öleni giydirip yay, kemer gibi eşyalarıyla gömdüklerini belirtmiştir⁴⁵. Carpini ise başkent yakınlarında geldiği bir cenaze töreninde, ölünün oturmuş bir vaziyette önünde masa ve üzerinde kâseler, yiyecekler ve atı, eyeri, üzenisiyle gömüldüğünü aktarmıştır⁴⁶.

Sonuç olarak; Atilla'ya elçi olarak giden ve gözlemlediği, karşılaştığı veya duyduğu Türk adetlerini dönemin siyasi olaylarıyla birlikte eserinde belirten Priskos eserinde bunları aktarırken yerici bir tavır kullanmış, Türkleri barbar gören bir ruh haline bürünüştür. Ancak bu olumsuz özelliklerine rağmen gerek Atilla'yı gören ve tasvir eden tek müverrih olmuş, gerekse V. yüzyılda Hunların durumu hakkında diğer o yüzyıllara ait hiçbir kaynaktan yer almayan siyasi ve kültürel açıdan detaylı bilgileri veren kişi olmuştur. Onun aktardığı bilgiler ışığında Hunların Avrupa'daki durumu aydınlatılmış, o dönemin Hun toplumunun ne şekilde bir yaşantı sürdüğü, Doğu ve Batı Romalılar başta olmak üzere diğer Avrupalı topluluklarla ne şekilde bir siyasi ilişki yaşadığı ve devletin nasıl bir şekilde sona erdiği, Hun toplumunun bu sona eriş sürecinde neler yaptığı anlaşılmış, Hunlar hakkındaki sis perdesi önemli derece aralanmıştır. Zira yazarın aktardığı bu bilgiler son yüzyılda Avrupa'da bulunan arkeolojik verilerle de desteklenmiştir. Bütün bunlara ek olarak müverrihin aktardığı Hun adetlerinin önemli bir kısmının daha sonraki yüzyıllarda yaşamış ve çeşitli Türk topluluklarını ziyaret eden seyyahlar tarafından eserlerinde yer almıştır. Gerek Priskos'un gerekse seyyahların aktardığı ve birbir benzerlik gösteren bu kültürel doneler Türk kültürünün kaynağı, yaşadığı süreç ve dünyaya yayılımı, temel niteliklerinin neler olduğu hakkında günümüz tarihçilerine önemli bilgiler sunmaktadır.

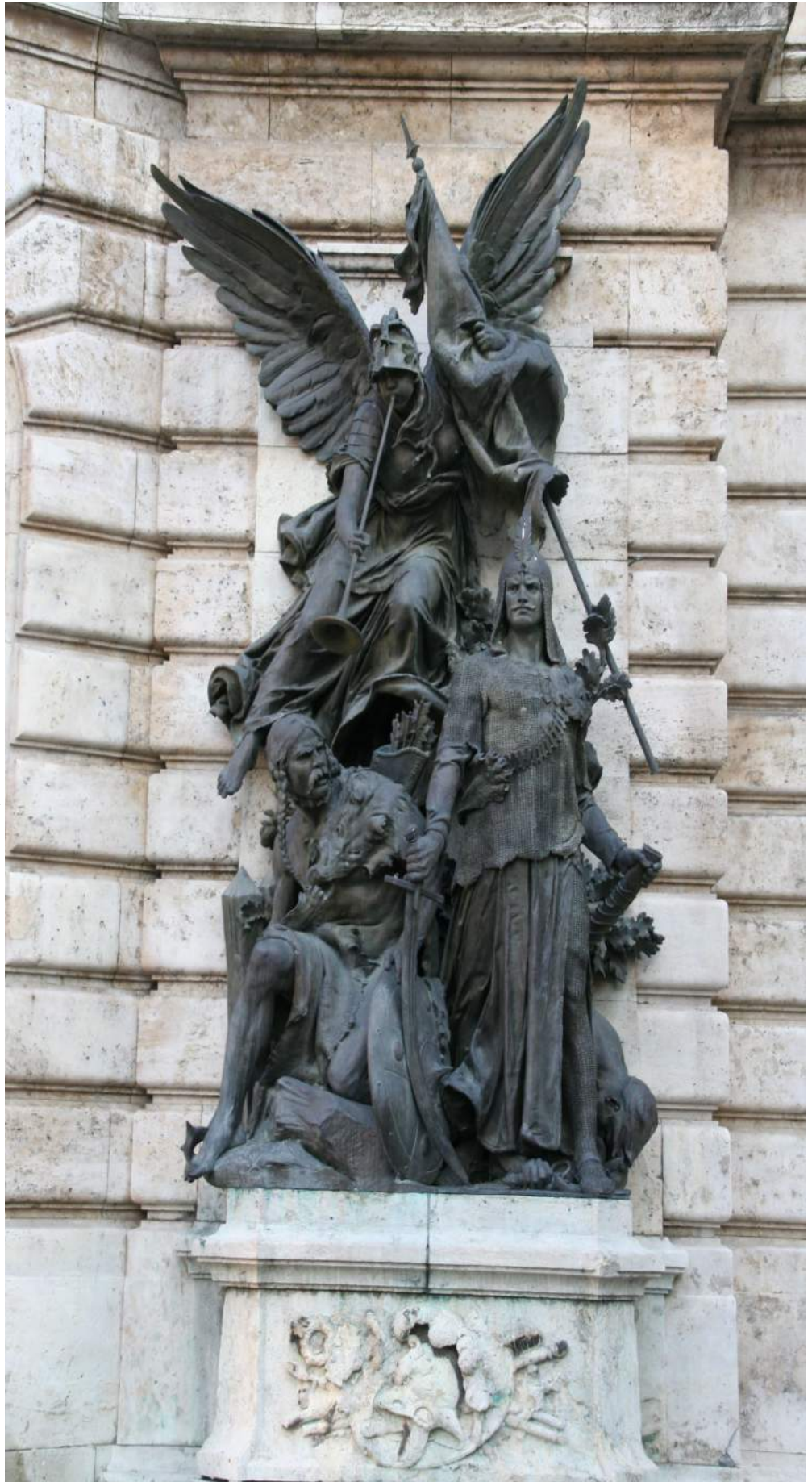
1 Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s.46.
2 Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s.407.
3 Saadettin Gömeç, *a.g.e.*, s.73.

- 4 Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s.31.
- 5 Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s.40.
- 6 Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s.50.
- 7 İsmail Mangaltepe, *a.g.e.*, s.54.
- 8 Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, s.86.
- 9 Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s.37.
- 10 Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.68.
- 11 İsmail Mangaltepe, *a.g.e.*, s.54.
- 12 Ramazan Şeşen, İbn Fadlan Seyahatnamesi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s.23.
- 13 Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s.49.
- 14 Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s.315-318.
- 15 Firudin Ağasioğlu, *Taşbaba Türk'ün Taş Yaddaşı*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2014, s.101; Bahaeddin Ögel, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 170.
- 16 Eberhard, *a.g.e.*, s.76.
- 17 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.293.
- 18 Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s.23.
- 19 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı-1*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s.116
- 20 Gürol Pehlivan, "Dede Korkut Kitabı'nda Oturma Düzeni Üzerine Yeni Bir Bakış", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi S. 14*, (Kış 2014), İzmir 2014, s. 207.
- 21 Hatice Palaz Erdemir, *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Gök-türk-Bizans İlişkileri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003, s.47.
- 22 Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s.23.
- 23 Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, İbn Battuta Seyahatnamesi C.I, (çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s.409.
- 24 Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, (çev. Tufan Gündüz), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, sf. 16.
- 25 Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s.38.
- 26 Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s.45.
- 27 Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s.39.
- 28 Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s.59.
- 29 İsmail Mangaltepe, *a.g.e.*, s.41-42.
- 30 Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s.12.
- 31 Ergin Ayan, *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi*, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara 2014, sf. 84-85.
- 32 Özkan İzgi, Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi, Türk Tarih Kurumları Yayınları, Ankara 2000, s.67-68.
- 33 Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s.38-55.
- 34 W. Eberhard, *a.g.e.*, s.65-96.
- 35 Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s.79.
- 36 Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s.173-174.
- 37 Ali Ahmetbeyoğlu, *Attila'nın Sarayı'nda Bir Romalı Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s.37.
- 38 Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s.38.
- 39 Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s.73.
- 40 Saadettin Gömeç, *a.g.e.*, s.34-39.
- 41 Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s.20.
- 42 Lev Nikolayevič Gumilev, *a.g.e.*, s.200.
- 43 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1998, s.105-106.
- 44 Abdülkadir İnan, *Tarih ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.177.
- 45 Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s.15.
- 46 Ergin Ayan, *a.g.e.*, s. 50.

Kaynakça

- AĞASIOĞLU, Firudin; Taşbaba Türk'ün Taş Yaddaşı, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2014.
AHMETBEYOĞLU, Ali; Attila'nın Sarayı'nda Bir Romalı Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.
.; Avrupa Hun İmparatorluğu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
.; "Büyük Hun Hükümdarı Atilla", Manas Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Dergisi S.7, (Temmuz 2003), Manas 2003.
AYAN, Ergin; Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara 2014.
BARBARO, Josaphat; Anadolu'ya ve İran'a Seyahat, (çev. Tufan Gün-

düz), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.
EBU ABDULLAH MUHAMMED İBN BATTUTA TANCİ; İbn Battuta Seyahatnamesi C.I, (çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
EBERHARD; Çin'in Şimal Komşuları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
ERDEMİR, Hatice Palaz; VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.
ERGİN, Muharrem; Dede Korkut Kitabı-1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
GÖMEÇ, Saadettin; Türk Kültürünün Ana Hatları, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.
GUMİLEV, Lev Nikolayeviç; Hunlar, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
İNAN, Abdülkadir; Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
İZGİ, Özkan; Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Millî Kültürü, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2000.
MANGALTEPE, İsmail; Bizans Kaynaklarında Türkler, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2009.
NEMETH, Gyula; Attila ve Hunları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
ÖGEL, Bahaeddin; İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
.; Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.
PEHLİVAN, Gürol; "Dede Korkut Kitabı'nda Oturma Düzeni Üzerine Yeni Bir Bakış", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, S. 14, (Kış 2014), İzmir 2014.
ŞEŞEN, Ramazan; İbn Fadlan Seyahatnamesi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.
TAŞAĞIL, Ahmet; Kök Tengri'nin Çocukları, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.
TEKİN, Talat; Orhon Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
TURAN, Osman; Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2005.
UNAN, Fahri; "Kanûnî Devri Şehzâde Mücadeleleri Ve Bunun Osmanlı Siyasî Ve Sosyal Târîhi Bakımından Önemi", Türk Yurdu Dergisi S.35, (Temmuz 1990), Ankara 1990.
ÜSTÜN, Abdullah; "Paniumlu Priscus Bir Müverrihin Entelektüel ve Mesleki Portresinden Kesitler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi S.53, Ankara 2013.
YUSUF HAS HACİP, Kutadgu Bilig, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009.

Kraliyet Sarayından-Budapeşte 2015
(Foto N. AYGÜN)

Tatar Halk Efsanelerinde Şürelî Tipi Üzerine

Halilcan AKGÜN / ASÜ, FEF, Tarih Bölümü III. Sınıf Öğrencisi

Kaynağını halkın geçmişinden, kültüründen ve buldukları coğrafyadan alan halk efsaneleri, bir milletin kimliğini ve karakteristik özelliklerini belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Şamanizm, Paganizm ve Animizm gibi inanışların izlerini taşıyan bu efsaneler, halkın erken dönemlerinde ki düşünce şeklini, çevre, doğa ile olan geleneksel bağlarını göstermektedir. Tüm halkların düşünce yapısında yer alan mitolojik yaratıklarla ilgili efsaneler ve inanışlar karakterlerin esrarengizliği ile bu halkların mitolojisinde özel yere sahiptirler. Şamanizm, Paganizm ve Animizm gibi inanışların doğrudan doğa ve çevre ile ilişkisi bulunan Türk, Altay ve Tatar gibi halkların doğada ve çevrede var olduklarına inandıkları iyelere efsane ve masallarında yer vermesi, iyelerin bu halkların edebiyatında da yer alması iyelerin onların inanışlarında ne kadar önemli yere sahip olduklarının göstergesidir. İyeler; Ev

İyesi, Ahır İyesi, Su İyesi, Orman İyesi, Şürelî, Albastı ve Obur olarak bilinirler. Orman İyesi inancı da Türk halk inanışları arasında çok yaygındır. Tatar halk efsanelerine baktığımızda da karşımıza Şürelî adında bir “Orman İyesi” çıkar.

Tatarlarda orman ruhu karşılığında yış kişi, ağaç kişi, şeki, urman periyi, urman sarğı ve yarımık gibi isimler kullanılsa da hiçbiri Şürelî kadar yaygın bir şöhrete sahip değildir. Değişik şivelerde Şürelî, Şurala, Çurala, Çürela olarak da bilinir. Şürelî Kayum Nasırı tarafından bilim, Abdullah Tukay’ın yazdığı bir şiirle de edebiyat dünyasına tanıtılmıştır. Tataristan’da Şürelî hakkında ki efsanelerin büyük bir kısmı derlenmiş ve hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Türkiye’de ise Mustafa Öner’in Abdullah Tukay’ın Şürelî adlı şiiri hakkında bir makalesi mevcuttur. Şürelî hakkında Radloff ise “Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı

Sözlüğü”nde, orman da yaşayan ağaç adam, gıdıklayarak öldüren yaratık şeklinde tanımlamıştır.

Şürelî bir Orman İyesi olduğundan Tatar halk efsanelerinde bir takım özelliklere sahiptir. Efsanelere göre Şürelî; Karanlık ormanda yaşar ve dış görünümü ile insana benzer. Lakin ağaçlar gibi uzun boylu, uzun kollu, parmakları iki-üç arşın uzunluktadır. Vücudu kıllarla kaplıdır, kulakları da uzundur ve nadiren de olsa alınının ortasında bir boynuzu vardır. Ayrıca koltuk altlarında bir delik bulunur ve bu delikten onun iç organları görünür bu sebeple kollarını hiçbir zaman kaldırmaz. Kollarını kaldırdığı zaman ağaçların dalları deliğe saplanır ve bu durum onu öldürebilir. Şürelî hem erkek hem kadın olarak görünebilir ve ormanda sürü halinde ya da ailece yaşar. Kadın Şürelî’nin göğüsleri çuval kadar olur ve göğüslerini omuzlarına

atarak ormanda dolanırlar. Şüreliler omuzlarından bükülerek yürür ve insan gibi konuşabildikleri için, ormanda bulunan insanları imdada çağırır ve onları yollarından saptırarak ormanın en karanlık köşelerine götürür. Kopuz sesini çok sever ve Galimcan Gıylmanov'un Tatar Mifları adlı kitabında ki mitolojik bir hikayede bu konuda şöyle denir: "Bir gün bir çoban ormanda at güderken gece ayı gelmesinden korkup ağaca çıkmış ve kopuz çalmaya başlamış. Bu kopuz sesine ormandan bir Şürelî gelmiş ve ağaç altında oynamaya başlamış. Oynaması durunca da "Hey, adam, ben de senin yanına ağaç başına çıkayım olurmu?" diye seslenmiş. Adam "Çık" demiş. Şürelî ağaca çıkmış ve kolları ile ağaç budaklarına asılmış. Adam da balta sapı ile Şürelî'nin kollarına vurup, onu yere düşürmüş." Bunun gibi bir çok hikayeden de anlaşılacağı üzere Şürelî, orman yolunda insanın karşısına çıkar ve yolunu kaybettiğini söyleyerek ağlar ve yardım ister. Amacı yardım etmek olan kişiyi de ormanın en karanlık köşesine götürür. Şürelî sadece yalnız insanlara bulaşır yanında başka bir insan veya köpek olan birine bulaşmaz ve yolunu kesmez. O, soru sormayı çok sever ama kendisine sorulan hiçbir soruyu cevaplamaz. Bunun yanında çok saf bir yaratıktır bu sebeple ona halk arasında bazen Urman Sarığı (Orman Koyunu) da denir. Şürelînin yanında gülerken dişlerinin görünmesi ve kahkahalar ile gülünmesi kişinin başını derde sokar. Gülüşünü ve dişlerini gördüğü kişiyi yada "gıdı gıdı oynayalım mı?" teklifini kabul edenleri uzun parmaklarıyla gıdıklayarak öldürür. Bazen parmakları o kadar kaşınır ki kişiyi kandırmaya bile gerek görmeden "gıdı gıdı" oynamayı teklif eder.

Şürelî yaşadığı sürece parmaklarını birkaç kez değiştirir ve Tatar Türklerinde bu parmakları orman yolunda bulan insanlar şanslı sayılırlar. Yukarıda bildirdiğimiz gibi Şürelî köpek ile kamçıdan çok korkar ve ormana gelen insana her şeyden önce "Hav hav var mı? Çuh çuh var mı?" diye sorar ve köpek ile kamçı sesini duyunca kaçarmış. Şürelî'nin bir özelliği daha ata

binmeyi çok sever ve orman yanında otlayan at sürüsünden en iyi atı seçer ve onun üzerine binip gün boyu koşturup oynar. Tatarlar, sürüden herhangi bir atın eve ter içinde döndüğünü görünce, onun üzerinde Şürelî'nin koşturduğuna inanırlar. Bazen insanlar en iyi atı sürüye üzerine zift yakıp gönderirler. O ata Şürelî bindiğinde yapışır ve inemediği için atla birlikte köye gelir ve at ile yakalanan Şürelî çoğu zaman cezalandırılıp öldürülür: onu hamama kapatılarak yakalar yahut ateşe atarlarmış. Bazen sopa ile dövüp öldürürlermiş. Fakat cezalandırılıp öldürülen Şürelî, ölmeden önce insanlara ve onların oturduğu köye beddua edip kargışlarsa bu beddua insanları ve köyü en kötü şekilde etkilemiş. Bu konuda Tatar halkında birçok mitolojik hikâye mevcuttur. Şürelî'nin ölümüne sebep olan köy fakirliğe uğrar ya da artık bir hane bile artamaz veya yangından yok olurmuş. Örneğin: "Karabay adlı bir köyden bir amca atını otlamak için kıra bırakıyormuş. Bir gün sabah atını almaya gitmiş ve onun ter içinde kaldığını görmüş. Amca iyice şaşırıp bu hale. Bir de bu at ile bütün gün saban sürmesi gerekiyormuş. Ertesi gün gene at ter içinde kalmış. Amcanın aklına büyüklerin söyledikleri gelmiş ve o, bu sefer atı kıra sırtına zift sıvayarak göndermiş. Ertesi gün erkenden atını almaya gitmek için avluya çıkınca "Hey, kapıyı aç, atını getirdim!" diye bağırarak bir ses duymuş. Kapıyı açınca gözlerine inanmamış: Atın sırtında zifte yapışmış Şürelî oturuyormuş. Bu amcanın avlusuna halk toplanıp Şürelî'yi balta kolu ile dövmeye başlamışlar. Vurup öldürürlerdi fakat Şürelî'nin bir damla kanından daha birkaç Şürelî yaratılabilirmiş. Şürelî bağırıp çağırmış, sonunda ağlaya ağlaya "Köyünüz altı haneyi aşmasın" diye beddua ederek Kıbla dağına yönelmiş. Köy o günden bu güne altı-yedi haneyi geçmemiş." Görüldüğü gibi Şüreliden kurtulmak veya öldürmek için çeşitli yollar vardır bunlar ormanda veya Şürelî'nin yakalandığı yerde uygulanır genellikle. Şürelî'yi öldürmek veya ondan kurtulmak için;

a-Akarsu veya İçme Suyuna Doğru Koşmak: Şürelî bir kişiyi kovalamaya başladığında, kişi bir akarsuya doğru koşup sızma veya yüzme yoluyla karşıya geçerse, Şürelî sudan korktuğu için ona bir şey yapamaz. Yalnız Şürelî suyun kaynağını öğrenirse çok hızlı koşarak oradan karşıya geçer ve gelip kişiyi yine yakalar. Fakat suyun aşağı tarafı gösterilirse denize ulaşır, şaşırıp kalır. Ayrıca Şürelî geldiğinde içme suyu baştan aşağı dökülürse, Şürelî ıslak olan insanları gıdıklamadığı için kurtulmak mümkün olur.

b-Sıkıştır Sıkıştır Oynamak: Bu oyun Bıltır adlı bir genç tarafından ortaya çıkarılmıştır. Gıdı gıdı oynamak isteyen Şürelî'nin teklifine şart koşan Bıdır Abdullah Tukay'ın şiirinde; "Yalnız gücüm yetmiyor, Gel birlikte tutalım, Kaldıralım kütüğü, Arabaya atalım" ifadesi ile Şürelî'nin parmaklarını bir ağacın yarığına sıkıştırıp onu öyle bırakıp gider. Bu şekilde Şürelî'nin gıdıklamasından ve ölümden kurtulur.

c-Atın Sırtına Katran Sürmek: Yukarıdaki hikayede de bahsedildiği gibi Şürelî sırtına katran sürülmüş bir at aracılığıyla yakalanır; ocakta veya hamamda yakılarak öldürülür, taş atılarak veya sopa ile vurularak ona eziyet edilir.

Görüldüğü üzere Şürelî bir orman ruhu olarak tarif edilmektedir. Tatar, Başkurt, Çuvaş ve diğer Türk boyları arasında böyle bir yaratığın ortaya çıkmış olması pek de şaşırtıcı değildir. Bilindiği üzere Türkler arasında orman kutsaldır. Nitekim Oğuz Kağan ve Uygur Türeyiş destanlarında olduğu gibi kahramanların ağaçtan türemesi, Altay Türklerine ait Maaday Kara destanının kahramanı Kögüdey Mergen'in ağaç tarafından beslenmesi, yine Gök Türklerde ve Uygurlarda Ötüken ormanı ve özellikle kayın ve ardıc ağaçlarının kutsal olması, Sibiry'a'daki Türkler arasında da orman ruhunun bulunması orman kültürünün izleridir. Şürelî'nin yalnızca ilkbaharda, özellikle de tabiatın yeşerdiği dönemde ağaç kesmeye giden kişilere musallat olması, belki de Türklerde ağaç kesme ile ilgili tabuların olmasından

kaynaklanmaktadır. Nitekim ağaçla ilgili deyimlerimizin ve atasözlerimizin bolluğu da bunun kanıtıdır. Tatar halk efsanelerinde bazen Şürelî'ye benzeyen Yarımıtık adlı bir başka orman ruhu daha vardır. Ural ve Sibirya Tatarları ormanda Yarımıtık adlı yaratığın yaşadığına inanırlar. Yarımıtık'ın bazı özellikleri Şürelî'ye benzer. O da insanları gıdıklamaktan hoşlanır, ata binmeyi sever. Yarımıtık, yarım vücutlu (bütün vücutlu olduğu zaman da tek gözlü, tek kollu, tek ayaklı) bir yaratıktır. İnsanlar ondan çok korkarlar ve ona adayıp beyaz horoz kurban ederlermiş. Yarımıtık, çok meraklı imiş, köye kadar gelip dolaşır, insanları izlermiş. Yarımıtık'tan kurtulmak için de ayakkabıları, giysileri ters giymek gerekiyormuş. Yarımıtık kelimesine Başkurt Türklerinde bugün de rastlamaktayız. Bu kelime, saf insanlar için kullanılır. Bunun sebebi galiba Şürelî ve Yarımıtık gibi mitolojik varlıkların çok saf, aptal olarak bilinmesidir. Yarımıtık'a ait arkeolojik kalıntıların incelenmesiyle, onun Türklerin çok eski dönemlerden gelen bir ruh olduğu, hatıraları unutulmaya başlanınca onun yerini bugünkü Şürelî karakterinin aldığı kabul edilmiştir.

Kazaklar Şürelî'ye Sorel derler. Çuvaş Türkleri ise Şürelî'yi Arşuri yada Arzurri olarak tanırlar ve onun kır sakallı ihtiyar veya yakışıklı bir genç kılığında olduğuna inanırlar. Çuvaşlardaki Arşuri, ölen veya yaşlı, sakat, hasta vb. olmasından dolayı ormana terk edilen, normal olarak gömülmemiş, öldürülmüş kişilerin ruhlarından meydana gelmiştir. Arşuri, kadın veya erkek olabilir, maymun şeklindedir; kılıdır; büyük bir başı, uzun saçları vardır; ikisi önde ikisi de arkada olmak üzere dört gözü vardır, yüzü kap-karadır, üç ayağı, üç eli vardır. Ormana ağaç kesmeye veya kürk için avlanmaya gidenleri öldürür. Bir damla kanı döküldüğünde binlerce Arşuri ortaya çıkar. Onun hiç kimsenin görmediği bir giysisi vardır, bu giysiyi elde eden zengin olur. Fakat giysiyi bulan kişi sıcak havada bile bunu çıkarmamalı, aksi takdirde bir rüzgâr gelip onu Arşuri'ye götürür. Arşuri de özellikleri açısından Şürelî gibi

ormana giden insanların kaybolmasına sebep olur, onları gıdıklayarak öldürür, sudan ve köpekten korkar. Arşuri tuz, ateş ve dişbudak ağacından yapılmış haçtan da korkar. Tanrı, daha fazla kişiyi korkutmamaları için onları gönderdiği ışıklarla öldürmüştür. Bazı Çuvaş mitlerinde ise Arşuri'nin üç eli, üç ayağı ve dört gözü vardır: ikisi önde ikisi arkada. Arşuri, aniden ormanda kakhahalar atar, insanların dişlerini çeker ve Şürelî gibi, insanları yoldan şaşırtıp gıdıklayarak öldürmüştür. Ayrıca o da atları sever ve sudan çok korkar ve insanlara yaklaşarak

“Suyun terine mi yoksa akıntı yönüne mi gidiyorsun?” diye soru sorar. Bilgisi olan Çuvaş bu soruya “ Akıntı yönüne” diye cevap verir ve Arşuri'den kurtulur. Yarımıtık muhtemelen Çuvaşlardaki Arşuri-upate ile ortak bir mirastan doğmuştur. Şamanist geleneğin izlerini kabul ettikleri yeni dinlerine yansıtıkları için, Tatar ve Çuvaşlarda ortak orman ruhlarının bulunması olağandır. Ama Tatarlarda geçmişte Yarımıtık'ın temsil ettiği orman ruhu, yerini Şürelî'ye bırakmıştır. Şürelî'ye ait izlerin Hıristiyanlaşmış Tatarlar arasında bulunması ve onların ormana gittiklerinde Şürelî için ‘beyaz horoz’ kesmeleri, kuvvetle muhtemel Şamanist dönemin kalıntısıdır.

Her iki Türk boyunun halk yaratıcılığında Şürelî ve Arşuri hakkındaki metinlere baktığımızda Çuvaş folklorunda Arşuri ile ilgili malzemelerin daha zengin olduğu görülmektedir. Bu malzemeler

çoğunlukla Tukay'ın manzumesinde tespit edebildiğimiz Şürelî ile ilgili paralel metinlerdir. Arşuri'nin Çuvaş halk kültüründe yaygın olmasının sebebi muhtemelen Çuvaşların yakın döneme kadar Pagan inanışlarını korumalarıdır. Şürelî ve benzeri mitolojik karakterler Tatarlar ve diğer Müslüman Türk boyları arasında Pagan inanışların bir kalıntısı ve İslam inançlarının günden güne törpülediği bir arkaik unsur iken Çuvaşlarda bu durum bundan tamamen farklıdır. Fin-Ogurlardaki orman ruhu, ormanda ölen hayvanların ruhlarından

meydana gelmektedir; karşılaştığı kişilere bazen dostça davranırken bazen de onların yollarını şaşırtır, onlarla dans ederek veya onları gıdıklayarak öldürür; şapkaları çamların iğnelerindedir, giysileri mavi, yiyecekleri de ağaçların yapraklarıdır. Görüldüğü üzere Çuvaşlardaki orman ruhu, ortaya çıkışı itibariyle Fin- Ogur'lardaki orman ruhuna benzemektedir. Coğrafya, şüphesiz ki milletlerin kültürünün oluşmasında ki en etkili faktörlerden biridir. Bizim orman ruhumuzun oluştuğu coğrafya ise ormanlarla kaplı, bir kısmı ise bozkırlarla çevrili bir coğrafya olduğundan burada yaşayan insanların ormana olan yaklaşımı da bu doğrultuda gerçekleşmiş ve ormana/orman yaşamına büyük saygı duymuşlardır. Bu aynı zamanda inanç ritüellerini de etkileyerek Şamanizm etkisi ile farklı doğa ruhlarının ortaya çıkmasını etkilemiş ve halkların efsanelerinde önemli yerlere oturmuştur. İncelediğimiz orman ruhlarının genellikle

“ormana ağaç kesmeye veya hayvan otlatmaya giden” insanlara bulaştıklarını görmekteyiz. Şüphesiz insanların düşüncesinde yer alan Şürelî tipinin ortaya çıktığı ilkbahar; doğanın uyandığı, bolluğun, bereketin ve hayvanlar için üremenin başladığı mevsimdir. Doğal olarak bu gibi inanışların temel de doğaya sahip çıkma bilinci ile ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Şürelî'nin kanının dökülmesinin yasak olduğuna dair inanç da onun orman ruhu olduğunun kanıtıdır. “Ruhun kanda bulunduğu inancı” Şürelî'nin kanının dökülmesi, onun bereket getiren özelliğinin yok edilmesini engellemektedir. Kan yere döküleceği için “üzerine düştüğü toprağın tabulaştığı ya da kutsallaştığı” da düşünülebilir. Durum böyle olunca topraktan ürünün alınması, hatta toprağın ekilmesi bile mümkün değildir. Yine o öldürülürken, öldürenleri ve öldürüldüğü yeri kargışlaması ve bu kargışın neticesinde orada bereketin kalkması, hane sayısının artmaması, insanların yiyeceklerinin bol olmaması da Şürelî'nin bereket getiren bir orman ruhu olmasındandır. Şürelî'ye ait arkeolojik buluntuların olmaması (tasvir vs.), onun yeni ortaya çıkmış bir ruh olmasındandır. Şürelî, anladığımız kadarıyla Çuvaşlar arasında da Upate-arzurri şeklinde yaşamaya devam etti. Hayat ağacı görevini üstlenmiş olan bir ağacın kesilmesi elbette ki kolay olmamalıdır. Türklerin doğada yaşayan bir canlıyı yok etmesi, kirletmesi doğru bulunmamıştır. Bu sebeple bütün “yer-su” ruhlarında olduğu gibi, ağacın başka amaçlar için kullanılmasında da onu keserken, bir takım kurbanlar sunulmuştur. Bunun yapılmaması durumunda bereket kaybolur, ağaçların ruhları insanlara çeşitli felaketler yaşatır. Özellikleri açısından evrensel orman ruhuna ait değerlere

sahip olan Şürelî, bereketin, üremenin (soyun devamının) sembolü, bazen de şakacı, yanlışlıkla insanları öldüren bir ruh olarak Tatar Türklerinin efsane ve masallarında önemli izler bırakmıştır. Buradan isabetle halkların folklor ürünleri kolektif bir şuurun eseridir diyebiliriz. Ve yıllarca süren gerek dini gerek siyasi gerekse dini ayrılıklar bile bu ortak bilinci unutturmaya yetmemiş, halkların hafızalarında bazen farklı isimlerde bazense küçük farklılıklarla yerini korumuştur. Bu hafızanın güçlü olmasının yegane sebepleri arasında şüphesiz “dil ve folklor” unsurları önceliklidir.

Kaynakça

- İNAN, Abdülkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar, TTK Yayınları, Ankara 1986
 ATNUR Gülhan, “Tatar Halk Anlatılarında Şürelî Tipi”, Milli Folklor, Sayı:73(2007), s.26-30
 ZARİPOVA ÇETİN Çulpan, “Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler Ve İnanışlar” Bilig, Sayı:43(2007), s.1-32
 KALAFAT Yaşar, “Tatar Efsaneleri”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 6(2005), s.52-77
 GIYLMANOV Galimcan, Tatar Mifları-İyeler, İşanular, İrimnar, Fallar, İm Tomnar, Sinamışlar, Yolalar, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 1999,
 BAYRAM Bülent, “Folklor –Edebiyat İlişkileri Bağlamında Abdullah Tukay'ın Şürelî Ve Mihail Fedorov'un Arşuri Manzumeleri” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 32 (2011), s.41-52
<http://www.kalemdas.com/index.php/tr/tr-anasayfa/159-ulkeler/tataristan/tr-abdullah-tukay/atukay-sür/turkce/136-sureli-tr>
<http://dunbuguninsan.blogspot.com.tr/2008/11/mitolojik-tatar-efsaneleri-yarmitk.html> http://www.dunyadinleri.com/mitoloji/tatarlar-ve-tatar-mitolojisi/oku_surele-surle-ormanin-ruhu
https://prezi.com/nygyh4rrhy8c/edit/#6_30863873

Gazi Umur Bey ve Baltaoğlu Süleyman Paşa

Cankut SARI / ASÜ, FEF, Tarih Bölümü III. Sınıf Öğrencisi

Tarihte güç sahibi olmak isteyen devletler, öncelikle bir ordu inşa etme zaruryeti/mecburiyeti içerisinde olmuşlardır. Toprakları deniz ile çevrili bir devletin, kara ordusunun yanında aynı derecede güçlü bir donanmaya sahip olması gereklidir. Bilindiği gibi Eski Türk devletlerinin ordularının büyük bir bölümü, süvari ve piyade birliklerinden oluşmaktaydı. Türkmen kabileleri, Orta Asya bozkırlarından kurtulup Anadolu'nun batı kıyılarına yerleştikten sonra deniz ile tanışmışlar, varlıklarını sürdürebilmeleri için zaruri olarak donanma kurmuşlardır. Gaza mantığı çerçevesinde kurulan bu donanmalar, şevk ile Hıristiyan topraklarına saldırmış ve ciddi ganimetler elde etmiştir. Bu çalışmada Türk Denizcilik Tarihinin iki önemli öncü şahsiyeti olan Aydınoğlu Gazi Umur Bey ve Baltaoğlu Süleyman Paşa'nın hayatları, askeri seferleri ve bu askeri seferlerinin tarihe olan katkıları ele alınmıştır.

Türklerin İlk Donanma Kurma Denemeleri

Türklerin Anadolu'da siyasi egemenlik kurma girişimi ilk olarak Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından gerçekleştirilmiştir. Süleyman Şah, 1072 yılından itibaren kendisini destekleyen Türkmen grupları ile birlikte Halep, Antakya ve Konya üzerinden İznik'e geçmiştir. Bizans'ın içtimai sorunlarıyla uğraştığı bu dönemde oluşan siyasi boşluğu değerlendiren Süleyman Şah, bölge üzerinde hâkimiyet sağlayarak, 1077 yı-

lında İznik'te Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuştur. Kısa sürede Marmara kıyılarına kadar gelmiş ve burada küçük bir tersane açmıştır. Zamanla Türkmenler, Orta Asya'yı terk ederek daha büyük kitleler halinde Anadolu'ya akın etmişlerdir. Anadolu'nun Türkleşmesi esnasında bölgenin siyasi anlamda otoritesinin yetersiz olduğu hakkında Bizanslı tarihçi Pachymeres şu sözleri söylemektedir: "... Küçük Asya'daki eyaletler zayıf düştü. Hâlbuki Türkler dahi cüretkâr oldular ve hiç kimsenin müdafaa etmediği, tamamıyla terk edilmiş toprakları istila ettiler... Bu suretle yavaş yavaş Menderes ıssızlaştı... Karia havalisi düşmanların eline geçti... Küçük Asya için tehlike öyle büyüdü ki kimse İstanbul'dan Pontus Herakleia'sına gidemez oldular."

Bu gruplar ile beraber gelen Çaka Bey, Bizans esaretinden kurtulduktan sonra 1081 yılında İzmir'i alarak Anadolu Selçuklu Devleti'nden bağımsız olarak ilk Türk Beyliğini kurmuştur. Bu vakıa Batı Anadolu nüfusunun Türkleşmesine önemli katkı sağlamıştır. Çaka Bey Adalar Denizinde (Ege) hâkimiyet kurarak Bizans'ı tehdit etmiştir. Fakat I. Kılıçslan tarafından öldürülmesinden sonra bölge hâkimiyeti tekrar Bizans'ın lehine dönmüştür. Daha sonra denizciliğe önem veren I. Âlaeddin Keykubat (1221-1237) Sinop'ta bir tersane kurmuş, Sudak Zaferiyle "İki Denizin Sultanı" unvanını almıştır. Bu dönemden sonra Anadolu Selçuklu Devleti, kar-

deşler arası taht mücadeleleriyle zayıflamış, 1237'deki Babai İsyanı ile devlet, iç ayaklanmasını durduramayacak duruma gelmişti. 1243 Köseadağ Savaşı ile Moğol esaretine girilmiştir. Böylelikle Anadolu, Türk hâkimiyetinden yoksun otoritesiz bir hal almıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin resmi yıkılışından (1308) Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar geçen dönemde (1399) Anadolu, Türk Beylikleri tarafından yönetilmiştir. Bu dönemin siyasi haritasını çizecek olursak: En güçlü beylik olan Ermenek merkezli Karamanoğulları (1256-1483), Batı Anadolu'da Karesioğulları (1297-1360) ve Aydınöğulları (1308-1426), Kütahya ve çevresinde Germiyanöğulları (1300-1429), Manisa civarı Saruhanöğulları (1302-1410), Maraş civarı Dulkadiroğulları (1339-1521) ve Karadeniz'de Pervanoğulları (1277-1322) hüküm sürmüştür. Bu beylikler Orta Asya kökenli olduğundan Eski Türk devlet geleneklerini, beyliklerinin yönetimine yansıtılmışlardır.

Aydınöglu Gazi Umur Bey (1334-1348)

Aydınöğulları Beyliği 1308-1426 yılları arasında Tire, Birgi, Kiraz ve Çeşme civarında hâkimiyet kurmuştur. Beyliğin kurucusu olan Gazi Mehmet Bey, ilk olarak Germiyanöğulları ordusunda subaşılık görevini yürütmüş, 1308 yılında Aydın ilini aldıktan sonra hâkimiyetini ilan etmiştir. 1310 yılına gelindiğinde İzmir'in iç kısmını, 1328 yılında da şehrin sahil şeridini ele geçirmiştir. Daha sonra beyliğini beş oğlu arasında paylaşmıştır. Hızır Bey'e Selçuk ve Efes'i, İbrahim Bahadır Bey'e Ödemiş'i, Süleyman Bey'e Tire'yi, Umur Bey'e İzmir'i vermiştir. Kendisi de küçük oğluyla beraber Birgi'de oturmuştur. Umur Bey kardeşleri arasında öne çıkan bir isim olmuştur. Yönetimine verilen İzmir'in, stratejik önem arz etmesi ve beyliğin diğer yerlerine göre fetihlere daha açık bir bölge olması nedeniyle Mehmet Bey'in hayattayken kendisinin devamı olarak onu işaret ettiği yorumu yapılabilmektedir. Bu dönemde Aydınöğulları'nın doğusunda Germiyanöğulları, güneyinde Menteşeoğulları, kuzeyinde Saruhanöğulları Beylikleri vardır. Bu beylikler içerisinde Gazi Umur Bey, Saruhanöğullarından Süleyman Bey ile ittifak yapmış, Yunanistan ve Mora adalarına birçok sefer gerçekleştirerek yüklü miktarda ganimet elde etmiştir. Kardeşleri ile sulh içerisinde olan Umur Bey, 1329-1333 yılları arasında Sakız, Bozcaada, Eğriboz, İspira ve Gelibolu sahillerine birtakım akınlar yapmıştır. Bu dönemde sahil hattının güvenliği açısından önem arz eden Liman Kalesi iki yılı aşkın kuşatma sonucunda alınmıştır. Daha sonra İzmir ve Liman Kalesi sahillerine tersane kurulması doğrultusunda talimat verilmiştir. Düstürname'ye göre burada büyük yelkenli gemilerle baş edebilecek derecede 200-250 kadar kadırğa yaptırılmıştır. Böylelikle bölge üzerinde tam hâkimiyet kurularak, fetihlerden kazanılan ganimetlerin yanı sıra uluslararası ticaret de kontrol altına alınmıştır. Ayrıca bu dönemde; yani Anadolu Beylikleri döneminde gerçekleştirilen savaşların mantığı bir bölgenin fethedilerek kazanılmasına değil; ganimet kazanılması arzusuna dayanmaktadır.

Henüz on sekiz yaşında olan Umur Bey bu mücadeleler sonucunda "İslam Gazisi" unvanını almıştır. Babasının vefatından sonra kardeşlerinin ortak kararıyla beyliğin yönetimi Gazi Umur Bey'e verilmiştir. Bu sırada Venedik, Rodos ve Kıbrıs filolarından oluşan Haçlı birliği İzmir'deki Türk hâkimiyetini sona erdirmek için bölgeye askeri bir harekât düzenlemiştir (1333). Sonuç olarak Gazi, İzmir'i başarıyla müdafaa ederek hâkimiyetini devam ettirmiştir. Ayrıca 1335'de Alaşehir'i de vergiye bağlamıştır. Bu sırada Bizans İmparatoru III. Andronikos, isyan ederek Midilli'yi ele geçiren Foça Valisi Dominique'e karşı Saruhan ve Aydınöğullarından yardım istemiş ve bu beylerin sayesinde Midilli ve Foça'yu geri almayı başarmıştır. Bu dönemden sonra Aydınöğulları, Bizans ile iyi ilişkiler kurmuş hatta onların iç isyanına (Arnavut İsyanı) karşı askeri yardım dahi yapmıştır. Cenevizlilerin ticaret bahanesiyle Bizans'a ait olan Midilli ve Foça adalarına yaklaşması Bizans'ı tedirgin ederek; Bizans'ı Gazi Umur Bey ve Saruhanöglu Süleyman Bey ile ittifak yapmaya itmıştır. Böylelikle gerçekleştirilen ittifak sonucunda bölge üzerindeki Ceneviz etkisi ortadan kaldırılmıştır. Bizans, iyi niyet göstergesi olarak Sakız Adası'nın idaresini Aydınöğullarına bırakmış; buna karşılık Gazi Umur Bey de Alaşehir'den aldığı vergiyi kaldırmıştır. 1337-1338 yıllarında Gazi Umur Bey, Mora seferine çıkmıştır.

Enveri'nin Düstürname adındaki eserine göre bu seferin hülâsası şöyledir: "*Gazi Umur Beyin ilk olarak Germe Hisarı'na ulaştığı, buradan gemileri karadan çekirip İnebahtı tarafına naklettirdiği, oradan İstanbul önlerine geldiği, müttetfiki olan imparator tarafından iyi karşılandığı, arkasından Karadeniz'e açılarak Kili'ye ulaşıp etrafı yağmaladıktan sonra dört günde türlü zorluklarla yeniden Germe'ye dönebildiği, orada tekrar gemileri karadan çekip esirleri ve mallarıyla İzmir'e hareket ettiği...*".

Karadan gemilerin yürütülme olayının izahını yapmadan önce yazarı ve kaynağı açıklamak konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Enveri, XV. yüzyılda yaşamış dönemin ilim adamlarından birisidir. Eserini 1465 yılında kaleme almıştır. Mesnevi tarzında yazılan bu eserin içeriği, Aydınöğulları tarihi ve özellikle Gazi Umur Bey'in kahramanlıkları hakkındadır. Düstürname'nin başlıca kaynağı Selçuklu tarihçisi Beyzâvî'nin Nizamü't-Tevarih'tir (1289). Enveri bu eseri Fatih Sultan Mehmet'e sunmuştur. Bu dönem tarihçiliği, günümüzde izlenen modern tarih metotları bakımından eksiktir. Yazılan eserler, sadece ilim yapmak için değil; padişahın gözüne girmek, yükselmek veya hut mali kazanç sağlamak amaçlıdır. Bunun yanında Fatih Sultan Mehmet'in reformcu hareketleri nedeniyle oluşan ulema sınıfının muhalefetini azaltmak için İstanbul'un fethi sırasında karadan yürütülen gemileri, tarihi bir kişilikten örnek alındığını göstererek Gazi Umur Bey'in Fatih Sultan Mehmed'den önce gemileri karadan yürüttüğünü-tabiri caizse-abartarak anlatmıştır. Fatih ve İstanbul'un Fethi hususunda kıymetli bir eser ortaya koyan Feridun Emecen'e göre dönemin koşulları ve coğrafi yapısı göz önünde bulundurulursa bu imkânsızdır.

1344 yılına kadar Gazi Umur Bey Adalar denizinde büyük bir güç olarak varlığını sürdürmüştür. Diğer yandan gelirlerinin önemli bir bölümünü ticaret ile sağlayan Venedik ve Cenevizliler, Papa'ya başvurarak bu konudaki rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Aynı dönemde Bizans'ta taht değişikliği meydana gelmiştir. Muhtemelen yeni imparator, selefinin izlediği siyaseti beğenmemiş olacak ki kendisi de Aydınoğullarının bölge üzerindeki hâkimiyetinin sona erdirilmesi için Papa'ya başvurmuş, hatta Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleştirme vaadinde dahi bulunmuştur. Bu vaat Bizans'ın her zaman ki denge oyunlarından birisidir. Çünkü benzer olay İstanbul muhasarası sırasında meydana gelmiş, Bizans İmparatoru XI. Konstantin Paleologos, olası bir Haçlı kuvveti yardımı karşılığında bu iki kilisenin birleşme kararını alacağını bildirmiştir. Konumuza geri dönecek olursak, bu dönemde Papa, Hıristiyan cemaatindeki nüfuzunu canlandırmak için bu fırsatı değerlendirmiştir. Ceneviz, Venedik, Rodos ve Kıbrıs filolarından oluşan Haçlı birliği İzmir Körfezi'ne hareket etmiştir. Bu sefere hazırlıksız yakalanan Gazi Umur Bey kahramanca mücadele etse de başarılı olamamıştır. Şehri teslim alan Haçlılar, Gazi Umur Bey'in donanmasını yakmışlardır (1334). Artık Gazi Umur Bey'in en kuvvetli silahı elinden alınmıştır. Hayatını denizlerde geçirmiş, savaş taktiklerini buna göre planlamış biri artık son seçeneklerini uygulamaya başlamıştır. Ya her şeyi bırakıp bir köşeye oturacak ya da son kozunu oynayarak kaybettiklerini geri alacaktı. Gazi Umur Bey bu seçeneklerden ikincisini seçmiştir. Orduyla beraber bizzat savaşa katılmış, zaferden emin bir şekilde düşmanla çarpışmıştır. Fakat bu kahramanca hareketi kendi canına mâl olmuş, kuşattığı kalenin surlarına tırmanırken kendisine isabet eden bir ok sonucunda hayatını kaybederek şehit düşmüştür (1348). Naaşı savaş meydanından alınarak doğduğu yere, Birgi'ye defnedilmiştir. Bu olayın ardından yönetim Hızır Bey'e geçmiş, beylik Gazi Umur Bey'in dönemindeki parlaklığı geri kazanamamıştır. Hayatının 21 yılını denizlerde gaza ile geçiren Umur Bey, elde ettiği ganimetlerle birçok cami, mescit, vakıf ve hayrat yaptırmıştır. Merkezi bir otoritenin olmadığı bu dönemde Batı Anadolu'da Türk egemenliğini başarılı bir şekilde sürdürmüş, denizcilğin unutulmaz kaptanları arasına girmiştir.

Baltaoğlu Süleyman Paşa (1451-1453)

Osmanlı Devleti, beylikten devlete yükselişinin ardından sınırlarını denizlere uzatarak, donanma kurma ihtiyacı hissetmiştir. Bu ihtiyacı ilk etapta Karesi Beyliği'ni ele geçirerek gidermiş daha sonra Karamürsel, Edincik, İzmit ve Marmara sahillerine tersaneler kurarak küçük kadirge tipi gemiler imal ettirmiştir. Osmanlı'nın Rumeli'ye geçişinden sonra denizcilik alanında ilk ciddi adımlar atılmıştır. I. Bayezid (1389-1402) bölgedeki tersaneleri, kale ve limanları onarmış, Gelibolu tersanesini inşa ettirerek burada çeşitli malzeme depoları, baruthane, gemi inşa malzemeleri yaptırmıştır. Böylelikle Gelibolu, Osmanlı Devleti'nin denizcilik açısından merkezi olmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetme gayesi nedeniyle denizcilğin gelişmesi bir devlet politikası haline gelmiştir.

Baltaoğlu Süleyman Paşa, Bulgar kökenli olup II. Murad döneminde devşirilerek saraya alınmıştır. Kısa sürede sarayda yükselerek Kapıcıbaşı olmuştur. 1444 yılında Edirne-Segedin Anlaşması'nın müzakereleri sürdürüldüğü aşamada padişahın isteklerini bildirmek üzere Macaristan'a gitmiş ve netice itibarıyla anlaşmayı imzalatmıştır. Bu olaydan sonra devlet içerisinde prestij kazanan Baltaoğlu Süleyman Paşa, sancakbeyliğine tayin edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet döneminde ise Karamanlılar ile mücadele etmiş ve muvaffak olmuştur. 1449 yılında Osmanlı donanmasına öncülük ederek Midilli adasını ve Kadolya kasabasını almıştır. Bu başarılarından ötürü 1451 yılında Gelibolu'ya sancakbeyi olarak atanarak Kaptan-ı Derya olmuştur. Ayrıca hemen belirtmek gerekir ki Süleyman Paşa'nın selefi olan Turahan Bey, Haçlılar ile mücadelesi sonucunda 1443'te yenik düşmüş ve görevinden alınmıştır. Dolayısıyla bu döneme kadar yapılan deniz muharebelerini padişah bizzat katılmış veya görevlendirdiği üst dereceli bir subay vasıtasıyla yönetmiştir. Fatih bu müessesenin boşluğunu, o dönemin denizcilik alanında parlamış, II. Murad'ın sevgisini ve övgüsünü kazanmış olan Baltaoğlu Süleyman Paşa ile doldurmuştur. Fatih, böylelikle İstanbul'un muhasarası sırasında devlet mekanizmalarının tam anlamıyla çalışmasını istemiştir. Bilindiği gibi İstanbul birçok kez Araplar, Ruslar, Latinler, Cenevizliler ve Türkler tarafından kuşatılmış fakat başarılı olunamamıştır. Bu kuşatmaların ortak özelliği kuşatmanın iptidai yöntemlerle yapılması; kaleye karadan ve denizden eşit derecede güçlü bir tazyik yapılamamasıdır. Fatih Sultan Mehmet bu durumu iyi analiz ettiğinden 1453 kuşatmasında modern savaş taktikleri ve araçlarıyla Bizans'a hem denizden ve hem de karadan müthiş bir şevk ile saldırmıştır.

Dünya'nın kaderini belirleyecek olan bu denli büyük savaşın hazırlıkları da bir o kadar titizlikle yürütülmüştür. Rumeli Hisarıyla Karadeniz'i, Sultaniye ve Kiledbahir kalelerinin inşasıyla Akdeniz ticareti kontrol altına alınmıştır. Böylece Bizans'a olası bir yardım gitmesi ihtimali ortadan kaldırılmak istenmiştir. Ayrıca boğazı kullanacak olan tüm gemilerin Rumeli Hisarı'nda durmaları ve vergi vermeleri konusunda duyurular yapılmış,

Gazi Mehmet Bey'in 1333'de çocukları için yaptırdığı türbe, İzmir Kent Rehberi, Altimünden

bunun aksi halinde gemilerin bombalanacağı da eklenmiştir. Fatih Sultan Mehmet, Baltaoğlu Süleyman Paşa'ya emir vererek Gelibolu tersanesindeki eski gemilerin tamiri ve yeni gemi inşaatının yapılmasını istemiştir. Böylelikle 300-400 kadar gemiden oluşan Osmanlı donanması, savaşın kaderini belirleyen en önemli unsur olmuştur (Bazı kaynaklarda bu sayı 100-150 arasında değişmektedir). Hazırlıkların tamamlanmasının ardından kuşatma, 6 Nisan 1453'de başlamıştır. Baltaoğlu Süleyman Paşa, 18 Nisan'da Haliç'e çekilen zincirin kırılma teşebbüsünü gerçekleştirilememiştir. Ardından 20 Nisan'da bir Bizans, üç Ceneviz yardım gemisi Türk donanmalarını geçerek şehre ulaşmıştır. Bu olaya müşahid olan Fatih, başarısızlık karşısında o kadar sinirlenmiş ki, atını denize sürmüş, başarısız olan Baltaoğlu Süleyman Paşa'yı da idam ettirmek istemiştir. Devlet erkânının ricası ve deniz harbi sırasında Paşa'nın gözünü kaybetmesi nedeniyle Paşa affedilmiştir. Fakat görevinden azledilmekten kurtulamamıştır. Bu kötü gidişattan sonra Fatih, önceden planladığı Haliç üzerinden gemilerin karadan yürütülme projesini uygulamış ve böylelikle şehrin alınmasında önemli bir hamle yapmıştır. Süleyman Paşa, azledildikten sonra Osmanlı kara ordusunda görev yapmıştır. Ayrıca İstanbul'da Baltalimanı denilen yere de kendisinin ismi verilmiştir. Geçmiş dönemlerde katıldığı seferlerle kazanmış olduğu saygınlık, onun başarısızlığının ardından affedilmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu durum Osmanlı tarihinde nadir görülen olaylar arasına girmiştir. Hızlı yükselişinin ardından hızlı bir düşüş yaşayan Paşa'nın ölümü hakkında çok fazla kaynak yoktur. Bu durum, o dönemde tarih yazıcılığının gelişmemiş olması veya fethin kusursuz görünmesi için Baltaoğlu örneğinde başarısız biri hakkında yazı yazma gereği duyulmaması ile ilgili görünmektedir.

İran Türkmenleri

Abdolvahid SOOFİZADEH / Yrd. Doç. Dr, ASÜ, FEF, Tarih Bölümü

İran Türkmenlerin Yaşadıkları Yer: Türkmen Sahra

Uluslararası kamuoyunda İran Türkmenleri hakkında pek fazla bilgi yoktur. Hatta İran ile ortak bir coğrafyayı paylaşan Türkiye’de bile bu toplum hakkında yapılan akademik çalışmalar henüz yeterli düzeyde değildir. İran Türkmenlerinin yurdu olan “Türkmen Sahra”yı tanımlayan belli bir coğrafi sınır yoktur. Ancak bu bölgenin sınırlarını doğal coğrafi engeller olan ormanlar, nehirler ve dağlar belirlemiştir. Şöyle ki, kuzeyde bulunan ve İran-Türkmenistan sınırını oluşturan Etrek Nehri, güneyde Elborz Dağları, doğuda Horasan, batı tarafında ise Hazar Denizi’nin güneydoğu sahilleri içinde kalan bölge, Türkmenlerin yaşam alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka deyişle Türkmen Sahra, coğrafi olarak Hazar Denizi’nin güneydoğu sahilleri ile Ceyhun (Amuderya) Nehri’nin arasında kalan ve büyük bir kısmını Karakum Çölü’nün oluşturduğu bölgede yer almaktadır.

Bu söz konusu bölgeler Türkmenlerin Asya’daki yerleşim yerleri olarak kabul edilmektedir. İran’ın kuzey doğusunda, Türkmenistan’ın güney sınır bölgesinde yer alan Türkmen Sahra Türkmenleri, Türk dünyası içinde kendi kültürlerini, gelenek ve göreneklerini koruyabilen nadir topluluklardan biridir. Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı Yakup Ömeroğlu, Mahdumkulu’nun 275. doğum yılı için Türkmen Sahra’ya yaptığı bir geziden sonra, Kardeş Kalemler Dergisi’nin 20. sayısında yazdığı yazısında şu ilginç sözleri ifade ediyor: “Türk Dünyasının pek çok bölgesini gezmiş, kimi yerlerinde uzun sayılabilecek süreler de çalışmış ve hala ilişkileri devam eden birisi olarak söylüyorum ki, Anadolu Türkmenlerine en yakın Türk topluluğu Sahra Türkmenleridir (Türkmen Sahra).”

Türkmen Sahra Türkmenlerin tarihini Türkmenistan Türkmenlerinden bağımsız görmemek gerekmektedir. Zira bugün de geçerliliğini koruyan ve Etrek Nehri boyunca uzanan İran-Türkmenistan sınırı çizilmeden evvel, Türkmenlerin tarihi bir bütünlük arz etmekteydi. Söz konusu sınırın ortaya çıkış hikâyesi ise şöyledir. İran-Türkmenistan sınırı daha ortaya çıkmadan önce Türkmenlerin yaşadıkları yerler farklı olduğundan yaşam tarzlarında farklıydı. Bu farklılıklar özellikle bu bölgeyi ziyaret eden batılı seyyahların eserlerinde açıkça görülmektedir. Bazı seyyahlar Türkmenlerin bir kısmının sakin ve güvenilir insanlar olduğundan ve tüccarların bu kimselere mallarını ema-

net edecek kadar itimat ettiklerinden bahsederken, bir takım seyyahlar da eserlerinde Türkmenlerin yağmacı ve isyankâr bir topluluk olduklarından söz etmektedirler. İran’da Türkmenlerin desteğiyle başa geçen ve kendileri de bir Türkmen aşireti olan Kacarlar, uyguladıkları yanlış politika ve yöntemlerle Türkmen Sahra Türkmenlerinin zarar görmelerine neden olmuşlardır. Bu sebeple Kacarlar ve Türkmenler arasında bir takım anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Burada şunu önemle belirtmek gerekir ki Kacar Devleti ile Türkmenler arasında meydana gelen anlaşmazlıkların en önemli nedeni Türkmenlerin yaşadığı bölgelere komşu bulunan Horasan ve Esterabad gibi vilayetlerin valilerinin yanlış tutumlarıdır. Bu söz konusu valiler Türkmenlerin isyana kalkıştığı bahanesi ile mütemadiyen payitahttan maddi yardım talebinde bulunmuşlar ve daha sonra bu paraları başka amaçlar doğrultusunda kullanmışlardır.

Bahane edilen bu tarz ayaklanmalar ise çoğu zaman asılsız iddialara ve valilerin Türkmenleri kışkırtmak suretiyle yol açtıkları infiallere dayanmaktaydı. 1903’de yaşanan bir hadise bu tarz haksız uygulamalara örnek teşkil etmektedir. Bu tarihte Esterabad Valisi Türkmenleri cezalandırmak maksadıyla yüklü miktarda haraç istemiştir. Ancak Türkmen aşiretleri bu parayı ödeyemeyeceklerini söyleyerek ısrarcı olunması durumunda Rus topraklarına göç etmek zorunda kalacaklarını belirtmişlerdir. Kaynakların belirttiğine göre Türkmenlerin İran makamlarına cevabı şu şekilde olmuştur: “Bizim bu miktarda paramız yok... Eğer Vali bu isteğinde ısrar ederse bizim orduya saldırmaktan başka çaremiz kalmayacak. Ya yeneriz kurtuluruz, yenilsek de buradan göçer gideriz.”

Bu olaydan anlaşılacağı üzere bizzat devlet kendi tebaası olan Türkmenleri zor durumda bırakmıştır. Diğer yandan Ruslarda güvensiz bir ortam yaratmaya gayret etmişlerdir. Zira Esterabad bölgesinde doğacak bir güvenlik zafiyeti öncelikle Rusların çıkarlarına hizmet edecektir. Birazdan değineceğimiz gibi gerek Kacar valilerinin Türkmenleri taziyik etmeleri; gerekse de Rusların dışarıdan müdahaleleri ile istenilen güvensiz ortam meydana getirilmiştir.

XVIII. asrın başlarından itibaren Rus Çarı Büyük Petro ile birlikte gün yüzüne çıkan “sıcak denizlere inme politikası” Rusların İran topraklarına doğru yayılcı bir tavır içerisinde girmelerine yol açmıştır. Artık klasik bir söylem haline gelen bu geleneksel Rus politikası Petro’nun ardılları tarafından da taviz vermeksizin uygulanmaya çalışılmıştır. Ruslar, bu doğrultuda Türkmenler ve Kacar Devleti arasındaki anlaşmazlıklardan ziyadesiyle faydalanmışlardır. Ruslar, ilk olarak Kacar Devleti topraklarında yer alan Türkmen Sahra Bölgesi’nin kendi sınırlarını tehdit eden güvensiz bir bölge olduğunu öne sürerek bu bölgeye asker sevk etmeye çalışmıştır. İran Türkmenlerinin yaşadığı bölgeler teker teker Rus etkisi altına girmiştir. Bu dönemde son olarak Göktepe Rusların eline geçmiştir. Türkmenler her ne kadar Ruslara karşı koymaya çalıştılar ise de Kacar Devleti’nden herhangi bir destek gelmediği için Ruslara boyun eğmek zorunda kalmışlardır.

Rusların İran içlerine doğru yaptığı bu harekât sonucunda zaten belirsiz olan Rus-İran sınırı yeniden belirsiz hale geldi. Sınırın olmayışının ceremesini de yine bölgede yaşayan Türkmenler çekmekteydi. Çünkü hem Ruslar hem de İran kendilerinden vergi almak istiyordu. Ancak Türkmenlerin 1881 yılında Türkmenistan’daki Göktepe Kalesi’nde Rus Ordusu’na yenilmesinden sonra, İran ve Rusya arasında yapılan Ahalteke Antlaşması çerçevesinde, iki taraf arasındaki sınır belirlenmiş, Türkmenle-

rin bir kısmı kuzeyde Rus hâkimiyetine girerken, güney- Zinciriye Medresesinden ayrıntı, foto N. Aygün Aksaray 2016 deki Türkmenler ise İran tabiiyetinde kalmaya devam etmişlerdir. İran Türkmenlerinin oturduğu bölgeye Şah Pehlevi döneminde Türkmen Sahra adı verilmiştir.

Kaynakça:

- Dehhoda Ali Akbar, Luğatnameh, C. XI, Tahran 1361.
Deveci Abdurrahman, “Türkmen Sahra Edebiyat ve Basın-yayınına Bir Bakış”, Kardeş Kalemler Dergisi, Sayı 57, Eylül 2011.
Gorgani, Mansur, Gorgan İktisade ve Günbed Adesti, Tahran 1350.
Kara Mehmet, “Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 14, Ankara Güz 2002, s 235-252.
Luğaşva Bibi rabia, Türkmenhaye İran, çev: Sirus İzadi, Hüseyin Tahvil, Tahran, 1359.
Sutudeh Manučehr, Az Astara ta Esterabad, C. V, Tahran 1377.
Vambery Arminius, Seyahete Dervişe Droğın dar Hanate Asyaye Miane, Çev: Feth Ali Hacenurian, Tehran 1337.
Zabihi Mesih, Gorgan Nameh, Tahran 1363.

Ahıska ve Ahıskalılar

Adem İBAR / ASÜ, Tarih ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi

“Sovyetler, önceden askere almadığı Ahıska Türklerini II. Dünya Savaşı’nda silahaltına aldı. Sovyetler uğruna savaşan Ahıska Türklerinin 25.000 kadarı savaşta ölmüştü. Savaşın sonra gaziler köylerine döndüklerinde kimseyi bulamadılar. Boş evler, kimsesiz sokaklar, başıboş köpekler, yabanileşmiş kedilerle karşılaştılar. Onlar vatan için savaşırken, kanlarını canlarını verirken, vatanları, ana yurtları Ahıska’da, köylerinde bıraktıkları anneleri, babaları, çocukları, kadınları sürgün edilmişti. Böylece savaşdaki ödülleri almış oluyorlardı! Artık vatan yoktu”

On farklı ülkede dağınık bir şekilde yaşamakta olan Ahıska Türkleri, aslında, yüzyıllar boyunca Gürcistan’ın sınırları içinde kalan ve 1829 Edirne Anlaşması’na kadar Osmanlı toprağı olan Mesheti-Cavahetya bölgesinde yaşamış, Türkçe konuşan (Doğu Anadolu ağızlarına yakın bir Türkçe), Hanefi-Sünnî inancına sahip bir halktır. Ahıska şehri, Türkiye’nin kuzeydoğusunda, Ardahan ilimizle sınır teşkil eden, şimdi Gürcistan sınırları içinde yer alan, çok eski bir Türklük yurdunun merkezidir. İki yüzden fazla köyün merkezi olan Ahıska şehri, Türkiye sınırına 15 km mesafede bulunmaktadır. Posof Çayının iki yakasında yer alan şehir, karayolu ile Tiflis, Batum ve Türkiye’ye bağlıdır. Anılan bölgenin Türklük tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. VII. yüzyılda yazılmış bilinen en eski Gürcü kroniğı olan ve “Gürcistan’ın Hristiyanlığa geçişi” anlamını taşıyan Moktsevay Kartlisa’da, M.Ö. IV. yüzyılda Makedonyalı İskender’in Kafkasya’ya geldiğı sırada Kür ırmağı boylarında Bun-Türklerin yaşadığına dair ifadeler yer almaktadır. Zikredilen eserde, Bun-Türklerin burarlarda dört büyük şehri ve alınmaz kale-

leriyle güçlü orduları olduğu ifade edilir. Bu sefer sırasında İskender’e karşı koyan Kür ve Çoruh boyu halkının Kıpçak ve Bun-Türklerinden meydana geldiğini Gürcistan Tarihi/Kartlis-Çkhovreba da yazmaktadır. Kıpçak ve Bun-Türk olarak adı geçen bu toplulukları Fransız bilgini M. Brosset “Turanlı” olarak ifade ederken, Gürcü dil bilgini Marr ise, “Bun-Türk” ifadesinin “Yerli Türk” anlamına geldiğini dile getirir. Bu topraklara daha sonraki dönemlerde Hunların, Hazarların ve Kıpçakların geldikleri diğer pek çok kaynak tarafından da ifade edilmektedir.

Türklerin Ahıska’daki Varlıkları

Bölge ilk İslam fetihleri sırasında Hz. Osman’ın hilafeti döneminde Şam Valisi Muaviye’nin kumandanlarından Habib b. Mesleme tarafından fethedildi (642). Selçuklular zamanında 1068 yılında Sultan Alparslan tarafından fethedilen Ahıska, Selçuklu ülkesine katılmıştır. Bu fetih, 1071 Malazgirt zaferine giden süreci hazırlamıştı. Selçuklularla savaşacak ve bölgeye Oğuz Türklerinin yerleşmesine karşı çıkacak gücü ve ordusu bulunmayan Gürcü Kralı II. David, Kıpçak Türklerini 1118 yılında ülkesine davet etti. Bunun üzerine 45.000 çadırlık Kıpçak ailesi Gürcistan’a yerleştiler. Zamanla siyasi ve askeri bakımdan güçlenen Kıpçaklar, İlhanlılar döneminde Abaka Han’ın da desteğini alarak Kıpçak Atabekliği’ni kurmuştu. XVI. yüzyıl başlarında Azgur’dan Kars, Artvin, Tortum, İspir ve Erzurum’a kadar uzanan bölgeler Atabek yurdu. Atabek-Yurdu Gürcü kaynaklarında Sa-Atabago (Atabek Yurdu) olarak geçmektedir. Kıpçak Atabekleri Osmanlı idaresine katılana kadar 310 yıl varlığını sürdürmüştü. Zaman zaman Akkoyunlu,

Karakoyunlu ve Safevi devletleri nüfuzu altında kalan Ahıska Atabeklerinin toprakları 1578 yılında Lala Mustafa Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa’nın Kafkasya Seferi ile Safeviler’den alınarak Osmanlı topraklarına katıldı ve Ahıska Şehri, yeni kurulan Çıldır Eyaleti’nin başkenti oldu. Merkezi Ahıska şehri olan Çıldır Eyaleti’ne Bedre, Azgur, Ahılkelek, Hırtız, Cecerek, Ahıska, Altunkale, Acara (günümüzde Gürcistan’da); Maçahel (günümüzde bir kısmı Gürcistan’da), Livana, Yusufeli, Ardanuç, İmerhev, Şavşat (Artvin’e bağlı); Oltu, Narman, Kamhıs (Erzurum’a bağlı); Posof, Ardahan, Çıldır ve Göle (Ardahan’a bağlı) sancak olarak bağlanmıştı. Osmanlı hâkimiyetinin başlamasıyla burada yaşayan Ortodoks Kıpçak Türkleri de Müslüman olmuştu. Bütün Türk boyları gibi bu bölgenin Türk ahalisi de, Osmanlı fetihini müteakip kendi rızalarıyla Müslüman oldu. Bu tarihî gerçeği kabul etmeyen bazı Gürcü kalemleri, her fırsatta “zorla İslâmlaştırma”dan bahsediler. Gürcü tarihi kaynaklarının iddiasına göre - ki kaynaklarda Ahıska Türkleri yerine ‘Mesh’ veya ‘Mesketyalı’ terimi kullanılmaktadır - Ahıska Türkleri ‘Gürcülüğünü terk etmiş’, aslında etnik olarak Gürcü olan, öncesinde Hristiyan inancına sahip, ancak daha sonra Müslümanlaştırılmış/Türkleştirilmiş (cebren) bir topluluktur. Böylelikle bölge halkına Mesket Türkleri adının verilmesinin, Gürcistan siyasi-politik anlayışının unsuru olduğunu ifade edebiliriz. Aslında bölge halkı yüzyıllardır orada yaşayan, medeniyet ve beylikler kurmuş Kıpçak Türklerinin torunlarıdır. Bugün Erzurum, Artvin ve Ardahan ahalisi ile Ahıska ve çevresinin halkı aynı kökten gelmektedir. Gürcis-

tan'da son dönemde Ahıska Türkleri için kullanılan resmî adlandırma 'Mesketyalı Müslümanlar' dır. Bu ifade şüphesiz Türklüğü bütünüyle dışlamakta, Ahıska Türklerinin Gürcü asıllı olduklarını, 'Meskh'lerden olduklarını savunanların görüşüyle de ters düşmemektedir. Türklüğü dışlama amaçlı Müslümanlık vurgusu, son dönemde Gürcistan'ın Avrupa Konseyi'yle yaptığı görüşmelerde de kendini göstermiştir. Bu, şüphesiz Türk ve İslam'ı birbirinden ayırmaya yönelik bir teşebbüstür.

Rusların Ahıska'yı İşgali

Ruslar, X. asırdan itibaren Kafkasya'yı ele geçirmeye çalışmışlardır. Kafkasya ve Karadeniz kuzeyindeki Türk devletlerinin zevalinde (gerilemelerinin başlangıcında) hemen ortaya çıkıvermişlerdir. Sıcak denizlere inmek, Rusların tarihî ülküsü olagelmıştır. Bunun için de hedef Osmanlı toprakları idi. Osmanlı ülkesine giden yol, Ahıska'dan geçiyordu. Ahıska 250 yıl süren Osmanlı Devleti idaresinin ardından, Rusların işgaline uğramıştı. Ruslar, 1811 Aralık ayında Ahılkelek'i ele geçirdilerse de, 1812 Mayıs ayında imzalanan Bükreş Antlaşması'yla burası tekrar Türkiye'ye bırakıldı. Ancak Çarlık orduları, Gürcü ve Ermeni güçlerinin desteğiyle, yaklaşık üç aylık bir kuşatma ve 40 bin Ahıskalının ölümünden sonra 1828'de Ahıska Kalesi'ni ele geçirmişti. II. Mahmut devrinde 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla talimli asker yokluğu başlamış; Navarin Olayı ile de Osmanlı donanması tamamen yok edilmişti. Bu halden de istifadeyle Ruslar devamlı taarruzları neticesi 1828'de Ahıska'yı ele geçirmeye muvaffak oldular. Bu şehir, 1828 felâketinden sonra belini doğrultamamış, harabe hâlimden kurtulamamıştı. 1828'de 50.000 olan Ahıska şehrinin nüfusu, 1887'de 13.265'e düşmüştü. Ahıska şehrinin günümüzdeki nüfusu 24.650'dir. Çıldır Eyaletinin merkezi Ahıska şehri, o günden beri, ufak bir kasaba olarak düşman elinde kalmıştı. Halkın bir kısmı Anadolu'ya doğru göç etmiş, göç etmeyenler de 1944 sürgününe kadar bu bölgede yaşamışlardı. 14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne

Antlaşması ile Ahıska ve Ahılkelek savaş tazminatı olarak Ruslara terk edilirken, Kars ve Ardahan'dan itibaren diğer topraklar Osmanlı Devleti'nde kalmaktaydı. Böylece Ahıska bölgesinde yaşayan Türk halkı için acı ve katliamlarla dolu hayat başlamış ve bu durum 1944 sürgününe kadar devam etmişti.

Edirne Anlaşması'ndan sonra Rus hâkimiyetine giren bölgeye Ruslar, 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile daha önce bölgeye yerleştirdiği 50 bin Ermeni'ye ilaveten, Doğu Anadolu'dan 100 bin civarında Ermeni'yi daha Ahıska ve Ahılkelek'e yerleştirerek bölgenin demografik yapısını büyük ölçüde değiştirmişlerdi. Ahıska, her ne kadar, Osmanlı toprağı olmaktan çıktıysa da halkı Osmanlı'yla olan bağıni hiçbir zaman koparmamıştı. 1853-1856 Osmanlı-Rus/Kırım Savaşı sırasında Ahıska Türklerinin bir kısmı, Osmanlı ordusuna yardım ettikleri gerekçesiyle yoğun bir baskıyla karşılaşınca Erzurum ve civarına kaçmışlardı. Hem bölge halkının, hem Osmanlı Devleti'nin bölgeyi Ruslardan geri alma mücadelesi bazı küçük başarılarla rağmen gerçekleşmemiş, ilave olarak 1877'de başlayan Rusların ileri harekâtı (93 Harbi) sonunda yapılan Ayastefanos/Yeşilköy Antlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum da Ruslara bırakılmıştı. 93 Harbi olarak bilinen bu savaşta Rusların galip gelmesi, Kafkaslardan Anadolu'ya yoğun bir göç dalgasına sebep olmuştu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Kars'ın da elden çıkmasıyla Ahıska, Türkiye sınırından uzak kalmıştı. Bu savaştan sonra Doğu Anadolu'dan Ahıska bölgesine yoğun Ermeni göçü yaşanmıştı. I.Dünya Savaşı yıllarında bölgedeki Rus-Ermeni işbirliği sonucu büyük katliamlar yaşanmıştır. 1917 Bolşevik ihtilâlinin ardından 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum yeniden Türkiye'ye bırakılmıştı. Ahıska ve Ahılkelek halkı, aralarında toplantılar düzenleyerek delegeler seçmiş, Sovyetlerin ilân ettiği kendi kaderini tayin etme hakkını kullanarak aldıkları bir kararla Türkiye'ye katılmak istediklerini bildirmişlerdi. 11 Mayıs

1918'de toplanan Batum Konferansı'nda Türkiye, Ahıska ve çevresinin Türkiye'ye terk edilmesini istemişti. Neticede Gürcülerin itirazına rağmen, uzun müzakereler sonunda imzalanan Batum Antlaşması ile Ahıska ve Ahılkelek'in Türkiye'ye bırakılmasını Gürcistan Hükümeti kabul etti. Ancak yaşanan gelişmeler bu bölgelerin elde tutulmasına engel oldu.

18 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin Türk birliklerinin Ahıska ve çevresinden çekilmesini içeren maddelerine rağmen, Türkiye'ye bağlı kalabilmek için bölge halkının ve önde gelenlerinin yürüttüğü mücadeleler de (29 Ekim 1918'de Ömer Faik Numanzâde öncülüğünde kurulan Ahıska Hükümet-i Muvakkatası, 18 Ocak 1919'da kurulan Kars Millî Şura Hükümeti ve Batum'dan Nahcivan'a kadar yerleri içine alan bu yönetime Ahıska ve Ahılkelek'in de katılımı) başarılı olamamış ve Türk birliklerinin çekildiği Ahıska, 5 Aralık 1918'de Gürcülerin eline geçmişti. Türk birlikleri Şubat 1919'da Kars, Ardahan ve Batum'u da boşaltmış ve yeniden 1914 sınırları gerisine çekilmişti. Neticede bölge Türkler, Gürcüler ve Ruslar arasında birkaç kez el değiştirmesine rağmen 16 Mart 1921'de Ruslarla imzalanan Moskova Antlaşması ile Türkiye'nin elinden tamamen çıkmış oldu. Türk ordusu, Moskova Antlaşması (16 Mart 1921) gereğince mart sonunda buralardan geri çekildi. Bu muahedeyi Türkiye adına imzalayıp trenle Kars'a gelen murahhaslarımıza, "Gürcistan'la yapılan 1918 Batum Muahedesi'yle Türkiye'ye katılan Ahıska Sancağı neden ihmal edildi?" diye sitem edenlere, Dr. Rıza Nur, şu karşılığı vermiştir: "Ahıska'da böyle yüzlerce Türk köyü olduğunu maalesef bilmiyorduk! Elimizde neşredilmiş bir vesika bile yoktu. Keşki daha önce bu hususta bilgi sahibi olsaydık!.."

Böylece tarihimizin son yüzyılında sık rastlanan 'masa başı kayıpları'ndan bir diğeriyle Ahıska ve çevresinin tarihi de çok hazin bir dönemece girmiş oluyordu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'da Çarlık devri bitmiş, Komünist Sovyet dönemi başlamıştı. Bu dönemde Gürcistan

sınırları içinde yer alan Abhazlara, Osetlere ve Acara Müslümanlarına özerklik verilirken, Ahıska ve havalisi doğrudan doğruya Tiflis zimamdarlarına (yöneticilerine) bırakılmıştı. Çarlık döneminde kendi kültürleriyle yaşayan Ahıska Türklüğü, Bolşevik rejiminde bir başka ölüm kalım mücadelesine girmiş oluyordu. Sovyetler Birliği döneminde 1930'lu yıllara kadar nisbi bir rahatlık yaşanmasına rağmen, bölge halkının sıkıntıları bitmemiş, özellikle Stalin döneminden itibaren baskılar artmış, birçok Türk'ün soyadı Gürcüceye çevrilmiş, Türk toplumunun önde gelen kişileri sistemli bir şekilde tutuklanıp sürgüne gönderilerek ortadan kaldırılmıştı. 1930'lu yıllardan itibaren aydınlar ve din adamları türlü türlü düzme suçlarla tutuklanıp ya öldürüldüler yahut da sürülerek susturuldular. Ahıska'da Türk aydınlarının çoğu tutuklandı ve idam edildi. Katledilen aydınlardan biri de Ömer Faik Numanzade (1872-1937) idi. Ömer Faik, 1921'de Gürcistan İnkılâp Komitesi'nde yer almış ünlü bir gazeteci ve siyaset adamıydı. Önceleri Bolşeviklere çok güvenmiş, onlarla birlikte hareket etmişti. Ahıska ve Ahılkelek için muhtariyet talep etmiş, fakat bunu başaramamıştı. Sovyetler Birliği, hem komünist ideolojinin bir gereği olarak hem de komünist düşünceyi insanlara daha fazla benimsetebilmek için bireysel mülkiyeti (toprağı) ve emeği "ortak kullanıma açma" politikası uygulamıştı. 1928'den 1933'e kadar uygulanan bu politika Ahıska'da 1929'da başlamış, tüm diğer halklar gibi Ahıska Türkleri de bu uygulamadan olumsuz etkilenmişlerdi. Bir taraftan, toprak sahibi beylerin topraklarına el konularak sürülmeleri, diğer taraftan ancak kendine yetecek ölçüde üretim yapabildiği toprağın kollektifleştirilmesi, zaten son derece güç ekonomik koşullarda yaşayan Ahıska Türklerinin daha da yoksullaşmalarına neden olmuş, buna bir de 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı eklenmişti.

II. Dünya Savaşı yıllarında ise 40 bin civarında Ahıska Türkü askere alınarak cepheye gönderilmiş, savaşın sonlarına doğru da bölge halkı hiçbir gerekçe

olmaksızın yaşadıkları yerlerden alınarak bir gün içinde vatanlarından koparılmıştı. Bu hiçbir resmi suçlamaya dayanmayan sürgünün gerekçesi, Stalin ve yönetiminin "Türkiye'nin Almanya yanında savaşa girebileceği ve Türkiye sınırındaki bölgelerde yaşayan Ahıska Türklerinin Türkiye ile işbirliği yapabileceği" endişesi olarak açıklanmıştı. Ancak bu sürgün, Rusya'nın sıcak denizlere inme stratejisi çerçevesinde engel olarak görülen Batı ve Güney Kafkasya'daki Müslüman azınlığı mümkün olduğu kadar uzağa taşımak düşüncesinin hayata geçirilmesi olarak da değerlendirilmelidir.

Gerçekten de Rusya'nın planları içinde önemli bir yer tutan Batı ve Güney Kafkasya'da uyguladığı politikalar Anadolu Türklüğü ile Asya Türklüğü arasındaki coğrafi bütünlüğü ortadan kaldırarak başarıya ulaşmıştır.

1944 Sürgünü

1940'lı yıllar, Sovyetler Birliği'nin savaş yıllarıydı. Stalin dönemine damgasını vuran olaylardan biri, çeşitli gerekçelerle milyonlarca insanın yerlerinden edilerek SSCB'nin değişik yerlerine sürülmeiydi. Sadece 1936-1952 yılları arasında değişik milliyetlere mensup üç milyondan fazla insan Sibiryaya ve Orta Asya'ya sürülmüşlerdi. Ahıska Türkleri de sürülen halklardan biridir. Ahıska Türklerini sürülen diğer halklardan ayıran özelliklerden biri, kendilerine ait özerk bir idari birimlerinin olmamasıydı. Bu nedenle, resmi olarak 'tanınmayan halklardan/milliyetlerden' biri olmuş ve ana vatanlarına dönüş hakkını hâlen elde edememişlerdir. Stalin, 1944 yılı sonlarında, yüz binlerce insanı, yerinden yurdundan söküp, bir kış gecesi açık vagonlara (General Se-

rov'un hayvan vagonlarına) ve kamyonlara doldurarak Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Sibiryaya sürdü. Sürgün, 1944 yılında 14 Kasım'ı 15 Kasım'a bağlayan gece yarısı gerçekleştirilmişti. Daha önce bölgeye yerleştirilen Sovyet askerleri, halka iki saat içinde eşyalarıyla birlikte köy meydanında toplanmalarını bildirdiler. Halka, güvenlik gerekçesiyle kısa bir süreliğine başka yerlere nakledilecekleri, bunun kendilerini Alman tehlikesinden korumak için yapıldığı ve bu durumun geçici olduğu söylenmiş, dolayısıyla birçok insan savaştan sonra ana vatanlarına döneceğine inanmıştı. Oysa Ruslar bunu asla gerçekleştirmeyecekti.

14-18 Kasım 1944 tarihli Sovyet raporlarına göre 91.095-96.000 kişi Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a sürgün edilmiştir. Ancak bu rakamlara sürgün esnasında yerleşim yerlerinde bulunmayan/bulunamayan ve tespit edildikçe sürgün edilen şahıs ve ailelerle, askere alınmış olan ve çeşitli cephelerde görev yapan askerler dâhil değildir. Başka bir kaynaktan bu rakam 150.000 olarak ifade edilmektedir. Sürgün sırasında açlıktan,

soğuktan ve hastalıktan yaklaşık 20-30 bin insanını kaybeden Ahıska Türklerinin can kayıpları, sürüldükleri ülkelerde ilk yıllarda da sağlıksız koşullar, açlık ve hastalık nedeniyle sürmüştü. Ahıska Türkleri sürüldükleri ülkelerde 1956 yılına kadar 'özel yerleşim' e tabi tutulmuşlar, belirli bir bölgenin dışına çıkma hakkı ve seyahat etme özgürlüğü olmaksızın bir tür toplama kampı hayatı yaşamışlar ve yerlerinden ayrılmadıklarını kanıtlamak üzere belli aralıklarla özel polis birimine giderek imza atmak zorunda bırakılmışlardı. 'Halk düşmanı' olarak adlandırılarak sürülen bu halk, sürüldüğü ülkelerde zamanla yerel halkların güvenini büyük ölçüde kazanmışsa da, pasaportlarında taşıdıkları özel bir işaret nedeniyle uzun yıllar boyunca yükseköğretim hakkından yoksun olma veya önemli görevlere atanamama gibi ayrımcılıklara maruz kalmışlar, dolayısıyla ağırlıklı olarak kırsal bölgelerde yaşamak ve tarımla geçinmek zorunda bırakılmışlardı.

Ahıska Türklerinin yüzyıllarca yaşadığı köy ve kasabalara Gürcü ve Ermeniler yerleştirildi. Sürgüne gönderilenlerin bir kısmı, sürgün yerlerine varamadan hayatlarını yitirmiş, sağ kalanlar da vatanından ilinden ırak, akraba ve konu komşudan uzak bilinmez köşelerde, her biri bir yerde kendilerine yeni bir düzen kurmak için çabalamışlardır. İnsanlık tarihinin en kirlî sayfalarını teşkil eden bu sürgün olayının belgeleri, yıllar sonra ortaya çıktı. Bu insanlık suçunun işlendiği ülke, bu ayıbı ortadan kaldırmak için hiçbir girişimde bulunmamakta, sürgünü ve faillerini kınamamaktadır. Ahıska Türklerinin sürgünü 1968 yılına kadar uluslararası düzeyde bilinmediği gibi Sovyetler Birliği'nde de çoğunluk tarafından duyulmamıştı. II. Dünya Savaşı yıllarına kadar Ahıska Türkleri askere alınmazken, II. Dünya Savaşı başlayınca 40.000 civarında insan, Almanlarla savaşmak üzere silâh altına alınarak cepheye gönderilmişti. Rus-Alman savaşına yaklaşık 40.000 asker gönderen Ahıska'da ziraat işlerinde çalışacak erkek kalmamıştı. Sovyetler Birliği uğruna savaşan Ahıska Türklerinin 25.000 kadarı savaşta ölmüştü. Geride kalanları

da kadın ve yaşlılar dâhil, Ahıska-Borcom demiryolu inşaatında çalıştırılmışlardır. Bu hat 1944 Ekiminde tamamlandı. 14 Kasımında da sürgün başladı. Demek ki, Ahıskalılar, bindirilecekleri hayvan vagonlarının geleceği demiryolunu, kendi elleriyle yapmışlardı! Askerdeki Ahıska Türkleri sürgünden cepheden döndüğünde haberdar olmuş, yakınlarının bulunduğu yerlere daha sonra gönderilmiş ya da kendi imkânları ile ulaşmışlardır. Bu hadiseyi Yunus Zeyrek eserinde şöyle anlatır: "Gaziler köylerine döndüklerinde kimseyi bulamadılar. Boş evler, kimsesiz sokaklar, başıboş köpekler, yabanileşmiş kedilerle karşılaştılar. Onlar vatan için savaşırken, kanlarını canlarını verirken, vatanları, ana yurtları Ahıska'da, köylerinde bıraktıkları anneleri, babaları, çocukları, kadınları sürgün edilmişti. Böylece savaşta ödülerini almış oluyorlardı! Artık vatan yoktu. Bu defa onlar, aylarca yakınlarını aramak zorunda kalacaklardı. Ahıska'nın bütün Türk nüfusu Orta Asya'da şehir şehir, köy köy dolaşarak akrabalarını arıyorlardı. Bu çile yıllarca sürdü."

II. Dünya Savaşı sırasında yurtlarından sürülen halklara 28 Nisan 1956'da hakları iade edilerek yurtlarına dönmelerine izin verilmiş, fakat hiçbir resmi suçlama yöneltilmeksizin sürgün edilen Ahıska Türklerinin adı anılmamıştı. 1968 yılında ise Yüksek Sovyet Kurulunun 28 Nisan 1956 yılında çıkardığı kanunun 2. maddesini açıklayan bir karar alınmıştır. Buna göre Ahıska Türkleri ve Gürcistan'dan sürgün edilen bütün topluluklar üzerinden tüm kısıtlamalar kaldırılıyor ve her Sovyet vatandaşının sahip olduğu haklara onlar da sahip oluyordu. Bunun yanında Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dâhil olmak üzere Sovyetler Birliğinin her yerinde yaşama haklarına sahip oluyorlardı. Bu kararlarla birlikte vatana dönme ümitleri artan Ahıska Türklerinin bir kısmı, hiçbir devlet desteği olmaksızın, anavatana daha yakın olma düşüncesi ile Gürcistan'a komşu olan bölgelere (Azerbaycan, Dağıstan vb.) yerleşmeye başlamışlar. Ancak uzun yıllar boyunca Moskova ve Tiflis yönetimine seslerini duyurma mücadelesi vermelerine rağmen

Ahıska Türklerinin haklı talepleri hep göz ardı edilmiştir. Kendi imkânları ile gelip Gürcistan'a yerleşen sınırlı sayıdaki Ahıska Türkü de ülkeden zorla çıkarıldı. 1944 sürgününde Asya içlerine dağıtılan, aileleri parçalanan, zorunlu iskânla yerleştirildikleri yerlerde gözetim altında tutulan; her şeye rağmen oralarda da yeni bir hayat kurmayı başaran Ahıska Türkleri bu güne kadar geçen 71 yıllık süre içinde büyük sıkıntılar yaşamıştır.

Fergana Olayları

İngiltere'nin, mezhep farklılıklarını körüklemek veya yeni bir mezhep icat etmek suretiyle (Vehhabilik) Ortadoğu'da hâkimiyetini tesis etmeye çalıştığı gibi Ruslar da Kafkaslar ve Orta Asya'da hâkimiyetlerini tesis edebilmek için etnik farklılıkları körüklemiş veya yeni bir etnik kimlik icat etmeye (Azerilik) çalışmışlardır. 1930'lu yıllarda Stalin'in Türkistan Sahası'ndaki aydınları katliama tabi tuttuğunu yukarıda belirtmiştik. Bu aydın katliamı anılan bölgenin ilmi anlamda gerilemesine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda bölge halkı cebren bir cehalete sevk edilmiştir. Bunun 1989 Fergana Olayları'na etkisini şu misalle izah edebiliriz: Bugün bilim ispat etmiştir ki beyin hücrelerinin kendini yenilemesi diğer hücrelere nazaran daha uzun sürmektedir. Bu misal, aydınları yok edilen bir milletin kendi aydınlarını oluşturmasının zaman alacağını göstermektedir. 70 yıllık SSCB devrinde Ruslar, Türkistan Sahası'nın sömürülmesini hedeflemiş ve bunda muvakkaten bir başarı sağlamıştı. Rusların bu sömürü politikası Özbek ekonomisini haliyle olumsuz etkilemiştir. SSCB'nin her yerinde olduğu gibi Özbekistan'da da ücret oranları; ekonominin sanayileşmemiş sektörlerinde daha düşüktü. Ücret oranları ağır sanayi sektörlerinde (çoğunlukla petrol yakıt ve metalürji) ulaşım, inşaatla en yüksek düzeyde, tarım, hafif sanayi, gıda sanayii ve hizmet sektöründe en düşük orandaydı. 1981'de en yüksek bir aylık işçi ve memur maaşları Özbekistan'da sanayide (endüstriyel/üretim personel) 168.4 ruble, inşaat sektöründe (bir aylık 210.9 ruble ve meclis inşaa işinde bir aylık 220.0 ruble), otomobil, şehir elektrik,

su ve diğer nakil ve yükleme ve yük boşaltma organizasyonlarında (bir aylık 191.2 ruble). Yerli milliyetin yoğun (baskın) olduğu tarım ve hizmet alanı (bilim hariç) sektörlerinde ücretler cumhuriyet ortalamasının altında, çoğunlukla Avrupalılar'ın görev aldığı ağır sanayi taşıma (nakil) ve inşaat sektöründe ücretler aylık 61 ruble ya da yıllık 130 rublenin üzerinde cumhuriyet ortalamasından yüksekti.

1\$ Karşılığı Ortalama Ruble Değerleri:

1985-1986-1987-1988-1989-1990

0.838-0.703-0.627-0.611-0.639-0.627

İşte SSCB'nin, varolan çıkarlarını devam ettirmek amacıyla bölgenin geri bırakılmış pozisyonunu devam ettirmesi, kendi hâkimiyetinin devamı için gerekiyordu. Bu hâkimiyetin muhafazası için de Türkler arasında ihtilaflar çıkarmak istemiştir. Yukarıda da izah ettiğimiz üzere zulüm ve emperyalizmin meydana getirdiği elverişsiz bir zeminde ortaya atılan fitne tohumunun kök salması umulmuştur. Fergana Olayları'nı kanaatimizce bu bağlamda değerlendirmek isabetli olmaktadır.

İki kardeş Türk kavmi arasında meydana gelen Fergana Olayları tam anlamıyla aydınlatılmış değildir. Bu sebeple olaylar, kaynaklarda iddialar ve rivayetler şeklinde geçmektedir. Biz bu iddia ve rivayetleri naklederek meseleyi aktarmaya başlayalım: 1989 Nisanında Fergana vadisinde yerel halk içinden bazı kimseler ile Ahıska Türkleri arasında ufak tefek sürtüşmeler olmuştur. Bu sürtüşmeler, adi bir pazar kavgasından doğmuş, büyümüştü. Mayıs'ta ortaklık iyice gerginleşmiş ve 3-4 Haziran'da daha da şiddetlenmişti. Olaylar daha sonra kontrol edilemez bir hal almış ve çatışmalarda resmi verilere göre 66'sı Ahıska Türkü olmak üzere 116 kişi ölmüş, 2 bin civarında insan da yaralanmıştı. Gayri resmi rakamlar daha yüksekti. Ahıska Türklerine göre 300'den fazla insan yaşamını yitirmişti. Ahıska Türkleri bir nevi Özbekistan'ı terk etmeye zorlanmışlardı. Bu kanlı haziranda eski Türk topraklarına yerleşen Ahıska Türkleri'nin ekseriyeti, savaş uçaklarıyla Rusya'nın iç kesimlerine, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'a taşındılar.

Onların arasında, 45 yıl öncesinin deşetlerini yeniden yaşayan, üçüncü, hatta dördüncü defa kendine yuva kurmak zorunda kalan az değildi.

Bir iddiaya göre, olaylar, Fergana'da pazar yerinde Özbek ve Ahıska Türkü gençler arasında çıkan bir kavgayla başlamış, önce bölgeye, daha sonra da tüm ülkeye yayılmıştır. İlk başta basit bir kavgayla başlamış gibi görünse de, Aydingün'e göre sergilenen şiddet bir yönüyle mafya bir yönüyle de bölgedeki komünist siyasi elitin Gorbaçov'un yeniden yapılanma politikalarına bir reaksiyonudur. Daha derinden bakıldığında, olayların altında sosyo-ekonomik ve sosyo-politik nedenlerin yattığı görünmektedir. O tarihe kadar hiçbir sorun olmadan birlikte yaşayan Ahıska Türkleri ve Özbekler arasında önemli bir dilsel, dinsel ve kültürel bölünme olmamıştı. Dışarıdan bakıldığında göze çarpmayan, ancak akla yatkın gelen, bu operasyonun planlı olduğu, bu planın Moskova, KGB ve bölgedeki komünist yöneticiler tarafından yapıldığıdır. Gorbaçov'a ve onun yeniden yapılanma politikalarına, her ne kadar, başlangıçta destek verir görünseler de bu politikalar uzun vadede bölgedeki komünist liderler için belirsizlik oluşturmaktaydı. O yıllarda yayılmaya başlayan milliyetçiliğe karşı şiddetli mücadeleyi emreden yasaların hâlen yürürlükte olması, bölgedeki komünist liderler için böylesi olayları planlayıp uygulamaya koymak için araçsallaştırılabilir. O dönemde yükselmekte olan milliyetçiliğe, ülkedeki azınlık bir gruba karşı planlanan bu türden bir operasyonla gözdağı verilebilir, milliyetçi akımlara kapılmaya hevesli diğer halklara da örnek oluşturulabilirdi.

Fergana olaylarının, Moskova bağlantılı çok boyutlu bir senaryonun sonucu olduğu iddiasının ayrıntıları, konuya ışık tutması açısından önemlidir. Bu iddiaya göre, Nisan 1989'da Tiflis'teki ayaklanmanın kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra, Gorbaçov ve reform yanlılarına karşı ordu, KGB ve partinin eski kadroları çok yönlü bir senaryoyu uygulamaya koymuşlardı. Bu senaryonun amacı, Gürcistan'ı zor durumda bırakmak için Ahıska

Türklerini, Abhazları ve Güney Osetyalıları kullanmak, Özbekistan'da artan Rus düşmanlığını Ahıska Türkleri'nin üzerine yöneltmek, yaratılan gergin ortamda Özbekistan'daki yolsuzlukları unutturmak ve etnik çatışmaları bahane ederek Gorbaçov yönetimini sert önlemler almaya, ordu ve KGB'ye eskiden olduğu gibi büyük yetkiler vermeye ikna etmektir. Giderek tırmanmaya başlayan etnik gerilim kullanılarak Özbekler Ahıska Türklerine karşı düşman edilmeye başlanmıştı. Bu çerçevede, Ahıska Türklerinin suçlu oldukları için Özbekistan'a sürüldükleri ve vatanlarına dönmeleri gerektiği; Ahıska Türklerinin Özbekistan'daki Ruslarla ve diğer milletlerle anlaşarak Özbeklerin bağımsızlığına engel olmak istedikleri; 'hırsız', 'uyanık' ve 'ahlaksız' Ahıska Türklerinin Moskova'nın desteğiyle zengin oldukları propagandası yapılmıştı. Fergana olaylarından bölgedeki yöneticilerin ve Rusya'nın kârlı çıktığını söylemek mümkündür. Bölge yönetimi, pamukta ortaya çıkan yolsuzlukları unutturmuştur. Rusya ise, Özbekistan'da azınlık statüsündeki Rusların Özbekler tarafından yaptırılacak olası zorunlu göçünü durdurmuş, Rusya'nın terk edilmiş kırsal bölgelerine Ahıska Türklerini yerleştirerek tarım ve hayvancılık yapılmasını sağlamış, dillerine, dinlerine ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı Ahıska Türklerini Rusların arasına yerleştirerek asimile etmeye, birbirlerine yakın yerlerde ve sıkı akrabalık bağları çerçevesinde yaşayan Ahıska Türklerini dağıtmaya ve vatana dönüş mücadelesinin direncini kırmaya çalışmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Fergana olaylarının etkisinin Özbekistan'ın başka bölgelerinde de hissedilmiş olması nedeniyle 74 bin Ahıska Türkü Özbekistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Özbekistan'ı terk edenlerin 40 bini Azerbaycan'a, 17 bin 500'ü Kazakistan'a, 16 bini Rusya'ya göç et(tiril)miştir. İkinci toplu göçü yaşayan Ahıska Türklerinin Rusya Federasyonu içindeki Krasnodar bölgesine yerleştirilenleri, özellikle Sovyetlerin dağılmasından sonra, çok büyük baskı ve tehditler altında var olma mücadelesini sürdürmektedir. Krasnodar

bölgesinde yaşayan ve özellikle Fergana olaylarından sonra gelenler Rusya vatan-daşlığına kabul edilmediğinden kimliksiz ve vatansız halde, yerel yönetimlerin ve halkın baskı ve tacizleri ile de çok ağır şartlarda yaşamak zorunda kalmışlardır. Devreye Amerika Birleşik Devletleri'nin girmesi ile bu bölgede yaşayan Ahıska Türklerinin önemli bir kısmı bu ülkeye göç etmiştir(2006 yılından itibaren). Mart 1991'de Sovyet hükümeti kabul ettiği bir yasayla, halkların sürgün edilmesinin ve baskı altında tutulmasının yasalara aykırı olduğu, sürülen halkların sivil haklarının bulunduğu ilan edilerek sürgüne maruz kalan insanlar koruma altına alınmışlardır. Bu yasayla birlikte, başta Ahıska Türkleri olmak üzere, sürülen birçok halk haklarını tekrar elde etme fırsatı yakalamışlardır. Ancak, yine de, Ahıska Türklerinin Gürcistan'a dönme taleplerine olumlu bir yanıt verilmemişti. Sovyetler Birliği'nin dağılışından sonra Gürcistan'ın tavrında söylem bakımından bir yumuşama görülmesine, hatta uluslararası bazı anlaşmalarla Ahıska Türkleri sorununun çözümünü taahhüt etmesine rağmen, geçen sürede ekonomik ve siyasî gerekçeler ileri sürmek suretiyle sorunu sürüncemede bırakan bir politika benimsenmiştir. Fergana olayları öncesi en çok Ahıska Türkünün yaşadığı ülke Özbekistan iken, olaylar sonrası bu ülkedeki Ahıska Türkleri'nin sayısı 20.000-25.000'lere düşmüştü. Bu nüfusun da önemli bir kısmı Taşkent şehri ve civarında yaşamaktadır.

Ahıska Türklerinde Eğitim

Ahıska ve çevresinin Çarlık Rusya'sı elinde geçen doksan yıllık hayatı, zulümlerle doludur. Halkın bir kısmı Türkiye'ye göç etmiş, Ağrı, Muş, Çorum, Hatay ve Bursa yörelerinde yerleşmiştir. Onların yerlerine ise Rus, Gürcü, Ermeni ve Yahudiler iskân edilmiştir. Orada kalanlar, Rus mezâlimi altında yaşamaya devam etmişler, her yönden geri bırakılmış hatta askere bile alınmamışlardır. Silâh tutmasını ve askerlik mesleğini bilmeyen halk, sonraki yıllarda vuku bulan savaşlarda, bunun acısını çok çekmiştir. Rus işgal yıllarını yaşayan ihtiyarların hikâyelerinden anlaşılıyor ki, Rus idaresi yıllarında Türk

ahali adeta uyuşturulmuştur. Halkın eğitim hizmetlerine önem verilmiyor, köy mollalarına, sadece yüzünden Kur'an okumanın öğretilmesine müsaade edilerek dinî hayatın asgari gerekleri seviyesinde bir eğitim yaptırılıyordu. Böylece, kitap, gazete gibi iletişim araçlarından habersiz kalan halk, dünyada olup bitenleri, Sibiry'a sürgüne gidip gelenlerden öğreniyordu. Çar idaresi, halktan az vergi alır, askere götürmez ve iyi davranır görünürdü. Diğer yandan da dinî ve etnik farklılıkları daima diri tutarak, çağdaş gelişmelere karşı uyuşturduğu bölge halkını birbirine düşman etmişti. Günümüze kadar sürüp giden Türk-Ermeni, hatta Gürcü ve diğer kavimlerin sürtüşmelerine bakılırsa, Rusların iki yüz yıldan beri yürüttükleri faaliyet daha iyi anlaşılacaktır.

1881 ile 1897 yılları arasında Çarlık Rusyası devrinde Tiflis Vilayetine bağlı Ahıska Kazasının Azgur, Okam, Hırtız, Adigön, Varhan, Oşora ve Siniz gibi köy ve kasabalarında 7 ilkokul açılmıştı. Bu yeni tip okullarda eğitim dili Türkçe idi ve okulların idarecileri Gürcistan'ın Gori şehrinde bulunan Güney Kafkas Yüksek Öğretmen Okulu mezunlarından olan Türklerdi. 1918-1921 yılları arasında kurulan Gürcistan yönetimi, bir mecburî öğretim tasarısı hazırlamış ancak Türklerin yaşadığı bölgeler mecburî öğretimin dışında bırakılmıştı. Ahıska Bölgesinde okul sayısı 12'ye çıkmış, öğretimin Türkçe yapılması planlanmış, yaşanan çatışmalar ve anlaşmazlıklar, öğretmen bulunamayışı gibi sebeplerle bu okulların pek çoğunda öğretim yapılamamıştı.

1921 yılından itibaren, yani Sovyetler Birliği döneminde Ahıska'da Türklerin yaşadığı bütün köylerde okullar açılmıştı. 1926 yılında yapılan nüfus sayımında, Ahıska ahali, Türk kimliği ile 137.921'e ulaşmıştı. Okullarda ders dili ise Türkçe idi. Ancak 1930'lu yıllarla birlikte, Kafkasya'daki Türk dilli halklar resmî kayıtlarda 'Azerbaycanlı' olarak kaydedilirken Ahıska Türklerine Gürcü soyadları verilmiş, Türk kimliğinin ve varlığının reddine dayanan bu uygulamaya koşut olarak Ahıska Türkleri Gürcü okullarına gönder-

rilmeye başlanmıştır. 1930'lara kadar etkili olan 'yerleştirme' politikası sayesinde Türkçe eğitim veren okullar kapatılmamışsa da, Ahıska Türkleri Sovyet rejimi tarafından, özellikle Türkiye'ye yakınlıkları dolayısıyla 'güvenilmez halk' olarak nitelendirilmişlerdir. Ermeni tehcirinin etkileri bölgedeki Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkilerin de gerginleşmesine yol açmıştır.

1935-36 öğrenim yılında okul dili Azerbaycan Türkçesine çevrildi ve bu ahaliye Türk yerine Azerî kimliği verildi. Okullarda görev yapan öğretmenlerin çoğu Azerbaycanlı hocalar olmuş, bölgede çıkarılan Adigün Kolhozcusu, Kızıl Rençber gibi gazetelerde Azerbaycan Türkçesi kullanılmıştır. Azerî lehçesinde önce Arap, sonra Latin ve ardından da Kiril alfabeleriyle okutulmaya başlandı. 1940'tan itibaren de okullara Gürcü dili ve alfabesi getirildi. 1944 sürgünü sonrasında ise Ahıska Türkleri yerleştirildikleri ülkelerdeki okullarda eğitim öğretim hayatlarına devam ederken, buldukları ülkenin diliyle ve Rusça eğitim yapan okullara devam etmek zorunda kalmışlardır. Ahıska Türkleri için bu konuda hiçbir ayrıcalık tanınmamıştı.

Sovyetler Birliği zamanında Türk kelimesinin unutturulması çabaları daha 1924 yılında kuvvetle hissedilmekteydi. Stalin, Ahıska Türklerinin önde gelen liderlerinden biri olan Ömer Faik Bey'e milliyetini değiştirmesini teklif etmişti. Böylece kendi halkına örnek olabileceğini söylemişti. Bu insanlık dışı girişimlerin Acaristan'da da görüldüğü bilinmektedir. Sovyetler Birliği, sınırları içinde hiç Türk yaşamadığı tezini benimsemişti. Dinî, kültürel ve siyasî baskılara hedef olan Ahıska Türkleri, 'Azerbaycanlı' olarak adlandırılarak 'Azerbaycanlı' kimliği içinde eritmeye çalışılmış, 'Türk' milliyeti Sovyet milliyetler politikası çerçevesinde resmen tanınan milliyetlerden sayılmamıştır. Bunun sonucunda Türkçe eğitim kaldırılmış, 1939 nüfus sayımında pasaportlarında 'Türk' yazanlar 'Azerbaycanlı' olarak kayıtlara geçmişti. Sovyetler Birliği'nde bazı etnik gruplar 'milliyet' olarak kabul edilirken bazıları edilmemektedir. Bir

'milliyet' olarak tanınmama; belirli bir toprak, belirli düzeyde siyasi özerklik, yükseköğretime kabul, kendi dilinde eğitim ve yayın hakkı vb. bazı haklardan yararlanamama anlamına gelmekteydi. Bu haklardan mahrum olan Ahıska Türkleri, bazı istisnalar dışında, siyasi elit içinde ve karar alma mekanizmalarında yer alamamışlardı. Günümüzde 300-600 bin nüfusa sahip olduğu bilinen Ahıska Türkleri, Kazakistan, Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan, Özbekistan, Rusya, Ukrayna, ABD, KKTC ve Gürcistan olmak üzere on farklı ülkede mevcuttur.

Sonuç olarak, Ahıska bölgesi, tarihi çok eskilere dayanan bir Türk yurdudur ve Ahıska Türkleri vatanlarından zorla koparılmış bu bölgenin Türk-İslam ahalisidir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere asılsız gerekçelerle sürülen Ahıska Türklerinin vatanlarına dönmelerine izin verilmemektedir. Hatta boşalan yerlerine, Ruslar, tedricen Ermenileri yerleştirmiş durumdadır. Ahıska ve Ahılkelek Ermenileri, Gürcüce dahi bilmemekte, askere gitmemekte ve Ermenistan merkezli eğitim yapmaktadırlar. Kültürel özerkliğin bütün unsurlarına fiilen sahip bulunan Ermeniler, siyasi özerklik yolunda faaliyetlerine devam etmektedirler. Ermenilerin bu bölgeyle yetinmediği, daha kuzeydeki Rusya Federasyonu içinde bulunan Krasnodar bölgesini de nüfuz sahası içine kattığı anlaşılmaktadır. Ermenilere her türlü hakkı veren Gürcü yönetimi, bu insanî hakları Türklerden neden esirgemektedir? Yunus Zeyrek'in ifadesiyle bugünkü Gürcistan idaresi, Ahıska ve çevresindeki Ermeni oluşumunun vahametini görememekte, âdeta her ne pahasına olursa olsun Ahıskalılara vatana dönüş izni için hiçbir olumlu adım atmamaktadır. Bir zamanlar Rusları Kafkasya'ya getirten, Almanlara ve İngilizlere bel bağlayan Gürcistan, günümüzde de tarihî hatalar yapmaktadır. Gürcistan, Türkiye'nin uzattığı dost eli tutmamakta, tarihî korkularını yememektedir. Çeşitli bahaneler ileri sürülerek sürüncemede bırakılan Ahıska Türklerinin yurtlarına dönüş meselesi, bugün ne yazık ki aynı din ve milletten olmamıza rağmen bizler tarafından

yeterince idrak edilememiş bir konudur. Burada şunu da ifade etmek lazımdır ki: Günümüzde Ermeniler yaşamış oldukları tehciri haksız bir şekilde dünyaya soykırım olarak anlatırlarken, bizim, haklı davamız olan Ahıskalı Türk kardeşlerimizin vaziyetini, dünya kamuoyuna duyurmaktaki acizyetimiz ortadadır! Ahıskalı kardeşlerimize sahip çıkmak bizim milli ve dini bir kardeşlik borcumuzdur! Geç kalınmış olsa da Ahıska Türkleri hakkındaki duyarlılığımız gitgide artmaktadır. En son 2015 Aralık'ında Ukrayna'da yaşayan 3000 Ahıska Türkü vatandaşlık hakkı garantisi ile Türkiye'ye getirilmeye başlandı. Bunlar Erzincan ve Kars'ta temin edilen evlere yerleştirilmektedirler.

Kaynakça

- ZEYREK, Yunus, Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri, Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2001.
- AYDINGÜN, İsmail, AYDINGÜN, Ayşe, Ahıska Türkleri "Ulusötesi Bir Topluluk- Ulusötesi Aileler", SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara, 2014.
- DEMİRAY, Erdiñç, Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağıtılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri, Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, S.7/3, Ankara, 2012.
- BOSTAN, İdris, Ahıska, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İsam/İslam Araştırmaları Merkezi, 1.cilt, 1988, s.526-527.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- MUMCU, Zehra, Özbekistan, İstanbul Ticaret Odası KEİB/BDT Araştırma Dizisi No:4, S.26, İstanbul,1992.
- ULUDAĞ, İlhan, SERİN, Vildan, S.S.C.B'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İle İlişkileri, İstanbul Ticaret Odası, S.22, İstanbul, 1990.

Gaspıralı'yı Anlamak

Dilek YILDIZ / ASÜ, Tarih Bölümü Mezunu

İsmail Gaspıralı, 20. Yüzyılın başlarına damgasını vuran, çağdaş Türk ve İslam dünyasının yetiştirdiği en büyük düşünür ve siyaset adamlarından biridir. Genç yaşında hayatını Türk ve İslam dünyasına adanmış ve bu uğurda çok önemli faaliyetlerde bulunmuştur.

Aslen Kırım Türkü olan İsmail Gaspıralı (İsmail Mirza Gasprinskiy), Rusya'daki Türkçülük hareketinin önde gelen isimlerinden olup 21 Mart 1851'de Bahçesaray yakınlarındaki Avcıköy'de doğmuştur. Gaspıralı, ismini babasının doğduğu yer olan Gaspıra'dan almaktadır. İsmail Bey'in babası, Çarlık ordusunda çevirmen olarak çalışan teğmen Mustafa Ağa'dır. Mustafa Ağa 1854 Akyar (Sivas-topol) Savaşı esnasında bütün ailesi ile birlikte Bahçesaray'a yerleşmiştir. Kırım Türklüğünün en önemli merkezi olan ve geleneksel dini-kültürel motifleri devam ettiren Bahçesaray, İsmail Gaspıralı'nın çocukluğunu derinden etkilemiştir. Bu etki için Seydahmet; on yaşına kadar yaşadığı bu güzel Türk şehrinin İsmail Gaspıralı'nın ruhunda, sokakları, evleri, camileri, han ve sarayları ile derin izler bıraktığını, ayrıca çok sevdiği dadısından dinlediği türkülerini ve elifbayı öğrendiği Hacı İsmail Efendi'yi ömrünün sonuna kadar unutmadığını söylemektedir. Gaspıralı eğitim hayatına ilk olarak Bahçesaray'da mahalle mektebinde başlamıştır. Alfabeyi de burada hiç unutmadığını söylediği Hacı İsmail Efendi'den öğrenmiştir. Hacı İsmail Efendi'den ve okuldan gördükleri onu derinden etkilemiştir. Gaspıralı'nın eğitim gördüğü yıllarda İmparatorluğun askeri okullarını kazanmış Rus olmayan öğrencilerin Hıristiyan adetlerini benimsemeleri amacıyla milliyetçi Rusların evlerine belli aralıklarla gönderilmeleri

uygulanması olduğundan, Gaspıralı Moskova Harp Okulunu kazandığında bir Rus ailenin yanına gönderilmiştir. Moskova'da iç içe bulunduğu çevrenin Gaspıralı da nasıl bir milliyetçilik duygusu doğurduğunu Yusuf Akçura şöyle belirtmiştir: "Bir müddet sonra Türklerin en büyük milliyetperverlerinden olacak İsmail Bey, ilk talimini bir Rus askeri mektebinde gördüğü gibi, asıl terbiye-i milliyesini de tatil günlerini aralarında ve sofralarında geçirdiği, ifratla nasyonalist bir Rus ailesinde o zamanlar Rus milliyetperverliğini kabartmak üzere muttasıl Türklere taarruz eden "Moskovskiye Vedomosti" adlı cerideden, bu ceridenin meşhur şoven muharriri Prof. İvan Katkof'tan ıktibas etmiştir".

Gaspıralı, Moskova'da iken aşırı Slavcı olmasına rağmen Katkov ile dost olmuştur. Onun sayesinde Rus milliyetçiliğini, liberal ve aşırı politik akımları tanımıştır. Bu sayede kendi milliyeti meselesine yönelmiştir. Rusya'nın baskıcı bir şekilde hızla uygulamakta olduğu Panslavizm politikası ile Rusya topraklarında bulunan Türkler toplumsal değişmelere maruz kalmışlardır. Türklerin etnik ve kültürel dağılma sürecini yaşadığı bu dönemde, İsmail Gaspıralı onlara tek bir millet olma şuurunu kazandırmaya çalışmıştır. Bu bakımdan İsmail Gaspıralı Türk milliyetçiliğinin en büyük öncülerindendir. Bu dönemde yavaş yavaş ortaya çıkan Türk milliyetçiliği düşüncesi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini de yakından etkilemiştir. O, düşünceleri ve uygulamalarıyla topluma yön veren bir aksiyon ve eğitim adamıdır. Statik toplum anlayışı yerine dinamik unsurların öne çıktığı bir toplumu ideal

olarak görmektedir. Bunu da modern medeniyetin silahları olan pozitif bilim ve aklı ön plana çıkarmakla beraber kültürel unsurları ve yeniliğe açık bir din anlayışına dayanan toplum modeli şeklinde savunmaktadır. Modern hayat anlayışının hâkim olduğu bir toplumu meydana getirmek Gaspıralı'nın esas düşüncesini oluşturmaktadır. Gaspıralı, dönemin Avrupa'sını da yakından tanımaya çalışmış ve hep eleştirel bir gözle bakmaya gayret göstermiştir. Pozitif ilimler bakımından ileri medeniyet olarak Avrupa'yı görmekle birlikte, bunu kendi kültürümüzle harmanlayarak daha üst düzey bir medeniyet ve yaşam şekline ulaşmayı amaç edinmiştir. Bu düşüncesini gerçekleştirebilmek için Batı'nın teknik üstünlükleri ile İslam dininin insana verdiği değerleri birleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Gaspıralı sibyan mektebi ve ıslah çalışmaları neticesinde dini unsurlarla bezenmiş modern eğitim anlayışını, kadınların toplumsal hayata daha aktif katılma gereğini, toplumsal yardımlaşma, güçlü temellere oturtulmuş bir ekonominin gerekliliği gibi düşünceleri üzerine de faaliyetlerini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin dağılmaya başladığı bir dönemde Türk milletinin yok olmasının önüne geçmek amacı ile Türk milliyetçiliği ideolojisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla en önemli

hedefine ulaşmış ve Türk milleti bağımsız, milli bir devlet kurmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu aşamasında hâkim ideoloji olması bakımından, Türk siyasal hayatında önemli bir yer teşkil eden, Türk milliyetçiliği ideolojisine fikirleri ile katkı sağlamıştır.

1851-1914 yılları arasında Kırım'da yaşayan İsmail Gaspıralı, tüm Türkler arasında ortak bir millet bilincinin oluşması için büyük çaba göstermiştir. Gaspıralı, "Dilde, fikirde, işte birlik" şiarıyla dil ve kültür alanında çalışmalar yapmış, Türk milliyetçiliğinin gelişmesi için birçok eser meydana getirmiştir. Gaspıralı'nın Türk milliyetçiliği anlayışı düşüncesinin özünde, dönem itibariyle Avrupa milletlerinin gerisinde kalan Türkler'in bilimde, edebiyatta ve sanatta gelişmesi için, modern bir eğitim almaları ve her alanda ilerlemeleri fikri yatmaktadır. Gaspıralı'nın ilk aşamada savunduğu, Türkler'in milliyetçilik bilinciyle hareket ederek, Türkler arasında ortak bir Türkçe'nin kullanılması ve kültür alanında yapılacak çalışmalarla ilerlemenin sağlanmasıdır. İsmail Gaspıralı fikirlerini şu şekilde dile getirir; "Bizim geride kalmamıza sebep cahilliğimiz, Avrupa ilim ve maarifini bilmememiz, tabii kanunlardan habersizliğimizdir. Bu halden kurtulmak için okumak gerek. Lakin Avrupa'nın ilim ve maarifini Türk-Tatarlar arasına, ancak kendi mektep ve medreselerinde, kendi dilleri ile sokmak mümkündür. Bunun için de Rusya'da yaşamakta olan Türklerin Türkçe edebiyatının olması gerekmektedir."

Gaspıralı, toplumsal kalkınma temelli fikirlerini eyleme geçirebilmek hukuki bir zeminde savunabilmek için siyaset ile ilgilenmeye başlamıştır. 1877-1882 yılları arasında önce Bahçesaray Belediye başkanı yardımcılığı, daha sonra ise belediyeye başkanlığı yapmıştır. Siyaset ile ilgilenirken diğer yandan Avrupa'nın çeşitli yerlerinde ve Kırım'da gördüğü, sahip olduğu tecrübe ve analizlerini neşriyat yoluyla mensubu olduğu milleti uyandırıp harekete geçirebilmek için kullanmak istemiştir. Ancak Ruslar, İsmail Bey'in gazete çıkarmasına izin vermemiştir. Bunun

üzerine, 1881 yılında Akmesid'de çıkarılmakta olan Tavrida gazetesinde Genç Molla takma adıyla, daha sonraları kitap hâline de getirilen Rusya Müslümanlığı adını taşıyan yazılarını tefrika hâlinde yayımlamıştır. Genç Molla takma adını kullandığı bu yazılarında çok zeki ve ince bir üslup kullanmış, böylece yazılarının yasaklanmasının önüne geçmiştir. Ancak o, artık fikirlerini daha rahat ve cüretkâr şekilde ortaya koyabileceği Türkçe bir yayın organı çıkarmak istemiş, Türkçesi ile birlikte Rusça olarak da yayınlanması şartıyla 1883 yılında Türkçe bir gazete çıkarmasına izin verilmiştir. Gazeteye, Şinasi Efendi'nin Tercüman-ı Ahvâl'inden esinlenilerek Tercümân-ı Ahvâl-i Zaman ismi verilmiştir. Dilde, fikirde, işte birlik şiarıyla tüm Türklere hitap etmek için çıkardığı Tercüman 22 Nisan 1883'te okuyucusu ile buluşmuştur. Gaspıralı Tercüman'ı başlarda diğer bölgelerdeki Müslümanlar hakkında bilgi vermenin bir aracı olarak kullanmış, 1905'den sonra ise Müslüman dayanışması hususunda çok daha cüretkâr ve sert bir dille halkı aksiyona geçirme amacı ile kullanmaya başlamıştır.

İsmail Bey, 1905 Rus inkılâbından sonra siyaset sahnesine daha aktif olarak katılma kararı almış ve bunu şu şekilde dile getirmiştir: "Benim ilk, en uzun, yani Tercüman dönemim bitiyor ve eski muallim ve halk eğitimcisinin siyasileşmek zorunda olduğu ikinci ve daha kısa, ama muhtemelen daha fırtınalı dönemim başlıyor. Diğer bir gazetenin yokluğunda, Tercüman açıkça siyasi bir organa dönüşmek ve Türk halkımızın iç ve dış düşmanlarına karşı soğukkanlı, hesaplı ve kalıcı bir kampanya başlatmak zorundadır."

II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönem İsmail Gaspıralı'nın İstanbul'da aktif olarak birtakım faaliyetlerde bulunmasına imkân tanımıştır. II. Meşrutiyet'in getirdiği ılımlı havayı Türk milliyetçiliği ve reformist fikirlerini aktarabilmesi için uygun gören Gaspıralı, 1908 öncesinde Jön Türklerle de temas halinde olmuştur. Ayrıca 1908 sonrasında Türkiye'de İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük düşünceleri oluşmaya ve şekillenmeye başlamıştır.

Bunlar birbirinden farklı fikir akımları olsalar da Gaspıralı her birinde kendine uygun noktalar bulabilmiştir. Esasen Gaspıralı'nın Türkçülüğü, İslamcılığı ve Batıcılığı arasında keskin çizgiler yoktur. Gaspıralı Türkçü olduğu kadar aynı zamanda İslamcıdır. Gaspıralı'da İslamcılık düşüncesinin oluşmasında Afganlı din âlimi ve reformcusu Cemaleddin Afgani'nin (1839-1897) fikirleri önemli bir yer tutmuştur. Afgani'nin, Müslüman itikadının temizlenmesi; onun dini tatbikler açısından kaba halk düşüncelerinden ve batıl inanışlardan kurtarılması ve aydın bir sınıfın meydana çıkması gibi düşünceleri Gaspıralı'yı etkilemiştir. Kısacası Gaspıralı her bir Türkçe yayını İslamcı, Türkçü veya Batıcı eğilimleri olup olmadığına bakmaksızın sahip bulunduğu özelliklere göre değerlendirmiştir.

Gaspıralı eğitim meselesine büyük önem vermiştir. Yeni usul eğitim metodunu daha geniş bir coğrafyaya yaymak için 1912-1914 yılları arasında Anadolu, Mısır ve Hindistan'a gitmiştir. Bir milletin ilerleyebilmesi için eğitimin gerekliliğine inanmış ve hayatının geri kalan kısmını eğitimin daha modern bir hale gelmesine ve tercüman gazetesinin düzenli olarak çıkarılmasına adanmıştır. Türk milliyetçiliği ideolojisinin ortaya çıkış sürecinde, Rus Çarlığı'nın gerek Orta Asya'da yürüttüğü emperyalist politikalar ve gerekse Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü Panislamizm politikaları etkili olmuştur. Rus Çarlığı, İşgal ettikleri Türk topraklarında asimilasyonist politikalar yürütmüş Türklerin dini ve kültürel faaliyetlerini engellemek için birçok tedbire başvurmuştur. İlk olarak, 1593'te çıkarılan karar ile bölgedeki bütün camiler ve okullar yıktırılmıştır. Tatar Türkleri ise bağımsızlıklarını ilan etmeyi başarmış ve 1612 yılına kadar kısada olsa bağımsız yaşamışlardır. Daha sonra tekrar Ruslar, Tatarları hâkimiyeti altına almış ancak Tatarların bağımsızlık girişimi Rusları rahatsız ettiği için baskı politikası uygulamışlardır. Baskılar karşısında isyan hareketlerinde bulunan Tatar Türklerinin isyan girişimleri şiddetle bastırılmıştır. "Bu ayaklanmaları merhametsizce ve kanla boğan Ruslar,

bütün İslam kültür ve din merkezlerini yıkarak, yeniden Hıristiyanlaştırma hareketine girişmişlerdir. 1742 yılında, Kazan'ın bir bölgesinde 546 camiden 418'i yerle edilmiş, Müslüman din adamlarının kanuni hakları ellerinden alınmış ve ticaret hürriyeti geniş ölçüde kısıtlanmıştır. Tatar sanatkarlarının maden işletmeleri; bıçak, kılıç, nal ve mıh yapmaları yasaklanmıştır.” Rus Çar'ı Ruslarla Müslümanlar arasındaki dini ayrılıklarla pek ilgilenmemiş, fırsat buldukça Müslüman aydınlarını ve sosyal üst tabakasını yok etme siyasetini gütmüştür. Mesela, bütün Müslüman Kazan Tatarlarının asilzadelik unvanlarını kaldırmış ve onları devlet köylüsü sosyal kategorisine sokmuştur. Yeni Mühtediler Kazan Dairesi kurulduktan sonra 1740 ve 1750'lerde Müslümanlara karşı daha saldırgan bir Ortodoks misyonu uygulanmıştır. Amaç ise gerektiğinde zor kullanarak bütün Müslümanları vaftiz etmektir.

On dokuzuncu yüzyılda Rusya'da dağınık bir şekilde yaşayan Türkleri birleştiren temel öğe dindir. Tatarlar ve cenin halinde bulunan Azerbaycan Türkleri dışında, Türkler arasında henüz bir ulus bilincinden söz etmek mümkün değildir. Volga Tatarları, Doğu Batı ticaretindeki rollerinden dolayı yüksek bir gelişme göstermişlerdir. Ekonomik ve kültürel

yönden Rusya Müslümanları arasında en ileri durumda idiler. Osmanlı Devleti çok uluslu bir siyasi yapı içinde yalnızca Batı Türklerini bir araya getirebilmiş ve bir Akdeniz Devleti olarak gelişme göstermiştir. Bunun tek istisnası ise Kırım Hanlığıdır. Türklerin tarihi bir bütün olarak ele alındığında, hiçbir ulus ya da devletin Türkçe konuşan toplulukları bir araya getiremediği görülür. Kırım'ı Ruslar işgal ettikten sonra Osmanlı ülkesine büyük bir Tatar göçü olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından (93 Harbi) sonra Tatarlar, Azerbaycan ve Kafkas Türklerinin Osmanlı topraklarına göçü hız kazanmıştır. Türkiye'ye gelenlerin büyük bölümünün eğitim düzeyi yüksek, deneyim sahibi kişilerdi. Panislavizmin Rusya'daki Türkler ve Müslümanlar için nasıl büyük bir tehlike olduğu konusunda da deneyimli idiler. On dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren iletişim imkânlarının artması, Rusya Türklerini hem birbirlerine hem de Osmanlı Devletine yakınlaştırmıştır. Ruslaştırma ve misyonerlik faaliyetleri de yine artış göstermiştir. Orta Asya'nın Ruslar tarafından işgali, o güne değin ticareti ellerinde tutan Tatarlar için ağır bir darbe olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Türkler, Rusya'da Ruslaştırma politikasına ve Panslavizm tehdidiyle karşı

karşıya kalmışlardır. Ruslar onların ulusal karakterlerini yok etmek için çalışmalar göstermiştir. Alkolün yaygınlaştırılmasından dinsel zorlamalara kadar her türlü yöneme başvurmuşlardır.

Gaspıralı'ya göre Türk; sadece Osmanlı Devleti'nde yaşayan Türklerin değil, aynı zamanda Rus esareti altında yaşayan Kırgızlar, Özbekler, Kazaklar, Tatarlar ve diğer Türk topluluklarının tamamının ortak adıdır. İsmail Gaspıralı, Rus Çarlığı hâkimiyetinde olan Kırım'da yaptığı çalışmalarla, Rusya Türklerine milli bilinç şuurunu aşılacak için gayret sarf etmiştir. Türk milletinin büyük bir kısmı, medeniyette geri kaldığı için bağımsızlığını yitirmiş ve esarete mahkûm olmuştur. Sovyet Rusya'nın onlar üzerindeki tesirinden dolayı hürriyetin ne demek olduğunu unutmışlardır. Gaspıralı Türklerin yeniden bağımsızlıklarını elde edebilmeleri için bütün Türkler arasında dil ve kültür birlikteliğinin sağlanması ve modern eğitim alarak bilimde, sanatta ve ekonomide ilerlemeleri gerektiğini söylemektedir. O fikir birliğinin İslam dini tarafından da mukaddes unsurlardan biri sayıldığını da ayrıca ifade etmektedir. İsmail Gaspıralı'nın “müşterek dil” hususundaki çalışmaları, aynı zamanda “fikirde ve işte birlik” düşüncesinin gerçekleşmesini sağ-

layacak olan ortamı da hazırlamak amacını taşımaktadır. O, gerek “Tercüman” vasıtası ile gerek Türk-İslam dünyasını dolaşarak, gerekse “Usul-i cedid” okulları ile “Fikirde Birlik” idealini kısmen de olsa hedefine ulaştırmayı başarmıştır. İsmail Bey’e göre bir milletin ileri medeniyetler seviyesine ulaşması için üç önemli konuda gelişmesi gerekmektedir. Bunlar eğitim, siyaset ve ekonomidir. Siyasi gelişme ve ekonomik ilerleme yolundaki en önemli unsur ise eğitimidir. Gaspıralı bu sebepten eğitim meselesine çok ehemmiyet göstermiş ve üzerine çok fazla eğilmiştir. Buna göre Ahmet Bican Ercilasun’da Gaspıralı’nın Türkçülük için yapmış olduğu faaliyetleri üç başlık altında toplamıştır: “Osmanlı Türkçesini, bütün Türk dünyasının anlayacağı müşterek bir edebî dil haline getirmek, Maarifî yeni usule göre ıslah eylemek, Batı’nın yeni ve faydalı fikirlerini öğrenip Müslüman dünyasında yaymak.”

Belirtilen bu noktalar nazarı ile İsmail Bey bir “inkılapçı” ve medeniyeti garbiyenin “reformatör” kelimesine nail kıldığı mefhum murat olmak üzere, bir “müceddit”tir”. İsmail Bey’in fikirleri yaşadığı coğrafya itibarıyla en çok Rusya Türklerinden kendinin de mensup olduğu Kırım Tatarlarını etkilemiş ve onlar üzerinde kültürel ve entelektüel izler bırak-

mıştır. Dolayısıyla, fikirleri en fazla kalıcı tesiri Kırım’da bırakmıştır. Gaspıralı’nın Tercüman gazetesinde yazdığı eğitim reformu yazıları Orenburg’da çıkan Vakit gazetesi, Kazan’da çıkan Yulduz gazetesi ve Şura dergisi ile Azerbaycan’da çıkan Molla Nasreddin ve Fuyuzat dergileri tarafından da yazılıp yayınlanmıştır. Bu gazete ve dergiler Türkistan sahasında da okunduğundan Gaspıralı’nın fikirleri Kuzey Türklerinden, Hindistan’a kadar geniş bir coğrafyaya ulaşmıştır. Rusya Türklerinin uyanışında önemli yere sahip olan İsmail Gaspıralı, Rusya’nın ayrı ayrı yerlerinde yaşayan ve ayrı lehçeleri kullanan Türkleri bir millet olmaya çağırmıştır. Milletleşmeyi modern devletlerin özelliklerinden biri olarak görmektedir. Türk topluluklarının modern hayat standartlarına yükseltilmesi düşüncesiyle birlikte dini ve kültürel değerlere de önemli bir yer ayırmıştır. İsmail Gaspıralı yaşamı boyunca hem fikirlerinin arkasında durmuş Türk topluluklarının bağımsızlığını kurmak ve esaretten kurtarmak için çaba sarfetmiş bu da ancak 1991 de Sovyet Rusya’nın dağılması ile gerçekleşmiştir. Türkiye’nin bağımsızlığı ise en büyük örnek ve başarı olmuştur. Gaspıralı yaşadığı döneme ve günümüze fikirleri ile derin izler bırakarak Türkçülüğün önderleri arasında yer almıştır. 20 Mart 1851’de Bahçesaray’da doğan

Türk Dünyası’nın büyük düşünürü, 24 Eylül 1914’de yine bu topraklarda, kendini milletine ve Âlem-i İslâm’a adanmış Bahçesaray’da hayatını kaybetmiştir.

Kaynakça

- AKÇURA, Yusuf, “Türklerin Büyük Muallim ve Muharriini İsmail Bey Gasprinski”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt: Sayı: 327, 2014.
- AYVAZOĞLU, Beşir, “Türk Dünyasının Büyük Düşünür ve Reformist”, Türk Edebiyatı, Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, 486. Sayı, Nisan 2014.
- DEVLET, Nadir, İsmail Bey Gaspıralı, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.
- ERCİLASUN, Ahmet B, İsmail Gaspıralı’nın Fikirleri, <http://www.ismailgaspırali.org/yazilar/abercilasun.htm>, Akmesic, Mart, 1991.
- FISHER, Alan; “Kırım Tatarları”, çev. Eşref Özbilen, İstanbul, Selenge Yayınları, 2009.
- GASPIRALI I, “Seçilmiş Eserleri: 1 Roman ve Hikâyeler”, Hazırlayanlar: Yavuz Akpınar-Bayrak Orak-Nazım Muradov, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005.
- GASPIRALI, Seçilmiş Eserleri: I, s. 435; Seydahmet, s. 24, 25.
- GASPIRALI, İsmail, (ed.), “Tercüman Gazetesi”, (1883-1914), Rusya.
- GERHARDVON Mende, “İsmail Bey Gasprinski: Rusya Türklerinin Milli Faaliyetleri Hakkında”, İsmail Bey Gaspıralı İçin, s. 17.
- GÖKSAN, A, “Gaspıralı İsmail Bey (Ölümünün 50. Yıldönümü Dolayısıyla)”, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 23, s. 23-30, Ankara, Eylül 1964.
- HOSTLER, W. Charles; “Türkler ve Sovyetler: Türklerin, Bugünün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi”, çev. Mithat San, Ankara, Şanal Matbaası, 1976.
- KARATAŞ, Murat, Tarih Okulu, Sayı:3,2009, s.203-214 Bkz. François Geogon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935), 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- KIRIMLI, Hakan, “İsmail Bey Gaspıralı”, Ankara, Kırım Türkleri Yardımlaşma Derneği Yayınları, 2001.
- KIRIMLI, H, “Gaspıralı, İsmail Bey”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 13, İstanbul, 1996.
- KOHN, Hans, “Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği”, Çev. Ağah Oktay Güner, 3.Baskı, Ankara, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1991.
- KRAMER, Martin; “Gasprinski’nin ‘Dünya Müslümanları Kongresi Teşebbüsü’(1907) ve Neticeleri”, İsmail Bey Gaspıralı İçin, Ed. Hakan Kırmımlı, Ankara, Kırım Türkleri Dayanışma Derneği Yayınları, 2004.
- KUTTNER, Thomas S. “Rusya Müslümanları Arasında Ceditçilik Hareketi ve İslam Dünyası: İsmail Gasprinski Kahire’de Yıl. 1908”, İsmail Bey Gaspıralı İçin, s. 423.

II. Abdülhamid Han'ın Hayatı

Sefa ALP / ASÜ, Tarih ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi

II. Abdülhamid, (23 Eylül 1842'de) Çırağan Sarayında I. Abdülmecid'in 4. Kadın Efendisi Çerkez asıllı Tır-i Müjgân Kadın Efendi'den dünyaya gelen oğludur. Abdülhamid şehzadelğinde özel hocalardan eğitim aldı. Taht için uzak bir namzet olduğundan saray muhiti kendisine pek ilgi göstermemiştir. Bu yüzden herkesin uzak kaldığı bu akıllı şehzade ancak Pertevniyal Kadın'ın yardımı ile Sultan Abdülazize yaklaşabildi. Zekâsı ve politik kabiliyeti sayesinde amcası Abdülaziz onun serbest bir ortamda yetişmesine imkân verdi. Mısır ve Avrupa seyahatlerine onu da götürdü. Şehzadeligi oldukça serbest geçen Abdülhamid, Maslak Çiftliği'nde toprak işleriyle meşgul oldu. Burada koyun besledi, üstübeç madenleri işletti. Borsa faaliyetlerine katılarak para kazandı. Tahta çıktığı zaman servetinin 100.000 altını aştığı söylenir.

Zekâ ve hafızasının güçlü olduğu, anlaşılır bir üslupla konuştuğu, kendisine anlatılanlar uzadığında dahi sabırla dinlediği rivayet edilir. Bismarck'ın ifadesi Sultan'ın ne kadar güçlü bir hafızaya sahip olduğunu göstermektedir: "Dünyada 100 gram akıl varsa, bunun 90 gramı Abdülhamid Han'da, 5 gramı bende, kalan 5 gramı da diğer dünya siyasilindedir". Abdülhamid Han kendinden önceki padişahlardan farklı olarak, Şâzeli tarikatına intisap etmiş, 1879'dan itibaren Kadiri tarikatının derslerini almaya başlamış ve ömrünün sonlarına doğru Nakşibendî tarikatına da intisap eylemiştir. Sultan Abdülhamid Han, İslamiyet'in emirlerini yapmakta ve yasaklarından kaçmaktan son derece hassasiyet göstermiştir. Acil bir iş çıkınca geç vakitte de olsa uyanıtılmasını ister, ertesi güne bırakmak istemezdi. Abdestsiz olarak gezmemeye

dikkat ederdi. Mabeyn Başkâtibi Esad Efendi bir gün gece yarısı önemli bir haber getirmesi üzerine sultanın yanına gider, fakat kapı birinci çalmışta açılmaz, bir daha çalınır yine açılmaz, üçüncü de ise Sultan kapıda havlu ile elini yüzünü kuruluyordu. Tebessüm ederek; "evlat bu vakitte çok mühim bir iş için geldiğinizi anladım. Daha kapıyı ilk vuruşunuzda uyandım. Abdest aldım. Onun için geciktim. Ben bu kadar zamandır bu milletin hiçbir evrakına abdestsiz imza atmadım" demiştir. Sultan Abdülhamid, âdeti üzere erken yatıp erken kalkardı. Sabahları güneş doğmadan kalkıp hama gider, banyosunu yapardı. Hamamın dış katında oturmak için bir sedir yaptırmış ve orada oturup giyinir sabah namazını oracıkta kılar, sonra kahvaltısını yapardı. Günde muntazam 15-16 saat çalışırdı. Çalışma saatleri dışında hobi olarak marangozlukla uğraşırdı. Gençliğinde binicilik, yüzme, atıcılık, güreş gibi sporlar yapardı. Tiyatro ve operaya ilgi duyardı. Yıldız Sarayı'nda yaptırdığı tiyatrodan çeşitli oyun ve operaları hususi olarak getirtir ve ailesiyle birlikte seyrederdi. Geceleri yatarken kitap okuturdu.

II. Abdülhamid, çocukluk ve gençlik yılları müddetince, üçüncü veliaht olması sebebiyle belki de saltanatı aklından geçirmeden 33 yıl yaşadı. Kendisinden önce amcası Abdülaziz ve ağabeyi V. Murad vardı. Sultan Abdülaziz 25 Haziran 1861'de tahta çıktı ve bu durum memnuniyetle karşıladılar. Avrupa adetlerinden hoşlanmayan Abdülaziz'e, Avrupa taklitçiliğinden uzak duracak ve devleti kurtaracak yegâne kişi gözüyle bakılıyordu. Fakat onun tahta çıkışı ile tahttan inisi aynı şekilde olmadı. Bir umut ile tahta çıkan Sultan Abdülaziz

tahtından indirilmiş ve daha sonra da öldürülmüştür. Bu olay yaşanan dönem içinde Sultan Abdülaziz'in intihar ettiği yönünde yayılmıştı, fakat ilerleyen zamanlarda yapılan araştırmalar sonucunda görülmüştür ki, Sultan intihar etmemiş öldürülmüştü. Fakat resmi ölüm raporunda, son zamanlarda akli dengesini bozduğu ve neticede intihar ettiği yazılarak kamuoyuna duyurulmuştur. Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra onun yerine V. Murad tahta çıktı. Fakat Osmanlı tahtında çok kısa bir süre kalmıştır. Sultan Abdülaziz'in ölümü onda büyük tesir uyandırmıştı, bu durum zamanla onun akli dengesinin bozulmasına sebep olmuştur. V. Murad'ın hastalığı bir süre gizli tutuldu. Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ve Mithat Paşa, Padişahın hal'ine taraftar değildiler. Çünkü dış münasebetlerin karışık olduğu zamanda, sık sık padişah değişikliğinin sakıncalı olacağına inanılmıştır. Bu sebeple V. Murad'ı bir süre tahttan düşürmeye yanaşmadılar. Fakat V. Murad'ın durumu günden güne halk arasında yayılmaya başladı.

Anayasaya dayalı meşrutî bir idare kurmak isteyen ve bu yüzden Abdülaziz ile V. Murad'ı tahttan indiren Mithat Paşa ve arkadaşları meşrutiyet yönetimini kabul etmesi şartıyla II. Abdülhamid'i 31 Ağustos 1876 Perşembe günü tahta çıkarttılar ve 34 yaşında iken 31 Ağustos 1876 Perşembe günü Osmanlı tahtına cülus etti ve kendisine biat edildi. Bu sırada devlet en buhranlı günlerini yaşıyordu. Abdülaziz devrinde başlamış olan Bosna-Hersek ve Bulgar ayaklanmalarına V. Murad devrinde Sırbistan ve Karadağ muharebeleri de eklenmişti. Bu isyanları kıskırtan ve destekleyen Rusya

“Şark meselesini” halletmek üzere fırsat kollamakta idi. Mali imkânsızlıklar yüzünden isyanlar bastırılmıyordu. Abdülaziz’in son yıllarında Mahmud Nedim Paşa’nın dış borçların ödenmesiyle ilgili kararı, Avrupa’da büyük tepkilere yol açmış ve bu yüzden yeni bir yardım alınması imkânsızlaşmıştı. Avrupa kamuoyu Osmanlı Devleti aleyhine dönmüş durumda idi.

I. Saltanat Devri (1876-1878): Bu dönem Mithat Paşa ve arkadaşlarının idareyi ellerinde tuttuğu dönemdi. Mithat Paşa ve Rüşti paşaların meşrutiyetle alakalı şartlarını kabul eden Abdülhamid Han, Osmanlı padişahı olarak tahta oturdu. Osmanlı Devleti tam bir isyan ülkesi haline gelmişti. Rusya da bu durumdan yararlanmak düşüncesindeydi. Batılı devletler Andrassy Notası ile (31 Ocak 1876) Osmanlı Devleti’nden yine ıslahat talebinde bulunmuşlardı. Rusya, Osmanlı Devleti’ne karşı bir savaş hazırlığı içindeydi ve devlet içindeki Hristiyan azınlıkların durumunu bir koz olarak kullanmak istiyordu. İngiltere şark meselesini İstanbul’da toplanacak bir konferansta ele alınmasını istedi. İmparatorluğun iç sorunlarını tartışmak üzere İstanbul’da uluslararası bir konferans (Tersane Konferansı) düzenlendi. Bu sırada Mehmet Rüşti Paşa’nın sadrazamlıktan çekilmesi üzerine Abdülhamid, tek kurtarıcı olarak görülen ve büyük etkinliği olan Mithat Paşa’yı bu makama getirmek zorunda kalmıştı. Paşa’nın tezi şu idi: “Avrupa’dan verilen söz uyarınca anayasa bitirilip İstanbul Konferansı’ndan önce ilan edilirse, müdahaleler de önlenir; aksi halde Avrupa vesayeti sürer giderdi. Düvel-i muazzama, İstanbul’da Tersane Konferansı’nı tertip etmiştir. İngiliz baş murahhası Lord Salisbury ısrarla Osmanlı-Rus savaşına taraftar olmadıklarını söylemesine ve Rus Çarı Aleksandır da barışçı bir tavır izlemesine rağmen, Mithat Paşa Rusya ile harp edilmesini istedi. Böyle bir dönemde Osmanlı Devleti Mithat Paşa ve ekibinin ısrarı üzerine, 23 Aralık 1876’da I. Meşrutiyeti ilan etti ve böylece ilk yazılı anayasa olan Kanun-ı Esasi ilan edilmiş oldu. Sultan

II. Abdülhamid Han 30 Eylül 1876’da bir komisyon kurulmasını emretmiştir. Cemiyet-i Mahsusa adı verilen komisyon iki aylık bir mesainin ardından 20 Kasım 1876 tarihinde Kanun-ı Esasi taslağı hazırlanmıştır. Komisyon 1831 Belçika ve 1859 Prusya anayasalarıyla yirmiyeye yakın tasarıyı incelemiştir. Komisyonun 140 madde olarak hazırladığı taslak heyeti vükeladaki tartışmalardan sonra 119 maddeye indirilmiş ve padişaha sunulmuştur. Padişah Sultan II. Abdülhamid’de taslağa kendi hükümdarlık haklarını güçlendirmek için müdahalede bulunmuş ünlü 113. Maddenin(sürgün

hakkının) anayasada yer almasını sağlamıştır.

Yaşanan bu gelişmelerden cesaret kazanan Mithat Paşa, Rusya ile savaşa girilmesine taraftar oluyor ve Rusya’nın yenileceğini ayrıca bu savaşta İngiltere’nin de Osmanlı’nın yanında yer alacağını beyan ediyordu. Fakat Lord Salisbury, Mithat Paşa’nın aksine, bir savaş çıktığında İngiltere’nin, Osmanlı Devleti’ne yardım edemeyeceği kanaatindeydi. Ayrıca Lord Salisbury, Sultan II. Abdülhamid ile görüşerek bu durumu izah etmişti. Batılı devletler yapılan meşrutiyet ve meclisin açılması gibi yenilikleri göz önünde bu-

lundurmayarak, konferans sonrasında yeni ıslahatların yapılmasını istemişlerdi. Fakat bunların topyekûn reddedilmesi üzerine Osmanlı Devleti, Rusya ile karşı karşıya kaldı. Savaş tekliflerini incelemek üzere Ocak 1877'de toplanan Meclis-i Mebusan'da, savaş lehine karar çıkmış ve Osmanlı Devleti'ni yıkılışa götüren bu karar neticesinde Rusya ile Osmanlı Devleti baş başa kalmıştır. Memleketin felakete gittiğini gören II. Abdülhamid, Mithat Paşa'yı Şubat 1877'de azledip sürgüne gönderdi.

93 felaketi neticesinde Sultan II. Abdülhamid Kanun-ı Esasi'nin kendisine tanıdığı hak ile Meclisi süresiz tatil etti. Ancak meşrutiyet ve anayasadan vazgeçtiğine dair hiçbir beyanda bulunmadı. Sultan II. Abdülhamid Han hatıratında meşrutiyetle ilgili olan görüşlerini şu şekilde dile getiriyordu: “Meşrutiyetin ilanı ile ne oldu devletin borcunu azaldı? Memleketin yolları, limanları, okulları mı çoğaldı? Kanunlar şimdi daha akıllıca ve mantıklı düzgün düzenleniyor? Kişilik hakları evvelkinde daha mı çok sağlandı? Dünya kamuoyu daha mı bizden yana... İşte bir sürü soru ki, ne kadar çoğaltılsa, hiç birine olumlu karşılık verilmez. Meşrutiyetle yönetilmeye karşı olduğum ve hele böyle bir fikir ve kanaatim olduğu sanılmasın “doktor olmayan veya kullanmasını bilmeyen adamların elinde şifalı ilaç bile öldüren zehir olur” diyerek yaşanan durumu açıklıyordu. Bismarck söylemiş olduğu söz de Osmanlı Devletinin için de durumu anlatmak için yeterlidir: “Tekbir milletten meydana gelmeyen bir cemiyetin meşrutiyetle idare edilmesi felakettir. Bir devlet tek milletten mürekkep olmadıkça meclis, faydadan ziyade zarar verir”.

II. Saltanat Devri (1878-1909): Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ve II. Abdülhamid'in ikinci saltanat devrinin başlamasıyla sonuçlandı. Tarihçilere göre bu bir buçuk yıllık devreden II. Abdülhamid sorumlu değildir. 30 yıl kadar süren bu devreye, II. Abdülhamid'in şahsi idare devri veya muhaliflerinin ve maalesef cumhuriyet dönemi tarihçilerinden birçoğunun ifa-

desiyle “İstibdad Devri” denmektedir. Bilançosu çok ağır olan 93 felaketinin, devleti yok edeceğini gören basiretli devlet adamı II. Abdülhamid, Meclis-i Mebusan'ın bağımsız Ermenistan, Pontus ve Kürdistan gibi devletlerin kurulmasını tartıştığını görünce 1878'de Meclisi feshetti.

93 Harbinde Osmanlı topraklarının üçte biri kaybedilmişti. Bu çapta bir toprak kaybı karşısında Meclisteki farklı milliyetlere mensup üyeler paniğe kapılmış, her biri kendi milletinin topraklarını kurtarma telaşına düşmüştü. Birleştirici olacağı ümidiyle kurulan Meclis, tam tersine bölücü bir Meclis olmuştu. İki seçenek kalmıştı: ya parçalanmaya seyirci kalmak ama meşrutiyetten taviz vermemek ya da meşrutiyeti askıya almak ama ülkeyi parçalanmaktan kurtarmak. Osmanlı-Rus savaşı, 3 Mart 1878'de İstanbul surları dışındaki Ayastefanos (Yeşilköy'de) karegâh kuran Rus kuvvetlerinin dikte ettiği Ayastefanos Antlaşması ile sona erdi. Rusya, ateşkesin sağlanmasından sonra Osmanlı Devleti ile antlaşma yaparak galip devlet olmanın avantajını sonuna kadar kullanmak istiyordu. Zira Rusların, Bulgaristan yolu ile sıcak denizlere inmeleri, İngilizlerin Hindistan siyasetine ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakına set çekmiş olacaktı. II. Abdülhamid'in şahsi diplomasisi, bu tepkileri çok iyi değerlendirdi. Kıbrıs'ın idaresini İngiltere'ye bırakmakla, Berlin'de yeniden bir antlaşma zemini elde etmeye muvaffak oldu. Ayastefanos'un feci şartlarını hafifleten bu antlaşma ile Türkiye'nin Balkanlardaki hayatı, bir müddet daha uzadı.

Berlin'deki toplantıda İngilizler Osmanlı Devleti'ni destekleyeceklerdi. Fakat Berlin Antlaşması sonunda İngiltere “Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma” politikasını sona erdirmekle kalmamış, Osmanlı topraklarının paylaşılmasına katıldığı gibi, kendi menfaatlerine dokunulmaması şartıyla diğer Avrupalı devletlerin toprak almalarına karışmayacaklarını bildirmişti. Ayrıca Berlin Antlaşmasından cesaret alan Ermeniler 1895-1896 yıllarında Doğu Anadolu'da katliamlara ve bağımsız bir

Ermenistan kurma teşebbüslerine giriştiler. 1895'te ülke çapında bir ihtilale dönüşme olasılığı ortaya çıktı ve böylece IV. Ordu komutanı Müşir Zeki Paşa Ermeni isyanını bastırmakla görevlendirildi. Doğuda Kürt aşiret reislerinden Hamidiye Alayları adı altında düzensiz milis birlikleri örgütlendi. Abdülhamid daha Berlin Antlaşması imzalandığında Doğu Anadolu'da sorunların çıkacağını belirtmiş ve Berlin Antlaşmasınının 61. Maddesine karşı çıkmıştı. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine göre, Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde ıslahat yapılacaktı. Abdülhamid, bunun Ermeni muhtariyetini doğuracağını ileri sürerek, “ölürüm de 61. maddeyi uygulamam” diyordu.

Başta İngiltere olmak üzere Batılı büyük devletlerin tehditlerine rağmen bu konuda kesinlikle taviz vermedi. Doğu vilayetlerinde nüfus çoğunluğunun Müslümanlarda olduğunu, Ermeniler için özel ıslahat yapılamayacağını ileri sürdü. Bu konuda taviz veren sadrazam ve nazırları derhal azletti. Ermeni komitacılarının hayatına kasteden saldırılarına aldırmadı. 1895 yazında tüm Anadolu taşrasında gerçekleşen kanlı olaylar Batı kamuoyunda genellikle “ermeniler katliamı” olarak değerlendirildi. Liberal Avrupa basınında Abdülhamid aleyhine şiddetli bir kampanya başlatılmasına sebep oldu. Fransız akademisi üyesi tarihçi Albert Vandal, ilk defa Abdülhamid hakkında Le Sultan Rouge (Kızıl Sultan) lakabını kullandı. Zamanında Ermeniler Osmanlı Devleti'ne son derece bağlı idiler ve sadık millet olarak anılırlardı. Fakat zamanla Rusya Balkanlarda faaliyetlere geçip Balkan devletlerini ayaklandırdınca, yani Bulgaristan üzerindeki emellerine ulaşınca, Osmanlı Devleti'nden yeni bir parça daha koparmak için, Ermenileri parmaklarına doladılar. Aslına bakılacak olursa Ruslar, Türkiye'de bağımsız Ermenistan kurulmasından yana değillerdir. Çünkü kendi sınırları içinde de Ermeniler vardı, o zaman bunlarda bu bağımsız Ermenilere katılmak isteyecekti. Rusların hesabı kendi Ermenilerinin, ağızlarına bir parmak bal çalmak Türkiye'nin başına bir

gaile çıkarmaktan ibaretti.

Abdülhamid Han, İngiliz ajanlarının Arap milliyetçiliğini yaymak, halifelüğün Arapların hakkı olduğu iddiasıyla Mısır hüdudini halife yapmak konusundaki gayretlerine Panislamizm politikası ile karşı koymaya çalıştı. Müslümanlar arasında birliği sağlamak amacıyla dini propagandaya girişti. Bu konuda tarikat şeyhlerinden ve nüfuzlu kabile reislerinden de faydalandı. En önemli ve tecrübeli yöneticileri, Anadolu ve Suriye başta olmak üzere, Müslümanların çoğunlukta olduğu vilayetlere gönderdi. Halifelik makamından faydalanarak Panislamist ideolojiyi yaymaya çalıştı. Halifelik sıfatını Osmanlı padişahları arasında en çok kullanan o oldu. Bu sıfatın verdiği güçle Güney Afrika ve Japonya gibi uzak ülkelere din âlimleri göndererek İslamiyet'in oralarda da yayılması için çalıştı. Abdülhamid'in Çin'deki tesiri o kadar büyük oldu ki, Pekin'de onun adına bir İslam üniversitesi açıldı ve kapısında Türk bayrağı dalgalandı(Pekin Hamidiye Üniversitesi). Şam'dan Mekke'ye kadar uzanan Hicaz demiryolunu inşa ettirdi. Araplar arasında başlattığı yoğun propagandalarla, ortak düşmanın İslamiyet'in düşmanı olan Batı emperyalizmi olduğunu ve buna karşı mücadele edilmesi gerektiğini ileri sürdü. II. Abdülhamid, Panislamist politikası sayesinde İngiltere'nin Arabistan'da oynadığı oyunlara engel olduysa da devletin mali gücü daha fazla mücadeleye imkân vermedi. İngilizlerin Mısır'a hücum etmesi üzerine, II. Abdülhamid'in Mısır'a başbakan tayin ettiği Arabî Paşa'ya bağlı ordu Eylül 1882'de İngilizlere yenildi. Artık Mısır, fiilen İngiliz işgali altındaydı. Bu arada büyük devletlerin tahrik ile Yunanistan Epir (Yanya) ve Girit eyaletlerine göz dikerek Osmanlı Devletine harp ilan etti. Neticede Yunanlar bu harbi kaybetti. Aralık 1897'de imzalanan İstanbul Antlaşmasına göre, Teselya geri veriliyor ve Girit'e muhtariyet tanınıyordu. İçte ve dıştaki bütün müttefiklere, Ermenilerin püskürtülmesi ve Yahudilere Filistin'de arazi verilmeyerek geri çevrilmeleri sebebiyle bütün Batılı devletlerin ve lobilerin aleyhteki faaliyetlerine rağmen, II. Abdülhamid, hiçbir zaman geçmediği İttihad-ı

İslam (İslam Birliği) siyaseti sebebiyle halkı tarafından sevildi ve tutuldu. Ermeni komitecileri ve milletlerarası Siyonizm'in temsilcileri, davalarına engel gördükleri II. Abdülhamid'i yok etmek üzere, 21 Temmuz 1905 Cuma günü Yıldız Hamidiye Cami çıkışında bombalı bir suikast düzenlendi (Yıldız Suikastı). Ölü ve yaralı seksen kişiden fazla zayıyat olduğu söyleniyordu. Tahkikat için derhal Mabeyin 'de bir komisyon teşkil edildi. Bunu yapanların Ermeni Taşnak Cemiyetine mensup oldukları anlaşıldı. Başlarında anarşist Edward Jaures bulunuyordu. Suikastçılar mahkûm olundular. Sultan Abdülhamid bir zaman sonra Edward Jaures'i affetmiş, ihsan verip memleketine gitmesine müsaade etmiştir. O da teşekkür ederek bundan sonra kendisine hizmette bulunacağı vaadi ile gitmiş ve hakikaten de hizmette bulunmuştur.

II. Meşrutiyetin İlanı

23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyeti ilan eden II. Abdülhamid Han Kanun-ı Esasi'yi tekrar uygulamaya koydu. Kanun-ı Esasi'nin yeniden uygulamaya konulması ve İkinci Meşrutiyetin ilanı üzerine Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını isteyen iç ve dış mihraklar tekrar faaliyete geçti. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1890'lardan sonra önemli bir muhalif merkez olarak yükselmeye başladı. Bu cemiyet zamanla diğer bütün muhalefet merkezlerinin önüne geçti. Cemiyet mensupları 1908'e kadar içerde ve dışarda amansız bir mücadele verdiler. Bu süreçte Sultan II. Abdülhamid'e yoğun eleştiriler yöneltildi. Ağır hakaretler yapıldı. Ermeni komiteciler tarafından suikasta kurban verilmek istendi. Bir Osmanlı aydını Abdülhamid Han'ın öldürülememesine üzüldü, katile övgüler yağdıran "Bir Lâhza-i Te'abhûr (Bir anlık gecikme)" adlı şiiri yazarak "Ey şanlı avcı, tuzağını boşuna kurmadın!" diyerek başlayan meşhur şiirini yazabildi(-Tevfik Fikret).

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildi. Bu iç kargaşadan istifade eden Bulgaristan ve Bosna-Hersek Osmanlı Devleti'nden ayrıldı ve İttihatçıların İttihad-ı anasır fikrinin ilk acı meyvesi bu oldu. İt-

tihatçıların basiretsizlikleri yüzünden, 240 üyeli meclisin sadece 140'ı Türk olmak üzere Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908'de açıldı. Azınlıklar "demokrasi geldi" diye devlete bağlanmadılar, bilakis devlete isyan etmeye başladılar.

Jön Türklere göre meşrutiyetin ilanı Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya saygı duymasına yol açacak, onların müdahalesini önleyecek, devletin saygınlığını sağlayacak, yabancı sermayeyi ülkeye akıtacaktı. Meşrutiyet Jön Türkler için "en ideal rejim" idi. Halka göre meşrutiyeti refah, demokrasi, huzur ve emniyet demektir. İlan edilir edilmez, herkes hayal ettiği gayenin hâsıl olduğu zannına düşmüştü. Bu sayede hür insanla, faziletli, iffetli ve doğru vatandaşlar sırasına gireceklerini düşünüyordu. Fakat hiçbir şey düşünülmediği gibi olmadı devleti ileriye götürecekleri yerde, kısa bir sürede yıkılmasına sebebiyet verdiler. I. ve II. Balkan Savaşları ve daha sonra da I. Dünya Savaşı sonucunda devlet felaketten felakete sürüklendi ve bir müddet sonra da altı yüzyıllık devlet parçalandı.

Sultan Abdülhamid Han'ın İstihbarat Teşkilatı

Abdülhamid Han bu teşkilatı ve gerekliliğini hatıratında şöyle anlatıyordu: "Yabancı devletler kendi emellerine hizmet edecek kimseleri vezir ve sadrazam mertebesine kadar çıkarabilmişlerse, devlet güven içinde olamazdı. Doğrudan doğruya şahsıma bağlı bir istihbarat teşkilatı kurmayı bu düşünce ile karar verdim. İşte düşmanlarımların Jurnalcilik dediği teşkilat budur". Bu olay üzerine Sultan Abdülhamid Han, III. Selim'in söylediği bir sözü yâd etti: "yabancıların elleri ciğerlerimin üstünde geziniyor, aman biz de yabancı devletlere elçi gönderelim ve onların ne yapmakta olduklarını bir an önce öğrenmeye çalışalım diye feryat etmişti. Ben bu yabancı elleri ciğerlerimin içinde duyuyorum. Sadrazamlarımı, vezirlerimi satın alıyorlar ve mülküme karşı kullanıyorlardı. Ben, nasıl olurda devlet hazinesinden beslediğim bu insanların ne yaptıklarını, ne hazırladıklarını, öğrenemeyebilirdim."

1876-1878 yıllarındaki sorunlar - saray ih-

tilalleri, savaşlar, darbe girişimleri - Abdülhamid'in kamuoyunu daha iyi takip etmek, nüfusu, orduyu ve hükümeti daha iyi denetlemek için "geniş bir haber alma teşkilatı" kurma gereğini gösterir. Sultan Abdülhamid Han "Jurnal sistemini ben kurdum, ben idare ettim. Fakat vatan-daşı değil, hazineden maaş alanları, Osmanlı nimetiyle gırtlaklarına kadar dolu oldukları halde devletine ihanet edenleri tanımak, izlemek içindi! Kendi devletini yıkmak, kendi padişahının canına kast etmek karşılığı yabancı, devletten para alan sadrazamları gördükten sonra!" diyerek bu teşkilatın gerekliliğini açıklar.

Sansür Uygulaması

"Bizde sansür elzemdir" diye not düşer Abdülhamid ve şu gerekçeyi ileri sürer: "Tebaamıza çocuk muamelesi etmeye mecburuz; hakikaten de büyük çocuklardan farkları yoktur. Ebeveyn veya mürebbi nasıl gençliğin eline zararlı neşriyatın geçmemesine dikkat ederse, bizim hükümet de halkın fikrini zehirleyecekleri şeyi halktan uzak tutmaya çalışmalıdır" der. Ermeniler ve Rumların piyasaya sürmüş oldukları eserler eğer sansürden geçmez ve gazetede neşredilirse, halkta fena tesirler uyandırır ve bu da ecneblerin hakkımızdaki fikirlerini büsbütün yanıltırdı. Zaten memleket kâfi derecede her türlü iftiraya maruzdur. Devrin şartları göz önüne alındığında birçok yayın ortaya çıkıyordu. Bunların çoğunluğunda Abdülhamid ve devri kötüleniyordu. Sultana karşı yerli ve yabancı basın karşı cephe almış, onun yaptıklarını hep olumsuz gibi göstererek onu suçluyorlardı. Bu durumda zamanla halkın gözünde Sultanın düşmesine, sanki yazılanları gerçekmiş gibi algılanmasına ve Sultana karşı ayaklanmaların çıkmasına sebebiyet veriyordu.

31 Mart Vakası ve Sultan II. Abdülhamid Han'ın Hal'i

Rûmî takvimle 31 Mart 1325'te (13 Nisan 1909) vuku bulduğu için bu adla anılır. Ayaklanmayı başlatan olay, muhalif gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesi oldu. Muhalefet tarafından bu cinayet ittihatçılara mâl edildi. Gerginleşen ortamda

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı tepki büyüdü. Cinayetten 7 gün sonra(13 Nisan 1909 / 31 Mart 1325) "şeriat isteriz" sloganıyla ayaklanan bazı askerler, kendilerini harekete geçiren muhalefet odaklarının denetiminden çıkarak kentte terör estirdiler; aralarında bakan, mebus ve subayların da bulunduğu birçok kişiyi öldürdüler. Ayaklanmanın dinci kanadının başını Derviş Vahdeti ve onun İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti ile Volkan Gazetesi çekiyordu. Ayaklanmalar karşısında Hilmi Paşa hükümeti istifa etti. Tevfik Paşa sadrazam olarak atandı. Ayaklanmaya tepki, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlü olduğu Selanik'teki askeri birliklerinden geldi. Yüksek komuta konseyi ve bunları destekleyen genç subaylar Sultan Abdülhamid'in yükselişe geçişine karşıydılar. Olayları bastırmakla görevlendirilen Hareket Ordusu birkaç gün içinde İstanbul'a dayandı. 17 Aralık'ta toplanan Mecliste İttihatçılar üstünlüğü elde etti. Daha çok Ahrar Fırkası yanlıları ile birlikte hareket eden Kâmil Paşa hükümeti İttihatçıların baskıları sonucunda bir gensoru ile düşürüldü. Onun yerine 14 Şubat 1909'da İttihat ve Terakki'ye yakın Hüseyin Hilmi Paşa sadrazam oldu. 27 Nisan'da İstanbul'da toplanan Meclisin ilk işi padişah değişikliğiyle ilgilenmek oldu. Toplanan mebusan ve âyan, fetva taslağında sunulan hal' ya da istifaya davet seçeneklerinden birincisini kabul ederek Abdülhamid'in tahttan indirilmesine, yerine Mehmet Reşat'ın geçirilmesine karar verdi. Sultan II. Abdülhamid, hal'ine kadar ki günlerini beklemekle geçirdi. "Sultan bir kişi için bin kişi yanmaz. İki kardeş birbirini vurmaz", diyerek tüfekçilerin silahlarını toplamasını, kimsenin bir silah atmamasını söyledi. O sırada Taşkıyla dövülüyor, sesler bütün kuvvetiyle sarayı aksettiriyor, herkes korku içinde perişan yaşıyordu. Bu sırada Rusya büyükelçisi Mabeyn-i Hümayuna gelerek : "Çar hazretlerinin selamını getirdim. Kendilerini hasta diye işittim. Arzuları ne ise bildirsinler. Kollarına zarar gelmeden her arzuları yerine getirilecektir" diyerek haber gönderdi. Bu durumu Cevad Bey arz ettiğinde sultan bu duruma karşı çıkmış ve "Başıma ge-

lecek her felakete razıyım. Ecdadımın mezarı nerede ise benimki de orada olmalıdır. Bu ihaneti yapmaktansa ölümü tercih ederim" diye cevap vermiştir. Sonra Cevad Bey elçiye durumu anlatmıştır. Hareket Ordusu, sarayı kuşatarak etrafla alakasını kesince sultan "hareket ordusuna teslim bayrağı çekilsin" demiştir. Bu duruma kimsenin gönlü olmaması neticede Çerkez Mehmed Ali Bey bu görevi üstlenmiştir. Dört kişi sultanın yanına gelmiş, (Arnavut Esad Toptâni, Laz Arif Hikmet Paşa, Ermeni Aram Efendi, Yahudi Karasu Efendi) başta duran Esad Toptâni gayet kaba, küstah bir tavırla yüzüne karşı "seni millet azletti" dedi. Bunu düzelten sultan hal' ettik demek istiyorsunuz dedi. II. Abdülhamid'in hal' fetvasında dini kitapları tahrif etmek, yakmak, devlet hazinesini israf etmek, sebepsiz yere ölüm, hapis ve sürgün emirleri vermek ve 31 Mart hadisesine sebep olmak suçlarına yer verilmektedir. Fetvada yer alan sebepsiz yere ölüm ifadesi asılsızdır çünkü Sultan Abdülhamid Han saltanatı boyunca idamdan uzak durmuş ve üç-beş kişinin idamını onaylamış ve genellikle suçlu olanları sürgüne göndermiştir. Dini kitapları yakma ve tahrif etmeye gelince, Abdülhamid'in yüzyıllardır birbirleri ile savaşan iki Müslüman ülkenin mezheplerini yani Sünnilik ve Şii'liği birleştirmek için büyük gayret sarf ettiği bilinmektedir. Abdülhamid bu amaca ulaşmak için dini kitapların basımına biraz daha fazla itina göstermiş ve bu gayreti akamete uğratacak kitapların toplatılmasını emretmiştir. Ayrıca dini açıdan tevili zor sayılabilecek hususları içeren bazı kitapları toplattırmıştır. Nitekim Abdülhamid hal' fetvasını, Fetva Emini Hacı Nuri Efendi'nin imzalamaktan kaçınması üzerine, İttihat ve Terakki tarafında yer alan devrin şeyhülislamı Ziyaeddin Efendi imzalamıştır.

Sürgün Edilmesi

Sultan Abdülhamid İstanbul'da Çırağan Sarayında muhafaza edilmek istiyordu. Ama İttihat ve Terakki Cemiyeti Abdülhamid'i İstanbul'da tutmanın güvenli olmayacağı düşüncesindeydiler. Talat

ve Cavid Beyler, Meclis-i Milli Reisi Said Paşa ile buluşup Cemiyet'in aldığı kararı bildirirler: II. Abdülhamid Selanik'e sürülmelidir. Gece geç saatte, bire doğru yeni bir heyet Yıldız Sarayı'na gidip Abdülhamid'e Selanik'e sürgün edildiğini bildirir. Heyet dört kişiden oluşuyordu: biri Hüsnü Paşa, ikincisi Hadi Paşa, üçüncüsü Galip Bey ve dördüncüsü de Fethi Bey(Fethi Okyar) idi. Abdülhamid bu heyete "ben burada ölmek isterim. Ecdadımın medfeni buradadır. Beni götürmek istemeniz meşrutiyete aykırıdır" demiştir. Fethi Bey "ordu, hayatınızı tekeffül ediyor. Size orada bakacaktır. Bizi cebir kullanmaya mecbur etmeyiniz" diye cevap vermiştir. Netice de Abdülhamid'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden kopartıldığı tek istek, ailesi ve çocuklarıyla birlikte gitmek oldu. 28 Nisan 1909'un ilk saatlerinde, Abdülhamid Yıldız Sarayı'ndan ayrılıp Sirkeci Garı'na gider ve orada derhal özel bir trene yerleştirilerek Selanik'e doğru yola çıkarılır.

Selanik'e mecburi ikamete gönderilirken II. Abdülhamid Han'ın şahsına ve mahiyetine para ya da işesini temin edecek bir maddi imkân sağlanmamış; hatta yanlarına doğru düzgün bir şey almalarına bile müsaade edilmemişti. Ancak şahıslarına ait birkaç parça eşya alabilmişlerdir. Sultan ve ailesinin Yıldız Sarayı'na terk etmesinden sonra, hazine haricinde padişahın ve saray mensuplarının değerli eşyaları yağmaya maruz kaldı; en küçük eşyaya ve hatta çamaşırlarına varıncaya kadar her şey talan edildi. Alâtini Köşkündeki ilk günlerinde su, sabun, yatacak yatak, yemeklerini yiyecek çatal-kaşık gibi şeyler verilmemişti. Köşkün önceki sahibinden kalma birkaç parça eşya vardı. Pencereler sıkıca kapatılmıştı, çocuklarının hava ve güneş görebilmesi için panjurların aralanmasına ancak aylar sonra izin verilmişti.

Abdülhamid, Alâtini Köşkünde geçen hayatının güzel tarafları olduğunu söylüyordu. Çünkü çoluk çocuğuyla başa yaşamak, onların küçük dertlerine derman olmaya çalışmanın güzel şeyler olduğunu söylüyordu. Fakat burada iken okumak için kitap ve gazete verilmiyordu. Bu da dünyada olup bitenlerden habersiz yaşamasına sebep oluyordu. Abdülha-

mid Han bütün hükümdarlık yıllarında istihbarata büyük önem vermiş bir insan olduğu için, yaşananlardan haberdar olamaması onu cidden çok büyük sıkıntıya sokuyordu. Fakat zamanla da buna yavaş yavaş alışmaya başladığını söylüyordu. İlerleyen zamanlarda Sultana 800 lira maaş bağlanmıştı. Bu paradan kızlara, eşlerine, kalfalara onar lira veriliyordu. Daha sonra Abdülhamid'in tahsisatı 1000 liraya çıkarılmıştı.

Dünya değişiyordu. Balkanlar karışmıştı. Gazete havadisleri günden güne fenalaşiyordu. Parti kavgaları iç durumumuzu karışık bir hale getiriyordu. Gaffeti yüzünden aleyhimizdeki Balkan ittifakının müsebbibi olan Said Paşa devletin başına gaile açarak çekilmiş, yerine Gazi Ahmed Muhtar Paşa gelmişti. Balkan Harbi başlamış, yenilgimizle neticelenmiş, Rumeli istilaya uğramıştı. Selanik de elden gitmek üzereydi. Bunun üzerine II. Abdülhamid İstanbul'dan gönderilen Alman sefaretine ait Lorelei savaş gemisiyle 1 Kasım 1912'de İstanbul'a getirilerek Beylerbeyi Sarayına yerleştirildi. Buraya geldikten sonra Abdülhamid bir nebze de olsa biraz daha rahat yaşamıştır. Fakat ailesi ile eskisi gibi görüşmemiştir. Kızı Ayşe Sultan'ın anlatımına göre babasını Beylerbeyi'ne geldiğinde ancak uzaktan dürbün ile izleyerek görebilmişlerdir. Daha sonraları kurban bayramında ziyaretine giderek babasını görebilmiştir. Bu durumda birkaç defa olmuş ve daha sonra babasını pek fazla görememiştir. Ancak Sultan Reşat'ın izni ile yakın adamlarını göndererek babalarının durumu hakkında bilgi alabiliyorlardı. Selanik'ten istemeyerek ayrılıp ikametine tahsis edilen Beylerbeyi sarayına yerleşen Sultan Abdülhamid, bu saraydan memnun kalmamışsa da sonradan alışıp ömrünün geri kalan kısmını burada geçirmiş, önemli bir hastalığa uğramadan huzur ve tevekkül içinde yaşamış, bütün küskünlüğüne rağmen I. Dünya Savaşı olaylarını endişeler içinde köşesinden takip etmiştir. Hayatının son yıllarını burada geçirdi. I. Dünya Savaşı'nın en buhranlı günlerinde hükümette en nüfuzlu kimseler olan Talat ve Enver Paşalar İshak Paşa'yı Beylerbeyi Sarayı'na göndererek Abdülhamid'in tecrübelerinden faydalanmak istediler. Eski

padişah artık verebileceği hiçbir fikir ve tavsiye edebileceği hiçbir tedbir kalmadığını, devletin daha savaşa girdiği gün yıkıldığını belirterek dünya denizlerine hâkim devletlere karşı kara devleti Almanya ve Avusturya'nın yanında savaşa girilmiş olmasının çok büyük bir sorumsuzluk olduğunu söyledi. Abdülhamid'in kıymeti bu dönemde daha iyi anlaşıldı.

10 Şubat 1918 Pazar günü hayata gözlerini yuman Abdülhamid'in cenazesi Topkapı Sarayı'na nakledilerek teçhiz ve tekfin orada yapıldı. Sultan Reşat'ın iradesiyle, ölümünün ertesi günü padişahlara mahsus muazzam bir törenle Divan Yolu'ndaki II. Mahmud Türbesi'ne defnedildi. Sonuç olarak; Abdülhamid Han tahta bulunduğu 33 yıl içinde ülkeye yokluk içinde varlık yaşatmıştır. Tahta çıktığında hem içte hem de dışta karışıklıklar mevcuttu. Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya sürekli ıslahat konusunda baskı yapması ve iç işlerine karışıyor olması gayrimüslimlere cesaret vermiş ve onlar da ayaklanmaya başlamışlardı. Sadrazamlar ise kendi idaresini kurarak, padişahın sadece bir sembol olarak Osmanlı tahtında bulunmasını istiyordu. Padişah tahta oturacaktı, ülkede de söz sahibi vezir, sadrazam, meclis vb. olacaktı.

Bu durum ancak Sultan Abdülhamid Han'ın ilk iki yılında devam etti, Meclisin aldığı karar ile Osmanlı-Rus savaşı başlamış ve ülke topraklarının kaybına, neredeyse Balkanların tamamen Osmanlı'nın elinden çıkmasına sebep olacaktı. Netice de bir anlaşmaya varılarak Balkanlar bir süre daha Osmanlı toprağı olmaya devam etti. Bunlar Abdülhamid Han'ın uygulamış olduğu siyaset sayesinde var olan şeylerdi. O savaştan çok barış sağlanmasından yanaydı, çünkü elde tam anlamıyla bir güç yoktu bu da savaşlarda yenilgiye sebebiyet veriyordu.

Sultanın tahttan indirilmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin yıkılması daha da bir hız kazanmıştı. Tahta geçen Sultan Reşat fazla bir etkinlik gösterememiştir çünkü söz İttihat ve Terakki'ye aitti. Bu durumda 600 yıllık devletin yıkımına neden olacaktı. Çünkü Sultan Abdülhamid devletlerarasındaki çıkarları göz önünde

bulundurarak bir yol izliyordu. Fakat daha sonraki gelen idareciler ülke de yaşananları bir bütün olarak görüp karar vermek yerine belki de kısa vadeli düşünerek hareket ettiler bu da zamanla devletin sonunu getirdi. Önce yaşanan Balkan Savaşları sonrasındaki I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin yok olmasına neden olmuştu. Kısaca diyebiliriz ki Abdülhamid Han, Osmanlı Devleti'ni darlık içinde de olsa en iyi şekilde idare etmiştir. Onun devrinde ziraat, ticaret, sanat demir yolları, insaniyete hizmet eden müesseseler, özellikle maarif alanında çok büyük başarılar elde edilmiştir.

Kaynakça

- AKGÜNDÜZ, Ahmet – ÖZTÜRK Said; Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- ARMAOĞLU, Fahir; 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789-1914), Timaş Yayınevi, İstanbul 2013.
- DUMAN, Murat; Bilinmezleriyle Sultan II. Abdülhamid Hakan'ın Hatıratı, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013.
- ERASLAN, Cezmi - OLGUN, Kenan; Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento, 3F Yayınevi, İstanbul 2006.
- GEORGEON, François; Sultan Abdülhamid(-Çev. Ali Berktaş), Homer Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2006.
- KAŞIKÇI, Osman; Osmanlı'da Devlet Başkanlığı, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2012
- KÜÇÜK, Cevdet; "Abdülhamid II", DİA, C.I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1988.
- "Abdülaziz", DİA, C.I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1988
- KÜRŞAT, A Gökkaya – YEŞİLBURSA, Cahit Cemil; Yeni Ve Yakınçağ Tarihi, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013.
- NAZİF, Süleyman; Bir Abdülhamid Müdafası "Hatırat-ı Sultan Abdülhamid-i Sâni, (Haz. Mustafa Gündüz) Lotus Yayınevi, Ankara 2007
- OSMANOĞLU, Abdülhamid; Abdülhamid'in Hatıra Defteri, Alter Yayıncılık, Ankara 2012.
- ÖZCAN, Azmi; "Otuz Bir Mart Vakası", DİA, C.34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- TANÖR, Bülent; Osmanlı-Türk Anayasal Gelişimleri(1789-1980), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- TEKİNOĞLU, Hüseyin; Ulu Hakan Abdülhamid Han ve Liderlik Sırları, Kamer Yayınları, İstanbul 2015.
- UĞURLU, Nurer; Ulu Hakan Mı Kızıl Sultan Mı, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009.

Foto N. AYGÜN, Akşaray, 08.02.2016

II. Abdülhamid'in Dış Politikası

Ufuk GELEN / ASÜ, Tarih ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi

Osmanlı Devleti'nin son yarım yüzyılı, deyim yerindeyse devletin hemen hemen tüm iç meselelerinin uluslararası bir boyuta taşındığı ve Osmanlı Devleti'ne yabancı müdahalesinin had safhaya ulaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Osmanlı devlet adamları, bir yandan bu dış müdahaleleri önleme gayreti içerisinde, bir yandan da devleti ayakta tutma uğraşı içerisinde olmuşlardır. Bu çalışma, dönemin dış politik olaylarının derinlemesine incelenmesinden ziyade, dönemin Osmanlı dış politikasına genel hatlarıyla bir çerçeve çizmek amacı taşımaktadır.

18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı toplumdaki statik yapının mahsurları anlaşılmaya başlanmıştı. Lale Devri "Geleneğe" karşı bir itiraz değilse de "Yeniliğe" olan ihtiyacı ortaya koymuştu. Osmanlı bu tarihi süreçte neyi ihmal etmişse o silahlı vurulmuştu. Zira İstanbul'da ilk elçilikler 15. yüzyılda açılırken padişah yabancı elçileri küçümsemekle yetinmişti. Oysaki 19. yüzyılın arifesinde gözükten oydu ki bu çağda Osmanlı siyaseti yabancı elçiliklerin siyasi oyunlarına teslimdi. Osmanlı siyaseti III. Selim'den itibaren çareyi yenileşmenin önünü tamamen açmakta buldu. Avrupa'da ilk kez daimi elçilikler açıldı. Dünyadan bağımsız, geleneksel Osmanlı dış politika anlayışı, yerini uluslararası dengeleri hesaba katarak hareket eden "Denge" siyasetine bıraktı. Bu siyaset anlayışı, 19. yüzyılda İngiliz İmparatorluğu'nun "Hindistan'a ulaşan ticaret yollarını ve sömürgelerini koruma" siyasetiyle bütünlük arz ediyordu. Zira İngiltere, Osmanlı Coğrafyasının jeopolitik önemini özellikle Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle iyi anlamıştı. Artık Hindistan'daki dominyonlara ulaş-

mak başta Rusya'ya karşı olmak üzere "Osmanlı toprak bütünlüğünü" korumak demektir. 19. yüzyılın sonlarına kadar sürecek olan bu İngiliz siyaseti İstanbul ile Londra'yı birbirlerine olabildiğince yakınlara getirecekti. Osmanlı Devleti'nin son yarım yüzyılına geldiğinde ise bu dönem bir bakıma, Doğu Sorununun son aşaması olarak kabul edilebilir. Bu dönemde, Osmanlı'nın iç meselesi olarak ortaya çıkan her sorun kısa bir süre içerisinde uluslararası bir problem haline dönüşmüştür. Dolayısıyla bu dönemde Osmanlı diplomatları yoğun dış müdahaleleri mümkün olduğunca engellemek uğraşı içerisinde olmuşlardır.

II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Dış Politikası

Bir organizasyonun başarılı olabilmesi için, asıl amacının ve bu amaca uygun, kısa ve uzun vadeli hedeflerinin açık ve seçik belirlenmesi büyük bir ehemmiyeti haizdir. Günlük politikalar üreten devletler, tarih sahnesinde mühim bir rol oynamayacakları gibi, uzun ömürlü de olamazlar. Osmanlı'nın altı asır yaşamasının sebeplerinden biri de amacının berraklığıydı. Osmanlı Devleti, kurulduğu günden itibaren "ilâ-yı kelimetullah"ı hedef itihaz etmiş, dünya düzenini sağlama noktasında birçok zorlukla karşılaşmış, bu konuda asıl amacına ulaşma istikametinde, kısa ve uzun vadeli hedeflerin en iyisini seçmeye ve gerçekleştirmeye gayret göstermiştir. Hatıralarında izah ettiği gibi uzun vadeli hedef olan İngiltere ile ittifak için, kısa vadede Almanlarla iyi

ilişkiler hedeflemiştir.

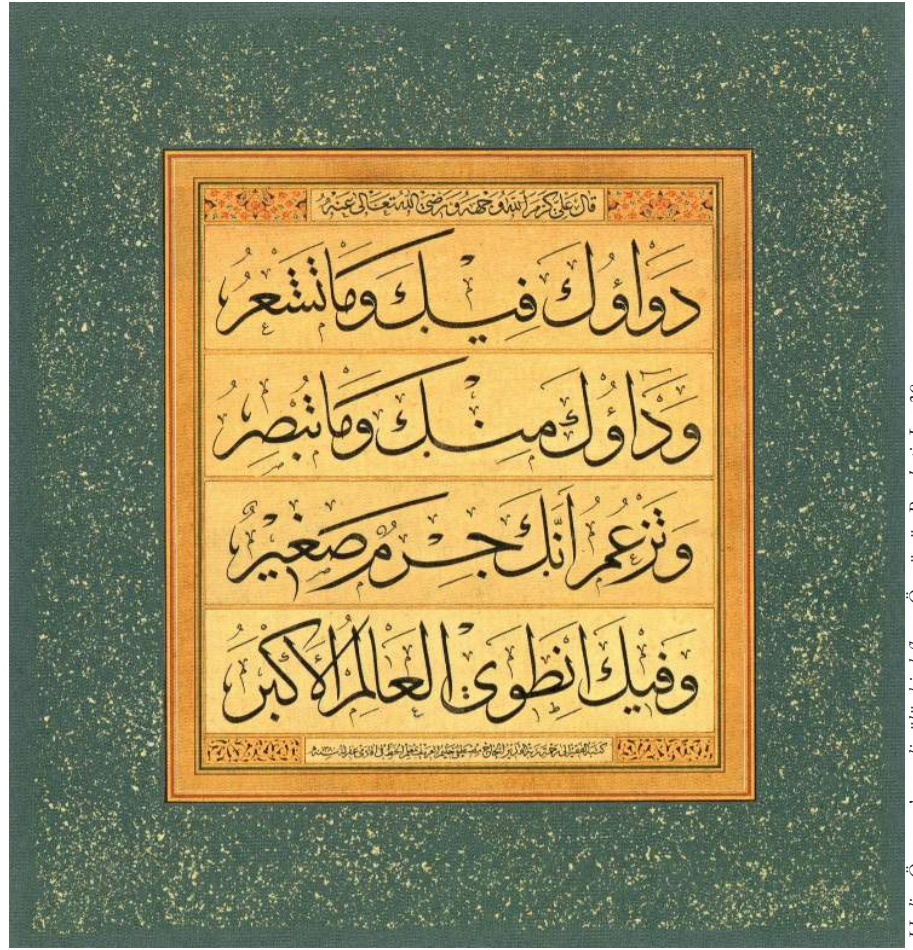
Abdülhamid, dış politika anlayışında hiçbir zaman Batı düşmanı bir imaj oluşturmamış, anti-emperyalizm gibi içi boş sloganlar kullanmamıştır. Batılı devletlere karşı kullanabileceği bütün kozları kullanmaya gayret göstermiş, değişik alternatifler aramıştır.

Balkan Krizinin Savaşa Dönüşmesi

1875'te Bosna-Hersek ve Makedonya da çıkan isyanları, Karadağ-Sırbistan bunalımları ve Bulgar isyanı sebebiyle Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkiler iyiden iyiye gerginleşmişti. İngiltere, Rusya'nın, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın da desteği ve göz yumması sayesinde Balkanlar'a yerleşmesinden endişe ettiği için, Osmanlı Devleti'ne karşı bir süredir izlediği nispeten ilgisiz politikadan saparak, bunalıma çözüm getirmek için devreye girdi. İngiltere, Avrupa Uyumuna uygun olarak bir konferans toplanmasını ve bu konferansta Balkanlar'da (Sırbistan, Ka-

radağ, Bulgaristan) Osmanlı Devleti'nin bir dizi reform yapmayı kabul etmesini istiyordu. Şüphesiz İngiltere'nin devreye girmesinde, Bulgar isyanı sırasında, Osmanlı Devleti'ndeki okullarda görev yapmakta olan Protestan misyonerlerin İngiliz gazetelerine göndermiş oldukları ve "Osmanlı askerlerinin sivil Hıristiyanları öldürdüklerini" iddia ettikleri abartılı mektuplar sayesinde bu ülkede oluşan kamuoyu baskısının da etkisi vardı. İngiltere'nin konferans isteğine rağmen, sorunun iki tarafı olan Osmanlı Devleti ve Rusya bu konuda pek istekli değillerdi. Çünkü Osmanlı Devleti bunu iç işlerine karışma olarak görmekte iken, Rusya ise Balkanlar'daki etkinliğinin sınırlanmasından korkuyordu. Ancak yine de tahta kısa bir süre önce geçen II. Abdülhamit, bir silahlı çatışmanın kendisini zor durumda bırakacağını düşündüğünden, konferans çağrısına olumlu cevap verdi. Rusya da, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın teşvikiyle konferansa katılmaya ikna oldu.

Aralık 1876'da İstanbul'da Tersane Konferansı toplandı. Aynı gün, Osmanlı Devleti Meşrutiyet'i ilan etti. II. Abdülhamit zaten tahta getirilirken Mithat Paşa'ya meşrutiyet sözü vermişti. Ama zamanlama olarak konferansın başlama gününü seçmesinin nedeni İngiltere'yi etkilemek ve kendi yanında tutmaya çalışmaktı. Tersane Konferansı'nda, Bosna'daki küçük bir sınır değişikliği dışında, Sırbistan ve Karadağ'ın sınırlarında olağanüstü değişiklikler yapılmaması; Bosna ve Hersek eyaletlerinin birleştirilmesi ve buraya Avrupa devletlerince onaylanacak bir valinin atanması; Bulgaristan'ın Hıristiyan bir vali tarafından ömür boyu kaydıyla yönetilmesi ve yeni yönetim oluşana kadar Bulgaristan'ın Rusya'nın askeri işgali altında tutulması kararlaştırıldı. Rusya'nın ileri sürdüğü, Bulgaristan eyaletinin genişleterek, Ege Denizi'ne çıkışı olması talebi ise kabul görmedi. II. Abdülhamit, Tersane Konferansı'ndan kısa bir süre sonra, "Meşrutiyetin artık ilan edilmiş olduğunu, Balkan halklarının bu sistem içinde yer alıp, sıkıntılarından uzaklaştıklarını, dolayısıyla Avrupa devletlerinin

Halim Özyağcı'nın celi silihs bir lefhası, Ömrüminin Bereketi: I, s.30

Osmanlı Devleti'ne müdahale etmeye hakları olmadığını" söyleyerek, Tersane Konferansı kararlarına uyulmayacağını açıkladı. Bunun üzerine, Reichstadt Antlaşması ile Balkanlar'ın paylaşılması konusunda bir süre önce anlaştığı Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın taraf-sız kalacağına güvenen Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açtı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında XIX. yüzyıldaki dördüncü savaş olan "93 Harbi", Osmanlı Devleti için topyekün bir mağlubiyetle sonuçlandı. Rus ordusu Trakya'daki savunma hatlarını hızla aşarak Ayastefanos'a (Yeşilköy) kadar geldi. İstanbul'un düşmesi an meselesiydi. Osmanlı Devleti barış yapmak zorunda kaldı. Rusya, İstanbul'a girmenin Avrupa devletlerinin tepkisini çekeceğini düşündüğünden şartlarını kendi belirlediği bir barış antlaşması yapmayı kabul etti. Mart 1878'de Osmanlı Devleti ve Rusya

arasında Ayatefanos Antlaşması imzalandı. Buna göre, Sırbistan ve Karadağ, toprakları genişletilerek, bağımsız ilan edildiler. Tuna ile Ege Denizi arasında, Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya'yı kapsayan bağımsız Bulgaristan ilan edildi. Bosna ve Hersek, Avusturya ve Rusya'nın ortak denetimine sokuldu. Dobruca Romanya'ya verildi. Batum, Kars, Doğu Bayezid, Ardahan ve Eleşkirt Rusya'ya verildi. Bu düzenlemeler Balkanlar'ı tamamen Rus nüfuz alanı haline getirmekteydi. Ne kendisine, Bosna ve Hersek'te ortak denetim maddesiyle "sus payı" verilen Avusturya-Macaristan, ne de Rusya'nın bu denli güçlenmesini istemeyen İngiltere Ayastefanos düzenlemelerini içlerine sindirebilirdi. Ayastefanos Antlaşması'nın değiştirilmesini isteyen İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın talebiyle Temmuz 1878'de Berlin Konferansı toplandı.

Osmanlı Devleti kurulduğu tarihten beri, diplomasi alanında Berlin Kongresi'ndeki kadar çaresiz kaldığı bir durum

hiç yaşanmamıştır. İstanbul, Avrupa'nın büyük devletlerinin kendisine biçtiği kaderi kabullenmek zorunda kalmıştır. Berlin Antlaşması'yla Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıkları onaylanmış ancak toprak kazanımları geri alınmıştır. Bulgaristan toprakları küçültülmüş, bağımsız değil, geniş ölçüde özerk Bulgaristan kurulmuştur. Bosna ve Hersek, egemenliği Osmanlı Devleti'nde olmak üzere Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun denetimine bırakılmıştır. Eleşkirt ve Doğu Bayezid Osmanlı Devleti'ne geri verilmiştir. Berlin Kongresi'nden, Osmanlı Devleti'nden sonra en çok zararla çıkan devlet Rusya olmuştur. Bu durumun Avusturya-Macaristan'dan kaynaklandığını düşünen Rusya, bu tarihten sonra Bosna-Hersek ve Sırbistan üzerinde Avusturya-Macaristan'la çok ciddi bir çıkar çatışması içine girecektir. 1908 Bosna-Hersek bunalımı ve Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin nedenleri arasında da, bu iki devlet arasında Balkanlar'da yaşanan çekişme önemli bir yer tutmaktadır. Diğer yandan, Osmanlı diplomasisi açısından Berlin Kongresi'nin en önemli sonucu, İngiltere'nin o tarihe kadar devam ettirdiği Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü politikasından vazgeçmesidir. Çünkü Bulgaristan olaylarının doğurduğu infialden yararlanan Gladstone liderliğindeki Liberaller, iktidardaki Başbakan D'Israeli liderliğindeki Muhafazakârlar üzerinde baskı kurmuşlardı. Gladstone, Osmanlı Devleti'nin cezalandırılmasını istiyordu. Muhalefetin baskısı altındaki İngiltere Hükümeti, Osmanlı Devleti'ni Haziran 1878'de bir anlaşma yapmaya zorlayarak Kıbrıs Adası'nın yönetimini "geçici" olarak üzerine aldı. 1880'de Gladstone başkanlığındaki Liberal Parti iktidara geldi. Bundan sonra kesin olarak İngiltere'nin politikası değişmiştir.

Almanya ile Yakınlaşma

İngiltere 1878'e kadar Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı yardımına müracaat ettiği bir devlettir. Ancak şimdi bu devlet de Osmanlı Devleti'nin karşısında yer alıyordu. Bu durumda II. Abdülhamit, İmparatorluğun parçalanmasını önlemek için yeni dış politika alternatifleri aramaya

başladı. II. Abdülhamit'in dış politikasında dört başlığın öne çıktığı görülmektedir. Birincisi, Avrupa'nın büyük devletleriyle, bu kez Osmanlı Devleti'nin tamamen parçalanmasına yol açabilecek, yeni bir savaşa girmekten mümkün olduğunca kaçınmaktır. II. Abdülhamit bunu sağlamak için İngiltere'nin 1881'de Mısır'ı, Fransa'nın 1882'de Tunus'u işgal etmelerine ve İngiltere ile Rusya'nın Ermeni isyanlarına verdiği desteklere rağmen bu devletlerle savaşmaktan ısrarla kaçınmıştır. İkincisi, yakındaki düşmanlara karşı, Osmanlı Devleti'nin topraklarında gözleri bulamayan, başka bir deyişle Doğu Sorunu'yla çok fazla ilgilenmeyen ama dünya siyasetinde etkili olmak yönünde ilerleyen devletlerle yakın ilişki içine girmektir. Bu bağlamda, II. Abdülhamit'in ABD'yle Osmanlı Devleti'nin yakınlaşması için şahsi bir çaba gösterdiği bilinmektedir. Ama gerek ABD'nin 1823'te ilan edilen Monroe Doktrini gereğince Avrupa işlerinden uzak durması, gerekse Amerikalı Protestan misyonerlerin Ermeni isyanlarında aktif rol almaları sebepleriyle iki devlet arasında siyasi bir yakınlaşma sağlanamadı. Diğer taraftan, 1871'den sonra "Meiji Reformlarını" gerçekleştirerek, hızla gelişen Japonya'ya da özel bir önem atfeden, hatta Ertuğrul Firkateyni'ni Japonya'ya gönderen II. Abdülhamit, bu ülkeyle de önemli içerikte bir ilişkiye giremedi.

II. Abdülhamit'in dış politikasındaki, bir diğer (üçüncü) başlık Panislamizm'dir. Avrupa devletlerinin egemenliği altında bulunan Müslüman halklarla yakın ilişki kurarak, bunların Halife'ye bağlılıklarını pekiştirmek, böylece bu devletlerden alınganabilecek bir tehdide karşı bu Müslüman halkları harekete geçirmek düşüncesiyle, II. Abdülhamit Halife unvanını yoğun olarak kullandı. Çin, Türkistan, Kuzey Afrika, Hindistan, Güneydoğu Asya Müslümanlarıyla sıcak ilişkiler kurmaya çalıştı. Diğer yandan, Osmanlı hâkimiyeti altındaki gayrimüslim nüfusun Avrupalı devletler tarafından sürekli kısıktırıldığını gören II. Abdülhamit, hiç olmazsa Müslüman nüfusu Osmanlı Devleti içinde tutmayı amaçlamakta, Halife'ye bağlılığın geliştirilmesinin bu işe yarayacağını dü-

şünmekteydi. Dördüncü dış politika başlığı ise, en istikrarlı ve Osmanlı tarihinin gidişatını en fazla etkileyecek olanıydı: Almanya ile yakınlaşma. Bu yakınlaşmada Osmanlı Devleti kadar Almanya'nın tutumu da etkili oldu. Bismark Döneminde (1890'a kadar) Almanya Osmanlı Devleti'ne yakınlık göstermemiş, hatta Balkanlar'ı Rusya ve Avusturya arasında paylaştırmayı bile denemişti. Ancak II. Wilhelm 1890'da Alman dış politikasının yönetimini ele aldıktan sonra bu tavır hızla değişti. Çünkü Almanya, geç kaldığı sömürge edinme ve emperyalizm sürecine katılabilmek ve Alman ekonomisinin gücünü dünyaya yayabilmek için Dünya Politikası adı verilen bir politika izlemeye başladı. Bunu sağlamak ve bunu engelleyebilecek tehditleri ortadan kaldırmak için hızla silahlanmaya yöneldi. "Welt Politik" in en önemli unsurlarından biri, "Doğu'ya Doğru Yayılma" politikasıydı. Bunun için Almanya Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmeye başladı. Daha tahta geçişinin ikinci yılında (1889) II. Wilhelm İstanbul'u ziyaret ederek, II. Abdülhamit ile dostluk kurdu. II. Abdülhamit Almanya'nın İngiltere ve Rusya karşısındaki pozisyonu ve Osmanlı topraklarındaki gözü olmaması nedeniyle "doğal bir müttefik" olduğunu düşünüyordu. Bu adı konulmamış ittifak ilişkisi hızla gelişti. Bu yakınlaşmanın doruğu 1899'da Alman sanayisine ait Anadolu Demiryolu şirketine, Berlin-Bağdat demiryolu ayrıcalığının verilmesidir. Bundan bir yıl önce, II. Wilhelm bir kez daha Osmanlı topraklarını ziyaret etmiş, Kudüs'e kadar giderek kendisini "300 milyon Müslüman'ın dostu" ilan etmişti. Berlin-Bağdat Demiryolu ayrıcalığı İngiltere'yi rahatsız etti. Çünkü bu demiryolunun sonunda Basra körfezine kadar uzatılmasından ve Almanya'nın Ortadoğu'da önemli bir üstünlük kazanarak, Hindistan'ı tehdit etmesinden endişelendi. Bu endişeye rağmen Almanya'ya Bağdat Demiryolu ayrıcalığı verildi. Bir yandan da Osmanlı ordusundaki Alman askerleri ve uzmanlarının sayısı arttı. Ayrıca Almanya'dan hızlı bir silah alımı başlandı. Yirminci yüzyıla girilirken, Almanya İmparatorluğu Osmanlı Devleti'nin en yakın dostu haline gelmişti.

II. Abdülhamid'in Dış Politikası: Değerlendirme

II. Abdülhamit'in dış politikasının ağırlığını kuşkusuz ülkenin toprak bütünlüğünü korumak teşkil etmiştir. Bunu eldeki olanaklar ölçüsünde gerçekleştirme gayreti onun politik yakınlaşmalarında her zaman belirgin biçimde gözlemlenmiştir. Saltanatı boyunca II. Abdülhamit gerek Makedonya'da ve gerek Doğu Anadolu'da Müslüman olmayan azınlıklar lehine ıslahat yapmayı ısrarla reddetmiştir. Avrupa'nın dikte ettirmek istediği ıslahat uygulandığı takdirde bu bölgelerin özerkliklerine kavuşacaklarını ve bu yöntemle Osmanlı bünyesinden kopacaklarını düşünmüştü. Hintlileri ve onlar gibi nice sömürge halklarının "mal, mülk ve vücutlarından istifade etmekten" başka bir şey yapmayan İngiliz zihniyetinin sıra Osmanlı Devleti'ne gelince azınlık haklarını bir numaralı savunucusu kesilmesinde mutlaka bir art fikrin olduğunu düşünen Padişah, Londra Hükümeti'nin "Anadolu ıslahatı namıyla Anadolu'da bir takım prenslik teşkiline sarf-ı mahasal-ı iktidar» ettiğine inanmıştı. İngiltere, Anadolu ıslahatı adı altında Doğu'da tesis edilmesi düşünülen özerk bir Ermeni Devleti'nin Akdeniz'e sarkacak Rus akınları karşısında köhneleşmiş Osmanlı İmparatorluğu'ndan "daha kavi bir sedd-i mümanaat» oluşturacağını sanıyordu. Bu yüzden Sultan Hamit, Doğu Anadolu ıslahatı konusunda büyük bir duyarlılık göstermiş ve İstanbul'daki Alman Büyükelçisine "Ölürüm de gene Berlin Konferansının 61. maddesini tatbik etmem» demiştir.

Saltanatının ilk yılları sırasında karşılaştığı tatsız olaylar, Sultan Hamid'in Batı'nın Ortadoğu siyasetleri karşısında daima Kuşku karamsar ve uyanık bir tutum içerisine girmesine neden olmuştu. 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta geçince kendisini tecrübe ve bilgisinin üstünde sorunlar bekliyordu. Öyle ki Bosna-Hersek isyan bayrağını açmış, Sırp ve Bulgarlar ayaklanmışlardı. Rusya ise bu karışıklıktan yararlanarak Babilî'ye savaş ilan etmişti. İngiltere başta olmak üzere Avrupa Ahengi devletlerinin kendilerine

yardıma koşacakları umuduyla silaha sarılan Osmanlı İmparatorluğu, Rus akınlarına karşı yapayalnız savaş vermiş, fakat yine de Çar'ın ordularının Yeşilköy'e kadar ilerlemelerine engel olamamıştı.

II. Abdülhamit'in dış politikası prensip itibarıyla basit, uygulanış yönünden çetrefilliydi. Padişah'ın dış politikada temel amacı Osmanlı İmparatorluğunun barış içinde yaşamasını ve statükonun, korunmasını sağlamaktan ibaretti. Fakat devletlerarası rekabetin ülke üzerinde yoğunlaştığı bir devirde bu siyaseti izlemek oldukça güçtü. II. Abdülhamit Osmanlıların "İttifakat-ı Umumiye-i Ecnebiye" dediği Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere ve İtalya'dan oluşan Avrupa Ahenginin önemli sorunları konferans kanalıyla çözme siyasetinin en zayıf noktasını keşfetmişti. Abdülhamit siyasal iktidarı boyunca bu gerçeği Batı ile ilişkilerinde büyük bir beceriyle diplomasisinin önemli bir aracı, Osmanlılar lehine bir koz olarak kullanacaktı. Bu gerçeğe bağlı olarak Abdülhamit'in dış siyaseti uluslararası ilişkilerde yeni etkenler oluştuğu değişmiş, bu yabancı gözlemcileri şaşkınlık içinde bırakmıştı. İşte, bunun içindir ki II. Abdülhamit'in dış politikasının karmaşık, ne yaptığını bilmez ve çelişkilerle dolu olduğu söylenmişti. Aslında, pragmatik Abdülhamit diplomasisi kaleydoskopdaki renkli parçalar gibi devamlı değişimler gösterse bile gene de Padişah'ın otuz üç yıllık yönetimi sırasında dış politikasını belirli hareket rotaları içerisinde sürdürdüğü dönemlere ayrıarak incelemek mümkündür.

Uluslararası ilişkilerde II. Abdülhamit, saltanatının Berlin Konferansı ile XX. yüzyıl başlarına kadar olan dönemde "özgür" bir politika izlemeye çalışmıştır. Bu dönemde Padişah, hiç bir devlet ile devamlı anlaşma yoluna gitmemiş desteğini bir devletten diğerine adeta bir saat rakası gibi oynatmıştır. Abdülhamit, Büyük güçlerden her birinin Osmanlı desteğine sahip olabilmek için onu hoş tutacaklarını ve prensiplerine saygı göstereceklerini umuyordu. Ancak, bu politikanın uygulamada başarılı olabilmesi için bu devletlerin aralarında siyaset saptamak-

tan aciz olmaları gerekiyordu. Bu gerçeği gayet iyi kavrayan Padişah, büyük güçleri mümkün olduğu kadar birbirlerinden ayırabilmek için çeşitli politikalara girişti.

II. Abdülhamit, Fransa'nın Süveyş Kanalı hisse senetlerinin büyük bir kısmını eline geçiren ve Mısır'da bir komiserlik kuran İngilizlere dış bilemediğini biliyordu. Aslında, Süveyş Kanalının yapımını gerçekleştiren Fransa, İngiltere'nin bu oldubittisini kabullenmemiş ve Mısır'ı kapmasından çok yakınmıştı. İşte, Osmanlı Padişahı İngiltere'nin unutturmaya çalıştığı bu sorunu Fransa hükümetine değişik fırsat ve nedenlerle hatırlatıyor, Paris'in ulusal gururuna dokunan bu yenilginin iki devlet arasında bir çıbanbaşı gibi filizlenmesine özen gösteriyordu.

Fransa ve İngiltere'yi Mısır'da karşı karşıya getiren Abdülhamit diplomasisi, Mezopotamya ve Basra Körfezi'nde de İngiltere ve Almanya arasındaki rekabeti körüklemeyi bilmişti. Berlin'in Doğu'ya açılma Siyasetinin gayet açık bir belirtisi olan Berlin-Bağdat demiryolu yapımına başlanması İngiliz Dışişlerini kuşkulandırmıştı. Londra, Almanya'nın Basra Körfezine değin açılacağından ve böylece bu yöredeki çıkarlarını sekteye uğratabileceğinden, daha önemlisi Hindistan sömürgesini ulaşım yollarını tutmak suretiyle- zor durumda bırakacağından korkuyordu. Aynı şekilde, Abdülhamit, Tunus ve Libya' da çakışan emelleri olan Fransa ve İtalya'yı da Kuzey Afrika'da birbirlerine düşürebilmek için her türlü diplomatik girişimden kaçınmamıştı.

Büyük Güçleri her fırsatta birbirlerine düşürmeyi dış politika anlayışının bir mihenk taşı haline getirmişti. Abdülhamit diplomasisinin en mükemmel olarak uygulandığı bölge Balkanlardı. Berlin Konferansının uluslararası arena-ya kazandırdığı Balkan devletçiklerinin herhangi bir şekilde fikir ve güç birliği yapmalarını ve Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişleme siyasetine kalkışmalarını engelleyen Abdülhamit, bu devletleri de birbirlerine karşı oynayarak Balkanlarda yöresel bir kuvvet dengesinin kurulmasını ve barışın korunmasını başarmıştı. 1877-78 Osmanlı-Rus sava-

şında Petrograd ile müttefik olarak hareket eden Romenleri Rusya'dan koparmaya çalışmış ve Besarabya'nın Ruslara kaptırıldığını hatırlatarak Romanyayı bu konuda ikna etmeyi becermişti Rusya'nın Balkanlar'da yayılmasını durdurmak için Rus emelleri karşısına sadece Avusturya'dan bir set çekmenin yeterli olamayacağını anlayan II. Abdülhamit, Petrograd Hükümetiyle uzlaşma yoluna gidilmesi taraftarıydı. "Boğazlardaki mâni ortadan kaldırmak şüphesiz Ruslar için mühimdi. Fakat bizim için Boğazları elimizde tutmanın hayati bir ehemmiyeti vardı" diyen Padişah, Boğazların İngiltere veya herhangi bir Avrupa devleti tarafından Rusya'ya saldırmak için bir geçit yolu haline getirilmeyeceğine dair güvence verildiği takdirde Petrograd'la anlaşabileceğini iddia ediyordu.

Rusları Osmanlı İmparatorluğu ile barış içinde bir arada yaşamaya zorlayabilmek için Sultan Hamit, Japonya'yla bile anlaşmayı düşünmüştü. Rusların hem Ortadoğu hem de Uzakdoğu'da yayılma siyasetleri olduğuna değinen Padişah, Japonya'nın da Osmanlı imparatorluğu gibi Petrograd'ın emperyalizminin kurbanı olduğunu söylemiş ve bu iki mazlum ülke arasında yakınlaşma sağlayabilmek için duygusal bir zeminin varlığına dikkatleri çekmişti. II. Abdülhamit'in "Japonya'nın muvaffakiyeti bizi memnun eder, onların Rusya'ya karşı kazandıkları zafer bizim içinde zafer sayılır" demesi saldırgan bir komisyona karşı aynı kaderi paylaşan bir ülke liderinin sadece iyi niyet ve dileklerinin belirtisi değildi. Abdülhamit, Rusya'nın tüm kuvvetini Uzakdoğu'ya nakletmesinin Karadeniz'deki saldırı gücünü azaltması demek olduğuna işaret etmiş, bu cepheye ellerinin bağlanmasının Türkiye üzerine hücum ihtimalini azalttığı ve bu suretle Osmanlı Devleti'nin rahat bir nefes alma imkânını bulacağını savunmuştu. Abdülhamit, Japonya ile bir an önce Rusya'ya karşı ortak bir cephe oluşturmak istiyordu. Bu konuda, Rusya asırlardan beri her iki devletin de müşterek düşmanı olduğuna göre, Japonya ile akdedeceğimiz ittifakların temin edeceği faydaları ciddi olarak mütalaa etmek icap eder. Her ne kadar aramızda daimi bir

diplomatik münasebet dahi mevcut değil ise de böyle bir antlaşma her iki tarafa da faydalı olabilir demişti. Japonlarla yakınlaşmayı başlatabilmek amacıyla Ertuğrul Fırkateynini Uzakdoğu'ya yollamış, fakat iki ülke arasındaki ilişkilerin ciddi bir şekilde geliştirilmesindeki coğrafi engellerin adeta bir kurbanı olarak talihsiz gemi sulara gömülmüştü.

Dış politika anlayışı Abdülhamit'e yeni ufuklar araştırmayı ne kadar dikte ettiriyorsa da, Padişah eski dostlarını tamamen unutmak niyetinde de değildi. İngiltere, senelerce Osmanlı Devleti'ne destek olmuş, toprak ve anayasal bütünlüğünün korunması hakkında güvence vermişti. Fakat Abdülhamit İngiltere'nin bu geleneksel siyasetinden Mısır'ı işgal ettikten sonra unuttuklarını ifade eder. Hindistan yolunu eline geçiren Londra hükümetlerinin artık Osmanlılara ihtiyacı yoktur. Padişah, İngilizlerin bazı sinsî planları olduğuna değinir. Bunların başında, Mısırlılar arasında milliyet fikrini yaymak suretiyle Mısırlılara Türk düşmanlığı telkin etmek, hilafetin Arapların hakkı olduğu kanaatini kökleştirmek ve fırsat çıkınca dünyada 56 milyon Müslüman nüfusuna sahip olduğu için Arabistan'ı da hâkimiyeti altına alarak Müslümanlarca kutsal olan Mekke ve Medine'yi elinde bulundurmaya da gözünü kestirmiş olmaktadır. II. Abdülhamit, İngiltere'nin bu maksatla Aden'i bir karargâh haline getirmiş olduğunu, ilmi tetkikler bahanesiyle Arabistan'a bir hayli casus gönderdiğini ve kabile reislerini madden destekleyerek onları kendisine karşı tahrik ettiğini kaydetmekteydi. İngiltere'nin bu planlarına karşı Abdülhamit, Müslümanlar arasındaki birliği koyu bir Dinsel propaganda ile arttırmaya çalışmış ve muhtemel bir İngiliz saldırısına karşı kolaylıkla asker sevkini sağlamak suretiyle Arabistan'ın savunulması için Şam'dan Mekke'ye giden Hicaz Demir yollarını yaptırmıştı.

Bütün bunlara rağmen Sultan Hamit, Londra'nın tamamen gücendirilmesine ve İngiltere ile bağların bir daha düzelmeyecek bir şekilde koparılmasına karşıydı. Çünkü Abdülhamit İngiltere'nin

uluslararası politikada düzenin ve barışın korunmasında önemli bir rolü olduğunu ve söz konusu ülkenin adeta bir manivela gibi hareket ederek devletlerarasındaki dengeyi sağladığını biliyordu. Bunun için Padişah, 1890 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin eski gücünü bulacağından artık ümidini kesen ve onu kendi kaderine terk eden İngiltere'ye bir takım problemler çıkartıyor ve Londra'yı Devlet-i Aliye'nin hala işbirliğine ihtiyaç duyulan hatırı sayılır bir güç olduğuna inandırmaya çalışıyordu. Bu amaçla Basra Körfezi'ne ve Yemen'e ordu yollamış ve senelerce unutulmuş bu Arap ülkelerini yeniden Osmanlı bayrağı altında birleştirmek istemişti".

Abdülhamid'in yirmiyi aşkın yıldır sürdürdüğü "bağımsızlık" politikasından vazgeçmesinin yegâne nedeni parasal değildi. Padişah, uluslararası sistemin gittikçe esnekliğini kaybedip, bir tarafa Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan oluşan Üçlü İttifak ve diğer yandan da bu gruba karşı İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yakınlaşmaları sonucu kutuplaşması ile tarafsız bir devletin manevra sahasının gittikçe daralacağını ve böylece bu koşullarla tarafsızlık politikası yürütülmeyeceğini savunmuştu. Şimdi, sorun oluşmakta olan kutuplardan hangisine katılacağını belirlemektir. Bu konuda Abdülhamit oldukça titiz davranmıştı. Padişah, "ittifak edeceklerimizin bize ne gibi ahvalde ne türlü muavenet edeceklerinin ve kezalik Devlet-i Aliyye tarafından ne yolda muavenet bekleyeceklerinin ve Devlet-i Aliyye'nin bi- taraf kalması halinde göreceği zarar ve dâhil-i ittifak olması takdirinde edeceği karın neden ibaret olduğunun» hesaplanması gerektiğini vurgulamıştı. Bu anlayışla yapılan muhasebe sonunda Babiâli, Almanya'ya yanışmaya karar verdi.

Almanya, Fransa ve İngiltere'nin aksine imparatorluk sınırları içindeki hiçbir Müslüman ülkeyi almamıştı. İkinci Alman Reichinin Osmanlı Devleti'nin politikalarına saygı ve anlayış gösterdiği Babiâli'nin gözünden kaçmamıştı. Berlin, Ermeni sorununun patlak verdiği sıralarda İngiltere gibi azınlıklar lehi-

ne ıslahat yapılmasında ısrar etmemiş ve Batı'nın Abdülhamit'i "Kızıl Sultan" diye karaladığı zamanlarda II. Wilhelm Padişah'ı ziyarete gelmişti. Türkiye'deki ziyareti sırasında Kayzer, Şam'da etrafını çeviren Araplara kendisinin tüm Müslümanların yakın bir dostu olduğunu belirtmişti. Abdülhamit için bu jestler yeterli değildi. Padişah, ittifak oluşturmanın koşulu olarak Berlin Hükümeti'nden Avusturya-Macaristan'a tesir etmesini, söz konusu devletin Balkanlarda Osmanlı Devleti aleyhine gelişecek yayılma politikasını engellemesini istiyordu.

II. Abdülhamit, bir yandan Almanya'ya yanaşmakla beraber, diğer yandan da Üçlü İttifaka girmenin sakıncalarını görüyordu. Bu devletlerle Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanacak bir ittifak Osmanlı için önemli sorunlar çıkarabilirdi. Padişah, "Avusturya ve Almanya gibi bazı devletler menfaatleri iktizasınca muharebe arzusunda olup, husul-ü faide-i zaide içi bizi dahi daire-i ittifaklarına almak isterlerse de, bizim onların kucaklarına atılmaktan bir faidemiz olmayıp bilakis, menfaatimiz sulhun bekasında" bulunmaktadır diyordu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın acı anılarını zihninde yaşatan II. Abdülhamid, büyük güçlerden birini veya koalisyonunu hasım olacak bir genel savaştan çekiniyordu. Çünkü eğer bir daha böyle bir durumla karşılaşırsa, Babiâli bu zelzeleyi imparatorluğun beşte birini dağıtmakla atlatamaz ve tümünü tasfiye etmek zorunda kalırdı. Padişah'ın bu konudaki haklı kuşkusunun sonucu olarak Osmanlı Devleti, Alman İkinci Reich'ı ile bu yakınlaşmadan oluşacak yararları kullanabileceği, sorumluluklarından ise bağımsız kalabileceği bir ilişki çerçevesi kurmayı başarmıştı. Berlin ile ilişkilerin resmi ve siyasi içerikte olacağı yerde iktisadi düzeyde gelişmesini yeğleyen Abdülhamit, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ekonomisine katkısı ve bu konuda mali yatırımları olduğu takdirde bu çıkarları korumak için Devlet-i Aliyye'yi herhangi bir önemli tehlike karşısında yalnız bırakmayacağına inanıyordu. Aslında, ihalesini Alman sanayicilerinin aldığı Haydarpaşa-Basra Demiryolu

projesi sadece Türk ülkesini ekonomik kalkındırma planının bir parçası değil, aynı zamanda da yurt savunması için tasarlanmış yarı resmi bir tertip idi.

Sonuç olarak, Abdülhamit'in en başarılı yönü dış politikasıdır. Dünyadaki politik gelişmeleri yakından takip etmek üzere sarayda bir çeşit bilgi merkezi kurdu. Osmanlı Devleti ile ilgili bütün dünyada çıkan yazılar ve dış temsilciliklerden padişaha gelen raporlar burada toplanır ve değerlendirilirdi. Padişah gerektiğinde yerli ve yabancı ilim adamlarından dış politika konusunda bilgi alırdı. Abdülhamit'in dış politikası prensip itibarıyla basit, uygulanış bakımından oldukça zordu. Dış politikada temel amaç imparatorluğun barış içinde yaşamasını temin etmektir. Devletlerarası rekabetin Osmanlı üzerinde yoğunlaştığı bir devirde böyle bir siyaseti uygulamak gerçekten zordu. Abdülhamit, Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerinde birbiriyle çelişen çıkar ve ihtiraslarından faydalandı. Bu yüzden dış politikası milletlerarası ilişkilerde yeni şartlar oluştuğunda değişti. 1878'den XX. yüzyıl başlarına kadarki dönemde bağımsız bir politika izledi. Hiçbir devletle devamlı anlaşmaya girmedi. Büyük devletleri mümkün olduğu kadar birbirlerinden ayırabilmek için çeşitli diplomatik faaliyetlere girişti. Osmanlı Devleti'nin varlığı için en tehlikeli gördüğü İngiltere'ye karşı Almanya ile dostluk kurmaya yöneldi. Mısır'da İngiltere'nin karşısına, aynı bölge ile ilgilenen Fransa'yı çıkardı. Bu güçlerin desteğiyle ve ince hesaplarla bir denge politikası takip ederek İngiltere'nin etkisini kırmaya çalıştı. Büyük güçleri her fırsatta birbirlerine düşürmeyi dış politikasının adeta temel unsuru haline getiren padişah, Kuzey Afrika'da da Fransa ile İtalya'yı karşı karşıya getirdi. Berlin Antlaşması'nın ortaya çıkardığı Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti aleyhine birleşmelerini önlemek amacıyla aralarındaki anlaşmazlıklardan faydalandı. Abdülhamit İngiliz ajanlarının Arap milliyetçiliğini yaymak, halifelğin Arapların hakkı olduğu iddiasıyla Mısır hıdivini halife yapmak konusundaki gayretlerine Panislamizm politikası ile karşı koymaya çalıştı. Müslümanlar arasında birliği sağ-

lamak amacıyla dini propagandaya girişti. Bu konuda tarikat şeyhlerinden ve nüfuzlu kabile reislerinden de faydalandı. Bu çalışmaların kısa sürede etkisi görülünce, Batılı diplomatlar bunu "İslamiyet yeniden hortluyor" şeklinde ülkelerine rapor etmeye başladılar.

Kaynakça

- ALKAN, Necmettin, "Dış Siyasetin Bir Aracı Olarak Hükümdar Gezileri: Kayseri II. Wilhelm'in 1898 Şark Seyahati", Osmanlı Araştırmaları S. XXXI, İstanbul 2008, s.17-65
- AYKURT, Çetin, "Bir Büyük Düşünce, Pekin Hamidiye Üniversitesi", Tarih İncelemeler Dergisi, S: XXVIII, Çın 2013, s. 37-49.
- BOLAT, Mahmut, "1876-1914 Arası Osmanlı Devletinin Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi", *Abi Ezzan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.I, S:1, Kırşehir 2014, s.17- 38.
- DERİNGİL, Selim, *II. Abdülhamid'in Dış Politikası*, TCTA, C. II, Ankara 2001.
- ENGİN, Vahdetin, *II. Abdülhamit ve Dış Politika*, Yeditepe Yayinevi, İstanbul, 2007.
- İŞİK, Zekeriya, "19. yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 2, Çorum 2011, s. 51- 95.
- İNALCIK, Halil, GOYUNÇ, Nejat, *Osmanlı Araştırmaları*, Osmanlı Araştırmaları Dergisi Yayınları, İstanbul 1982
- KURAN, Ercüment, "II. Abdülhamit'in Büyük Devletlere Karşı Uyguladığı Siyasetin Esasları", *Sultan II. Abdülhamit Devri Semineri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994, s. 141-160.
- KURU, Ahmet, "Sultan Abdülhamid'in Dış Politikası", *Sızıntı Aylık İlim Kültür Dergisi*, S:20 Ankara 2001 s. 230- 250.
- KÜÇÜK, Cevdet, "II. Abdülhamid Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.I, İstanbul, 1995 s. 221-235.
- MADEN, Fahri, "Büyük Güçlerin Berlin Antlaşması'nın Uygulanmasına Yönelik Baskıları", *Kastamonu Üniversitesi Dergisi*, S:5, Kastamonu 2013, s. 267-286.
- NAZAR, Numan, *Sultan II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti Ve Afrika Siyaseti*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011.
- ORTAYLI, İlber, "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı İmparatorluğundaki Almanya Nüfuzu", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları*, S:46, Ankara 1998, s. 73- 110.
- ORTAYLI, İlber, *Balkanlar'da Milliyetçilik*, TCTA, c.IV, İstanbul 2004.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Diplomasisi ve Dış İşleri Örgütü*, TCTA, İstanbul 2005.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *II. Abdülhamit Zamanı ve Şahsiyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.
- ÖZYÜKSEL, Murat, "Abdülhamit Devrinde Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi", *Devri Hamit Ansiklopedisi*, c. III, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1978.
- PALMER, Alan, *Bir Çöküşün Yeni Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Son 300 Yılı*, çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak, İstanbul 2008.
- PAŞA, Tahsin, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Sultan Abdülhamit*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.
- SANDER, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitapevi, Ankara 2010.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul 2010.

II. Abdülhamid'in Panislâmist Politikası

Bariş ALP / ASÜ, Tarih ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi

İslâmcılık; İslâmi inancı, düşünce, ahlâk, idare ve hukukta hayata hâkim kılmak, Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği tesis ederek İslâm ülkelerini Batı karşısında geri kalmışlıktan kurtarmak amacıyla yönelik bir çözüm arayışı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları tarafından dile getirilmeye ve tartışılmaya başlanmıştır. İlk defa Yeni Osmanlılar arasında gündeme gelen bu ideoloji, II. Abdülhamid döneminde faydacı bir politika olarak kullanılmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra ihya ve ıslah çizgisinde bir düşünce şeklinde takdim edilmesinin yanında, alternatif ve modernist bir toplum ve devlet yönetimi projesi olarak Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar devam etmiştir. Yani Osmanlılardan itibaren İslâmcılık hareketi içerisinde yer alan aydınlar ilmi ve fıkri faaliyetleri hukuktan sanata ve edebiyata kadar birçok alanda farklı bir çizgi ve literatürün oluşmasına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti tarihinin en kritik döneminde iktidara gelmiş olan II. Abdülhamid sayısız problemler ile karşı karşıya kalmıştı. Ekonomik sıkıntılar, azınlıkların bağımsızlık istemeleri, Avrupa'nın Osmanlıyı parçalayıp paylaşma projeleri bunların başında geliyordu. Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik isyanlarından dolayı Osmanlılık politikasının artık geçerliliği kalmadığından devleti ayakta tutabilmek amacıyla İslâmcılık politikası benimsendi. Avrupalı devletler Osmanlı tebaası olan gayr-ı müslimleri kışkırtıp ayaklandırıyordu bu yüzden Müslüman olmayan tebaa sürekli isyan çıkartıp bağımsız olmak istiyorlardı. II. Abdülhamid'in bahis konusu olan bu problemlere karşı ele aldığı tedbirlerden bir tanesi de

Osmanlı İmparatorluğu dışındaki bütün Müslümanları Osmanlı bayrağı altında toplamak ve onlardan istifade etmektir. Bu husus onun Panislâmist siyasetinin bir gereği idi. II. Abdülhamid bu gayeye ulaşabilmek için özellikle târikat şeyhlerinden faydalanmıştı. Kendilerinden faydalanılan bu târikat şeyhleri çeşitli târiklara mensup olup önemli önderleri vardı. Bu târikat şeyhlerini Afrika'ya, Hindistan'a, Çin'e kadar gönderip, kendi adına hutbe okutturan II. Abdülhamid, Çin Müslümanları ile de özel olarak ilgilenmiştir. Hem ülke içerisinde devletin dağılmasını önlemek hem de ülke dışında ki Müslümanların halifeye olan bağlılıklarını artırmak ve bağlamak istemiştir. Diğer taraftan İngilizlerin, halifelik Arapların hakkıdır propagandasını yok ederek tek meşru halife olarak kalmayı amaçlamıştır.

II. Abdülhamid'in İslâmcılık Politikası-Panislâmizm modern bir ifadedir ve ilk olarak Batılı yazarlar tarafından 1870'lerin ortalarından itibaren telaffuz edilmeye başlanmıştır. Ancak batıda kullanmaya başlamadan evvel Panislâmizm'in Osmanlıca karşılığı denilebilecek veya en azından benzer çağrışımlar veren İttihad-ı İslâm İttihad-ı din ve uhuvvet-i din gibi kavramlar Osmanlı ile Hindistan, Endonezya ve Orta Asya'daki Müslüman sultanlıklar arasındaki yazışmalarda kullanılmıştır. Hindistan örneğinden başka Orta Asya'daki hanlıklar Osmanlı'dan yardım isterken bu tabirleri kullanmışlardır. Orta Asya'da Özbek gücünün zayıflamasıyla beraber ortaya çıkan Buhara, Hokand ve Hive gibi hanlıkların yardım istemelerini örnek verebiliriz. Genel eğilim, İslâmcılığın II. Meşrutie-

yet sonrası doğmuş bir ideoloji olduğudur. Ancak, İslâmcılığı II. Meşrutiyetten sonra başlatmak tarihlendirme hatasıdır. Çünkü İslâmcılık fikri Abdülhamid'ten çok önce ortaya atılmış, geliştirilmiş Abdülaziz döneminde somut örnekleriyle bir dış politika faktörü olarak var olmuştur. Yeni Osmanlılar öngördükleri siyasi değişimi evrensel bir açılımla desteklemek ve tamamlamak için Batı'daki Panslavizm ve Pancermenizm kavramlarından ilham alarak İttihad-ı İslâm kavramını kullandılar. İlk defa 1869'da Hürriyet gazetesinde yer alan İttihad-ı İslâm kavramı belirtilen içeriğiyle önce Yeni Osmanlıların, Avrupa yayımlarında yer almıştır. 1871 yılına kadar hararetle tartışılmış olup, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşına kadar da Osmanlı düşünce dünyasında adeta bir kitle ideolojisine dönüşmüştür. Tartışmaların odağında İslâm dünyasının Osmanlı Devleti'nin liderliğinde bir araya gelerek kurtuluşa ereceği tezi vardı. Buna göre Müslümanların geri kalmasını ve yabancı boyunduruğu altına girmesini engelleyecek tek çare ittihattır. İslâmcılık aynı zamanda Tanzimat döneminin başlangıcından beri, uygulamaya konulan Batılı politikalara karşı bir reaksiyondur. İslâmcılık cereyanı özelliklerini daha çok 19. yüzyıl ortalarında kazanan, Osmanlıyı uzak çevresinde ve Hindistan'da şekillenmiş olmasına rağmen 1870'lerden itibaren imparatorluğun merkezinde gittikçe güçlenen bir ideolojiye verilen isimdir. Bu yıllarda tahta bulunan II. Abdülhamid için geçerli bir politika olarak belirlenmeye başladı. Padişah bundan sonra İslâmcılığı gerek kendi ülkesindeki tebaasını birleştirmek için bir bayrak olarak, gerekse ülke dışındaki Müslümanlar için emperyalizme bir karşı

koyma aracı olarak düşünecektir. Padişah halk arasında Müslümanlık şuurunu bir çeşit temsilciler vasıtasıyla yaymaya çalışıyordu. Orta Asya da, Kuzey Afrika'da ve Uzakdoğu'da aynı politikayı sürdürüyordu. Kendi ülkesinde ise aynı taktiği Batı Anadolu'da Müslüman nüfusun gerilemesi karşısında kullanıyordu. Abdülhamid, İngiliz ajanlarının Arap milliyetçiliğini yaymak, halifelik Arapların hakkı olduğu iddiasıyla Mısır Hidivini halife yapmak konusundaki gayretlerine Panislâmist politikası ile karşı koymuştur. Müslümanlar arasında birliği sağlamak amacıyla bu politikayı kullanmaya başlamıştır. Bu konuda târikat şeyhlerinden ve nüfuzlu kabile reislerinden de faydalanmıştı. En önemli ve tecrübeli yöneticileri Suriye ve Anadolu başta olmak üzere Müslümanların çoğunlukta olduğu vilayetlere göndermiştir. Bu sıfatın verdiği güçle Güney Afrika ve Japonya gibi uzak ülkelere din âlimlerini göndererek İslâmiyet'in oralarda yayılmasını sağlamıştır. Öteden beri Osmanlı Devleti'ni yıkmayı gaye edinen emperyalist devletler II. Abdülhamid devrinde Osmanlı'yı yıkmaya faaliyetlerini daha da artırarak etki alanlarını

genişletmeye başladılar. 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde sakın ve itaatkâr tebaa olan azınlıklar, Batı'nı teşvik ve tahriki ile özellikle Tanzimat Dönemi ni müteakiben yer yer isyanlar çıkartarak bağımsızlık sinyallerini vermeye başladılar. Ermeniler doğuda Ermenistan, Yahudiler de Filistin'i istiyorlardı. Oysaki Avrupalılar Filistin için kışkırttıkları Yahudilere her türlü zulmü yapmışlar ve onları Avrupa'dan sürmüşlerdi. Sultan II. Abdülhamid bu problemlere karşı koymak için Anadolu'nun dışındaki Müslümanlardan yardım almak istemiştir. Bunu yaparken de hilâ-

fet merkezi İstanbul'dan çok uzakta olan Müslümanları, târikat şeyhleri ve ya özel temsilciler vasıtasıyla halife sıfatı etrafında toplamaya çalışmıştır ki onun bu siyasi ve dini faaliyetlerine kısaca Panislâmizm denilmiştir. II. Abdülhamid bu gaye ile bilhassa gayr-ı müslimlerin idaresi altında bulunan Müslümanlarla temsilciler vasıtasıyla temasa geçmiş ve onların kısmen de olsa gizli olarak İstanbul'a bağlamayı başarmıştır. Bunu neticesinde Türkistan'a, Afrika'ya, Japonya'ya ve Çin'e kendi adına temsilciler göndererek buradaki Müslümanlara kendisine bağlamaya çalışmıştır. Gönderilen heyetler içerisinde en mühimi, Enver Paşa başkanlığında 1901 yılında Çin'e gönderilen heyettir.

Çin'deki bu siyasi faaliyetler yanında, kültürel faaliyetlerde de bulunmuştur. Bunu en güzel örneği 1909 yılında Pekin'de II. Abdülhamid adına açılan ve kapısında Osmanlı bayrağı dalgalanan Pekin Hamidiyye Üniversitesidir. Sultan Abdülhamid bu siyasetinde bilhassa Sünniliği yaymayı amaçlamıştı. Çünkü onun için Sünnileri Osmanlı'ya bağlamak daha kolaydı. Örneğin, Yemenliler

Zeydi mezhebine mensup oldukları için Abdülhamid'i halife olarak tanınamışlardı ve onu tanımadıkları için de isyan etmişlerdi. İşte II. Abdülhamid'in Sünniliği yaymadaki amacı buydu. Avrupa devletlerinin egemenliği altında bulunan Müslüman halklarla yakın ilişki kurarak, bunların Halife'ye bağlılıklarını pekiştirmek, böylece bu devletlerde algılanabilecek bir tehdide karşı bu Müslüman halkları harekete geçirmek düşüncesiyle, II. Abdülhamid halife unvanını yoğun olarak kullandı. Çin, Türkistan, Kuzey Afrika, Hindistan, Güneydoğu Asya Müslümanlarıyla sıcak ilişkiler kurmaya çalıştı. Diğer yandan, Osmanlı hâkimiyeti altındaki gayr-ı müslim nüfusun Avrupalı devletler tarafından sürekli kışkırtıldığını gören II. Abdülhamid, hiç olmazsa Müslüman nüfusu Osmanlı Devleti içinde tutmayı amaçlamakta, Halife'ye bağlılığın geliştirilmesinin bu işe yarayacağını düşünmekteydi. II. Abdülhamid'in İslâm dünyasındaki saygınlığı muazzamdı. Doğu Türkistan ve Orta Afrika'daki zenci Bornu krallığı bile Sultanın adına hutbe okutup para bastırıyor, padişahı halife tanıyorlardı. Padişahın Panislâmist politikası başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Rusya'yı fevkalade ürkütüyordu. Bu da kendi sömürgelerindeki halka karşı daha tedbirli davranmalarını sağladığı gibi Osmanlı aleyhinde doğrudan faaliyete bulunmalarını engeliyordu. Nitekim İngiltere, Hindistan'daki Müslümanların ayaklanmalarından hep korkmuş ve halifeye karşı politikalarını ona göre ayarlamaya çalışmışlardır. Abdülhamid, İslâmi ideolojiyi hilâfet kavramı üzerinden yükseltmenin yararını görmüş ve bu amaçla hilâfete İslâm tarihinde hiç olmadığı kadar geniş bir anlam yüklemiştir.

Abdülhamid İdeolojisinde Anlam Kademeleri ve İslâmcılığın Uygulanışı

II. Abdülhamid'in amacı, kendisinden önce hükmeden seleflerin tersine ama bir ölçüde onlara benzer şekilde adeta görünmeksizin iktidarın titişimlerini yaymaktır. Abdülhamid halkıyla ve dış dünyayla olan iletişimini bir simgeler

dünyası aracılığıyla gerçekleştirmeliydi. Bu simgeler neredeyse tümü İslâmî motiflere dayanmaktaydı. Müslüman Osmanlılar hem üst hem de alt sınıfları seferber edebilen duygusal titreşimi İslâm'dan alabiliyorlardı. Rum ve Sırp-ların milli simgeleriyle rekabet edebilen simgeler dağarcığını sağlayacak olan kaynak İslâm idi. Osmanlı'da geleneğin icadı ve işte 'ben de varım' politikası bağlamında anlaşılabilirlik kesbetmektedir. 19. yüzyıl Düvel-i Muazzamın sembolizme, törenselliğe, devletin resmi efsanelerinin plastik öğelerle vurgulanmasına; nişan, bayrak, müzik gibi duygusal öğelere olağanüstü bir önem atfetmeye başladıkları dönemdir. Osmanlı bu alanda rekabet etmek ve uyum sağlamak arayışı içinde olmuştur. Bunun en somut örneği II. Mahmud zamanında bir İtalyan ressama tasarımı sipariş verilmiş olan Arma-yi Osmânî'dir. II. Abdülhamid Dönemine (1876-1908) gelindiğinde devletin meşruiyet zeminini yeni bir temele oturtmak gerekmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra gayr-ı müslim tebaanın çoğunluğunu yitiren Osmanlı, Tanzimat Devrine (1839-1876) oranla daha açıkça ifade edilen bir İslâmî kimlik kazanmış ve bu geleneklerin yeniden düzenlenmesini gündeme gelmiştir. Abdülhamid devrinde uygulandığı şekliyle Pan-İslâmizm Osmanlı hilâfetine dış dünyada nüfuz temin edici her türlü politikadan oluşan uygulamaların tümüdür.

Genel olarak Abdülhamid dönemi Osmanlıdaki iktidar simgeleri dört kategoriye ayrılabilir. Üçü padişah ve şahsıyla ilgilidir. Her şeyden önce Osmanlı'nı şanı ve kudretini doğrudan yansıtan kamusal binalardaki armalar, resmi müzik, törensel ve kamusal işler gibi, halifenin kişiliğinin kutsiyeti ile bağlantılı simgeler vardı. İkinci sırada nişanlar, özel olarak ihvan edilmiş Kuran-ı Kerim nüshaları, imparatorluk sancığı ve öteki törensel ziynetler gibi, imparatorluğun cömertliğinin daha özgül ve kişisel tezahürleri gelir. Üçüncüsü, saraydaki İslâm'ın önde gelen isimlerine ait olduğu öne sürülen hat örnekleri ya da benzer önemde başka malzemeler gibi

dini açıdan simgesel maddelerdir. Dördüncüsü Osmanlı'nın dil sembolizmi ile ilgilidir. Her zaman hükümdarın şahsıyla doğrudan doğruya bağlantılı olmamakla beraber resmi belgelerde sık sık kendini gösteren belirli kilit ibareler ve sözcükler, Abdülhamid dönemi bürokrasisini yöneten ve yönetilen ilişkisi gibi sorunları nasıl kavramsallaştırdığına, göçebe halka karşı tutumuna devlet seçkinleri olarak kendi içlerindeki ilişkilere dair çok değerli ipuçları verir. Sultan Abdülhamid simgeler ve resmi ikonografi bildirimlerini Yıldız Sarayı'nda da yapabiliyordu. 19. Yüzyıl sonlarında iktidar ile törenselliğin yeniden vurgulanmasının en çarpıcı simgelerinden biri de hanedan armalarıydı. Armaların içerisinde ki simgeler Osmanlı saltanatını olduğu kadar, hilâfetin evrensel İslâmî doğasını da etkiliyordu. Geçmişin simgelerini kullanmak yolla bugünü meşrulaştırmak yönündeki benzer bir çaba da devlet yıllıklarında Osmanlı soyağacına verilen seçkin yerde gözlenebilir. 1885'te Bursa vilayeti için hazırlanan salnâmede Osmanlı hanedanının kökleri efsanevi Oğuz aşiretine ve buradan da Hz. Nuh yoluyla Hz. Âdem ve Hz. Havva'ya dek geriye götürülür. Padişah Trakya ve Anadolu'nun meçhul köy ve kasabalarından kutsal Mekke ve Medine kentlerine varıncaya değin, cömertliğinin bilinmesi için büyük gayret gösterdi. Kutsal kentlerde simgesel armağanlar özel bir öneme sahipti. 6 Nisan 1859'da birçok şamdandan oluşan bir ihvan hümayun, Kâbe'ye taşındı ve Ramazan ayında yapılan bir törende binlerce mümin hep bir ağızdan zât-ı şahânelerine uzun bir ömür ve muvaffakiyet dilerken hediye olarak sunuldu. Bundan başka her yıl Mekke'de hac zamanını Arafat ve Mina dağları arasında iki tören çadırı kuruluyor ve yıllık hac mesajı Mina'daki çadırda okunurken padişahın varlığının simgeleri işlev görüyordu. Padişahın Kâbe'yi örten kutsal örtüyü göndermesi âdeti aracılığıyla görünürlük daha da pekişiyordu. Hükümdarlık ihvanını belirli dozlarda çeşitli kanallara yönlendirmeye başlamasıyla 19. yüzyıl onur nişanları çağı oldu. Abdülhamid rejimi, nişanları alan kişinin iyi niyet besleyece-

ği umuduyla nişan dağıtmayı alışkanlık haline getirdi. Nişanların genellikle ödül olarak bir miktar parayla birlikte verilmesi kuşkulu kişiler tarafından sık sık istenmesi anlamına geliyordu. Padişahın gönlünü kazandığı unsurlardan biri de Doğu Anadolu'daki Kürt aşiret liderleriydi. 11 Eylül 1891'de Trabzon vilayeti, Erzurum Bölgesinin Kürt aşiretlerine gönderilen tören sancakları ve Kuran-ı Kerimlerin ellerine ulaştığını ve bir askeri bando ile şeref kıtasının hazır bulunduğu törenin yapıldığı bildirilmekteydi. Sancaklar Kürt Hamidiyye Alayları için özel olarak İstanbul'da üretilmekteydi ve masrafları Ceb-i Hümayun tarafından karşılanıyordu. Bu alaylar ile Kürt halkını hem devlete bağlamak hem de askeri seferlerde yararlanma amaçlanmaktaydı. II. Abdülhamid Kürtler arasında o kadar çok seviliyordu ki halk arasında klişeleşen kelime olan Bawê Kurdan (Kürtlerin Babası) olarak nitelendirilirdi. Abdülhamid, Osmanlı topraklarında meydana gelen demografik denge değişimin farkındaydı. Araplara duyarlılığı bu dönemde o kadar fazlaydı ki bir ara Arapçayı Osmanlı'nın resmi dili haline getirmeyi bile düşünmüştü. İslâmiyet'in kültürel bir güç ve Osmanlı vatanseverliğinin kaynağı olduğunu biliyordu.

1880'lerin başlarından itibaren Arap Hilâfeti tartışmaları yaygınlaştıkça, Bâb-ı Âli meşrulaştırma ideolojisinin temelini savunulmasına özel bir önem verme ihtiyacı duydu. Bu uğraşın en somut simgesi Hicaz Demiryolu idi. Yapımına 1890'larda başlanan demiryolu lojistik avantajla, sembolik başarıyı birleştirmek umudunda olan Abdülhamid'in en sevdiği projeydi. Projenin yabancı sermaye ve teknolojiye dayanmak zorunda kalınmaması ve her aşamasının tamamlanmasının Türk ve dünya basınında çok iyi duyurulması için büyük bir çaba harcadı. Abdülhamid döneminde Sünni Ortodoksluğun altı çizilmesine karşın padişahın en önemli propaganda silahlarından biride tasavvuf şeyheridir. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Nakşibendî târikatı şeyhi Erzincanlı Hacı Fehim Efendi, Kafkasya seferinde bizzat savaştı. Bir başka Nakşibendî şey-

hi Übeydullah Efendi, yerel Kürtlerden 2.000 kişi bir birlikle örgütlemişti. Ayrıca Şeyh Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevi, Batum cephesinde savaşmıştı. Adı geçen meşâyih, okulların kurulması ve halk arasında birliği sağlamak konusunda etkin idiler. Panislâmizm'in Osmanlı prestijini artırmak için uyguladığı programda da eğitimin özel bir yeri vardır. Bunun en iyi göstergesi imparatorluğun en seçkin okullarında okumak isteyen yabancı tabiiyetindeki Müslüman çocukların eğitilmesi idi. Örneğin 188-89 yıllarında Felemenk sömürgesi olan Cava'dan bir grup çocuk Mekteb-i Sultanîye'ye ve Mektebi Mülkiyeye kabul edildi. Aynı şekilde Hindistan ve İran'dan da öğrenci getirilip eğitildi.

Aşiret mektebi, II. Abdülhamid devrini orijinal müesseselerinden biridir. 1892 tarihinde Arap aşiretlerinin çocukları için İstanbul'da kuruldu. Sonradan buraya Arnavut ve Kürt aşiretlerinin çocukları alınmaya başlandı. Okul, padişahın himayesinde olup eğitim süresi 5 yıldır ve yatılıdır. 1877-1880 arası İstanbul'da İngiliz elçiliği yapan Henry Layard'ın bizzat gözlemlediği gibi II. Abdülhamid halifelik sıfatında ve bununla ilgili otoritesi hakkında çok hassas idi. Zira hilâfet, II. Abdülhamid'in dâhili ve harici siyasetinin en önemli unsurlarından biriydi. Hatta denilebilir ki halifelik sıfatı Osmanlı'nın padişahı olmaktan çok daha önemli ve kutsal görülmekte idi. Bu manada Osmanlı hilâfetinin meşruluğunun sorgulanmasına ve tartışılmasına asla tahammül edemezdi. Daha saltanatının ilk yıllarında Fas sultanı Kureyş soyundan geldiği gerekçesi ile kendisini halife olduğunu iddia edince Sultan Abdülhamid hilâfeti ecdadından devraldığını ve tek halifenin kendisi olduğunu beyan ediyordu. Keza 1870'lerde bazı Avrupalılar ve Araplar Kureyş soyundan olmadığı için Osmanlı halifesini meşru olmadığı iddia edince II. Abdülhamid'in bu husustaki hassasiyeti bir kez daha sergilemiştir. Bu şekilde yapılan propagandaları karşılamak ve gerçek halife olarak kendi şöhretini arttırmak için bazen ayet ve hadisler ihtiva eden birçok risaleler ve broşürler dağıtmıştır. II. Abdülhamid

İngilizlerin Arapları kışkırtmak ve Osmanlı Devletini parçalamak için devamlı olarak Osmanlı hilâfetinin meşruluğunu sorguladıklarına kesin bir şekilde kani olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in İranlılar ile Şiilere yaklaşımı da, onun genelde Müslümanlarla dostça ve etkili münasebetler kurma düşüncesine paralel olarak gelişmiştir. Her şeyden önce İslâm âleminde tam bir dayanışmayı sağlamayı düşündüğü için yapıcı ve olumlu bir tavır takınmıştır. Hatta onları memnun etmek için bazı tedbirler de almıştır. Mesela Şiilerin rahatsız olduğu bazı hususlar ders kitapların çıkartılmış, Şiilerce kutsal sayılan bazı mahaller tamir ettirmiş ve Şiiler arasında eğitimi teşvik etmiştir. Ancak şüphe yok ki sultan, Şiilerin Sünni olmalarını istemekteydi ve politikasını buna göre şekillendiriyordu. Özellikle Irak bölgesinden bazı Şii çocuklarını İstanbul'a getirerek eğitim verdirmiş ve daha sonra onları tekrar ülkelerine göndererek Sünni inancın yayılmasını sağlamıştır.

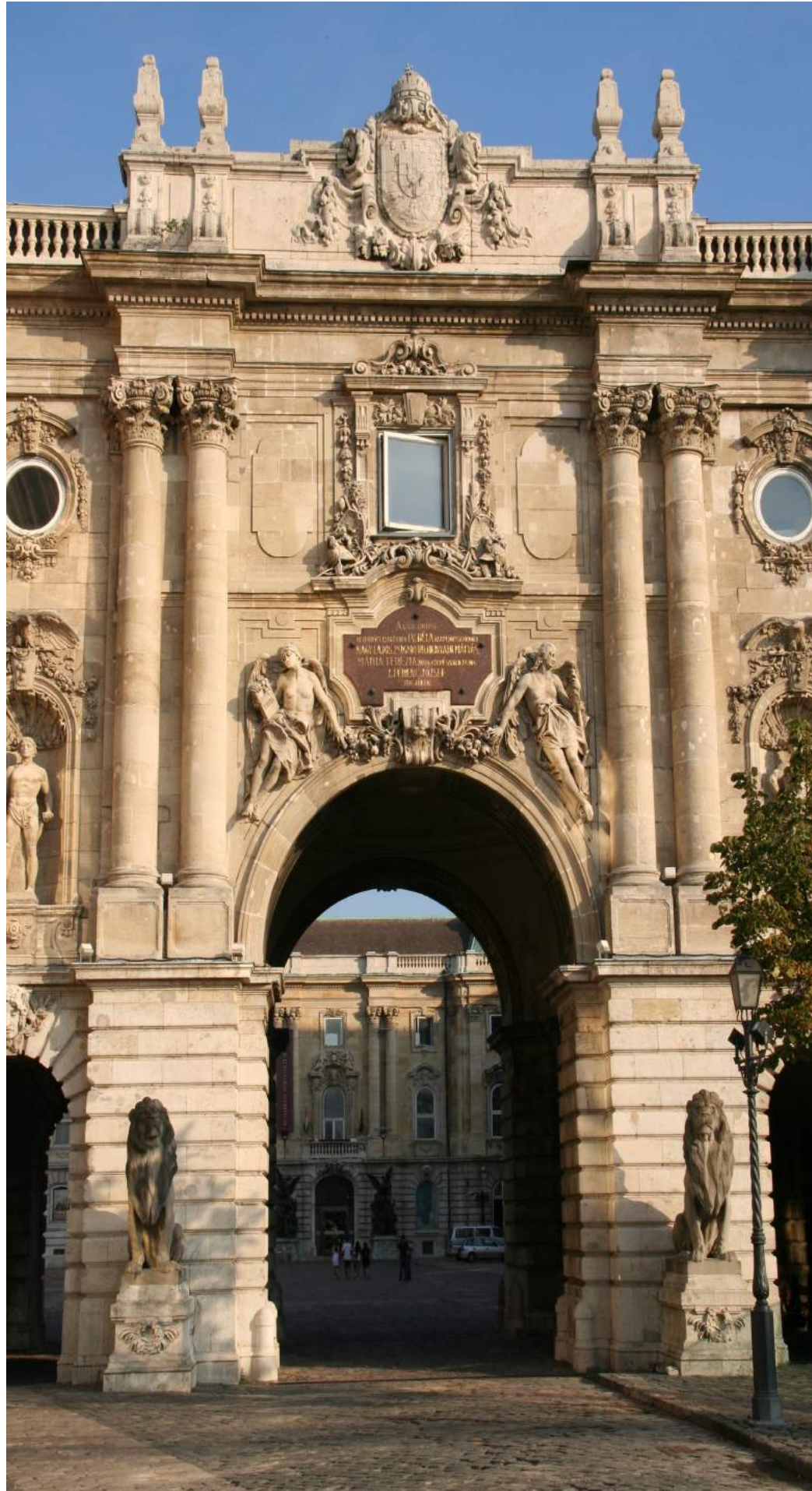
1890'ların ortalarında Osmanlıdaki Ortodoks, Protestan ve diğer Hıristiyan unsurların kendi aralarında birlik tesisi için gayretleri II. Abdülhamid'in Şii-Sünni ittifakına daha kararlı yaklaşmasına neden olacaktır. Bu hususta II. Abdülhamid'in o sırada İstanbul'da olan ünlü Cemaleddin Afgani'den faydalanmaya çalıştığını görüyoruz. Önce Afgani'den böyle bir ittifakın yolları ve imkân dâhilinde olup olmadığını hususunda gizli bir rapor hazırlamasını istedi. Böylesine bariz bir teşebbüse geçilmesinde Afgani'nin muhtemelen 1892'de bu doğrultuda Londra'dan II. Abdülhamid'e yazdığı bir mektubun etkisi olabilir. Abdülhamid Afgani'ye yazdığı mektubunda Şii-Sünni ittifakının neden gerektiği konusunda bahsetmiştir. Diğer taraftan özellikle bazı Batılı yazarların bu fikrin öncüsü Afgani'dir şeklinde bir hikâyeleri bulunmaktadır. Ancak hem fikirlerine hem de ortaya çıktığı tarihe baktığımız zaman Afgani'den önce Yeni Osmanlıların olduğunu ve fikirlerin orijinalliği bakımından da Yeni Osmanlıların daha yapıcı olduğunu görebiliriz. 1870'lerin ortalarında Balkanlar'da patlak veren olaylar Osmanlı Devletinin sıkıntılarını ve gücünü anla-

mak açısından Hindistan Müslümanları için gerçek manada bir dönüm noktası oldu. Hindistan'daki Müslümanlara göre, Osmanlı'nın zayıflaması ve siyasi ağırlığını kaybetmesi son güçlü İslâm devletinin de yavaş yavaş yok olması ve dolayısıyla kendilerinin de önemsiz bir azınlık durumuna düşmeleri manasına geliyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler tarafından yıkılmasına ve zayıflamasına şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu yüzden Hindistan'ın hemen her yerinde toplantılar düzenliyor ve İngiliz hükümetine dilekçeler göndererek Rusya ve onun Balkan müttefiklerine karşı Osmanlı'nın desteklemesini istiyorlardı. Keza hemen her yerde Osmanlılar için yardımlar toplanarak İstanbul'a gönderiliyor ve halifenin muzafferiyeti için dualar ediliyordu. Görüldüğü üzere daha 93 harbi başlamadan evvel Hindistan Müslümanları Osmanlılar lehine açık bir tavır koymuşlar ve gelişmeleri dikkatle izlemeye başlamışlardır. Bu arada İngilizlere gönderilen bildirimler ve dilekçelerle de Osmanlıların, Hindistan Müslümanları için ne anlam ifade ettiği anlatılmış ve sadakatlerini göstermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nden yardım isteyen Müslüman devletler içerisinde Endonezya ve Malezya Müslümanları da vardır. Bu bölge Müslümanlarının Osmanlılar ile ilişkileri hakkında yapılan bir çalışmada, Endonezya adalarında ki Açe Müslümanlarının 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı tabiiyetine girdikleri yönündedir. Açe'den Babilî'ye gelen bir mektuba göre, Osmanlı padişahı II. Selim'den (1566-1574) beri Osmanlıların himayesi altında olduklarını belirtmektedir. Esasen bu himaye Açelilerin 1565'te yaptıkları bir müracaat neticesinde gerçekleşmiştir. O dönemde bölgeye musallat olan Portekizlere karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istenmesi üzerine, kendilerine yirmi kadar Osmanlı savaş gemisi, silah ve bir miktar asker gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'nin var olabilme mücadelesi, kendi dışında cereyan eden olaylar karşısında ben de varım politikası uygulama şeklini almıştır. Bu politika'nın temel unsurlarından biri icat edilen gelenekler olmuştur. Avrupa'nın karşı-

sında onun anlayabileceği sembollerle konuşmak, onun eşdeğer telakki edeceği bir sima ile durmak gerekiyordu. Ancak tümüyle sembollerin dışarından ithal yoluna gidilemezdi. Dolayısıyla Tanzimat Fermanında görüldüğü gibi var olan bir gelenek zemininde hareket edilmiş, var olan semboller daracığında bazıları seçilerek uyarlanmıştır. Müslümanların birliği olan Panislâmizm bu uyarlanan geleneğin içerisinde yer alır. İcat edilen geleneklerin tümünün uygulandığı saha olan muhayyel cemaat, burada tüm dünya Müslümanlarına seslenmeye çalışan bir Osmanlı halifesinin kendine biçtiği kimlikten başka bir şey değildir.

Sonuç olarak; Fransız ihtilaliyle başlayan milliyetçilik hareketleri Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına almıştır. Osmanlı Devletini dağılmaktan kurtarmak amacıyla bazı fikir akımları öne sürülmüştür. Bu fikri akımları içerisinde en dikkate değer olanlarında biri de II. Abdülhamid döneminde uygulama alanı bulan İslâmcılık politikasıdır. Daha önce Yeni Osmanlılar tarafından ortaya atılan bu fikir uygulaması ve geliştirilmesi II. Abdülhamid dönemi olmuştur. Devleti 33 yıl ayakta tutan sultan Abdülhamid bu dönemde devletin içinde ve dışında Müslüman birliğini sağlamak için İslâmcılık politikası benimsemiştir. Gerek târikat ve cemaatlerden gerekse aşiret liderlerinden yararlanarak İslâmcılık politikasını yayılmasını sağlamıştır. Diğer taraftan daha önce devletin toprağı olan ancak zamanla kaybedilen yerlerde bazı önemli kişiler göndererek buralarda hilâfet düşüncesinin hâkim olmasını sağlamışlardır. Diğer taraftan Avrupalı devletlerin halifelığı Araplara devretme çabalarına karşı da mücadele ederek hilâfetin Osmanoğulları'na ait olduğunu göstermek istemiştir.

II. Abdülhamid Dönemine Ait Bazı İmar ve Bayındırlık Faaliyetleri

Dilek ÜLKER / ASÜ, Tarih ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi

Tanzimat'tan sonra başlayan eğitim, hukuk, bürokrasi alanındaki dönüşümün ve devlet kurumlarına batılı bir kimlik kazandırma sürecinin aynı hızla II. Abdülhamid Dönemi'nde de devam ettiği dikkat çekmektedir. Bu değişimi inşa edilen yeni kamu binaları üzerinde de gözlemleyebiliriz. Osmanlı kurumları Tanzimat'tan sonra geçirdiği yapısal değişimin yanı sıra fiziksel olarak da değişime uğramıştır. Zira klasik dönemde sadece başkent İstanbul'da belirli görevlerde bulunanların daimi ofisleri bulunmaktaydı. Çoğunlukla devlet görevlisi kendi konağını ofis olarak kullanmaktaydı. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren ise gerek İstanbul'da gerek vilayetlerde okul, hükümet konağı, karakol, kışla gibi yeni kamu binaları ortaya çıkmaya başladı. Devlet teşkilatının adeta anıtlaşmaya başladığı bir döneme girilmiştir. Tanzimat'tan sonra devlet yönetiminde başlayan değişim kentin mimari dokusuna da yansımış ve kentin yeniden şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. II. Abdülhamid Dönemi'ne gelindiğinde İstanbul'da bugün ayakta olan pek çok yapının bu dönemde inşa edildiğini görmekteyiz. Dönemin tanınmış ve en yetkin mimarları İstanbul'un yeni çehresine mimari üslupları ile derin izler bırakmıştır. Bu mimarlar arasında Levanten Alexandre Vallaury ve İtalyan Raimondo D'Aronco dikkat çekmektedir. İstanbul'a çağın ihtiyaçlarına cevap veren değişik fonksiyonlu pek çok yapı kazandıran, mimar Vallaury ve D'Aronco'nun eserlerinde, batı tarzının yanı sıra yerel mimariyi de öne çıkaran tarihsel formların kullanıldığı bir yaklaşım tarzı gözlenir.

Askeri Yapılar

Sultan II. Abdülhamid dönemi askerî mimarî örnekleri dinî ve sivil mimarî örneklerine oranla daha azdır. Askerî personelin yetiştirilmesi, geliştirilmesi için birçok karakol ve kışla yapıları inşa edilmiş olup ancak birçoğu günümüze kadar ulaşamayıp kayıtlarda kalmıştır. II. Abdülhamid Dönemi içerisinde değerlendirilebilecek ve günümüzde de askerî yapı olarak kullanılan mimari özelliklerini kaybetmiş kâgir bazı yapılar da mevcuttur. Genellikle, Araf Paşa Döneminde (1882) inşa edilen bu yapılar; cephanelik, boğaz koruma ve kontrol binalarıdır. 1888-1889'da sarayın güvenliğini sağlamak amacıyla Yıldız Sarayı yakınına Orhaniye ve Muhabere Kışlaları inşa edilmiştir. 1886'da inşa edilen Orhaniye Kışlası günümüze kadar gelmiştir.

Abdülhamid tarafından yaptırılan Yıldız Hamidiye Camii

Tablo I: Askeri Yapılar

Afyon Askerî Depo	Denizli-Çal Karakol
Antakya Kışla	Elazığ Kışla (1882)
Balıkesir-Gönen Askerî Depo (1900)	Erzincan Evrak ve Harita Mahzeni Binası
Bayburt Askerî Depo	Erzincan Zabitan Dairesi (1895)
Bursa Karakolu (1906)	Erzincan Hamidiye (Harbiye) Kışlası (1895)
Bursa Askerî Depo	Geyve Askerî Depo (1900)
Bursa-Mustafakemalpaşa/Kirmastı Askerî Depo	Gümüşhane Kışlası.

Dini Yapılar

XIX. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'nin her alanındaki Batılılaşma hareketlerinin dinî mimarî alanında da olumsuz etkileri söz konusu olmuştur. Önceki yüzyıllardaki gibi şehre hâkim olan ve özellikle selatin cami geleneği terk edilerek daha küçük boyutlu ve ihtiyaca binaen inşa edilen dinî mimarî anlayışı gündeme gelmiştir. II. Abdülhamid Dönemi mimarî faaliyetlerde de artan örnekler kamu ve sivil yapı örnekleridir. Bu da dönem içi dinî mimarî örneklerinin az olmasına neden olmuştur. Ayrıca dini mimarilerde, ancak detaylarda Neo-Gotik tarz uygulamaları, simgesellikten uzak olup göze çarpmaktaydı.

Yıldız/Hamidiye Camii: Banisi Sultan II. Abdülhamid'den dolayı Hamidiye Camii olarak adlandırılrsa da daha çok Yıldız

Camii diye bilinir. II. Abdülhamid 1876'da tahta çıktığında kısa bir süre Dolmabahçe Sarayı'nda kalır ve ardından Yıldız Sarayı'na yerleşir. Ağabeyi V. Murad'ın tekrar tahta geçirileceği endişesiyle, saraydan uzaklaşmamak için cuma selâmlığında kullanılmak üzere Yıldız Sarayı'nın "koltuk kapısının" girişi önündeki yüksek set üzerine yeni bir cami yapılmasını ister. Caminin mimarı, Dolmabahçe Sarayı Arşivi'nde yer alan belgeye göre Ebniye-i Seniyye İdaresinde Otuz yılı aşkın bir süre çalışan Nikolaidis Jelpuylo adlı bir Rum'dur. Cami minberinin Bursa Ulucami minberi tarzında yapılması istenir. Bu amaçla Bursa'ya bir fotoğrafçı gönderilip minberin resmi çektilir. Ancak sultanın bu isteği bilinmeyen bir sebepten dolayı yerine getirilemez ve minber mermer olarak yapılır. Yıldız Camii'nin hünkâr mahfilinin sedir ağacından yapılan kafesleri II. Abdülhamid'in el işçiliğidir. Yıldız Camii inşaat keşif kayıtlarına göre 16.890 lira harcanarak yapılmıştır.

Tablo II: Anadolu'da İnşa Edilen Camilerden Bazıları

Amasya Azeriler/Şirvanlı Camii (1895)	Gemlik-Hamidiye Camii (1886)
Ankara-Keskin'de Cami (1900)	İzmit-Hüseyniye Karyesi Camii (1903)
Ankara-Haymana Camii (1895)	Çorum Sancaktar Camii (1889)
Bahkesir Vicdaniye Camii (1897)	Biga-Kalkan Karyesi Camii (1903)
Bahkesir Emin Ağa Camii (1897)	Mersin Hamidiye Camii (1898)
Bilecik-Cumalı Karyesi Camii (1903)	Bolu Ağda Camii (1892-94)
Bingöl-Genç Hamidiye Camii (1891)	Akarcalı Camii (1891)
Bursa-Azeriler Camii (1887-1895)	Konak-Hamidiye Camii (1890)

Türbeler: Camilerden sonra bir diğer dini yapı ise türbelerdir. II. Abdülhamid Dönemi'nde diğer alanlarda olduğu gibi türbelere de önem verilmiştir.

Tablo III: Türbeler

Ankara-Şeyhler Şeyh Ali Semerkandi Türbesi	Çorum-Hıdırlık Mevki Süheybi Rumi Türbesi
Ankara Taceddin Veli Türbesi	Edirne Gazi Mihal Türbesi
Bilecik-Merkez Şeyh Edebalı Türbesi	Erzincan Tercan Mama Hatun Türbesi
Bilecik-Söğüt Ertuğrulgazi Türbesi	Kütahya-Domaniç Çarşamba KöyüHaymeana Türbesi
Bolu-Göynük Akşemseddin Türbesi	Tarsus Danyal Peygamber Türbesi
Bolu Aşağı Tekke Türbesi	Trabzon-Boztepe Ahi Evren Dede Türbesi
Çanakkale-Gelibolu Zeynel Arabi Türbesi	Mardin Şeyhhamid Türbesi
Çanakkale-Bolayır Gazi Süleyman Paşa Türbesi	Kayseri Zeynel Abidin Türbesi

Bilecik-Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi: Orhan Gazi tarafından inşa ettirilen türbe daha sonra çeşitli onarımlar geçirmiştir.

Giriş bölümünün kapısı üzerine 1304 (1886-87) yılındaki II. Abdülhamid onarımı sırasında konulmuş olan sülüs hatlı manzum kitabede, türbenin daha önce 1171'de (1757) Sultan Ahmet tarafından bütünüyle yenilendiği daha sonra tekrar harap olan ve yıkılmaya yüz tutan yapının Sultan Abdülmecid tarafından da tamir ettirilerek çeşme ve şadırvanla zenginleştirildiği belirtilmektedir. II. Abdülhamid onarımından önceye ait olan 1882 tarihli fotoğraflarda, türbenin önündeki kapalı giriş bölümünün yerinde ahşap direklere basan çatı örtülü bir revakın bulunduğu görülmektedir. İki türbenin cephesine bitişik olan toplam sekiz adet ahşap direğin üzerine bağdadı tekniğiyle meydana getirilmiş yuvarlak kemerler oturmakta, geniş saçaklı ve kiremit kaplı bir çatı da revakı örtmektedir. Önde üç kemer yanlarda ise ikişer kemer vardır ve sütunların arasına kesme taştan yapılmış bezemesiz korkuluklar yerleştirilmiştir. Revakın arkasındaki türbe duvarında girişin yanlarında çifte "vav"lar, kemerlerle saçığın arasında da barak üslupta kalem işi bezeme öbekleri seçilmektedir. II. Abdülhamid onarımı sırasında yapılan bugünkü giriş bölümü ise derinliğine gelişen dikdörtgen planlı beşik çatı örtülü, kapalı bir mekândır. Üçgen şeklinde bir alınlıkla taçlandırılmış olan ön yüzünde dikdörtgen açıklıklı bir kapı ile bunun üzerinde onarım kitabesi yan yüzlerde de basık kemerli üç pencere ile ikinci bir kapı bulunmaktadır.

Eğitim-Kültür Yapıları

Modern eğitim, bu dönemde yerleştiğinden devlet eğitimdeki görevinin bilincine varmıştır. Bu devrin okullarına bakıldığında en fazla gelişme ilk ve ortaöğretimde olmuştur. Abdülhamid rejimi ilk olarak sıbyan mekteplerini ele alır. Tanzimat Dönemi sonunda bütün imparatorlukta sıbyan ve iptidai mekteplerin sayısı 18,947 iken, I. Meşrutiyet'ten itibaren yüzyılın sonuna kadar 9649 adet yeni okul açılarak bu sayı 28,596'ya yükseltilmiştir. Bu okullar arasında 5138 adedi modernize edilerek modern usulde eğitim veren iptidailere dönüştürülmüştür. İmparatorluğun tamamında sıbyan mekteplerinde okuyan öğrencilerin sayısı ise 849,033 olarak tespit edilmiştir. Tanzimat Dönemi'nden itibaren sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi ve modernleştirilmesi konusunda yönetimin hangi ölçüde başarılı olduğunu göstermesi bakımından şu toplama bakmak yeterli olabilir.

Tablo IV: II. Sıbyan Mektepleri

1895-1896'da İmparatorlukta		1910-1911'de İmparatorlukta	
Sıbyan Mektepleri	Öğrenci Sayısı	İptidai Mektepler	Öğrenci Sayısı
28596	849033	4194	24069

Eğitimde ki bir diğer basamak olan rüştiyelere baktığımızda 19. yüzyılın sonların da (1895-1896 yılın da) İmparatorluk genelindeki rüştiyelerin ve öğrencilerin toplam sayısının vilayetlere göre dağılımı şöyledir:

Tablo V: Rüştiyeler

Bulunduğu Yer	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı		
		Kız	Erkek	Toplam
İstanbul ve bağlı yerler	29	2023	2753	4476
Edirne vilayeti	19	301	1101	1402
Selanik vilayeti	15	326	799	1125
Yanya vilayeti	11	121	483	604
Aydın vilayeti	36	151	2250	2401
Hüdavendigar vilayeti	33	125	2108	2233
Kastamonu vilayeti	20	79	1214	1293
Trabzon vilayeti	19	90	1591	1681
Ankara vilayeti	16	47	920	967
Suriye vilayeti	4	78	253	331
Beyrut vilayeti	7	53	233	286
Adana vilayeti	9	117	619	736
Konya vilayeti	27	130	2526	2656
Sivas vilayeti	19	140	1388	1528
Diyarbakır vilayeti	9	133	437	550
Halep vilayeti	14	111	1031	1148
Bahr-i sefid vilayeti	5	-	202	202
Manastır vilayeti	15	82	920	1002
Erzurum vilayeti	11	-	645	645
Çatalca vilayeti	1	-	55	55
Kosova vilayeti	23	88	1618	1706
İzmit vilayeti	7	62	234	336
Mamuretülaziz vilayeti	120	-	875	875
Kudüs vilayeti	3	-	233	233
Bağdat vilayeti	7	-	417	417
Musul vilayeti	5	-	266	266
İşkodra vilayeti	5	-	492	492
Van vilayeti	10	25	313	338
Basra vilayeti	3	-	166	166
Zor vilayeti	1	-	155	155
Bitlis vilayeti	5	-	252	252
Trablusgarp vilayeti	3	-	149	149
Yemen vilayeti	4	-	142	142
Bingazi vilayeti	1	-	92	92
Biça vilayeti	1	-	229	229
Genel toplam	403	4262	27207	31469

Ayrıca bir nevi lise eğitimi vermek için idadiler açılmıştır. Vergi kaynakları idadilere aktarılmış ve ilk etapta aynı yıl 43 yerde idadi açılmasına karar verilmiştir.

Tablo VI: Anadolu'da İnşa Edilen İdadiler

Şehir	İnşa Tarihi	Şehir	İnşa Tarihi	Şehir	Açılış Tarihi
Adana	1885	Trabzon	1884-85	Aydın	1891

Ankara	1884	Amasya	1895	Antalya	1898
Bahkesir	1885	Bilecik-Söğüt	1903	Bilecik	1906-07
Bursa	1888-89	Yozgat	1909	Erzurum	1889
İzmir	1887	Çanakkale	1892	Kayseri	1893
Konya	1889	Çankırı	1891-93	Niğde	1902
Kütahya	1892	Elazığ	1886		
Diyarbakır	1891-92	İstanbul	1894		
Sivas	1892	İzmit	1887		
Manisa	1887	Mardin	1902		

II. Abdülhamid Dönemi'nde idadi olarak inşa edilen 20, açılışı yapılan 6; rüştiye olarak inşa edilip idadiye çevrilen 5, inşa tarihi bilinmeyen idadiye çevrilen 5; erken örnekli rüştiye olarak açılıp idadiye çevrilen 3 ve farklı yapı tipinde olup idadiye dönüştürülen 2 idadi olduğu ortaya çıkar. Rüştiyelerden daha üst düzeyde öğretim yapmak için ise 15 Nisan 1868 tarihinde, Galatasaray Sultanisi açılmıştır. İlk başta Müslümanların ilgi duymadığı bu sultani yönetimin desteği ve teşvikiyle kısa sürede gelişmiş; toplumda mali durumu iyi olan belli çevrelerin çocuklarının eğitim gördüğü okul haline dönüşmüştür. Kurulduğu dönemde okulun idari, eğitim-öğretim ve personel kadrosunun büyük çoğunluğu Fransız idi. Fakat 1877'de, ilk Türk müdür olarak Ali Suavi'nin Galatasaray Sultanisi'ne tayin edilmesinden itibaren, okulda Osmanlı-Türk vasıfları yükselirken Fransız nüfuzu da azalmaya başlamıştır. I. Meşrutiyet döneminde öğrenci sayısındaki artışa nazaran Müslüman öğrenci sayısı daha hızlı bir artış göstermiştir. Aşağıda yer alan rakamlar bu artışı teyit etmektedir.

Tablo VII: II. Abdülhamid Dönemi Sultaniler

Yıllar	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
1868	147 (44.4)	184 (55.58)	331
1869	277 (44.53)	354 (55.46)	622
1877	220 (42.30)	300 (57.69)	520
1896	440 (62.58)	268 (37.41)	703
1899	622 (68.95)	280 (31.04)	902
1901	724 (76.61)	221 (23.38)	945

Darülfünun ise modern eğitim sistemini tamamlayan son halka ve 20.yüzyıla girerken açılabilen ilk Osmanlı Darülfünunudur. II. Abdülhamid kendisine gelen Nizamname ile bu Nizamnamenin ekinde bulunan ders programını 12 Ağustos 1900 günü bir irade ile yürürlüğe koymuştur. 12 Ağustos 1900 tarihi ülkemizde kesintisiz yükseköğretim başlatıldığı tarih olarak da kabul edilmektedir. Okulların fiziki görünüşü geçmişle olan bağlarından radikal bir kopuş olduğunun başka bir delili gibi görülebilir. Osmanlı yapılarının çoğu tıpkı Fransa'daki gibi aşırı simetrik ve tasarım olarak Neo-klasiktir. Hemen hepsi

taştan inşa edilmiş ve kemerli ya da alınlıklı pencereler, süslü merdivenler, kapılar, eklemli saçaklar gibi incelikli detaylarla bezenmişlerdi. Yeni Osmanlı okulları yapıları itibarıyla imparatorlukta kurulu ve geleneksel eğitimden farklı olduklarını göstermekteydiler. Son derece düzenli ve klasikleşmiş dış görünüşleri, dini içerikten fiziki kopuşlarının ve pek çok örnekte şehir merkezinin dışında, şehrin dış mahallelerinde inşa edilmeleri yeni okulları büsbütün alışılmışın dışında yapmaktaydı. Bu fiziki uzaklık yeni okulları şehir merkezindeki geleneksel yaşamdan da koparmaktaydı.

Sağlık Yapıları

Darülaceze: 1895 yılında faaliyete geçen Darülaceze bir yapı kompleksidir. Baş mimar Yanko Bey ve Vasilaki Efendi'nin tasarımlarıyla inşa edilmiştir. Kimsesizlerin her türlü bakımı için devlet tarafından bir tür himaye altına alınmasını sağlayan bu yapının kurulması için 1890'da ferman çıkarılmış ve 1892'de temeli atılmıştır. 1895'te tamamlanan yapının masrafları büyük ölçüde sultanın kendisi tarafından, makbuz ve piyango düzenlenerek karşılanmıştır. Darülaceze, yaklaşık 75 dönüm arazi üzerinde cami, kilise, hamam, fırın, mutfak, idarî, sosyal ve kültürel mekânları barındıran 20 binadan oluşmaktadır. Darülaceze, din ve etnik ayrım yapılmadan muhtaç olan herkese açık bir kurumdur. Servet-i Fünun Dergisi'nde çıkan bir yazıda bu durum şöyle özetlenir. "Müslüman, Hristiyan, Musevi her kim olursa olsun yalnız İnsan ve Osmanlı olmak" .1905 yılı verilerine göre Darülaceze sakinlerinin inançlarına göre dağılımı şu şekildedir.

Tablo VIII: Darülaceze Sakinleri

	Kadın	Erkek	Toplam
Müslüman	240	355	595
Rum	24	92	116
Ermeni	15	38	53
Ermeni Katolik	1	4	5
Musevi	9	17	26
TOPLAM	289	506	795

Hastaneler

II. Abdülhamid Dönemi'nde önem verilen kurumlardan biri de hastanelerdir. Bu dönemde İstanbul'da, Anadolu'da bugün mevcut olmayan birçok hastane ve sağlık kuruluşu mevcuttur.

Tablo IX: İstanbul'da Yer Alan Hastaneler

Beyoğlu Zükur/Belediye Hastanesi (1878)	Beykoz Serviburnu Hastanesi (1878)
Yıldız Askerî Hastanesi (1886)	Beylerbeyi Hastanesi (1877)
İstanbul Kuduz Hastanesi (1887)	Eyüp İplikhane Hastanesi (1878)
Üsküdar Akıl Hastanesi (1897)	Kadırga Hastanesi (1893)
İstanbul Guraba Hastanesi Ek Binalar	Üsküdar Nuhkuyusu Hastanesi (1891)
İstanbul Haseki Hastanesi Ek Bina/Pavyonlar	Üsküdar Şemsipaşa Hastanesi (1877)

Gülhane Hastanesi (1898)	Kâğıthane Hastanesi (1897)
Çatalca Hastanesi (1877)	Haydarpaşa Numune Hastanesi (1902)

Şişli Hamidiye / Etfal Hastanesi: Türkiye'nin ilk çocuk hastanesi ve modern hastaneciliğin uygulandığı ilk sağlık kurumu olan Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi Hazine-i Hassa nezaretine bağlı olarak 1899 yılında kurulmuştur. Hastanenin önce Şişli'de Balmumcu Çiftlik-i Hümayun'u arazisi üzerinde yapılması kararlaştırılmış, Berlin'deki Kaiser und Kaiserin Friedrich Kinderkrankenhaus adlı çocuk hastanesinin planları esas alınarak 2 Haziran 1898'de inşaat başlanılmıştır. Mimarlığını Franz Niebermann, inşaat eminiğini de Hasan Rıza Bey yapmış, inşaatı bir yılda tamamlanmıştır. Müstakil bina sistemindeki hastanede; merkez bina, bakteriyoloji hane, kimya laboratuvarı, muayenehane dairesi, beş ayrı bölüm, mutfak, çamaşırhane ile etüt ve kalorifer dairesi bulunmaktaydı. Birinci bölüm deri hastalıkları ve frengiye, ikincisi cerrahiye, üçüncüsü bulaşıcı olmayan hastalıklara, dördüncüsü ise iç hastalıklarına ayrılmıştı. Hastane gelir olarak Hamidiye Suyu ve Karahisar-ı Sahip (Afyon) Maden Suyu işletmelerinden yararlanmaktaydı. İnşa edildiği yıllardan günümüze değin geçen sürede orijinal yapıdan günümüze pek bir şey kalmamıştır. Sadece hastane avlusunda yer alan saat kulesi günümüze gelebilmiştir.

Kamu Yapıları

Ziraat Bankası: Kredilerin zirai alanda kullanılmasını temin eden kurum, II. Abdülhamid Dönemi'nde kurulan Ziraat Bankası'dır. 1888 yılında faaliyete geçen Ziraat Bankası'nın temeli, 1863 yılında kurulan Memleket Sandıkları'na dayanmaktadır. Ziraat Bankası'nın kuruluş gerekçesinin de, çiftçinin zirai kredi bulmakta güçlük çektiği ve Menafi Sandıkları uygulamasından da istenen verim alınmadığı ileri sürülerek, tarım alanında faaliyet gösterecek yeni ve sağlam bir kredi kurumuna ihtiyaç duyulduğu anlatılmaktadır. Banka kuruluşundan sonra otuz yıl içinde on milyon liradan fazla kredi dağıttı. Kredinin yanı sıra bu dönemde kurulan ziraat mekteplerine, numune çiftliklerine tohum dağıtımı, tarım araç ve gereçlerinin sağlanmasında önemli katkıları olmuştur.

Duyun-ı Umumiye İdaresi: Osmanlı Devleti'nin Galata bankerlerine olan borçların idaresi için 1879'da Rüşum-u Sitte kurulmuştur. Sonrasında Muharrem Kararnamesi'nin 15. maddesine göre Rüşum-u Sitte İdaresi yerine devlet gelirlerini idare etmek üzere 1881 yılında İstanbul'da "Duyun-u Umumiye-i Osmaniye" idare meclisi kurulmuştur. Duyun-ı Umumiye binasının mimarı Vallaury, ilk başta binanın 40 bin liraya mal olacağını belirtmesine rağmen, inşaat ilerledikçe harcamaların arttığı görülür. Dâhiliye Nezareti'nin 4 Nisan 1895 tarihli Sadaret'e gönderdiği yazıda, bina için şimdiye kadar 62 bin lira harcandığı ve bina tamamlanana kadar masrafların 100 bin lirayı bulacağı bildirilmektedir. Duyun-u Umumiye binasının resmi açılışının padişahın doğum günü olan 31 Ocak 1896 yılında yapılmasına karar verilir. Duyun-u Umumiye binası, Çarşamba'da Çifte Saraylar denilen geniş ve eğimli bir

arsa üzerine yapılmıştır. Bina dikdörtgen planlı üç katlı kâgir bir yapıdır. İstanbul' un eski yerleşim merkezinde yükselen bu bina çevresindeki binalar ile karşılaştırıldığında oldukça görkemlidir. Bina on dokuzuncu yüzyılın yaygın üç kuşaktan oluşan Rönesans kökenli düzenini koruyarak inşa edilmiştir. Binada göze çarpan yerel motifler ise sivri kemerler, ahşap kafesler ve Osmanlı baroğunu yansıtan kıvrımlı saçaklardır. Binanın mimarı Vallaury, bu doğu esintilerini binanın iç mekânlarında da turkuaz panolar ve giriş holünün üzerine yerleştirdiği yuvarlak pencereci hamam kubbesiyle pekiştirmiştir. Binanın biçimlenmesinde Vallaury'in çevreye uyum sağlamasına özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Cephelede yer yer girinti ve çıkıntılar oluşturularak, çeşitli bölümler arasında yükseklik farkları yaratarak binanın ağır görünümünü hafifletmeye yönelmiştir. Mimar Vallaury'in binayı yaparken böyle bir çabaya yönelmesinin altında, II. Abdülhamid'in binanın görkemli yapılmaması konusundaki emirlerinin etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Posta ve Telgraf

Telgraf ağının bir iletişim aracı olmaktan çok merkezîyetçiliği güçlendirme aracı olarak kullanıldığı II. Abdülhamid devrinde; Yıldız'da bir telgraf bürosu kurularak tüm telgraf haberleşmesinin merkezi haline getirilmiştir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı topraklarında Avusturya-Macaristan'ın 33, Fransa'nın 28, Rusya'nın 20, İngiltere'nin 7, Almanya'nın 6, İtalya'nın 3 posta merkezi vardı. Yunanistan ve Mısır ise geçici de olsa kendi postanelerini kurmuşlardı. Bu postaneler Osmanlı Devleti'nin kontrolü dışında serbestçe çalışıyorlardı. Kaldırılmaları için çalışılmasına rağmen başarısız olmuştur. II. Abdülhamid bu posta idarelerini kaldırmak için 1881 ve 1884 yıllarında yeni girişimlerde bulunmuştur. Mimarı Vedat Bey olan ve günümüzde Sirkeci'nin adeta sembolü haline gelmiş Posta ve Telgraf Nezareti binası ihtişamı ve mimari yapısı ile dikkat çekmektedir. Avrupa'nın büyük şehirlerinde yeni yeni görülmeye başlayan büyük, aydınlık ve ferah merkezi postanelerin bir benzeri de Posta ve Telgraf Nezareti binasıdır. Dikdörtgen planlı olan bina bir bodrum, zemin ve üç normal kat olmak üzere beş katlıdır. Binanın simetrik ve ilk bakışta oldukça basit görünen bir şeması vardır. Merkezinde büyük bir orta hol bulunmaktadır. Zemin katta posta merkezi ve teknik servisler, üst katlarda nezaret birimlerine ait oda ve salonlar bulunmaktadır. Binanın ön cephesindeki anıtsal merdivenlerin yanı sıra, en dikkat çeken yanı kuşkusuz iki uçtaki biri padişaha, diğeri Posta ve Telgraf Nazırına ayrılmış olan kule çıkmalarıdır. Her iki kulede bulunan saatlerin biri alla turca diğeri ise alla franca zamanları göstermekteydi. Kulelerin en üst bölümünde ise metal köşklü, bayrak direkli, tümüyle batılı bir görünümü olan fenerli birer kubbe bulunmaktadır.

Demiryolları

Sultan Abdülhamid saltanatı döneminde en önemli yatırımların başında demiryolları gelmektedir. Ülkedeki demiryolları

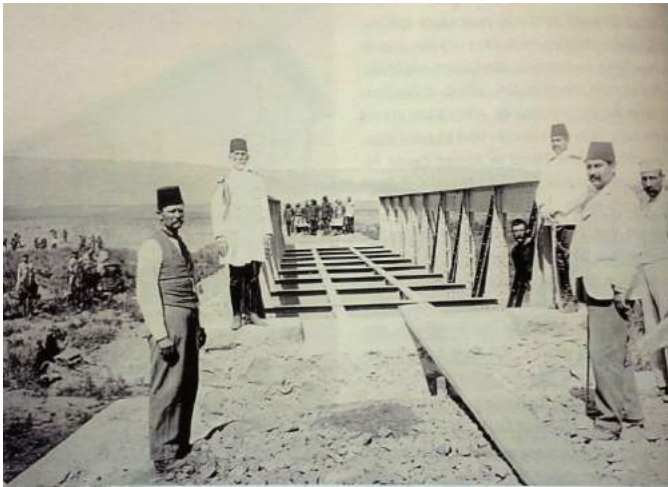
müdürîyetinde istihdam edilmiş olan, dönemin demiryolları müdürlüğünde çalışan Alexi Rey'in hazırladığı listeye göre, 1876 yılına ait Devlet-i Aliye'de mevcut demiryolları 1068 kilometre olarak belirtilmiştir. Hâlbuki Osmanlı ülkesi çok geniş ve büyük bir ülke olduğundan 1068 kilometre demiryolu ağının çok az olduğu görülmektedir. Bundan dolayı II. Abdülhamid'in saltanatının başlangıcından sonuna kadar demiryolu yatırımları devam etmiştir.

Bağdat Demiryolu: 1897'de Yunanistan'a karşı girişilen harekât, demiryollarının askeri stratejide nasıl bir rol oynayabileceğini göstermiştir. Askeri ve siyasi değerlendirmelerin dışında, ekonomik nedenler de büyük bir yer tutar Osmanlı yönetici sınıfı içinde bazıları böyle bir girişimin karlılığından kuşku duysa bile. İmparatorluğun Asya kesiminde ki ilk demiryolları sömürgelerdeki demiryolu hatları gibi büyük limanları ard ülkelerine bağlamakla yetinirken, Bağdat Demiryolu ekonomik kalkınmayı tüm ülke sathına yayacaktı. Muhacirleri hat boyunca iskân ederek demiryolunun geçtiği bölgeler tarıma açılabilir, kurak bölgeler sulana bilecek, ihracata yönelik çiftçilik geliştirilip Anadolu yaylasında İstanbulun iâşesi için buğday ekiminin önü açılacaktı. Bu hat Osmanlı devleti için olduğu kadar Avrupa ülkeleri için de önemli bir projedir. Süveyş kanalının açılması ile Avrupa ülkeleri ile Hint Okyanusu arasındaki bağlantı İngiltere'nin kontrolü altına girmiştir. Bu yüzden özellikle Fransa ve Almanya Hint Okyanusu'na açılmasının tek çıkar yolu olarak demiryolu ile Bağdat'a kadar ulaşmak olduğu konusunda hemfikir olduklarından olsa gerek bu hattın imtiyazını almak için kıyasıya bir mücadele ver-

mişlerdir. Hattın inşasının getirileceği ekonomik rant yanında, bu türden siyasal bir konum bu ülkelerin rakibi olan ve Süveyş Kanalı'nın kontrolünü elinde tutan İngiltere için de rakiplerinin önünü kesmek amacıyla kullanmak istediği araç olması açısından dikkate değerdir.

Hicaz Demiryolu: Projeye II. Abdülhamid'in saltanatının yirmi beşinci yıldönümü zamanında tasavvur edilmiş ve derhal meydana getirilmesi için çalışmalar başlamıştır. Böylesi bir girişimin ilk amacı tabii ki haccı kolaylaştırmaktır. Ayrıca Hicaz Demiryolu hep ayaklanmanın kıyısında yaşayan hassas bir bölgeye, Hicaz'a, Asir'e ve özellikle de Osmanlı egemenliğine hala karşı çıkılan Yemen'e hızla asker sevk edilmesine olanak verecektir. Süveyş Kanalı'nın çevresinden dolaşarak asker gönderilebilecek, böylece İngilizler'in keyfine bağlı kalınmayacağı gibi, pahalı bir iş olan kanaldan geçişin masraflarından da kurtulunacaktır. 1 Eylül 1900'de Hicaz Demiryolu inşaatı temel atma töreniyle başlatılmıştır. Demiryolu inşaatının başlangıcında batılı mühendisler yoğun iken ilerleyen dönemlerde Osmanlı mühendislerinde de bir artış olmuştur.

Hamidiye Hicaz Demiryolunun 15. Kilometresindeki demir köprü

Karayolları

Özellikle II. Abdülhamid devri, genel anlamda ulaşım ve özellikle de karayolu üzerinde önemle durulan alanlardan birisidir. Dönemin idarecileri en başta padişahı, karayolu ağını, "Memalik-i şahanenin terakk-i ümrani ve ahalinin daha ziyade husul-ü saadet haline mesar-ı vesaiti" olmanın yanında idarenin etkinleşmesi ve devletin tüm vatandaşlara ulaşması açısından önemli bir araç olarak görmektedir. II. Abdülhamid devrinde ilk defa bütün ülke topraklarında yapılması öngörülen yolları içine alan bir harita ve buna dair bir layiha hazırlanmış; bu şekilde hem ulaştırma işleri tüm teferruatıyla ele alınmış ve hem de yapılacak yollar konusunda ciddi planlamalar yapılarak düzensizliğin önüne geçilmiştir. Yol yapımı özellikle 1880-1895 yılları arasında önemli bir ivme kazanır. 1895 yılında tüm ülke genelince yapılmış olan yol miktarı yaklaşık olarak 14.500 km'dir. Bu miktarın yüzde 70'lik bir bölümü yani yaklaşık olarak 10.160 km'lik kısmı ise bugünkü Türkiye sınırları içindedir.

Aynı şekilde 1895 yılında yapımı planlanmış ancak henüz inşaatına başlanmamış toplam 7515 km'lik yolunda yine yüzde 70'lik bölümü bugünkü Türkiye sınırları içindedir.

Gemi İnşası, Limanlar ve Rıhtımlar

II. Abdülhamid Dönemi'nde denizlerde taşımacılığa gereken önem verilmedi. Ancak 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde açıkça ortaya çıkan donanmanın feci durumu padişahı, yetersiz de olsa bazı tedbirler almaya zorlamış, eski gemilerden bazılarının onarımına başlanmış, bazı yabancı uzmanlardan yararlanma cihetine gidilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Bahriyesi hizmetinde İngiliz Amiral Felix Wood ve Amiral Hobart'ın yanı sıra, Amerikalı Amiral Ransford D. Bucknam, Alman Deniz Kuvvetlerinden ayrılıp da görev alan Alman Von Starke ve Kalau Von Hofe görev yapmışlardır. İstanbul'da rıhtım inşaatı, 1857'de Fenerler imtiyazını alan ve daha sonradan Müslüman olan Mişel Paşa'ya (Marius Michel) 1879'da yetki verilmiştir. Bu yetki de sadece rıhtımları inşa etmek değil rıhtım çevresinde yer alan özellikle dinî yapıların yeniden yapılması söz konusudur. Bu çerçevede yapılan rıhtım ve limanlar, Tophane-Galata Rıhtımı (1892- 1894), Haydarpaşa Rıhtım ve Mendireği (1903), İzmir Rıhtımı (1884), İzmit Rıhtımı (1905), İzmit-Derince Limanı (1895), Trabzon Limanı, Balıkesir Bandırma Rıhtım ve İskelesi (1902), Zonguldak Rıhtımı (1890) ve birçok denize kıyısı olan büyük kentte bu dönemde inşa edilmiş olan örnekler mevcuttur.

Sonuç olarak; II. Abdülhamid Dönemi'nde de XVII. yüzyıla birlikte Osmanlı Devletinde başlayan Yenileşme-Batılılaşma Hareketleri devam etmiştir. Devletin içerisinde bulunduğu sıkıntıya rağmen imar ve inşaa faaliyetleri II. Abdülhamid Dönemi'nde yoğun bir uygulama alanı bulur. İmar faaliyetleri toplumun bütün sınıflarının girişimleriyle oluşturulmuştur. II. Abdülhamid Dönemi'nde ki imar ve inşaa faaliyetlerinin sayısal değerinin vermek oldukça güçtür. Abdülhamid Dönemi'nde kurulmuş olan ve halen süreklilik gösteren sosyal kurumlar, toplumların değişen ihtiyaçlarına ve zamanın gerekliliklerine göre uygun hale gelerek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu kurumlardan bazıları Darüşşafaka, Hamidiye Etfal Hastanesi, Darülaceze ve Çocuk Esirgeme Kurumudur. Kurulan bu kurumlar, özellikle modernleşme hareketlerini yoğun olarak görüldüğü bu dönemde Avrupa'da görülen sosyal politika uygulamaları da örnek alınarak oluşturulmuştur. II. Abdülhamid Dönemi'nde inşa edilen yapılardan, demiryollarından ve kurulan kurumlardan mevcut olan yapıların birçoğu aslına uygun olarak günümüzde işlevini sürdürmektedir. Bunların en iyi örnekleri ise eğitim yapıları ve saat kuleleridir.

İttihât ve Terakkî Cemiyeti

Seval YOLAÇAN / ASÜ, Tarih ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi

Fransız İhtilâlinde sonra ortaya çıkan ve 19. yy'da tüm dünyayı etkileyen “özgürlük, milliyet, bağımsızlık” gibi birçok fikir, kitleleri hareketlendirir ve devlet yönetimini, anayasal temellere oturtma girişimleri dünya çapında başlar. Bu fikir akımlarının Osmanlı İmparatorluğu'na yayılmasında etkili olan ilk Osmanlı aydınları, Namık Kemal ve Şinasi'nin de aralarında olduğu Genç Osmanlılardır. Yeni (Genç) Osmanlılar'ın 1865'te İstanbul'da, 1867'de Paris'te bir cemiyet kurdukları görülür. II. Mahmud döneminde yapılan ıslahat faaliyetleri çerçevesinde kurulan müesseselerde yetişen devlet ve fikir adamları olan Genç Osmanlılar Batı'daki gelişmeler ve fikirlerden etkilenmelerine rağmen Osmanlı geleneksel değer yargılarını bir kenara bırakmamışlardır. Abdülaziz Döneminde faaliyetlerini yoğun olarak sürdüren Yeni Osmanlılar, 1867'de Bâb-ı Âli (Osmanlı Hükümeti) Baskınına kalkarlar, ancak baskın önceden önlenir ve kurucularının birçoğu Avrupa'ya kaçar. II. Abdülhamid onları affedip ülkeye geri dönüşlerini sağlamışsa da 1877'den sonra grubu dağıtarak sürgüne göndermiştir.

Yeni Osmanlılar'ın amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Meclis-i Meşveret (Danışma Meclisi) kurulmasını sağlayarak siyasi iktidarın paylaşılmasını kurumsallaştırmak, bir kuvvetler ayrımı sağlamaktı. Kuvveler dengesi ile yürütme organı, kurulacak olan meclise karşı sorumlu tutulacaktı. Yeni Osmanlılar yürütme organı olarak Padişah Abdülaziz'i değil, Abdülaziz'in devrinde devlet idaresini fiilen ele almış olan Bâb-ı Âli üst bürokrasisini kastediyorlardı. Alkan, Batılılaşma faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya çıkan birbirinden bağımsız farklı

siyasi oluşumların ve gençlik hareketlerinin ortak adına, II. Abdülhamid'e muhalif olan ve muhalifliğini ilan eden herkeşe Jön Türk denilebileceğini belirtir. Jön Türkler'i, Genç Osmanlılar'ın bir devamı olarak da kabul eder. Sıralama olarak da Genç Osmanlılar'ı Jön Türkler'in selefi; İttihat ve Terakki Cemiyeti ise bunların teşkilatlanmış siyasi partileri olarak görür. Şadiye Osmanoğlu da hatırasında, Genç Osmanlılar ve İTC adlı muhaliflerin, babası Sultan II. Abdülhamid'e isyan edip onu tahtından indirdiklerini, fakat II. Abdülhamid'in onlara daima müsamaha gösterdiğinden bahsetmektedir.

Jön Türk hareketi başlangıçta edebi bir oluşumken, kısa zamanda politik bir yön kazanmıştır. Batı Avrupa'nın kanun ve geleneklerinin etkisi altındaki Jön Türk öncüleri, sultanların despotik uygulamalarına karşı özgürlük taleplerini dile getirmişler ve anayasal bir hükümet yolunda mücadeleye başlamışlardır. Batı kanunlarını benimseyerek Osmanlı topraklarını ilhak etmiş dış güçlerin ülkeden kovulabileceklerini ümit etmekteydiler. Siyasi faaliyetleri, büyük oranda değişik mecmualar basıp bunları imparatorluk içerisinde dağıtmakla sınırlıydı. Namık Kemal, Şinasi gibi şahıslar fikirlerini edebi eserlerinde dile getirmeye çalışıyorlardı. İlk olarak 1873'te yayınlanan Namık Kemal'in Vatan Yahud Silistre adlı çalışması, Abdülhamid tarafından yasaklandıktan sonra askeri okul öğrencileri arasında oldukça popüler hale gelmişti. Abdülaziz'in hal'i meselesinde Yeni Osmanlılık fikrini savunan dönemin Jön Türkleri pek etkili değildi. Bu olay daha çok Mithat Paşa tarafından idare edilen saray ayaklanmasıdır.

Cemiyetin Kuruluşu

İTC 1908 İhtilalini düzenleyen ve bu tarihten itibaren 1918'e kadar devletin yönetiminde birinci dereceden rol oynayan siyasi cemiyettir. İTC'nin kurucuları; Diyarbakırlı İshak Sukûti, Ohri İbrahim Edhem (Temu) Temo, Arapgirli Abdullah Cevdet, Konyalı Hikmet Emin, Kafkasyalı Mehmed Reşid'dir. Kısa süre sonra İTC, özellikle Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Tıbbiye'den katılımlarla teşkilatını genişleterek, üye sayısının artmasıyla birlikte yurt içinde ve dışında yeni şubeler açar. Cemiyetin kuruluştaki ismi İttihâd-ı Osmanî'dir. 1895'e kadar çalışmaları daha çok yeni üyeler kazanmak, gizli toplantılar yapmak ve özgürlükçü yayınları okumaktan ibarettir. Bu tarihten sonra “Osmanlı İttihak ve Terakkî Cemiyeti” adını alan örgüt memur, subay, ulema, harp okulu çevrelerinde örgütlenmeye devam eder. İTC'nin kuruluş tarihini, Ahmet Bedevi Kuran bir eserinde 1892, bir başka eserinde ise 21 Mayıs 1889 olarak vermektedir. Ali Birinci ise Cemiyetin kuruluş yılı olarak 1895 yılını kabul eder. İTC'nin kuruluşta 39 maddelik bir beyannamesi olduğu sanılmaktadır. Beyannamenin ilk maddelerinde Cemiyetin amacı olarak “Hükümet-i haziranın adalet, müsavat, hürriyet gibi hukuk-ı beşeriyeyi ihlal eden ve bütün Osmanlılar'ı terakkiden men ile vatani yabancıların saldırısına uğratan usul-i idaresini İslam ve Hristiyan vatandaşlarımızı anlatmak” olduğu belirtilir. Yani İTC'nin amaçları; II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimini engellemek, mutlakî yönetimin kötülüğünü göstermek, Türklük bilincinin uyandırılması gerektiği aşılacak ve meşrutiyetin yeniden ilan edilerek Kanûn-ı Esâsi'nin

yeniden yürürlüğe konulmasını sağlamaktır. İTC'nin programında; Osmanlıcı, meşrutiyetçi, merkezîyetçi, komiteci, orducu, anayasacı görüşler benimsenir. Sloganları “Hürriyet, Müsâvat, Uhuvvet” olup, Fransız Devrimi'nin kopyasıdır ve sloganlara birde “adalet” eklenir.

İtalyan Birliği'nin kazanılmasında büyük rol oynayan, İtalyan Carbonari örgütünü örnek alan İTC, üyelerini ondalık sayılar ile numaralandırarak belirlerdi. Mesela on kişilik bir grup içinde her şahsa 2/10 gibi numaralar verilir. Üye olacaklar çok sıkı ve gizli deneyimlerden geçirilirdi. Cemiyet adı ilk kez 1895'de dağıttığı el ilanları ile duyulur. Bu sıralarda çıkan Ermeni olayları nedeniyle duvarlara astıkları ve dağıttıkları el ilanlarında Jön Türk ve cemiyetin adı gün yüzüne çıkar. Bu şekilde isimlerini duyuran Jön Türkler bundan sonra hükümet tarafından gözetime alınmışlardır.

İTC'nin yayın organları olan Meşveret, Osmanlı, İntikam, Kanun-ı Esasi gibi gazeteler imparatorluğun çeşitli halklarına sesleniyordu. Osmanlı Gazetesi, 1897-1904 yılları arasında Abdullah Cevdet, İshak Sükutî, Nuri Ahmed, Reşid Bey, Tunalı Hilmi Bey, Halil Muvaffak, Akil Muhtar ve Refik Bey tarafından çıkarılmıştır. Bu gazeteler gizlice Osmanlı ülkesine getirilerek dağıtılmaktaydı. Gazete ve broşürlerde Kızıl Sultan olarak adlandırdıkları ve bütün kötülüklerin başı olarak gördükleri II. Abdülhamid'i kıyasıya eleştirmişlerdir. Sultan için, “Tahta oturmuş ifritin ta kendisi, sultan değil karayılan” vb çok ağır, aşağılayıcı tabirler kullanıyorlardı. 1897'de Cenevre ve Kahire şubelerini açan İttihât ve Terakkî Cemiyeti daha sonra özellikle Rumeli'deki teşkilatlanmaya hız vermiştir.

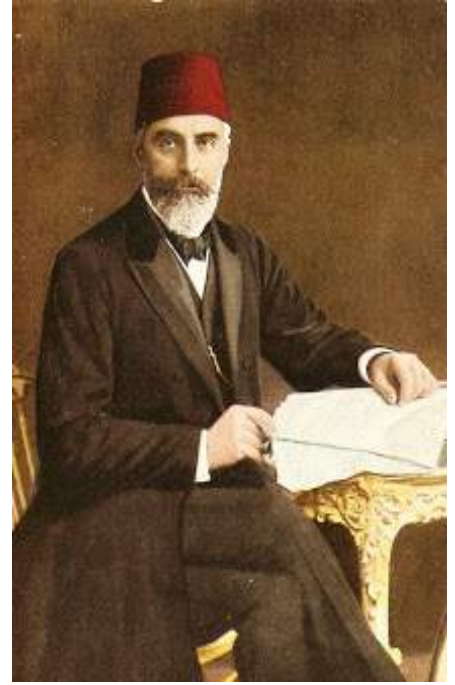
4 Şubat 1902'de Paris'te altı gün süren I. Jön Türk Kongresi toplanır. 70 delegenin 47'si Türk'tür. Kürt, Arap, Arnavut gibi Müslümanlar harici birçok Rum, Ermeni de delege olarak kongreye katılır. Toplantıya Ahmet Rıza Bey ve Refik Nazım, Halil Ganem, Ali Haydar, Trabıusgarp Valisi İsmail Kemal, Yusuf Akçura, Londra Sefirimiz Ferid Bey, Rumlardan Muzoros Kikis, Yahudilerden

Alber Fua Efendiler, bazı Ermeni cemiyetleri katılır. Kongrede dört noktaya temas edilir; ancak iki önemli tezin tartışılmasına sahne olunur. Ahmet Rıza Bey'in başını çektiği İttihât ve Terakkîci kanat Türklerin yönetici ve egemen duruma geçmelerini gerekli görürken, Prens Sabahattin'in öncülük ettiği başka kol ise bölgesel özerklikler ve yerinden yönetim ilkelerine ağırlık tanıyordu. Fikir ayrılığı nedeniyle cemiyet ikiye bölünür. Ecnebi müdahalelerini kabul etmek istemeyen Ahmed Rıza, Dr. Nazım, Hoca Kadri Efendi ve Ali Haydar cemiyetle yollarını ayırarak Osmanlı İttihât ve Terakkî bayrağı altında yollarına devam edip Meşveret, Şurâ-yı Ümmet, Osmanlı gazeteleleriyle propagandalarını sürdürmüşlerdir. Prens Sabahaddin ise taraftarlarıyla beraber Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkezîyet Cemiyeti'ni (1906) kurar.

Merkezi Paris'te olan İttihatçıların ülke içinde propaganda ve yayın sahası olarak askeri kesimdeki en önemli örgütlenmesi Makedonya'da görülür. Osmanlı askeri gücünün en yoğun olduğu, denetimden uzak, ekonomik, sosyal hayatın geliştiği ve paylaşılmak istenilen bir bölge olması, hareketi destekleyecek elemanları bulundurması nedeniyle Makedonya bu çalışmalar için yurdun en uygun bölgesiydi. 1906'da Selanik'te asker ve sivil aydınların kurduğu gizli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti bütün Rumeli asker ve sivil kesimlerinde hızla yayılarak, İttihak ve Terakkî Cemiyeti ile 1907'de birleşerek iki cemiyet “Terakkî ve İttihak” adını alır.

İkinci Kongre 27-29 Aralık 1907'de Paris'te toplanır ve cemiyet üyeleri ihtilal yapma kararı alırlar. Cemiyet Makedonya ve Batı Anadolu'da teşkilatlanmasını tamamlar. Abdülhamid'in tahttan inmeye zorlanması yönetim düzeninin değiştirilmesi ve parlamentolu bir rejimin kurulması gibi önemli kararlar alınır. Ordu içinde propagandaya ağırlık verilmesi, halkın vergisini ödemeyerek pasif direnişe çağırılması gibi esaslarda anlaşılır.

Abdülhamid dönemindeki gizli örgütlenmelerin beşiği Tıbbiye-i Şahâne (Askeri Tıbbiye) olmuştur. Meşrutiyet fikrinin askerler arasında yayılmasını ko-

laylaştıran bazı nedenler vardı. Birincisi, mektepli subayların Abdülhamid'in koruyucusu olan ve çoğu alaylı subaylardan oluşan İstanbul'daki Hassa Ordusu mensuplarına yükselme kolaylıkları ve maddi olanaklar tanınmış olmasından duydukları huzursuzluktu. Türlü yoksunluklar içinde yüzen kıt maaşlarını bile ancak iki ayda bir alabilen mektepliler üvey evlat muamelesi gördükleri inancındaydılar. İkinci neden imparatorluğun dışarıdan müdahalelerle parçalanması tehlikesiydi.

Mart 1908'de İngiltere ve Rusya'nın Reval Mülâkatında Makedonya meselesini konuşmaları, Karadeniz ve Boğazlar Rusya'ya bırakılıyor, Mısır, Sudan, Basra Körfezi'ne kadar Irak toprakları İngiltere'nin oluyor, kısacası Reval'de Osmanlı Devleti paylaşılıyor dedikoduları İttihatçıların telaşa yol açtı. Bu sıralarda Resneli Niyazi Bey 200 kişilik çetesiyle Resne Dağına çıktı. Padişaha telgraf çekerek Kanun-ı Esâsi'nin ilanını ve meclisin toplanması istendi. Resneli Niyazi Bey'in dağa çıkmasının sebebi muhtemelen birkaç gün sonra cemiyetin deşifre edilerek ardından seri tutuklamaların başlayacak olmasıydı. İttihatçılar yakalanacaklardı ya da dağa çıkıp hürriyet isteyeceklerdi. Zira hürriyet gelirse hafiyelik bitecek ve takipten kurtulacaklardı. Yani ittihâtçıların Reval'i bahane ediyorlardı.

6 Temmuz 1908'de İttihât ve Terakkî Cemiyeti Manastır sokaklarına beyan-nameler asarak anayasa ve hürriyet rejiminin kurulmasını istemeye başlar. Muhaliflerin çalışmaları sonucunda I. Meşrutiyet 23 Aralık 1876'da ilan edilir, ancak Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle düşman ordularının Yeşilköy'e kadar gelmesini bahane eden II. Abdülhamid Meclis-i Mebûsan'ı dağıtmış ve Kanûn-ı Esâsi'yi askıya almıştır. Kanûn'ı Esasi'nin kâğıt üstündeki varlığına karşın rejim meşruti olmaktan çıkmış eskisi gibi mutlakî yönetime geçmiştir.

Meşrutiyet'in ilk seçimlerinde İttihât ve Terakkî üyeleri büyük bir oy çoğunluğu sağlarlar. İTC kabine kurma görevini üzerine almaz ve kurulan kabineye bir iki üye yerleştirmekle yetinir. Buna rağmen hükümetin işlerine karışmaları bazı aydınları rahatsız etmiştir ve İttihât ve Terakkî'ye muhalif cemiyetler ortaya çıkmaya başlamıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Osmanlı Ahrar Fırkası, Fedekârân-ı Millet Cemiyeti, İttihâd-ı Muhammediye Fırkası, Omsalı Demokrat Fırkası, Mu'tedil Hürriyetpervan Fırkası, Islahat-ı Esâsiye-i Osmaniye Fırkası muhalif cemiyetler arasında sayılabilir.

Tanör'e ve Armaoğlu'na göre, eski rejimin yüksek memurları, mektepliler karşısında silineceklerini hisseden alaylı subaylar meşrutiyetten kendi çıkarları açısından memnun değillerdi. Medrese öğrencileri eskiden askere alınmıyorlardı, ancak şimdi askere gitmeme ayrıcalıklarını kaldırılıyordu. Volkan Gazetesi'nin din elden gidiyor şeklindeki gerici yayınları ile hükümetin ve subayların kâfir oldukları ve kendilerini de kâfir yapacakları iddiaları ortalığı iyice geriyordu, ayrıca ordu politikaya karışmıştı. Sayılan bu olaylar ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya Macaristan'ın Bosna-Hersek'i kendi topraklarına katması, Girit'in Yunanistan'a bağlanması kararının alınması ortamı iyice gerer. Bu olayların sunucunda 31 Mart Ayaklanması çıkar. Ayaklanmayı başlatan esas olay, muhalif Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin 6 Nisan 1909'da

arkasından atılan kurşunla öldürülmesidir. Bu olaydan sonra İttihatçılara karşı muhalif hareketler başlar. İttihatçılar İstanbul'daki askerlere güvenmeyerek meşrutiyeti korumak amacıyla Selanik'ten Avcı Taburları'nı getirir ve Taşkışla'ya yerleştirirler. Ancak Avcı Taburları bazı nedenlerle isyan eder. Olayları yatıştırmak için İTC'nin güçlü olduğu Selanik'teki Harekât Ordusu 24 Nisan'da İstanbul'a gelerek ayaklanmayı bastırır. 31 Mart Ayaklanması'nın nedeni olarak II. Abdülhamid'i gösteren cemiyet ileri gelenleri Padişahın hal edilmesi kararını alırlar ve bu kararı iletmek için bir heyet oluştururlar. Heyette, Draç Mebusu Arnavut Esad Toptâni, Bahriye Feriki Laz Arif Hikmet Paşa, Ermeni Katolik Ayan üyesi Aram Efendi, Selanik mebusu Siyonist bir Yahudi mason üstadı Emanuel Karasso Efendi bulunmaktadır. Arif Hikmet hal fetvasını açıp okur. Fetva metninde dini II. Abdülhamid'in, kitapları yasaklatıp yakırdığı, hazineyi saçıp savurduğu, halkını öldürttüğü gibi iddialar bulunmaktadır. Bunlar denildiği gibi sadece iddiadır, ancak bu saydıkları suçların çoğunu İTC ileride kendisi işleyecektir. Abdülhamid'in İttihatçılar için "Bu memleketi on sene idare etsinler yüz sene idare etmişler sayacağım" dediği de rivayet edilir. Pekmen'e göre, İTC 31 Mart'ın tertipçisi değil güçlendiricisidir. Rumeli'de asker haricinde büyük kuvveti olmayan İTC'nin Anadolu'da sürgünlerden başka hemen kimsesi yoktur.

1913 Bâb-ı Âli baskını sonucu hükümetten zorla düşürülen Kamil Paşa'nın yerine sadarete Mahmud Şevket Paşa getirilir. İttihât ve Terakkî Cemiyeti 20 Eylül 1913'te siyasi partiye dönüşür. 1914'te İtilaf ve İttifak Devletleri arasında Birinci Dünya Savaşı çıkar. İttihatçılar'ın büyük çoğunluğu başta İngiliz taraftarları; ancak umutları boşa çıkınca Almanya'nın yanında Osmanlı Devleti'ni savaşa sokarlar. 30 Ekim 1918'de Mondros'ta İngilizlerle mütareke imzalanınca 1-2 Kasım gecesi Talat, Enver, Cemal, Beyrut Valisi Azmi, eski polis müdürü Bedri, Dr. Nazım bir Alman denizaltısı ile ülkeyi terk ederler. 5 Kasım 1918'de cemiyet son olağanüstü kongresini ya-

parak kendini feshetmiştir. Bu tarihten itibaren parti Teceddüt Fırkası adını alır.

İTC'nin Politikası

Özgürlük ve hürriyet kavramlarının havarileri olan İttihatçılar hükümeti kurmalarından kısa zaman sonra kendilerini en ufak eleştiren kimselere tahammül edemez hale geldiler. Kendi içinden ve dışından muhalefetin büyümesi karşısında İTC, muhalifleri destekleyen basına karşı tedbirler aldı. Gazete ve dergi kapatma kararı verip, Meclis-i Mebusan'ı feshetmeyi düşünen cemiyet liderleri 18 Ocak 1912'de meclisin feshine karar verdiler. Onlar için partilerinin iktidarı, partilerinin menfaati her şeyden önemliydi. İttihatçılar Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla 31 Mart faili altı kişinin asılması kararını alarak, birçok masum ve suçsuz insanı idam ettirip sürgüne gönderdiler. Birinci Ordu ceza olarak Rumeli'de zorla yol işlerinde çalıştırılıyor, basın sindirilmek isteniyordu. Bunları yazan Ahmet Samim adlı gazetecide sokakta öldürüldü. Artık İttihatçıların darağaçları gölgesinde bir mutlak hâkimiyet devirleri başlıyordu. Armağan, itttihatçıların zamanında halkın idam sehparlarıyla karşılaşmamak için yollarını değiştirdiklerinden bahsetmektedir. Abdülhamid'de beğenmedikleri, eleştirdikleri (sürgün, sansür vb) her türlü oluşum zamanla İTC içinde de mevcut hale gelmiştir.

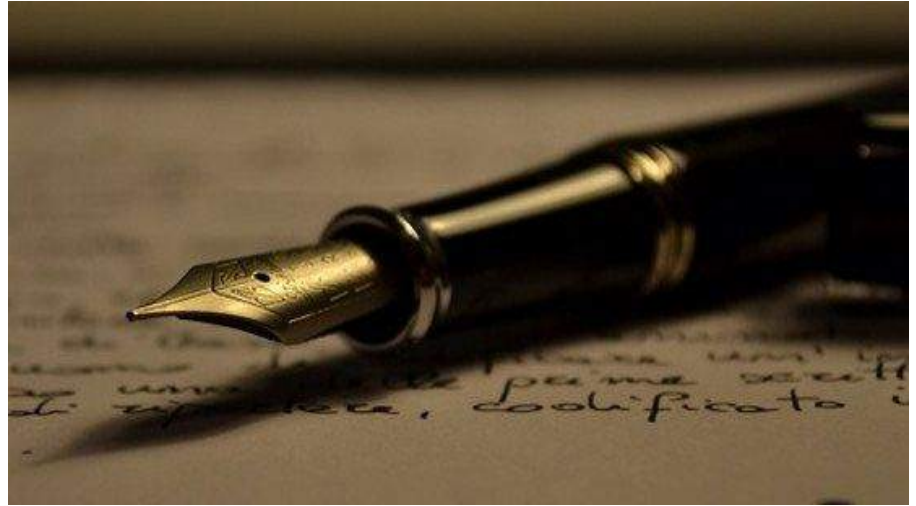
II. Abdülhamid, sömürge idaresi altında yaşayan Müslümanlar'a Kur'an-ı Kerim ve dini kitaplar gönderir, küçük Müslüman devletçiklerin idarecileri arasındaki sorunlara ara buluculuk yapar, haklarından tecrit edilen Müslümanlar'a yardımcı olurdu. İTC ise II. Abdülhamid'in aksine, Osmanlı ülkesi dışındaki İslami faaliyetlere sıcak bakmamıştır. Liverpool İslam Cemiyeti Başkanı Abdullah Qulliam, Pekin Müftüsü Abdurrahman Wang Kuen, Cava Müftüsü Seyyid Alevi, Cape Town'daki Hişam Nimetullah, Pekin'deki Ali Rıza Hoca gibi aktif insanlarla Abdülhamid Müslüman'ı suçlamasıyla irtibat kesilir. Hamisiz kalan Abdullah'a İngilizlerin ne yaptığı belli değilken, Muhammed Webb sadece Müslüman olduğu için Amerika'da açlık ve sefalet içinde

ölecektir. İttihatçılar Sultan Hamid karşısında Osmanlı düşmanı olan ve ülkeyi parçalamak isteyen herkesle işbirliği yapıyorlardı. İkinci Jön Türk Kongresi'nde Müslümanları katleden ve Ermenistan Devleti kurmaya çalışan Taşnak ve Hınçak terör örgütleriyle işbirliği yapmışlardı. Sultan Abdülhamid Han'ı tahttan indirmeye geldiklerinde heyete bir tek Türk sokmamalarına karşılık, Ermeni, Yahudi masonlar ve siyonistleri heyete doldurmuşlardı. Meclise kendi listelerinden Karasso gibi birçok siyonist Yahudi'yi Taşnak teröristlerini ve Bulgar komitacıları Sandanski'nin adamlarını sokmuşlardı. Böylece Abdülhamid'den bu ülkeyi Ermeni ve siyonistlere böldürmeyişinin sanki intikamı alınmıştı. Ayrıca Hareket Ordusu safalarında Bulgar, Rum ve Arnavut, Ermeni çetesi üyeleri vardı. Bu çeteler Makedonya'da büyük katliam yapan ayrılıkçı komitalardı. İşleri güçleri adam öldürmek olan bu katilleri Sultan Hamid'i devirmek için İstanbul'a sokmuşlar, binlerce masum insanı katledilmesine sebep olmuşlardı. Komitacıları Balkanlar'dan getirmişler ve Yıldız Sarayı'nı yağmalamışlardır.

İttihatçılar, Serseriler ve Zanlı Kişilerle İlgili Kanun, Kamu Toplantıları Kanunu, Basın ve Yayın Kuruluşları Kanunları, Grevler Kanunu, Müslüman Olmayan Vatandaşların Askere Alınmalarıyla İlgili Kanun, Cemiyetler Kanunu, Eşkıyalık ve Fesatçılığın Önlenmesiyle İlgili Kanun meclisten geçirdiler. Bu yasaların amacı, hükümete onun siyasetinden hoşnut olmayanların başlatacağı herhangi bir hareketi bastırabilecek gücü vermektir. Serseriler ve Zanlı Kişilerle İlgili Kanun'u kişisel eylemleri kısıtlarken, Basın ve Yayın Kuruluşları Kanunları gazetele-re tam anlamıyla bir sansür koymamakla birlikte basın özgürlüğünü hayli kısıtlamaktaydı. Yabancılar tanınan kapitülasyonları tek yanlı olarak iptal edecek kadar güçlü olmadıklarını bilen İttihatçılar, bu zayıflıklarını yeni yasalarla kapama yoluna gittiler. Sağlam bir yasal temel üzerine oturtulduğunda imparatorluğun idari mekanizması o denli iyi çalışacaktı ki, yabancılar tanınan özel imtiyazlara gerek kalmayacaktı. Kısacası umulan

kapitülasyonların kendiliğinden çürüyüp gitmeleri ya da büyük devletlerin kendi istekleriyle onarı kaldırmalarıydı.

1911'de Trablusgarp Savaşı çıktı. Mısıroğlu, savaşın İttihatçıların ihanetleriyle çıktığını belirtir. Dönemin İtalya Büyükelçisi İTC'nin başa getirdiği Sadrazam Hakkı Paşa'dır. İtalya'nın Trablusgarp'ta gözü olduğunu herkes bilmektedir. Ancak Sadrazam Hakkı Paşa, İtalyanların Trablusgarp'a saldırmak için fırsat kolladığından habersizdir ve olası bir savaşa karşı hazırlık yapmamaktadır. Trablusgarp'taki askeri geri çekerek Yemen'e göndermişlerdir. Yetmemiş Trablusgarp'taki depolarda duran silah ve mühimmatı yenileriyle değiştireceğiz diye gemilere aldirtmışlar sonra geriye hiç silah göndermemişlerdir. Sultan Hamid'in orda yerlilerden oluşturduğu Kuloğulları gibi sayısı neredeyse kırk bini bulan milis kuvvetlerini dağıtmışlardır. Silahlarını ise ellerinden almışlardır. Böylece silahsız, askersiz komutansız bir eyaleti İtalyanlar'a peşkeş çekmişler, İttihatçı Sadrazamlar Hakkı ve Mahmud Şevket Paşa Trablusgarp'ı bilerek satmışlardır. Böylece son Afrika toprağını da müdafaadan mahrum bırakmışlardır. Trablusgarp'ta başarılı olamayan İtalya, On İki Ada'ya asker çıkarır, bu sırada Balkan Harbi çıkar ve mecburen İtalya ile Uşi Antlaşması yapılır.

Sırbistan, Avrupa'dan aldığı seri atışlı topları ve bazı silahları Avusturya sınırından Sırbistan'a sokamayınca Osmanlı'ya başvur. İttihatçılar da Balkan Sava-

şında kendilerine karşı kullanılacak bu silahları Osmanlı sınırından Sırbistan'a sokarak büyük hata yaparlar. Bulgarlar Ortodoks mezhebinden oldukları için kiliseleri, Rum papazların idaresindedir. II. Abdülhamid, Bulgar, Sırp, Rum ayrılığını kilise, din aracılığıyla körükleyerek onları birbirine düşürüyordu. Balkan ittifakını önlemek için de Bulgarları destekleyip, Karadağ Kralı'nın sürekli gönlünü alıyordu. Ancak uzun süre devam eden Sırplık, Bulgarlık, Rumluk ayrımına İTC Meşrutiyet'in ilanı ile son vermek için 3 Temmuz 1910 tarihli Kiliseler Kanunu çıkararak her millete ve kilisesi bulunmayanlara kendi kilisesini yapma hakkı tanıdı. Mesela bir yerde Rum kilisesi varsa Bulgarlar'a ait olacak kiliseyi devlet hazinesinden yaptıracaktı. Uygulanan bu yanlış politikayla bu milletler birbirleriyle uğraşmaktan vazgeçerler ve Türkler'i Rumeli'den atmak için ittifak kurarlar.

İTC Balkan Savaşı çıkmadan önce Sofya elçiliğinden getirdikleri Asım Bey'i sadrazamlık makamına oturtmuşlardı. Fakat Asım Bey Bulgaristan'ın bir Balkan ittifakına girip Osmanlı'ya savaş açıp Makedonya'dan toprak koparmak gibi hevesleri olduğunu bilmiyordu. Balkanlar'da aleyhimize birtakım ittifaklar yapılıyor dendiği zaman bu iddialar karşısında meclis kürsüsünden bağırarak "Balkanlar'dan imanım kadar eminim" demişti. Arnavutları, kızlarının önlerinde dayak atarak, silahlarını toplayarak devlete küstürmüşlerdi. Sultan Hamid döneminde sürgünde ya da mecburi olarak İstanbul'da ikamete mecbur bırakı-

lan birtakım paşaları önemli makamlara atamışlardı. Mesela Nazım Paşa Abdülhamid tarafından sürgün edilmişti. Abdülhamid'in devrilmesiyle önü açıldı. Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili oldu. Nazım Paşa, Balkan Savaşları'nda aceleci davranarak daha seferberliğe hazırlanmadan orduyu savaşa soktu.

İttihatçılar Balkan Savaşı'nın başlamasından kısa zaman önce hükümetten düşürülmüşlerdi. Çünkü Trablusgarp hadisesi yüzünden suçlanıyorlardı. Hükümeti kuran yeni kabineyi savaşa sokmak için çok uğraşmışlardı. Balkan ittifakını önlemek bir kenara dursun ittifaka girmek istemeyen Yunanistan, ne zaman bize yaşayacak olsa Girit için eylemler düzenleyip Yunanistan'ı bizden uzaklaştırıyorlardı. Medrese talebelerini ha bire Sultanahmed'e topluyorlardı ve harp istiyoruz sloganlarıyla yeri göğü inletiyorlardı. Yeni kurulan kabineye baskı yaparak ülkenin savaşa girmesine sebep olmuşlardı. Balkan savaşına girildiğinde ise kısa süre sonra sadrazamlığa gelen Kamil Paşa ve kabinesini Balkan Savaşı'nda yenik düşürmek için ellerinden geleni yaptılar. Büyük devletlerin sonuç ne olursa olsun statüko korunacaktır sözüne inanıp askeri savaşmamaya ikna ettiler. İttihatçılar, Ruslar'ın verdiği teminata güvenerek Balkanlardaki ordunun çoğunu terhis ettiler. Terhis edilen asker sayısı 120 tabur, 75 binden fazla askerdi. Bu askerler tecrübeli savaşçı askerlerdi. Amaçları Osmanlı'nın harpten yeni çıkmasıyla birlikte Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin gözden düşmesi ve iktidara İTP'nin gelmesiydi. Askerler arasında bozgunluk çıkardılar. Hatta bizzat Talat ve Dr. Bahaeddin Şakir Beyler Edirne'de askeri savaşmamaya ikna ediyorlardı. İttihatçılar Anadolu'dan gelen askerlere siz Anadolulusunuz Rumeli için neden savaşıyorsunuz diyorlardı. Ordu Balkan savaşına hazırlıksız sokulurken, yüz binlerce kişiyi doyuracak yiyecek ve peksimetler depo edilmemiş ya da üstünde pek durulmamıştı. Fevzi Çakmak, Sırp- lar'ın kuşatmayı kaldırarak Adriyatik kıyısından, denizden ve karadan çekilmeye başladığında İşkodra'nın teslim olması durumunu, Esat Paşa'nın hıyanetine ya

da kötü idaresine bağlamaktadır. Hasan Tahsin Paşa, Selanik'i tek kurşun atmadan Yunanlılara teslim etti. Yunanlılarla gizlice görüşerek yüz bin civarındaki Yunan kuvvetlerine karşı direnmeyi boş yere kırmak olarak niteleyerek bu kararı aldı. Vardar Köprüsü'nü ve demir yolunu tahrif etmeden Selanik'e çekilip sonra teslim olmak Balkan savaşlarında büyük ihanetlerden biriydi. Hasan Tahsin Paşa, Abdülhamid devrinde hırsızlığı nedeniyle sürülürken, İttihatçılarca Selanik'e atanmıştır. Açlık, ordudaki fitne ve Arnavutların küstürülmesi Balkan savaşında kaybımızın nedenleridir. Balkan harbi neticesinde tek mil Rumeli

elden çıkınca "Asıl memleketimiz Anadolu'dur, oraya çekilerek kuvvetleneceğiz" demeye başlarlar. İç çekişmelerle uğraşmaktan Balkanlar'daki gelişmeleri takip etmediler. Balkan Harbi'nde, harbe katılan subayların arasında İttihatçı-İtilafçı anlaşmazlıklarının çıkmasıyla da mağlup olundu.

Balkan Savaşı'nda asıl mahvımıza sebep olan orduya siyasetin karışmasıdır. İttihatçılar 31 Mart sonrasında orduya hâkim olunca birçok değerli subayı görevden alır. Ordu'da rütbe indirimi yaparlar, Abdülhamid Devri'nin tüm deneyimli ömrü savaş meydanında geçmiş komu-

tanlarının rütbelerini ikişer, üçer rütbe indirip, rütbelerini sökerler, çoğunu korurlar. Mesela Balkan Savaşları sırasında İşkodra'yı kahramanca savunan Hasan Rıza Paşanın rütbelerini İttihatçılar düşürür. İttihatçılar kendi rütbelerini ikişer, üçer rütbe atlayarak yükseltirken, başarılı paşaların rütbelerini düşürmüşlerdir. Orduyu genç ve deneyimsiz subayların ellerine bırakırlar. Kilit noktalara kendi adamlarını yerleştirirler. Enver Bey ilerde sıradan adam olan babasını bile paşa yapması kayda değerdir. Balkan harbi çıktığında Enver Paşa, Nazım Paşa'ya şerefi üzerine yemin ederek siyasetle uğraşmayacağını söyler. Ancak söz veren Enver Bey harp devam ederken başkumandanını (Nazım) öldürür. Bir süre sonra da bizzat başkumandanlık ve Harbiye Nezareti makamına gelir. Böylece orduda alt-üst ilişkisini bozarak orduda siyaseti sokmuşlardır. Balkan Harbi'nin kötü gidişatını bahane ederek vatan elden gidiyor, din elden gidiyor, Kamil Paşa hükümeti Edirneyi satıyor diye propaganda yapan İttihatçılar Bâb-ı Âli baskını ile hükümeti zorla devirmişlerdir. Alman istihbaratının taktiğine kurban giderek Birinci Dünya Savaşı'nda İTC, İtilaflar Çanakkale'ye saldırınca hükümet merkezini Konya'ya, II. Abdülhamid'i de Bursa'ya nakletmek isterler. II. Abdülhamid ise kalıp vatani için müdafaa da bulunmak isteyecektir. İttihatçılar ise harp kaybedilince savaşmak yerine Alman botuna binerek kaçmayı yeğleyeceklerdir. II. Abdülhamid hatırasında İTC için “Bugün bile münferid meseleleri asli meselelere karıştırıyor, adeta onlara daha çok ehemmiyet veriyorsunuz. İttihâd-ü Terakki benden sonra bambaşka bir siyaset takip etmiştir. Benim zamanımda Bosna-Hersek bir Avusturya-Rusya meselesiydi siz Osmanlı-Avusturya meselesi haline getirdiniz. Girit bir İngiltere-Rusya meselesi idi siz Osmanlı-Yunan meselesi yaptınız. Asla affedilemez bir eser-i gaflet olarak Yunana-Bulgar kiliseleri arasındaki ihtilâfi kendi elinizle hallettiniz ve Balkan ittifakına yol açtınız. Arnavutlar'ı Sırp, Karadağ ve İtalyan tabriklerine açık hale getirdiniz; Meclis-i Mebusan'da hatta Meclis-i Ayan'da Gayrimüslim mebuslara Türk ve Müslüman mebuslar aleyhine ittifak etmekten çekinmediniz. Bu

suretle Gayrimüslimler'i yanınıza alamadınız ama Müslümanları gücendirdiniz ve Türkler'i ise incittiniz. Balkan Harbi çıkmasa idi Cihan Harbi çıkar mı idi? ... Harbe girmemeliydik. Ama bir defa girdikten sonra ordularımızı belli hudutlarda toplamalıydık. Siz ise bütün hudutları orduları yaydınız; İmparatorluğumuzun bütün hudutları çok geniştir ve bepsini tutmak mümkün değildir. Günün birinde umumi bir harbin çıkacağına hiç şüphe yoktu. Fakat bizim bu işe atılmamız büyük bir cehalet ve tedbirsizliktir. Selametimiz tarafsız kalmaktaydı. Bu hale geldikten sonra çaresiz sonuna kadar gidilecektir.” görüşünü ortaya koyar. İTC hakkındaki bu görüşü, cemiyet üyelerinin ne kadar yanlış bir yolda ilerlediklerini anlamak açısından önem arz etmektedir.

Sonuç yerine; İTC 31 Mart Vakası ile 1909'da hükümeti devirip II. Abdülhamid'i tahttan ederek yönetimi ele geçirmiştir. Bundan sonra da 1918 Birinci Dünya Savaşı'na kadar ülke hakkında en yetkili söz sahibi cemiyet olmuştur. Bu dönem zarfında Osmanlı İmparatorluğu İTC'nin almış olduğu yanlış kararlar ve uyguladığı yanlış politikalar yüzünden zayıflayarak dış güçlerin müdahalelerine açık hedef haline gelmiştir. Abdülhamid'in dış politikada uygulamış olduğu denge siyasetini terk eden İTC Ermeni, Yahudiler gibi Osmanlı'dan ayrılarak müstakil bir devlet kurmak isteyen düşmanlarla işbirliği yapmışlardır. Sandanski gibi Bulgar komitecileri kişileri ve taraftarlarını meclise sokmuş, II. Meşrutiyet'in ilanında ve Abdülhamid'in hal haberini verecek heyette mason, siyonistlere yer vererek ülkeyi parçalamak isteyen kişilerle dostluk kurmuşlardır. Ermeniler, Yahudiler, Yunanlılar ve Bulgarlar istedikleri devletleri kurmalarına izin vermediği için II. Abdülhamid'in en azılı düşmanı olmuşlardır, İTC de uyguladığı politika ile istedikleri fırsatı onlara vermiştir. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda orduda siyaseti karıştırmaları, Rusya gibi büyük güçlerin vaatlerine inanmaları ile savaş hazırlıklarına gerekli önemi veremeyip, özellikle Balkanlar da Abdülhamid'in takip ettiği kilise vasıtası ile Bulgar Rum Yunan ittifakını engelleyen politikasını takip etmemeleri sonucunda İmparatorluk küçülmüştür. Abdülhamid'in uygu-

ladığı sansür, gazete, kitap basımı gibi özgürlüklerin kaldırılmasına karşı olan cemiyet iktidara gelince kendi gücüne karşı muhalefet eden gazeteleri kapatmış, bazı yazarları öldürmüş, her türlü sansürü kullanmaktan çekinmemiştir. Abdülhamid'in zalim olduğunu söyleyen İTC sokakları darağaçları ile doldurarak ve 31 Mart Vakası'nın suçlusu sayılan altı kişiyi de köprüde asmışlardır. Abdülhamid 33 yıllık saltanatı boyunca ülkeyi bir arada tutmayı başarırken, İTC ise 9 yıllık yönetiminin sonunda parçalanmış bir ülkeyi geride bırakarak yurt dışına kaçmışlardır. Bazı kanunlar çıkararak ülkede istibdadı sağlamaya çalışan İTC'nin yaptığı en hayırlı işin ise kapitülasyonları kaldırmaya çalışmak olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, 4.Baskı, İstanbul 1995.
- ALKAN, Necmettin, *Mutlakıyetten Meşrutiyete II. Abdülhamid ve Jön Türkler*, Selis Kitaplar, İstanbul 2009.
- ARMAĞAN, Mustafa, *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı 2*, Timaş Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2010.
- ARMAOĞLU, Fahir, *19.yy Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, 13.Baskı, İstanbul 2013.
- ARSLAN, Emin Şekib, *İttihatçı Bir Arap Aydın'ın Anıları*, (Çev. H. Özkan), Klasik Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2008.
- ARVASI, Melik, “II. Abdülhamid Yönetimine Muhalefet: İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011.
- BABÜRŞAH, İlker, *Ab Şu İttihatçılar*, Kamer Yayınları, İstanbul 2013.
- BİRGEN, Muhittin, *İttihat ve Terakki'de On Sene, İttihat ve Terakki Neydi*, Kitap Yayınevi, 2.Baskı, c.1, İstanbul 2009.
- BOZDAĞ, İsmet, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Truva Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2009.
- ERASLAN, Cezmi ve Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınları, İstanbul 2006.
- HANIOĞLU, M. Şükrü, “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *İslam Ansiklopedisi*, c. XXIII, İstanbul 2001.
- HAYTA, Necdet ve Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, 17.yy Başlıklarından Yekûşa Kadar, 5.Baskı, Ankara 2012.
- MAKSUDOĞLU, Mehmet, *Osmanlı Tarihi 1289-1922*, Elif Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2007.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 1983.
- MİSİROĞLU, Kadir, *Bir Mazlum Padişah: Sultan II. Abdülhamid*, Sebil Yayınları, İstanbul 2007.
- OGUZ, Gülser, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Abdülhamid”, *Capadocia Journal of History and Social Sciences*, S.1, 2013, s.20-27.
- OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selis Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2008.
- OSMANOĞLU, Şadiye, *Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- ÖZDEMİR, Hakan, *Abdülhamid'i Deviren Kurşun*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *II. Abdülhamid'in Zamani Şahsiyeti*, Kubbealtı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2008.

Hoca Ali Rızâ Bey'in enfes suluboyalarından: Üsküdar Sultantepe.

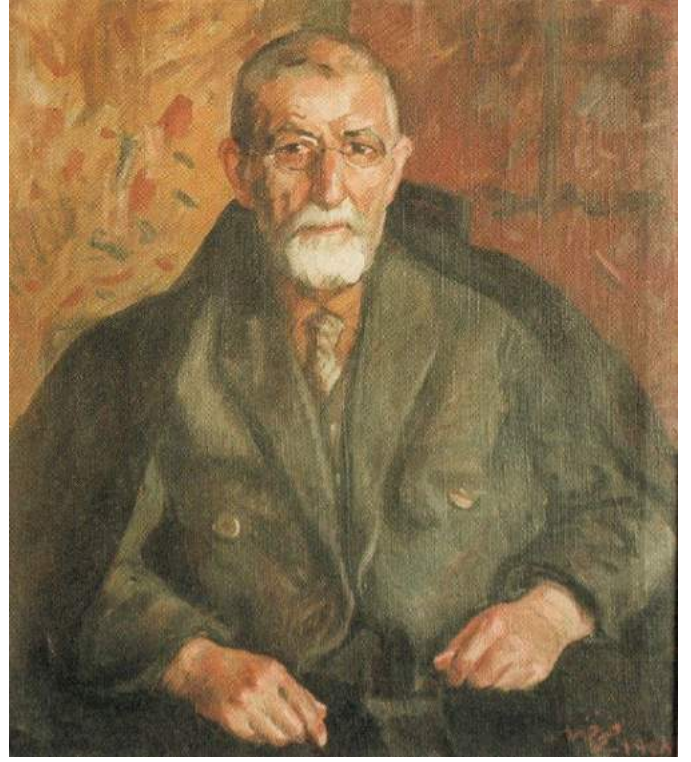
Üsküdarlı Ressam Hoca Ali Rızâ Bey

M. Uğur DERMAN*

Şu yazıyı okurken, nerede ve hangi mevsimde olursanız olun; ister misiniz berâberce bahara, yaza ve o aylarda eski Boğaziçi'nin serin sularına, gölgelik yamaçlarını süsleyen fıstık çamlarının altına gidelim, sonra meselâ Üsküdar'ın târihi bir çeşmesinden sular içelim... Hem, size rehberlik edecek müstesnâ şahsı tanıınca, bu gezintiden daha da memnun kalacağınızı sanırım. Bu rehber, millî ressamımız Hoca Ali Rızâ Bey'dir. "Millî" sıfatının kullanılmasında, çok hasis davranılması gerektiğine inananlardanım. Ancak, Rızâ Bey gibi hayâtı boyunca Türk yaşayışını, Türk evlerini ve sokaklarını, mezarlıklarını; namazgâhıyla, çeşmesiyle, kedisiyle, güverciniyle Türk şehir ve köylerini, elhâsıl bizden olan her şeyi-Avrupalı ve yerli başka ressamların tesirinde kalmadan-millî duygularla resmeden, örnek ahlâk sâhibi bir Türk ressamına "millî" denilmesi, şüphesiz hakkın teslimi olur.

Onun hayat hikâyesiyle berâber, ahlâk ve san'at telâkkisinin bilinmesinin de eserlerini daha duygulu bir gözle seyredilemek için lüzum olduğu kanaatindeyim: 1858 yılında, Üsküdar'ın Ahmediye semtinde dünyâya gelen Ali Rızâ Bey bu sebeple "Üsküdar'lı Ali Rızâ" nâmıyla anılır. Henüz yedi yaşını bitirmeden kaybettiği-süvâri binbaşısı olan-babası Mehmed Rüşdi Bey'in amatör zevkiyle hat san'atına duyduğu alâka, oğlunda resme karşı bir arzu şeklinde belirlediği için, küçük Ali Rızâ daha o senelerde kitaplarının kenarlarına resimler çizmeğe başlamıştı. Rüşdiye (orta) tahsili sıralarında artan hevesi Kuleli Askerî İdadîsi'nde (lise) okurken bir gaye hâlini aldığından devrin Askerî Mekteb Nâzırı olan Edhem Paşa'ya bir resimhâne açılması için-beş, altı arkadaş birleşip-arzuhal verdiler. Takdirle karşılanan bu müracaat üzerine mekteb idâresince resim aletleri alınarak, kendilerine hoca sıfatıyla Osman Nuri Paşa (1839-1906) tayin edildi. Bir sene içinde yaptıkları resimler, devrin pâdişâhı Sultan II. Abdülhamîd'e takdim olunduğunda mükâfâta lâyük görüldüler.

Boyle "şâhâne" bir teşvike mazhar olunca, tâtil aylarını bile resim yaparak geçiren ve meslekî noksanlarını tamamlayan Rızâ Bey'le arkadaşları, Fransa'da bu san'atı tahsil ederek İstanbul'a dönen Mîralay Süleyman Seyyid Bey'den (1842-1913) ders almaya başladılar. Nihâyet, o vakitler İstan-bul'da yaşayan Kess adındaki ecnebî ressam ile Rızâ Bey'in resim hocaları tamamlandı. 1883'de Harbiye Mektebi'ni mülâzım-ı sâni (teğmen)

rütbesiyle bitirince onu resim hocası Nuri Paşa'nın muâvini olarak alıkoydular. Bu sırada İtalya'ya resim tahsili için gönderilmesine karar verildi; fakat Napoli'de çıkan bir kolera salgını gidişine mâni oldu. Amma Rızâ Bey'e ne gam! Bundan sonrası için kendisine emsalsiz bir hoca seçti: Tabiat! Ve hayatının sonuna kadar bu en büyük hocayı bırakmadı.

Rızâ Bey, askerî talebenin resme meraklı olanlarını yetiştirmeğe-sihhî sebeplerden emekliliğini istediği-1911 yılına kadar devam etti. Bu arada Harbiye Mektebi'nde kurulan Zâdegân (Meşrûtiyetten sonra: Şehzâdegân) sınıfında ve Darüşşafaka'da resim hocalığı, Harbiye Matbaası Başressamlığı gibi vazifelerde bulunarak kaimmakamlığa (yarbay) kadar rütbe alan san'at-kârımızın hem askerî, hem de sivil talebeye mahsus ayrı ayrı hazırladığı matbû karakalem resim albümleri, memleketimizde resim zevkinin yayılmasını sağlamıştır.

Emekliliğiyle berâber Rızâ Bey 'in altın çağı başladı. Zira en güzel resimleri resmi kayıtlardan âzâde olduğu bu emeklilik sonrası yıllarında vücûd bulmuştur. Bir yandan da İnas (kız) Sanâyi-i Nefîse Mektebi'nde, daha sonra Çamlıca Kız Lisesi'nde ve Üsküdar Kız Sanâyi Mektebi'nde ve bâzı husûsi mekteplerde hocalık ederek resim öğretme ihtiyâcını gideren üstâdın âilevî üzüntülerle geçen ömrü 20 Mart 1930'da sona erdi. Fânî vücûdu, bazı resimlerine konu olarak aldığı Karacaahmed kabristanına misâfir olmakla, san'at-kârımız ölümünden sonra

bile Üsküdarlılığı bırakmadı. Rızâ Bey, yazdığı hal tercümesinde, resim telâkkisini şöyle anlatıyor (tarafımdan sâdeleştirilmiştir): “Resim san’atının îcâb ettirdiği diğer tarzlardan da nasîb almakla berâber, meslekim peyzaj ressamlığıdır. Yegâne zevkım, memleketimin tatlı semâları altında zümrüt yeşili görüntüler üzerine serpiştirilmiş, yerli ve millî bir yaşayışı anlatan Osmanlı âşiyanlarını, mahallelerini, manzaralarını, ağaçlıklarını, târihî ve kıymetli eserlerini öldürmemek ve onlara uzun bir hayat vermek olduğu için, bu yolda yaptığım pek çok poşadlar, krokiler gerek kara kalem, gerek suluboya ve yağlıboya tabîi resimlerin sayısı her gün artmaktadır”.

San’atkârımızın, portre ve natürmort olarak başarılı çalışmaları bir hayli ise de o peyzaj (manzara) ressamlığını benimsemiştir. Hayâlden yaptığı karakalem ve suluboya resimler de fazladır. Tabiatdan olmayan ve imzâsının yanında ekseriya “fikirden” olduğunu belirttiği bu tarz resimleri Rızâ Bey niçin yapmıştır? Bunun sebepleri vardır: Yaradılışı îtibâriyle kimseyi kırmayan ve kendisinden resim isteyen herkesi sevindirmeye çalışan merhum, ardı arkası kesilmeyen bu istek sahiplerine ancak böyle fantezileri hediye etmeye mecburdu. Bir diğer sebep de, tabiatla başbaşa olmadığı zamanlarda bile, onu fikren resmetme arzusu hissetmesidir. Çünkü bu tip resimler arasında tabiatdan yapılmadığı halde değişik manzaralar karşısındaki intibâların zihinde terkip edilmiş mahsûlü olduğu için “tabîi resim” zannedilenler mevcuttur. Şiir nasıl hayal gücü ile yazılırsa, bunlar da öyledir; mısra-ı berceste gibidir. Hayâlî de olsa, bâzıları, eski içtimâi hayâtımıza ışık tutacak vasıftadır. Bu tarz eserlerinde bulunan bir kayalık, bir fıstık çamı veya bir yelkenli, Ali Rızâ Bey’in âdeta imzâsı mâhiyetindedir.

Ancak, kendisinin de en fazla kıymet verdiği resimler, tabiatdan yaptıkları olup, bunlar tam mânâsıyla bir vesîka hükmündedir. Talebesinden ressam ressam Sâmî Yetik (1876-1945), hocasının çalışma tarzını şöyle anlatıyor: “... Yapacağı resim, elindeki kağıda mevcut imiş de, gûya bizim göremeyen gözlerimiz göstermek için, üzerlerini örten sihirli perdeyi kurşun kaleminin ucu ile bir bir tutarak kaldırıyor ve meydana çıkarıyormuş gibi, insana hayret hissi vererek çalışır. Bizim elimizde yürümek istemeyen kalem ve fırça, onun eline geçer geçmez, diri ve çevik bir hal alır”.

Ali Rızâ Bey’in eserlerinin fotoğraf gibi olduğunu söyleyenler de çıkmıştır. Lâkin, onun resimlerine nasıl bir ruh verdiğini görmemek için ruhsuz olmak lâzımdır. Bundan altmış yıl önce, memlekette resim zevkını yayabilmek ve ressamların sesini duyurabilmek için Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi ismiyle neşredilen ve o devre göre çok güzel basılan mecmuada “Resme Dâir” başlığı altında bir makale mevcuttur (Sayı: 7, sahife: 51). Bir resim muallimi edâsıyla ve san’atın cemiyet için yapıldığını gösterir tarzda Ali Rızâ Bey tarafından kaleme alınan bu makalenin bâzı kısımlarını-yeni harflerle şimdye kadar neşrolunmadığı için-sâdeleştirerek naklediyorum. Şurası unutulmasın ki, bu yazı, resim san’atını henüz kabullenen bir topluluğa hitab etmek du-

rumundadır:

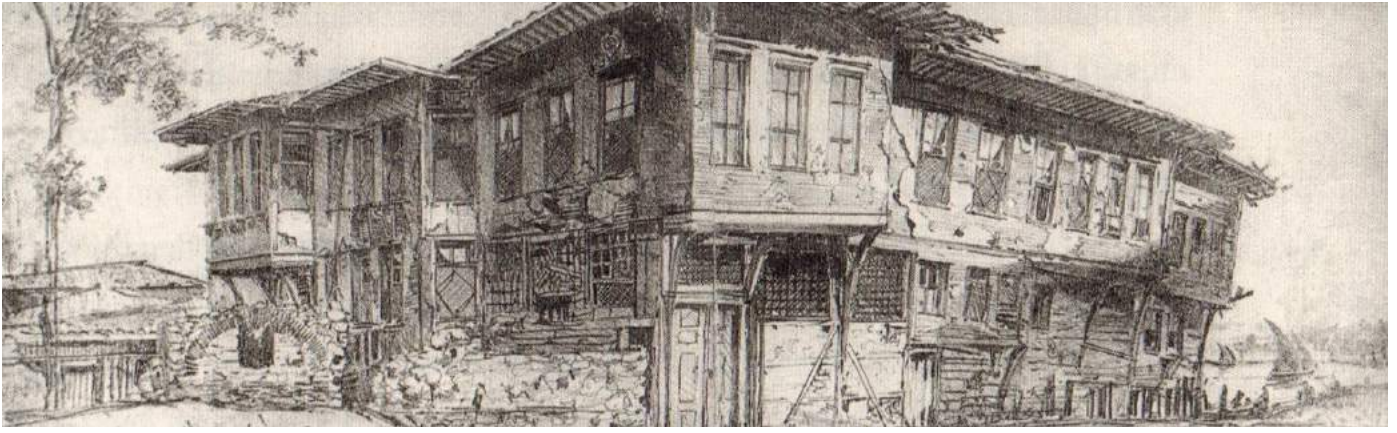
“Medeni milletlerce pek büyük bir ehemmiyet verilen resim san’atı, birçok faydalar sağlaması bakımından, hayal etme gücünün meydana konmasına ve bütün insan topluluklarının okuyup onlayabilmesine vâsıta olan apaçık bir dil, bir nevi yazı gibidir. Resim, yazının tamamlayıcısı ve belki tamâmdır’ denilse yeridir. Zîra, bugünkü medenî eserlerin ve mevcut kitapların büyük bir kısmının hemen her sahifesinde resmin varlığına kat’î ihtiyaç hissedilmekte ve iyi bir anlatım, resimle kemâle erip aydınlığa kavuşmaktadır. Resim, medeniyet için öyle lüzumludur ki, terki mümkün değildir ve onun gelişmesine çalışan mutlak bir rehberdir. Resim, insanlığın hasletlerinden olan zevk-ı selâmın artıp aydınlan-masına ve görme hasasının tekâmülüne hizmet eder. Bugün hayran olarak baktığımız bunca eserler ve medeniyetle erişilen güzelliklerin bepsi, resmin rehberliği ve feyzıyla ortaya çıkmıştır.

Mektep görmüş bir kimsenin, biraz olsun resme münâsebeti olmaması, medeni âlemde ‘yazı yazmak bilmiyor’ denilecek kadar bir eksiklik sayılır. Hâsılı, resim, fikir ve görüşün gelişmesine hizmet ettiğinden; resim bilenlerin, bilmeyenlerden daha fazla güzel görebileceğinde, daha güzel düşünebileceğinde ve eli bir işe daha güzel yaklaşacağında şüphe yoktur.

Ressam, hayâtından hakıyla faydalanır. Çünkü eline almış olduğu bir çiçekde bulunan renk ve şekilleri, aralarında olan âbengi görüp düşünerek, hilkatde mevcut ilâhî kudreti idrâk eyler. Bu zevkin vereceği ferahlıkla, tabiidir ki, hayâtından istifâde etmiş olacaktır. Resmin, ahlâk üzerinde de bütünüyle bir tesiri vardır. Resimle meşgul olanlar, hilkatin güzelliklerinden faydalanmak için vakit kaybettiren boş şeylerle uğraşmazlar. Böyle vakit geçirenlerin bulunduğu yerlerde bile, onların ruh yapılarını anlamak imkânını kazanırlar. Ressamlığa dair bilinmeyen birçok şeyleri latif bir tarzda öğrenip, fikir ve görüşlerin gelişmesine çalışarak, târib ve san’at üzerine vücûde getirecekleri eserlerle hem geçip giden ömrün meyvalarını toplamağa, hem de gelecekte hayır ve rahmetle anılıp takdir edilmeğe bir vesîle bulmuş olurlar. Hâsılı, ressamların kıymeti edib ve şâirler derecesinde yüksek ve belki daha da yücedir. Bundan dolayı memleketimizde resim san’atının diğer ilim ve fen dalları gibi yayılıp gelişmesi ve vatanımızın bu cibetden de bir tekâmül devrine girmesi, son derece arzu ve temenni olunur”.

Rızâ Bey, yazısının son cümlelerinde, âdeta san’at hayâtındaki gâyesini belirtiyor. O, geriye bıraktığı sayısız eserleri, vaktini iyi değerlendirip boşa harcamayışı sayesinde meydana getirmiştir.

İçinde iğneden ipliğe kadar her şeyin bulunduğu-dostlarınca “kırk anbar” olarak anılan çantasını-eline fazla ağırlık vermesini önlemek için-koltuğu altına kopçayla tutturarak, bu keşfinden memnun bir halde gittiği yerlerde hemen yanındaki taşınabilir iskemlesine oturup resim yapmaya başlayan; “içlerinde belki resme karşı arzu uyanır” düşüncesiyle seyreden çocuklara mâni olmayan Rızâ Bey’in fazla resim yapmak gayreti nereden ileri geliyor bilir misiniz? Tabiatı temâşâ zevkıyla mest olup, kendi zevk ve hazzını mümkün olabildiğince herkese de tattırmak arzusun- dan! Arkadaşı, ressam ve şâir Hüseyin Hâşim Bey (1861-1920), bir kıt’asında Rızâ Bey’i şöyle tanıtır:

Hoca Ali Rıza Beyin karakalem çalışmalarından: Üsküdar Balaban'daki-bugün olmayan-taribi konak

*Kemâlât-ı Rızâ tasvîr olunmaz
Eder dil, şânım her lâhza tebçil.
Çalışmakla eder imrâr-ı evkat,
Rızâ, kaldı rızâ-yı, Hakk'ı tahsil.*

Dostlarından merhum Fuad Şemsi İnan da (1883-1974), Ali Rızâ Bey'i "Onun her hâli, her hareketi bir ibâdetti" sözleriyle anlatmıştı. Şimdiye kadar bahis konusu ettiklerimiz Rızâ Bey'in san'at cephesine dâirdi. Onun bir de ahlâki cephesi var ki, ayrı bir fasıl teşkil eder. Şimdilerde "ümanizma" denilen ve aslında İslami bir gaye olduğu halde, tatbikatda aksadığı da görülen insânî cereyânı, Hoca Ali Rızâ Bey bizde en güzel anlayıp yürütenlerdendir. Çok bağlı olduğu ve kalın, içli sesiyle her vakit ilâhilerini okuduğu Yûnus Emre'nin:

*Yaradılmışı boş gördük
Yaradan'ından ötürü*

beyti ona hayatı boyunca düstûr olmuştur. Merhumu iyi tanıyanlardan naklen aldığım, duyulmamış bir kaç hâdiseye bunu teyid etmek istiyorum. Aşağıdaki satırların birçoğunu okurken belki yüzünüzde tebessümler uyanacak! Ancak, yalnız tebessüm değil, tefekkür de edilirse, o zaman san'atkârimızın ahlâki kemâlî pırl pırl ortaya çıkacaktır:

-Daha Meşrûtiyet'ten çok evvel, arkadaşları memleketi istibdad-dan kurtarmak için bir teşekkül-yâni İttihâd ü Terakkî'yi-kurduklarını söyleyip, Rızâ Bey'in de buraya dâhil olmasını isterler. "Hay hay!" der. "Lâkin ölmek var, öldürmek yok!". Çünkü onun nazarında insan, hatâli da olsa, hemcinsinin elinde ölmemelidir. Bu söz üzerine teşekküle alınmadığını yazmağa bilmem lüzum var mı?

-Üsküdar'da dilenirken gördüğü bitlenmiş bir ihtiyarı çarşıdaki büyük hamama (şimdiki Mîmar Sinan Çarşısı) götürüp kendi elleriyle yıkar. Sonra aynı elbiseleri giyerse onun tekrar bitlenip kirleneceğini düşünen melek ruhlu san'atkârimız adama: "Sen burada bekle" der. Hâdisenin geçtiği I. Cihan Harbi sıralarında tifüs çok yaygın olduğu için eve giderek-hanımından bir yığın lâf işitmek bahasına-kendininkilerden bir takım iç çamaşırı ve elbise getirmeğe lüzum görür. Hamamda adamı giydirdikten

sonra, memnun edip yollar. Bu arada, dünyalık uğruna, varlıklı kimselere yakın olmamayı tercih eden san'atkârimızın, dâima geçim sıkıntısı çektiğini ve resim satmaktan da hoşlanmadığını belirtmeliyim.

-Hemcinslerine böylesine kıymet veren bir hakiki insan, sanmanın ki başka yaratıklara aynı alâkayı göstermeyecek! Meselâ o, bir gülü koparmağa kıyamaz, sâdece seyreder. Merhum şâirimiz Fâruk Nâfîz Çamlıbel (1898-1973):

*Bir gül dalında durduğu müddetçe tâzedir,
Bir gül, çelenge girdiği gün, bir cenâzedir.*

mısrâlarını, sanki Rızâ Bey'in hislerine tercüman olmak için söylemiştir!

-Talebesinden Nazmi Ziya Bey (1881-1937) yanında olduğu halde, bir gün Çamlıca'ya resim yapmağa gidiyorlar. Yanlarından bir atlı araba geçiyor. Lâkin, sâhibi arabayı alabildiğince doldurmuş, üstelik yol da yokuş... Zavallı atın zorlandığını gören Rızâ Bey, sırtından hemen üniformasını çıkartıp katlıyor, resim kutusuyla beraber arabanın üstüne koyarak: "Haydi Nazmi Bey" diyor ve yokuş bitene kadar arabayı itiyorlar... Aynı içtimâi seviyeye sâhip olan kaç kişi bu yardıma girer?

-Tesirli haşerat ilâçları şâyesinde, bugün azalan müz'ic bir mahlûk vardır: Hani Ahmed Haşim'in: "Her hayvanın şikârı, kendisinden daha küçük ve daha müdâfaasız bir mahlûk iken, bunun gıdâsı, kendisinden bir milyon defa büyük olan insanın derisi altındadır. Ne ağlanacak tâlih!" diye bahsettiği tahtakurusu! İşte Hoca Rızâ Bey'in onunla da zikre değer bir mâcerâsı var: Sevdiği bir talebesinin (ismini de verebilirim: Dr. Süheyl Ünver) Haseki'deki evine gece yatsına gider. Lâkin uyumak ne mümkün! Sabahleyin kalktığına, akşam için, su dolu bir tas ve onun içine sığabilecek bir taş ister. İstedikleri, gece yatmadan evvel temin edilir. Ertesi sabah, ev halkı ne görsünler? Hoca, gece yakaladığı tahtakurularını tastaki suyun ortasına ada gibi oturttuğu taşın üzerinde tecrîd etmiştir ve talebesinin hayret dolu bakışları arasında der ki: "Süheylim! Bu taşı alıp bahçenin öbür ucuna koy ki, bir daha gelemesinler!" Çünkü o, canını yakanların bile canını

yakamayacak bir mizâca sâhiptir.

-Hayatı boyunca pek çok hâne değiştiren Rızâ Bey, Salacak'da ahşap bir evi kirâlamaya tâlip olduğu zaman, yakınları: “Sakın ha Hoca! o ev fâre doludur, kimse üç aydan fazla barınamaz. Senin kağıdlarını, boyalarını yer, rahatsız olursun” demişler. Fakat Rızâ Bey aldırılmayıp orayı tutmuş. Aylar geçiyor, evi tahliye etmediği gibi, hâlimden de şikâyetçi değil. Nihâyet meraklıların suali üzerine, gülerek der ki: “Yâhu, fâreler insanı neden rahatsız eder? Aç kaldıkları için! Yuvalarının ağzına yiyeceklerini, sularını koyarsan çıkarlar mı? Onlar da hâlimden memnun, ben de... Gül gibi geçiniyoruz!”

-Rızâ Bey, Haydar adında bir arkadaşıyla İstanbul'un acıkmaya ve susamaya en müsâit bir yerinde, meselâ Köprü başında, bir şerbetçi ve aşçı dükkânı açmaya niyet eder. Gıcır gıcır, tertemiz, bembeyaz elbiseler içinde, özene bezene hazırlanmış şerbet ve yemekleri, oradan geçen aç ve susuzlara sunmak... Onların yi-yip içerken duyacakları hazza ortak olmağı bu hizmetin karşılığı saymak... İşte bu ulvî düşüncüyü gerçekleştirmek imkânı yoksa bile, hayâl etmek de hoş değil mi?

Yukarıya sıraladığım hâdiselerden de anlaşılıyor ki, Hoca Rızâ Bey, herkese iyilik etmekten başka kaygısı olmayan ve hiçbir şeyin kendi yüzünden zarar görmesine tahammül edemeyen bir rûha sahiptir. Eserlerindeki sâfiyet ve berraklık, belki de rûhunun onlara aksedişindedir! Yeri gelmişken, üstadın resimlerinde kullandığı solmaz renklerin sırrını da açıklayayım: Yeni aldığı boyaları fırça ile kâğıda sürdükten sonra, renklerin yarısını örterek güneşe karşı koymuş. Bir müddet geçip de, kapattığı kısmı açınca, açık kalan kısım kapalıya göre solmuşsa, eserlerinde bu boyayı kullanmaz ve resme yeni başlayan talebesine dağıtırken dermiş ki: “Solar haa!”. Onu bâzı yönleriyle şu veya bu Avrupa'lı ressama benzetenler de oluyor. Fakat Rızâ Bey, yabancı resim üstadlarına benzemek gereğini duymadan, iç aydınlatıcı çizgileriyle ve samîmî renkleriyle kendine has bir üslûp sahibi olmuştur. Eserleri İstanbul'a gelip de aynı konuları işleyen batılı ressamlarla yan yana getirilirse, onun ne derecede millî bir ruhla çalıştığı meydana çıkar. İtalya'ya gidemeyiş de belki bu cihetden hayırlı olmuştur.

Ali Rızâ Bey'in 47 yıl süren bir hocalık ve 55 yıl kadar devam eden bir san'at hayatı vardır. İnzivâdan hoşlandığı için ömrü Üsküdar'ın Ahmediye, Toygartepesi, Tunusbağı, Şemsipaşa gibi mütevazı mahallelerinde; Haydarpaşa, İbrâhimağa, Paşabahçesi gibi çevre husûsiyeti olan yerlerde geçmiş, buralarda oturmayı, bu semtlerin resmini yapmayı tercih etmiştir. Meselâ bu bakımdan karışık bulunduğu Adalar'da kalmak, onun için bir cehennem hayatından farksızdır: Bir yaz, kendisini pek seven Abbas Halim Paşa Heybeliada'daki kâşânesini istediği kadar oturması için Rızâ Bey'e tahsis edince, Hoca bu teklifi geri çevirememiş. Fakat iki-üç gün ancak dayanıp Üsküdar'a kaçmış; bunun sebebinin soranlara: “Evlerimizi, yaşayışımızı, mahallelerimizi, çarşı ve pazarlarımızı, doğru insanları, dostlarımızı, câmilerimizi, eski

mefâhirimizi, hele ezan sesini aradım; bulamadım, bunaldım!” cevâbını vermiştir.

San'atkârımızın Gebze, Karamürsel, Değirmendere gibi yakın şehirlere giderek, oradaki târihî yerleri ve bilhassa bugün olmayan Türk evlerini resimlerle ebedileştirmesi ne kadar yerinde olmuştur. Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin kuruluş devirlerinin tespiti için Muallim Nâci'yi (1850-1893) vazifelendirdiği zaman Söğüt, Bilecik, Eskişehir, Bursa, Yenişehir gibi imparatorluğun ilk şehirlerine gönderilen askerî hey'ete dâhil edilen Rızâ Bey, buralarda gördüğü mefâhirimizi de sihirli kalemle çizmiştir. Bunlardan bâzılarına daha kendisinin sağlığında, talebesinden Celâl Esad Arseven (1876-1971) tarafından zorla sâhib çıkıldığı biliniyorsa da, şimdi âkibetleri mechûldür. Merhûmun eserleri çok dağılmış olmakla beraber, aşağıya sıraladığım koleksiyonlarda topluca bulunmaktadır:

Ankara'da Millî Kütüphâne'deki koleksiyon. Karakalem, sulu-boya ve yağlıboya eserlerden ibâret olup 441 adettir.

Cerrahpaşa Tıp Târihi Enstitüsü'nde, vefâkâr talebesi Dr. A. Süheyl Ünver tarafından toplanan desen, kroki, eskiz gibi malzemenin başka, merhumun “kırk anbar” ismini verdiği pek çok defteri mevcuttur. Ayrı bir araştırma konusu sayılabilecek olan bu defterlerde krokiler, küçük resimler, Rızâ Bey'in meraklı olduğu küfî yazı tertipleri, tezyîni motifler, kendi fikirleri, beğendiği hikmetli sözler ve beyitler bulunmaktadır. (Bunlar hâlen Süleymâniye Kütüphânesi, Dr. Süheyl Ünver bölümündedir).

Oğlu merhum Nâsır Çizer'deki resimler yakın zamanda “Kemal Erhan Koleksiyonu”na geçmiştir ve 800 parça kadardır.

Hoca Rızâ Bey'in en yakın arkadaşlarından merhum Fuad Şemsi İnan'da 70 kadar seçme eseri vardır ki, sahifelerimizi süsleyen resimler işte bu koleksiyondandır. Bu eserler de 1975 yılında Kemal Erhan tarafından alınmıştır. Her yönüyle bizden olan bu eserleri nazarlarınıza sunarken şunu belirtmek isterim ki, bugün ruhsuz bir beton yığını haline getirilen “Aziz İstanbul”un eski hayâtından şâyet kâğıt üzerinde akisler bulabiliyorsak, Hoca Ali Rızâ Bey'in bundaki payı, kendi şahsiyeti kadar büyüktür. O bir askerdî, fırçasını ve kalemîni silâh gibi kullanan bir asker... Zamânın insaf ve kıymet bilmezliğine karşı silahıyla müdafaa ettikleri de, târihimizin iftihar olunacak levhalarıydı. Onun bu mücâhedesinden galip çıkıp çıkmadığının takdîrini muhterem okuyucularımıza bırakıyorum.

*Bu makale, “M. Uğur Derman, Ömrümün Bereketi: 1, İstanbul 2011, s.141-153'te yayımlanmış olup, yazarın izniyle Genç Kalemler Dergisine derç edilmiştir.

1 “Rızâ'nın kemâli tasvir olunamaz. Gönlüm onun şânını her an yüceltir. Çalışmakla vaktini geçiren Rızâ, Hakk'ın rızasını böylece kazandı.”
2 Bu yazıya 37 yıl sonrasının ilâvesi (2011): Ankara-Millî Kütüphâne'deki resimlerde zamanla hayli noksanlıklar olduğu tesbit edilmiş; Kemal Erhan'dakiler de muhtelif müzâyedelerde satılarak dağılmıştır.

Ali Rıza Beyin kemeraliti tasvirü bir salaboyası, Ömrümün Bereketi: 1

Arap-İsrail Savaşları ve Türkiye

Rabiye BALCI / ASÜ, Tarih ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi

Asırlar önce çıkarıldıkları topraklara geri dönmek gayesiyle 19. yüzyılın son çeyreğinde girişimlerde bulunan Siyonizm düşüncesinin ileri gelenlerinin başlattığı hareket 1948'de Yahudi devleti olan İsrail kurulana kadar devam etti. İngiltere'nin Filistin üzerindeki manda rejimini kaldırmasının ardından bir Yahudi devleti olan İsrail kuruldu. İsrail'in kurulmasından sonra Arap devletleri İsrail'i ortadan kaldırmak için harekete geçti ve 1948, 1956, 1967, 1973 tarihlerinde dört tane Arap-İsrail Savaşı meydana geldi. 1973 savaşına kadar İsrail'in ortadan kaldırılması temel hedef iken 1973'te İsrail'e kaptırılan toprakların geri alınması temel hedef oldu. Çalışmamızda bu savaşlarla birlikte Türkiye'nin tutumu da incelenmeye çalışılmıştır.

1880'lerde başlayan Siyonizm hareketi ile birlikte Theodor Herzl Filistin'de Yahudi devleti kurulması için II. Abdülhamit ile birkaç defa görüşme yapmış fakat bu görüşmelerden bir netice alınamamıştı. Bu dönemde Yahudilerin Filistin'e göç etmesi engellenmeye çalışılsa da bölgeye yönelik Yahudi göçü devam etti. 1947'de İngiltere'nin Filistin'den çekilmesinin ardından Yahudi devleti olan İsrail'in kurulduğu ilan edildi. İsrail'in kurulmasından hemen sonra Arap devletleri İsrail'i haritadan silmek için harekete geçtiler ve 1948 Arap-İsrail Savaşı başladı. Birinci Arap-İsrail Savaşından en kazançlı çıkan ülke olan İsrail, savaş sonunda Ürdün dışında diğer Arap ülkelerini mağlup ederek topraklarını genişletti. Savaş sonunda yapılan mütareke antlaşmalarından sonra BM Genel Kurulunun kararıyla 11 Mayıs 1949'da İsrail, BM üyeliğine kabul edildi. 1956 yılında taraflar tekrar karşı karşıya gel-

di. Bu defa farklı olarak İsrail'in yanında İngiltere ve Fransa'da vardı. Savaşın sonunda Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi uluslararası arenaya kabul ettirilmiş oldu. Bu iki savaştan sonra 1967'de yeniden bir Arap-İsrail savaşı meydana geldi. 1967 Arap-İsrail Savaşı, Ortadoğu'daki gelişmelerde, Arap-İsrail mücadelesinde bir dönüm noktasını teşkil etmekteydi. Araplar, 1947 taksim kararından bu tarihe kadar daima İsrail'in ortadan kaldırılmasını savunmuşlardır. 1967 savaşının kaybedilmesi ve büyük bir hezimete uğranmasından sonra politikanın temelini İsrail'in ortadan kaldırılması değil, bu savaşın sonunda kaybedilen toprakların geri alınması teşkil etmişti. İsrail, 1973 yılında meydana gelen son Arap-İsrail savaşı ile daha da güçlendi. Türkiye, bu dört Arap-İsrail savaşlarında çıkarları gereği farklı politikalar uygulamış, bazen Batılı ülkelerin tarafında yer alırken zaman zaman da Arap dünyasına yakınlaşmıştı.

1948 Birinci Arap İsrail Savaşı

15 Mayıs 1948 tarihinde, yani İsrail devletinin kuruluşunun ertesini günü günden Mısır, doğudan Ürdün, kuzeyden Suriye ve Lübnan orduları İsrail'e saldırıya başladı. Aylarca süren çatışmalardan sonra İsrail, 1947'de kendisine BM tarafından ayrılan bölgeden daha geniş bir alana sahip oldu. Savaş, Arap müttefikler için ise tam bir hezimet oldu. Savaşın çıkmasının ardından BM arabulucusu Bernandotte'un girişimleriyle 10 Haziran 1948'de 30 günlük ateşkes sağlandı; ancak, ateşkes sağlanmasına rağmen çatışmalar 1948 yılı sonlarına kadar devam etti. BM Genel Kurulu, 11 Aralık 1948'de 194 sayılı kararı aldı. Bu karar ile Filistin için

çok geniş yetkilere sahip bir ' Birleşmiş Milletler Filistin Uzlaştırma Komisyonu' kuruldu. (Üç üyeli bu komisyona ABD, Fransa ve Türkiye seçilmiştir).

Bu gelişmeler üzerine; İsrail-Mısır, İsrail-Ürdün, İsrail-Lübnan, İsrail-Suriye Mütarekeleri imzalandı. Daha sonra Birleşmiş Milletler Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nun girişimiyle Mayıs ve Temmuz 1949'da, Lozan'da, İsrail ile dört Arap devletleri arasında iki dönem toplantı yapıldı. Burada savaştan sonra ortaya çıkan Arap mültecilerin durumu, Kudüs'e uluslararası statünün verilmesi ve sınırların çizilmesi sorunları görüldü. Fakat görüşmelerden bir sonuç alınmadan toplantı sona erdi. Birinci Arap-İsrail Savaşından en kazançlı çıkan ülke İsrail'di. Ürdün dışında diğer Arap ülkelerini mağlup ederek topraklarını genişletti. Ayrıca, 1947'de bölgede 650 bin civarında olan Yahudi nüfusu, 1949 yılı sonunda 750 bine ulaştı. Savaş sonundaki mütareke antlaşmalarından sonra BM Genel Kurulunun 11 Mayıs 1949'da aldığı karar uyarınca İsrail, BM üyeliğine kabul edildi. Bir avuç denilebilecek İsrail ordusu karşısında Arap devletlerinin askeri gücünün yenik duruma düşmesi, Arap dünyasında 'milliyetçilik' duygusunu tahrik etmiş ve bir Arap milliyetçiliği hareketini başlatmıştır. Savaş sonunda barış yapılmadığı için Araplara intikam alma imkânı doğmuş ve bu duygular ile bundan sonra ki Arap-İsrail savaşlarının tohumları atılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye NATO'yu, özgürlüğünün ve demokrasinin garantisini olarak görmüş ve Sovyet tehdidine karşı bir tavır almıştır. Bunun sonucunda Türkiye dış politikasının

ABD etkisi altına girdiği ve küresel dış politikası ile Ortadoğu'daki dış politikasının paralellik gösterdiği görülmüştür. Jeoiktisadi güzergâhtaki Osmanlı bütünlüğünün kırılmasından sonra, paylaşımın sona ermediği nirengi noktalarından biri olan Filistin'de Türkiye, gerilimin sona ermeyeceğini düşünüp olaya kendi güvenliği açısından yaklaşmıştır. Bu sebeplerden dolayı İsrail'in kuruluşundan yaklaşık on ay sonra 28 Mart 1949 tarihinde İsrail'i tanıyan ilk İslam ülkesi olmuş ve ardından da ülkesindeki Yahudilerin, İsrail'e göç etmelerine izin vermişti. Türkiye'nin bu tavrı Arap ülkeleriyle ilişkisinin bozulmasında en önemli etken olmuştur. Bununla birlikte, Türkiye İsrail devletini resmi olarak tanımak için Güvenlik Konseyi'nin İsrail'in BM üyeliğini onaylamasını beklemiştir. Tel Aviv'deki büyükelçiliği ancak 9 Mart 1950 tarihinde açtığı, Kudüs'teki başkonsoloslğunun bir kısmının Batı (İsrail) bir kısmının Doğu (Ürdün) kesiminde faaliyet gösterdiği göz önüne alındığında, Ortadoğu'ya yönelik dış politikadaki bu belirgin kayışa rağmen bir denge arayışının da terk edilmediği görülmektedir. Türkiye'nin bu dönemde yapmak istediği; Arap ülkeleri ile ilişkileri bozmadan Batı dünyasının yanında ve giderek içinde yer almaktır. Fakat bu ikinci doğrultuda adımlar arttıkça Arap ülkeleri ile ilişkiler de bozulmuştur.

1956 Arap-İsrail Savaşı

(Süveyş Savaşı)

Mısır Lideri Cemal Abdül Nasır 1956 yılında Süveyş Kanalı'nı millileştirdi. Nasır'ın bu hareketi üzerine Amerika Birleşik Devletleri ile Kanal Kumpanyasında en çok hisseye sahip olan İngiltere ve Fransa, 1888 İstanbul Anlaşmasını imzalayan devletler ile Süveyş Kanalı'nı en çok kullanan toplam 24 devleti Londra'da 16 Ağustos 1956'da yapılacak konferansa çağırıldılar. Mısır ile Yunanistan daveti Mısır'ın bağımsızlığı ile uyumadığı için kabul etmedi. Konferans'ta Süveyş Kanalı ile ilgili görüşler öne sürüldü. Batılı devletler Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı John Foster

Dulles'in adıyla anılan 'Dulles Planı'nı önerdiler. Bu plana göre Mısır'ın Süveyş Kanalı'nın üzerindeki egemenlik hakları tanınmakla birlikte, kanal Mısır'ın da dâhil olduğu bir uluslararası organ tarafından yönetilecekti. Ayrıca Süveyş Kanalı'ndaki geçiş serbest olacaktı. Görüşmelerin sonunda plan kabul edildi. Bunun yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Habeşistan, İran ve İsveç'ten oluşan 'Beşli Komite' kuruldu ve bunun Mısır ile temasa geçmesi kararlaştırıldı. Ancak bu karara Süveyş Kanalı'nın kayıtsız şartsız Mısır egemenliğinde kalmasından yana olan Sovyetler Birliği, Hindistan, Seylan ve Endonezya katılmadı. Konferans, tarafların görüşmeleri uyuşmayınca bir sonuç elde edilemeden 23 Ağustos 1956'da dağıldı.

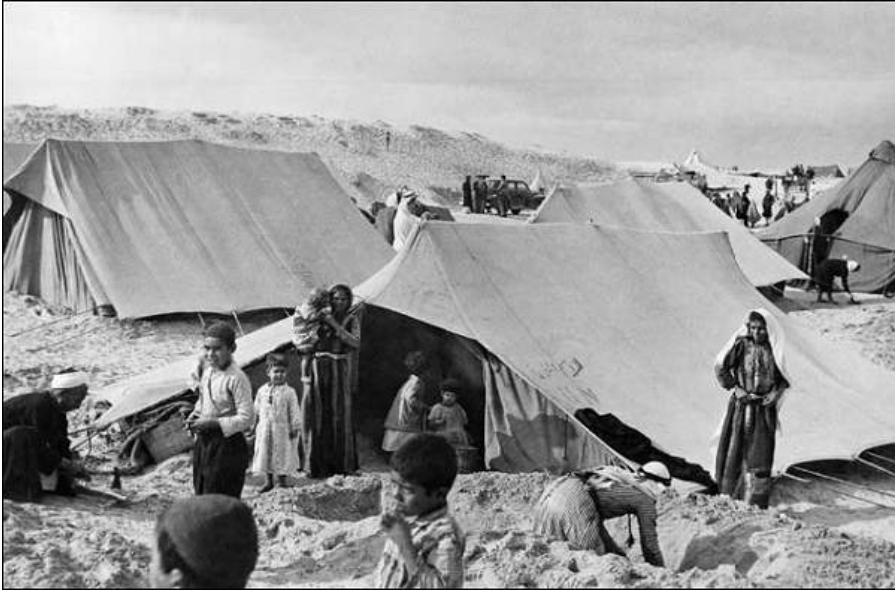
Mısır lideri Nasır'ın kanalı millileştirdikten sonra İngiltere ve Fransa için çok karlı olan Kanal Şirketi elden gitmişti. Süveyş Kanalı'nın kendileri için önemini bilen İngiltere ve Fransa Londra Konferansı'ndan sonuç çıkmayınca kanal bölgesine 16 Ekim 1956'da ortak saldırı kararı aldı. Bu karara İsrail'de katıldı. Saldırıya hukuksal bir görüntü verilmek istendiğinden Kanal'a ilk önce İsrail saldıracak, Arap-İsrail çatışmasını durdurmak için ve Kanal bölgesine verilebilecek zararları önlemek amacıyla bölgeye İngiltere ve Fransa girecekti. İsrail bu karar üzerine 29 Ekim 1956'da Sina yarımadasını İşgal etmeye başladı. İngiltere ve Fransa çatışmaların son bulması için Mısır'a bir ultimatom verdi. Mısır bunu reddedince İngiltere ve Fransa tarafından Mısır'a karşı hava saldırısına girişildi. ABD ve Sovyetler Birliği, bu saldırıya karşı BM'ye cephe aldılar. Bu ABD ile Sovyetler Birliğinin alışılmadık ortak baskısı karşısında İngiltere ateşkes ilan edip 6 Kasım'da kuvvetlerini geri çekeceğini açıkladı ve bunu Fransa'nın aynı yöndeki davranışı izledi. Bölgeye BM kuvvetlerinin yerleştirilmesi ve sükûnetin sağlanmasından sonra Mısır hükümeti, 24 Nisan 1957'de bir bildiri yayınladı. Bu bildiriyle Kanalın millileştirilmesi uluslararası arenaya kabul ettirildi. Savaşın sonunda Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki durumu ile birlik-

te Ortadoğu'daki Batı aleyhtarı güçlerin durumu da oldukça kuvvetlendi. Türkiye savaş çıktığında, İngiltere ve Fransa'nın saldırısını uluslararası hukukun ihlali olarak değerlendirmekle beraber olayların sorumlusu olarak Mısır'ı gösterdi ve Nasır'ı suçladı. Kamuoyunun ve Arap ülkelerinin tepkisini dikkate alan Türkiye, İsrail'deki büyükelçisini 26 Kasım'da çekti. İki ülke arasındaki ilişkiler kesilmemiş sadece maslahatgüzar düzeyine indirildi. Sonuç olarak bakıldığında savaş sırasında Türkiye'nin izlediği politika Arap nezdinde Ankara'nın prestijinin bir kez daha sarsılmasıyla sonuçlandı.

1967 Arap-İsrail Savaşı

(Altı Gün Savaşı)

1948 Arap-İsrail savaşını Araplar tahrik etmiştir. 1956 Arap-İsrail savaşı ise, İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'a saldırıları dolayısıyla meydana gelmiştir. Fakat 1967 Arap-İsrail savaşı, İsrail değil, Araplar istediği için çıkmıştı. Şu farkla ki, savaşı çıkarmak isteyen Araplar, ilk saldırganlığı İsrail'in yapmasını istemişler ve bu da olmuştu. Fakat Araplar için, daha savaşın ilk gününde bir hezimet oldu. 1956 Süveyş Savaşından sonra 1962 yılına kadar Araplar ve Yahudiler arasında çatışmalar sürekli devam etmekle birlikte ciddi krizler ortaya çıkmadı. Ancak, 1962'den sonra durum değişti ve özellikle FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü) ve El-Fetih'in (Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi) ortaya çıkması, aynı zamanda Cezayir'in Fransa'ya yürüttüğü bağımsızlık mücadelesinde başarılı olması, Arap-İsrail çatışmasının şiddetlenmesinde önemli unsurlar oldu. 1965 yılının ilk günlerinden itibaren Ürdün-İsrail sınırında da yoğun çatışmalar yaşanmaya başladı. İki ülke de birbirlerini BM şikâyet ettiler. 1967 Nisan ayında ise İsrail-Suriye sınırında çatışmalar oldu. 1967 Mayıs'ında Ortadoğu'daki kuvvet dengesi, Arapların lehine gözükmüyordu. Çünkü İsrail'in, 1956'dan farklı olarak 1967'nin uluslararası şartlarında İngiltere ve Fransa'nın silahlı desteğini elde etmesi söz konusu olamazdı. İsrail'in dayanabileceği tek kuvvet olan ABD

ise İngiltere'den ve Fransa'dan daha güçlüydü, fakat bu sırada ABD'nin Vietnam sorunuyla başı dertteydi. Böyle olunca, İsrail'in yanında yer alması çok güçlü. Bu da tabiiyle SSCB'nin ve Arapların elini güçlendiriyordu. 13 Mayıs 1967'de bir Sovyet parlamento heyeti Kahire'yi ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında heyet, Nasır'a İsrail'in Suriye sınırlarına kuvvet yığdığını söyledi. Nasır bu bilgiye dayanarak İsrail'e karşı tutumunu sertleştirdi. 14 Mayıs'ta Mısır silahlı kuvvetleri alarm duruma geçirildi ve Sina'ya askeri birlikler sevk edilmeye başlandı. 16 Mayıs'ta hem Mısır'da hem de Suriye'de olağanüstü hal ilan edildi ve seferberlik başladı. 17 Mayıs'ta da Ürdün seferberlik ilan etti. 18 Mayıs'ta Mısır-İsrail sınırındaki yerleştirilmiş olan BM kuvvetlerinin çekilmesini istedi. Bunun üzerine kuvvetler 19 Mayıs'ta bölgeden çekildi. BM boşalan mevzileri Mısır birlikleri doldurdu. Bu sırada İsrail de ihtiyatlı silahlar almaya başladı.

21 Mayıs'ta BAC (Birleşik Arap Cemiyeti) ve İsrail'de ihtiyatların askere çağrıldığı açıklanırken, 23 Mayıs'ta BAC, Akabe Körfezi'nin girişindeki Tiran Boğazı'nı İsrail gemilerinin geçişine kapatma kararı aldı. İsrail tarafından tepki ile karşılanan ve 'bir saldırı hareketi' olarak nitelendirilen bu kararın hemen arkasından BAC, 24 Mayıs'ta da Akabe Körfezi'ni tamamen deniz trafiğine kapattı. Bunun üzerine toplanan BM Güvenlik Konseyinde ise karar almak mümkün olmadı.

26 Mayıs'ta Mısır Devlet Başkanı Nasır savaşa hazır olduklarını söylüyor, ' bu sefer, 1956'daki gibi olmayacak, çünkü o zaman İsrail'le değil, İngiltere ve Fransa ile savaşıyorduk' diyordu. Ortadoğu'da savaş atmosferinin hızlandığı bir sırada BAC ile Ürdün bir savunma anlaşması imzaladı. Bu anlaşmaya Irak'ta katıldı. Mısır Başkanı Nasır bu katılma dolayısıyla yaptığı konuşmada, ' 1956 ihanetinin intikamını almak için savaşın başlamasını şiddetle arzuluyoruz. Bu savaş bütün dünyaya Arapların da, İsrail'in de ne olduğunu anlatacaktır.' diyordu.

1967 Mayıs ayı içinde Ortadoğu'da hızla gelişen olaylar, Nasır'ın BM Barış Gücünü geri çekilmesini sağlaması, Akabe Körfezi'ni İsrail gemilerine kapatması, İsrail'i çevreleyen Arap ülkelerle ittifak anlaşmaları imzalaması Arapların yeni bir savaşa hazırlandıklarını gösteriyordu. Fakat Nasır, savaşın İsrail'in başlatmasını istiyordu. Böyle olduğu takdirde, İsrail'in saldırgan ve Siyonist emeller peşinde koşan bir ülke olduğu yolda ileri süregelen Arap görüşünü de teyit etmiş olacaktı.

Krizin başlangıcında Sovyetler İsrail'in ilk önce Suriye cephesinden harekete geçeceğini tahmin etmiştir. Nasır ise İsrail'in Sina cephesinden harekete geçeceğini, lakin cepheden saldırmayıp, Gazze koridorundan girmesini beklemiştir. Savaş Arapların istediği gibi İsrail'in saldırmayışıyla başladı. Fakat Araplara ilk ve ağır darbe indirmek için 5 Haziran 1967

sabahı 7:30'dan itibaren havalanan İsrail uçakları, Mısır, Suriye ve Ürdün havaalanlarını bombardıman etmeye başladı. Mısır'a yapılan baskında, İsrail uçakları, Mısır radarlarına yakalanmamak için Akdeniz üzerinden çok alçaktan uçarak, Mısır'ın Batı sınırlarına ulaşmışlar ve saldırıları Sina üzerinden değil de batıdan yapmışlardı. Sürpriz bir şekilde gerçekleşen İsrail hava saldırısı yaklaşık üç saat devam etti ve Ürdün, Suriye ve Mısır'ın birçok uçağı tahrip edildi. Böylece, daha savaşın başında savaşan Arap ülkelerinin hava gücü yok edildi ve İsrail havada büyük bir üstünlük sağladı. Hava üstünlüğünü kesin bir şekilde ele geçiren İsrail'in Sina'daki Mısır birliklerini geri püskürtmesi zor olmadı.

Savaş, 10 Haziran 1967'de tarafların BM Güvenlik Konseyinin ateşkes çağrısına uymalarıyla sona erdi. Altı gün sürdüğü için aynı zamanda ' Altı Gün Savaşı' olarak tarihe geçen Üçüncü Arap-İsrail savaşının sonunda İsrail, 8.000 mil kare olan topraklarına 26.474 mil karelik daha toprak ekleyerek savaştan oldukça kazançlı çıktı. Başkan Nasır, İsrail karşısında Sina'da dört gün içinde ağır bir yenilgiye uğrayarak bütün bir Sina adasını kaybetti. Mısır ordularının dört günde uğradığı bu hezimet, Nasır'ın prestijine ağır bir darbe indirdi. Bu sebeple 9 Haziran sabahı radyodan Mısır halkına hitaben yaptığı açıklamada bir yandan yenilginin sebeplerini açıklarken bir yandan da istifasını verdi. Halkın istifaya tepkisi yüzünden istifasını geri aldı.

1967 savaşı ile İsrail topraklarını dört misli daha genişletmişti. Ürdün'ün elindeki Doğu Kudüs'te İsrail'in eline geçmiştir ki bu suretle 2000 yıldan beri ilk defa olarak Yahudiler Kudüs'e tekrar sahip oldular. Osmanlı Devleti'nin 400 yıl elinde tuttuğu kutsal Kudüs'ü Araplar 50 yıl ellerinde tutamamışlardı.

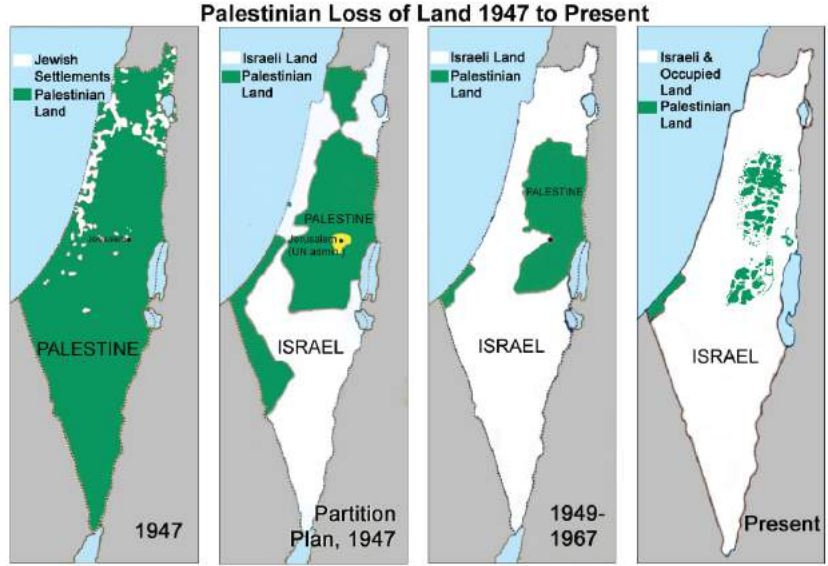
1967 Arap-İsrail Savaşı, Ortadoğu'daki gelişmelerde, Arap-İsrail mücadelesinde bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Araplar, 1947 taksim kararından bu tarihe kadar daima İsrail'in ortadan kaldırılmasını savunmuşlardır. Yani 1967 yılına kadar temel politika bu şekildeydi. 1967

savaşının kaybedilmesi ve büyük bir hezimet yaşanmasından sonra politikanın temelini İsrail'in ortadan kaldırılması değil, bu savaşın sonunda kaybedilen toprakların geri alınması teşkil etmişti. 1967'de savaşın patlak vermesiyle Türkiye Dışişleri Bakanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çarpışmaların devam etmesinin dünya barışını tehlikeye düşürdüğünü dile getirmişti. Savaşta ağır kayıplar veren Araplara Türkiye, hemen yiyecek ve giyecek yardımında bulunmuştu. Savaş bitiminde de ilk önce Suriye olmak üzere, Türkiye, Arap ülkelerine Kızılây kanalıyla yardım malzemesi göndermeye başlamıştı. BM'deki oylamalarda genellikle Arapların yanında yer alan Türkiye önemli bir sorunda Batı ülkelerinden ayrılarak Arap ülkelerini desteklemiş ve tarafsız ülkelerle birlikte hareket etmişti. Kısaca bu savaş, Türkiye'nin Arap devletlerine yakınlaşması bakımından dönüm noktasını oluşturmuştur. Türk basını savaşa hazırlıksız yakalanmıştı. Savaş haberleri gazetelerde bir gün sonra verilmişti. Gazetelere bakarak Türk halkının tavrını tespit etmek oldukça zordu. Hükümetin, siyasi partilerin tavrı belirgin olmakla birlikte, sadece öğrenci birliklerinin bildiri yayımlaması savaş sonrası İstanbul'daki miting haricinde halkın tavrını gösterecek bir haber yayımlanmamıştır. Basında sadece, Çanakkale'de bir Yahudinin "Kabe'ye giderken elimizi öpeceksiniz." dediğinin iddiası üzerine çıkan olaylar hakkında bilgi verilmiştir (Zafer, 15 Haziran 1967).

1973 Arap-İsrail Savaşı

1973 Savaşının temel amacı, 1967 savaşında kaybedilen yerlerin geri alınmasıdır. 1973 savaşının farklı yanı savaşı İsrail'in değil, bu sefer Mısır ve Suriye'nin, yani Arapların bir 'sürpriz saldırı' ile başlatmasıydı. Bu sürprizin neticesi ise, insan ve malzeme bakımından, İsrail'e önceki savaşlardan daha pahalıya mal olmasıydı.

Savaş öncesi gelişmelere bakıldığında; Mısır 1967 Savaşı'nın ardından 1969 tarihinde silahlanmaya giderek İsrail'i yıpratma savaşına girişmişti. Bu dönemde, İsrail ve Mısır birbirlerinin güvenlik bölgelerine hem hava harekâtı hem de kara harekâtları düzenlemekteydi. Ancak; her

iki tarafta büyük kayıplar vermiş, neticede 7 Ağustos 1970 tarihinde Amerika'nın arabuluculuğu ile yeni bir ateşkes kabul edilmişti. Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın ölümü üzerine yerine 7 Ekim 1970'de halk oylamasıyla Enver Sedat geçti. İsrail'i barışa zorlamak için diplomasi yolları işe yaramayınca geriye bir tek savaşmak kaldı. Enver Sedat'ın İsrail'i savaşa zorlayabilmek için ağır silahlara ihtiyacı vardı. Bunu da Sovyetler Birliği'nden alabilirdi. Fakat Sovyetler ABD ile yaptığı SALT-I (Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması) antlaşmasını imzalamıştı. ABD ile karşı karşıya gelmek istemeyen Sovyetler Birliği Mısır'a silah vermeyi kabul etmedi. Bunun üzerine Enver Sedat, Mısır'dan Sovyet uzmanlarını çıkardı. Sovyetlerin itibarına darbe vurulması ve İskenderiye'deki Sovyet deniz üssünün kapanması üzerine Sovyet Rusya fikrini değiştirdi ve 1973 Şubat'ından itibaren Mısır'a silah vermeye başladı.

İsrail'in «Yom Kippur» adı verilen dinsel bayramını kutladığı bir sırada 6 Ekim 1973 günü saat 14.00'te, Mısır ve Suriye kuvvetleri baskın taarruzu ile harekâtı başlattılar. İsrail, bu saldırıyı beklemiyordu. Suriye cephesine başarılı olan İsrail ağır kayıplar vermesine rağmen kendisini kısa sürede toparladı ve 10 Ekimden itibaren Arap birliklerini geri püskürtmeye başladı. 17 Ekim'de de Suriye- İsrail sınırı, 1967 sonrasının

şekline girdi ve çarpışmalar durdu. Bunun üzerine İsrail Suriye cephesinden birliklerini Sina'ya aktardı. Başlangıçta İsrail'in durumu Mısır karşısında iyi değildi. Mısır'ın İsrail mevzilerini ağır bir şekilde bombalaması, İsrail'e hem insan hem de tanklar bakımından mühim kayıplar verdirdi. Fakat İsrail'in Büyük Acı Gölü'nden geçip Mısır topraklarına ayak basması ile durum değişti. Mısır kötü durumdaydı ancak iki Mısır ordusunun arasından geçen İsrail içinde durum hemen hemen aynıydı. Bundan dolayı iki tarafında Güvenlik Konseyi'nin 22 Ekim 1973 günlü 338 sayılı kararını kabul etmeleriyle çarpışmalar durdu. BM'nin 25 Ekim 1973 tarihli 340 sayılı kararı ile de savaş sona ermişti. Savaşın sonucunda askeri bir zafer kazanmış olan İsrail sarsıldı. Savunma stratejisi çökerken, Mısır ve Suriye'nin ani saldırısıyla caydırıcılık doktrini de çöktü. Aynı zamanda uluslararası toplumda diplomatik açıdan tecrit edilen İsrail, askeri ve ekonomik açıdan ABD'ye daha da bağımlı hale geldi. 1973 Savaşı sadece bölgeyi etkilemekle kalmayıp, bütün dünyayı etkileyen bir savaş olmuştu. Savaş esnasında Suudi Arabistan'ın öncülüğünü yaptığı Arap devletleri tarafından özellikle ABD ve Hollanda'ya İsrail'e destek oldukları için petrol ambargosu uygulandı. Bu ambargo Arap devletlerinin petrolü siyasi bir güç ve silah olarak kullanabileceklerinin bir göstergesi oldu.

1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye, İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Bu savaşla birlikte Türkiye Filistin meselesine daha farklı bakmaya başlamıştı. Daha önceleri Filistin halkının meşru hakları kavramına bağlı kalan ancak bağımsız bir Filistin kurulmasına sıcak bakmayan Türkiye, zamanla bu fikrini değiştirmişti. Ayrıca 1973'te savaşın getirdiği petrol krizi ile Türkiye Arap devletlerine daha çok yaklaşmıştı. Ortadoğu'da tüm devletlerin Arap ve çoğunluğun Müslüman olduğu bir bölgeye 1948'de Batı'nın yardımıyla ve Siyonizm faaliyetleri ile Yahudi devleti olan İsrail kuruldu. Böyle bir yapıya sahip olan devletin kurulmasına Arap devletleri elbette tepki gösterdiler. İsrail ile dört tane savaş yapıldı. 1967 savaşına kadar temel hedefi İsrail'i ortadan kaldırmak olan Arap devletleri bu savaştan sonra sadece kaybettikleri toprakları geri almaya çalıştılar. Yeni kurulmuş bir devlet yıllardır orada varlığını sürdüren devletlere baskın geldi. Bunun sebebi ise İsrail'in Batı ve ABD tarafından desteklenmesiydi. Her ne kadar Sovyetler Birliği de Arapları desteklemiş olsa da savaşlarda Araplar kesin bir zafer kazanamadılar.

Türkiye'nin Ortadoğu'da yaşanan gelişmelere tavrının arkasında Türkiye'nin durumu dikkate alınırsa neden böyle bir tutum sergilediğini anlamak daha kolay olacaktır. Türkiye dönemin koşulları gereğince tek taraflı politika geliştirecek güç unsurlarından yoksundur. İsrail'i bu sebeple mantık çerçevesinde tanımak durumunda kalmıştır. Türkiye'nin, kurulmasıyla beraber Ortadoğu'da dengeleri değiştiren İsrail'in bağımsızlığını tanımamasına ve bu ülkelyle diplomatik ilişkiler kurmasına rağmen, 1950'lerin ilk yarısında ikili ilişkilerinin içeriğini ekonomik ve sosyo-kültürel düzeyde tuttuğu ve İsrail'le kapsamlı siyasal açılımlara girmemeye özen gösterdiği de belirtilmelidir. 1956 savaşında ise savaşın sorumlusu olarak Mısır'ı gösterdi. İngiltere ve Fransa'ya sert bir tavır almamakla birlikte İsrail'e karşı sert bir tutum sergiledi ve İsrail ile ilişkilerini maslahatgüzar seviyesine indirdi. Ancak bu gelişmelerde Türkiye'nin Arap ülkeleri nezdinde ki olumsuz imajını düzeltmedi. 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin dış politikasında çok yönlülüğe geçiş çabaları içerisinde Kıbrıs sorununa siyasal destek sağlama ve petrol ambargolarından etkilenmeme gibi amaçlarla, Arap devletlerine yakınlaşmaya çalıştığı görülür. Bu sebeple 1967 savaşı Türkiye için bir dönüm noktası oldu. Nitekim bu savaşta Türkiye Kızılây kanalıyla Arap devletlerine yardım gönderdi ve BM oylamalarında Arap devletlerinin yanında yer aldı. 1973 savaşında bağımsız bir Filistin'e sıcak bakmaya başlayan Türkiye, 1973 petrol krizi ile de Ortadoğu'ya iyice yaklaştı.

Türkiye’de Yerli Bir Felsefe Yapmanın İmkânı Olarak Nurettin Topçu ve Felsefesi

Zübeyir OVACIK / Yrd. Doç. Dr, ASÜ, Felsefe Bölümü

İnsan aklının bütün bir varlığa yönelik bilinçli bir sorgulaması olarak felsefe, elbette sadece teorik konuları gündemine alan bir etkinlik değildir. Felsefe kelimesiyle işaret edilen şey, varlığın teorik ve pratik boyutlarının her ikisini de gündemine alan özel bir düşünce etkinliği olsa gerektir. Dahası insan, ahlak, siyaset gibi meseleleri ele alan pratik felsefe, felsefi etkinliğin öznesi olan insanı ve hayatı daha çok gündemine almakla bir anlamda felsefenin cazibesine çarpan etkisi de yapmaktadır. Pratik felsefenin temel sorusu ise, insan için iyi hayatın ne olduğu sorusudur. Bu soru, pek tabii ki, insanın bireyselliğini ve toplumsallığını gündeme alarak tartışılacaktır. Peki, iyi hayat bütün bireyler ve toplumlar için aynı şeye mi işaret etmektedir? Felsefenin evrenselliği ve yerelliği başlığı altında da bu meseleyi geniş bir açıdan tartışmak mümkündür. Daha özelinde “Türkiye’de felsefe yapmak ne anlama gelmektedir?” şeklinde bir soru sorduğumuzda ele almak istediğimiz meseleyi daha yakından tartışma imkânı elde etmişiz demektir.

Felsefe elbette yoğun eleştirel yapısıyla var olan düşünce ve değer kalıplarını da temelden sorgulayacaktır. Zira bir yapı söküm imkânı olarak felsefe için soru sorulamayacak hiçbir dokunulmaz alan yoktur. Peki, felsefenin bu özelliği filozofun kendi

toplumsal dinamikleriyle kavga etmesini zorunlu mu kılmaktadır? Bu soruyu Türkiye özelinde sorduğumuzda Türkiye’de felsefenin ideolojik bir araçsallaştırmanın nesnesi kılındığını söylemek mümkündür. Öyle ki modernleşme süreci içerisinde felsefe özel bir misyon yüklenmiş gibidir. Bu çerçevede Türkiye’de felsefenin hal-i pür melali Batı felsefesinin distribütörlüğünden ibaret midir sorusu gündeme alınmayı hak etmektedir. Felsefe bilgisinin sübjektif karakterde bir bilgi olduğu, bu anlamda felsefi sentezi gerçekleştiren filozofun bireysel tecrübesinden ve içinde yaşadığı toplumun dinamiklerden yola çıkarak bu sentezi gerçekleştirdiği dikkate alındığında problem daha da bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bir filozof, kendi yaşadığı toplumun değerlerini hangi bağlamda gündemine alacaktır? Bu çerçevede Türkiye’de felsefenin serencamı trajiktir. Zira yerel dinamikleri ihmal etmenin bir avantaja dönüşmesi bile söz konusu olabilmektedir!

Bütün bu girizgâh, felsefenin yapı söküm imkânını içinde yaşadığı toplumun değerleriyle barışık bir şekilde gerçekleştiren Nurettin Topçu’nun özgünlüğü için kuruldu. Zira Nurettin Topçu ismi, Türkiye’de özgün bir felsefenin imkânını ortaya koyan parlak bir isim olarak karşımızda durmaktadır. “Felse-

fenin hayatla ilgisi hiçbir devirde kesilmek şöyle dursun, bilakis her zaman felsefe hayatın ifadesi olmuştur.”¹ ifadeleriyle felsefenin fonksiyonelliğini dile getiren Topçu, içinde yaşadığı topluma karşı duyduğu “sorumluluk” çerçevesinde felsefeyi bu toplumun meselelerinin çözümünde önemli bir enstrüman olarak kullanmıştır. Fransa Sorbonne’da felsefe doktorası yapan ilk Türk olan Nurettin Topçu, yerli olmanın bedelini ödemiştir. Nurettin Topçu, Türkçeye İsyah Ahlakı şeklinde tercüme edilen “Confirmisme et Revolte” adlı Fransızca tezi, Sorbonne Üniversitesi Felsefe Jürisi tarafından yılın en başarılı doktora tezi olarak kabul edilir. Hüseyin Kahraman, *Nurettin Topçu* adlı eserinde şu anekdota yer verir: “Çalışması Sorbonne Üniversitesi Felsefe Jürisi tarafından yılın en başarılı doktora tezi seçilir. Üniversitenin geleneklerine göre birinci olan öğrenciler mutlaka ödüllendirilir. Bunun üzerine yetkili Profesör, Nurettin Topçu’nun yanına gelerek durumu anlatır ve ödül olarak neyi istediğini sorar:

- Efendim, bir altın saat mi? Amerika veya Kuzey Avrupa’ya bir mavi yolculuk mu? Hangisini tercih ederseniz onu alacaksınız veya o ülkeye seyahat edeceksiniz!

Nurettin Topçu, kararlı ve gayet kendinden emin bir şekilde bu soruya şöyle cevap verir:

-Hiçbiri değil!

-O zaman ne istiyorsunuz?

-Sorbonne Üniversitesi’nin giriş ve çıkış kulelerinde yirmi dört saat ay-yıldızlı Türk bayrağının dalgalanmasını istiyorum.

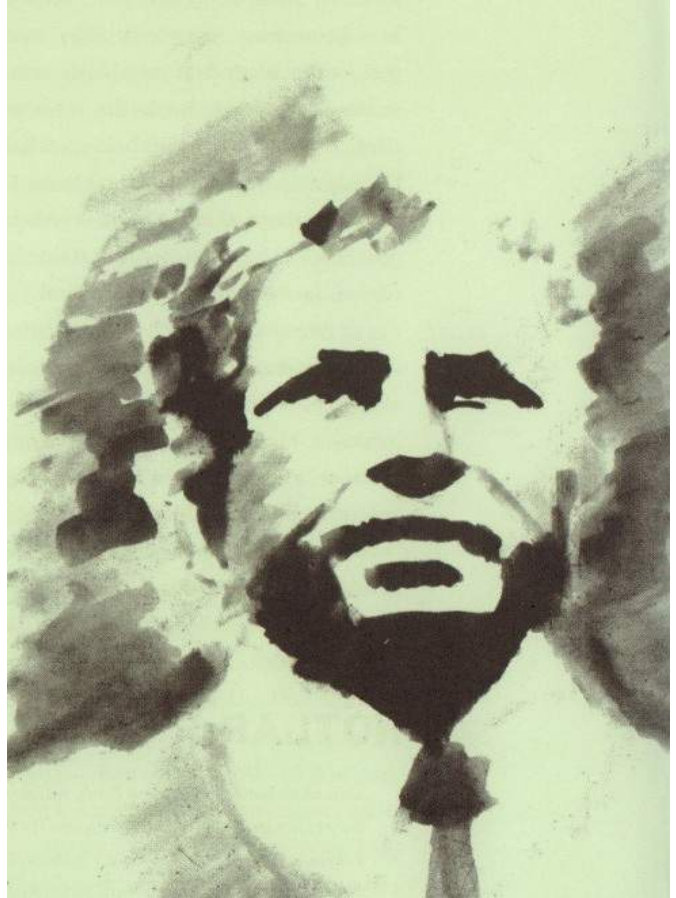
-Derhal bu isteğiniz yerine getirilecektir.”²

Teorik yetkinliğinin yanı sıra bir ahlak abidesi olarak nitelendirilebilecek olan Nurettin Topçu, ideolojik gerekçelerle üniversitelerde görev yapması engellenmiştir. Ülkesinin eğitim ve kültür meseleleriyle özden ilgilenen ve bu anlamda *Türkiye’nin Maarif Davası* adlı bir eser de kaleme alan Topçu, “eylemsiz doçent” olarak iki yıl Hilmi Ziya Ülken hocanın kürsüsünde bulunmasının dışında Galatasaray Lisesi ve İstanbul Erkek Lisesi başta olmak üzere orta öğretimlerde felsefe hocalığı yapmıştır.Yine *Yarınki Türkiye* adlı bir eser de kaleme alan Topçu’ya göre, kütleyi millet haline getiren şuura döl yataklığı yapan Fransızlarda dil ve kültür, Almanlar da ırk davası iken, İngilizlerde ise ekonomik hırstır. Biz de ise İslam dininin âleme yayılma idealidir.³ Nurettin Topçu, bir Anadolu felsefesi inşa ederken Batı düşüncesinin kavram ve kategorilerini devre dışı bırakmamıştır. Nitekim o, on sekizinci yüzyıldan beri Batı’da ön plana çıkan materyalist-pozitivist felsefelere karşı bir tepki olarak çıkan Fransız filozofu Maurice Blondel’in sistematikleştirdiği idealist spiritalist karakterdeki Hareket Felsefe-

sini⁴ esas alarak, özgün bir sentezle bir Anadolu felsefesi inşa etmiştir. Böylelikle o, felsefenin evrensel mirasını yerel dinamiklerle de sentezleyerek Türk Felsefesinin imkânına ilişkin kapıyı sonuna kadar açmakla “yerli bir felsefe” için eşsiz bir katkıda bulunmuştur. Vefatının üzerinden kırk yıl geçmiş olan Nurettin Topçu, keşfedilmeyi ve rahmet dualarını fazlasıyla hak etmektedir.

Topçu;

“Ne milliyetçi, ne muhafazakâr ne de sosyalisttir; bu ideolojilerin temel görüşlerini, fikri plandaki tezlerini barındıran hassasiyetleri bünyesinde belirginleştirmiş, en başta felsefeci kimliğiyle öne çıkan bir düşünce adamıdır. Topçu, belki de ideolojilerin karakteristiğine girmediği için ayrışmış gibi dursa da esasında Anadoluçuluk görüşünün önemli taşıyıcılarından biri olurken asla klasik bir Anadoluçu da olmamıştır. Anadoluçuluk onun hassasiyetini kaldıracak, “yenileyici”, “reformist” tavırlarını taşıyacak, ideolojik taraflarını kuvvetlendirecek zemine, genişliğe, kabul edilebilirliğe sahip değildir”⁵.

* Yrd. Doç. Dr. ASÜ, FEF, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Nurettin Topçu, *Felsefe*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002, s.30.

2 Hüseyin Kahraman, *Nurettin Topçu*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010, s. 17-18.

3 Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997, s.121.

4 Nurettin Topçu, *İsyah Ahlakı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002, s.14.

5 Ercan Yıldırım, *Zamanın Ruhuna Karşı İsyah Ahlakı: Nurettin Topçu İslamcılığı*, İtibar, Sayı 52, Ocak 2016, s.45.

Dinden Uzaklaşan Türkiye

Volkan ERTİT / Arş. Gör, ASÜ, FEF, Sosyoloji Bölümü

Sekülerleşme, belli bir zaman dilimi içerisinde dinin, dinimsi yapıların, batıl inançların ve halk inançlarının toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve topluma etki etme güçlerinin göreceli olarak azalması demektir.

Peki Türkiye toplumu gün geçtikçe sekülerleşiyor mu?

Bu soruya “evet, gün geçtikçe sekülerleşiyor” diye yanıt vermek, ya da verebilmek daha düne kadar cesaret gerektiren bir şeydi. Zira sadece sokaktaki insan değil, toplumsal dönüşümlerin ardında yatan sebepleri ortaya koymak ve onların ardında yatan sebepleri bizlere göstermekle yükümlü sosyoloji profesörleri dahi Türkiye'nin İranlaştığını iddia etmektedirler.

Ancak Türkiye toplumu çok hızlı şekilde sekülerleşmekte, yani dinden uzaklaşmaktadır. Madde madde sekülerleşme sürecini açıklayalım:

Madde 1: Türkiye'deki yeni kuşaklar eski kuşaklardan daha az dindardır.

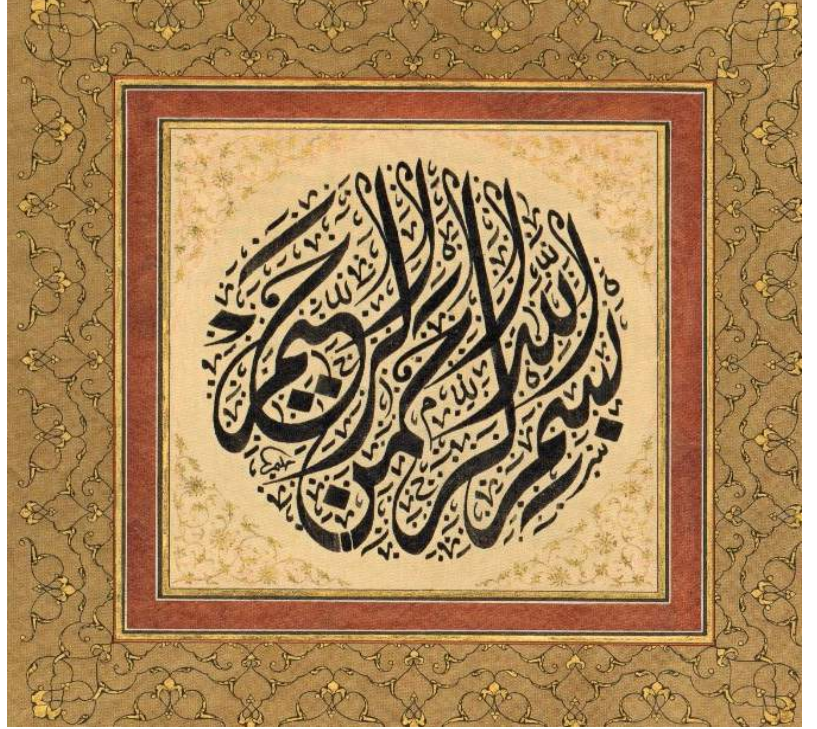
Yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri, yeni kuşağın kendisinden önceki kuşaklara kıyasla dine daha mesafeli olduğunu ortaya koymakta. Özellikle dindar kesim kendi çocuklarının çok daha seküler bir gündelik hayatı deneyimlediklerinin farkındalardır.

Madde 2: Türkiye'deki eşcinsellerin hem görünürlüğü arttı hem de daha fazla kabul edilmektedirler.

Türkiye'deki eşcinseller de sekülerleşen toplumdan paylarına düşeni aldılar. 20 sene önce yapılamayan Onur Yürüyüşü, artık 40 bin kişi ile yapılıyor. Eşcinseller sadece İstanbul'da değil, aynı zamanda ülkenin en muhafazakâr kentlerinden Konya ya da Malatya gibi kentlerde de örgütleniyorlar.

Madde 3: Evlilik öncesi/ dışı flört ve cinsel birliktelik sayısında ve yoğunluğunda artış gerçekleşmiştir.

Özellikle üniversiteleşme oranındaki artış, sosyal medyanın yaygınlaşması, akıllı telefonlar ile haberleşme kanallarının içine cinsel içerikli yazışma ve fotoğrafları alacak şekilde değişmesi, ekonomik özgürlüğünü kazanan ve ailesinden bağımsız yaşayan kadınların sayısındaki artış ve yeni kuşaktaki bekâret algısındaki değişim evlilik dışı-içine cinselliği de alacak şekilde-ilişkilerin sa-

Halim Efendinin celi divani besmele istifi, Ömrümün Bereketi: I, s.31

yısında artışa neden olmaktadır.

Madde 4: Türkiye'de halk inanışları ve batıl inançların da toplumsal alandaki görünürlükleri ve bilinirlikleri azalmaktadır.

Türkiye'de eski kuşaklara ait aşağıdaki davranış kalıpları artık Y ve Z kuşaklarının hayatına dokunmamaktadır: Yola çıkanların ardından su dökülmesi, gece durgun suda cinler yıkandığı için suya girilmemesi, gece dışarıya su dökülmemesi, suya tükürülmemesi, ateşe tırnak, soğan ve yumurta kabuğu atmanın günah olarak kabul edilmesi, ateşin su ile değil toprak ile söndürülmesi, akşam ateşle oynayan çocuğun gece altını ıslatacağının düşünülmesi, ezan okunurken uluyan köpeğin de kendi dilinde ibadet ettiğinin düşünülmesi, elden ele makas, bıçak ve sabunun verilmemesi, iftiraya uğranılacağı düşünüldüğünden dolayı süpürgeye ve eşiğe oturulmaması, insan resmi yapılırsa günaha girileceğinin düşünülmesi vb...

Madde 5: Farklı inanç grupları arasında evliliklerde artış gerçekleşmiştir.

Eğer söz konusu evliliklerse, farklı inanç sahibi olan kişilerin dindarlaştığı iddia edilen bir toplumda daha az evlenmesi beklenmektedir. Zira muhafazakâr toplumların en belirgin özelliklerinden biri dini inançları farklı olan bireylerin yan yana gelmelerinin ve evlenmelerinin tabu olmasıdır. Avrupa'da 19. yüzyılda birçok yerde Katolikler ve Protestanların biraraya gelip evlen-

mesi çok zordu. Evlenseler bile farklı mezarlıklara gömülmek zorundaydılar. Bu durumda eğer Türkiye gün geçtikçe dindarlaşıyor ise farklı inanç sistemleri arasında evlenme sayısının tam da muhafazakârların arzuladığı şekilde azalması gerekmektedir. Ancak sözlü tarih çalışmaları ve akademik tezler geçmişe nazaran mezhepler arası (Alevi-Sünni) ve dinler arası (Müslüman-Hıristiyan) evliliklerde artış olduğunu ortaya koymaktadır.

Madde 6: Gençler vücut hatlarının belli olacağı kıyafetleri tercih etmektedirler.

Türkiye'deki bazı muhafazakârlar vücut hatlarını belli edenleri günahkâr, kâfir ve zındık olmakla suçlamaktadırlar. Bu tarzda giyinen kadınları toplumsal ahlâksızlığın ve çürümüşlüğü'nün sebebi olarak görmekteyiz. Kimileri yaşanan doğal felaketleri "açık" giyindiğini düşündükleri kadınlara bağlamaktadır. Bu durumda eğer bir toplumun muhafazakârlaştığı iddia ediliyorsa, o toplumdaki kadınların başörtülü ya da başı açık fark etmeksizin daha bol kıyafetler giymeleri, mümkün mertebeye vücut hatlarını saklamaları ve hatta toplumsal yaşama daha az katılmaları beklenmektedir. Ancak Türkiye'de kıyafetler özelinde yaşanan dönüşüm muhafazakârlaşmanın değil, sekülerleşmenin gerçekleştiğini göstermektedir. Zira Türkiye'de yeni nesil kadınlar (başı açık ya da kapalı fark etmeksizin) kendilerinden önceki nesle kıyasla vücut hatlarını daha fazla ön plana çıkaracak şekilde giymektedirler. Ayrıca her ne kadar kıyafetlerdeki değişim kadın bedeni üzerinden ifade edilmiş olsa da, 21. yüzyılın genç erkekleri de kendilerinden önceki nesillere kıyasla "erkeksi" görünümüne daha fazla dikkat etmektedirler. Karın kaslı, adonisli, geniş omuzlu, kozmetik ürünlere meraklı, şık olmaya çalışan erkek imajı geleneksel ve sosyal medyada kendisine sıklıkla yer bulmakta; erkek dizi oyuncularının vücutları haber sitelerinde başarı öyküsü olarak yer almakta; fit görüntüden uzak görünüm sergileyen erkek şarkıcılar yer yer sarkmış göğüs ve göbekleri nedeni ile eleştirilmektedirler. Küçük Anadolu şehirlerinde dahi mahalle aralarında açılan spor salonu sayısı dikkat çekici boyuta ulaşmıştır.

Madde 7: Dini sembollerin, şabıpların ve ritüellerin toplumsal gücü ve prestiji azalmıştır.

Sünni imamlar ve Alevi dedeler yeni kuşakların hayatına dokunamamaktadırlar. Halife Ali'nin yeryüzündeki temsilcisi olan Alevi din büyükleri yeni nesiller tarafından güvenilir olmayan kişiler olarak nitelendirilmektedirler. Sünni imamlar ise 30 sene önce köy hayatında, hayatın her alanına dokunan güçlerini şehirlerde kaybetmişlerdir. Facebook'ta üye sayıları 500 bini aşkın sayfalarda İslam'a dair her şey ile alay edilmektedir. Yeni nesil çiftler çocuklarına modern tınısı olan isimleri tercih ederken, daha az dini isim koymaktadırlar. Bu değişimler dindarlaşan toplumlarda yaşanan değişimler değildir.

Madde 8: İbadet etme oranlarında düşüş gerçekleşmiştir.

Gezici Araştırma Şirketi, Birleşmiş Milletler için Türkiye'nin

7 bölgesinin 36 ilinde 4 bin 860 katılımcıyla yaptığı "Muhafazakârlık Araştırması"nda kendini muhafazakâr veya dindar olarak tanımlayanların oranında azalma olduğunu, namaz kılan ve oruç tutanların sayısında da düşüş olduğunu ortaya koymuştur.

Madde 9: Haklı çıkmak için seküler dil kullanılıyor.

Muhafazakârlaşan bir toplumda toplumsal tartışmaların dilinin muhafazakârlaşması beklenir. Zira dini hassasiyetleri yükselen toplumun, fikir tartışmalarında din referanslı argümanları duymalarıyla ikna olmaları daha kolaylaşacaktır. Ancak Türkiye'de son 10 yıllık süre içinde kürtaj, zina, alkol, eşcinsellik gibi tartışılan konularda kullanılan dil oldukça sekülerdir. Kürtajın yasaklanmasını isteyen muhafazakârlar kamuoyuna argümanlarını şu cümlelerle sunmaktadırlar: "Kürtaj yasaklanmalıdır, çünkü o bebeğin de, ceninin de yaşam hakkı vardır. Ya da şu gibi örnekler ile sıklıkla karşılaşılmaktadır:

-Domuz yenmemeli zira domuz kendi dışkısını yiyen pis bir hayvandır;

-Boşanma olmamalıdır aile toplumun temel taşıdır;

-Namaz kılınmalıdır çünkü spor ve temizlik etkisi vardır;

-Oruç tutulmalıdır çünkü uzmanlara göre sağlığa yararlıdır;

-Evrim diye bir şey yoktur, yaratılış vardır, zira bilime göre ara formlar yoktur;

-Başörtüsü sorunu insan hakları sorunudur vb....

İslâmiyette yer alan emir ve yasaklar "İslâm öyle emrettiği için" cümlesiyle de savunulacakken yukarıdaki gibi oldukça seküler bir dille savunulmaktadır.

Yukarıda 9 maddede ifade edilenler gittikçe muhafazakârlaştığı iddia edilen bir toplumdaki çok, oldukça hızlı şekilde sekülerleşen toplumların yaşadığı dönüşümleri göstermektedir. Türkiye toplumunun gün geçtikçe dindarlaştığını iddia edenlerin yukarıdaki dönüşümlere getirecekleri açıklamalar merak konusudur. Bilimsel gelişmelerin, kapitalizmin ve kentleşmenin hayata daha fazla dokunduğu toplumlarda sekülerleşme sürecinin yaşanması beklenmektedir. Türkiye de son 30-40 senedir bu dönüşümleri yaşamakta ve doğal olarak sekülerleşmektedir. Bunun aksini iddia edenlerin yukarıda ifade edilen dönüşümleri yanlışlayacak çalışmaları ortaya koymaları gerekmektedir.

foto n. aygün
2015

Paradigmalar Değişirken Toplumbilimleri Öncelemek

Necmettin AYGÜN / Doç. Dr., ASÜ, Tarih Bölümü

Tarih başta olmak üzere toplum bilimleri alanına dair araştırma ve inceleme ek-senli çalışmalar nicelik açısından olduğu kadar nitelik açısından da son yıllarda önemli bir gelişme göstermektedir. Bu durum kitap okuma, yazma-çizme merkezli kültürel eğilimlerimizin artışı ve zenginleşmesinden çok küreselleşmekte olan dünyanın genel gidişatının yanı sıra ülke içi siyasasında yetki sahibi olanların Cumhuriyet Dönemi ile eski Türk Tarihini (Kültürünü) bağdaştırmaya dönük

tavrın/politikanın bir sonucu gibi görünmektedir.

Birleşmiş Milletler, NATO, Avrupa Birliği, Şangay İşbirliği Örgütü ve İslam İşbirliği Teşkilatı gibi köklü örgütlenmelerin dünyanın nefesini açmak yerine daraltması ve hatta çoğu zaman boğması, daha küçük veya daha farklı toplumsal örgütlenmelerin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu münasebetle insanoğlu sosyal ve toplumsal kökenleri hakkında daha fazla bilgi edinme gereksinimi duy-

makta; arayışa girmektedir. Plan ve programdan yoksun, daha ziyade doğaçlama olarak serpilmiş bu arayış ister istemez tarih ve sosyoloji; hatta halk bilimi ile alakalı araştırma ve incelemelerin artışına yol açmaktadır. Bilhassa ülkemizde devlet ricalinden sıradan vatandaşa kadar onlarca yıldır göz ardı edilen sosyal bilimler nihayet bir miktar da olsa ilgi odağı olmaya başlamıştır. Bu olumlu bir gelişme olmakla birlikte, olumsuz bazı gelişmeler de yaşanmakta; tarih biliminin veya tarihçiliğin yöntembiliminden bî-haber “hikâye/masal anlatıcıları”nın “tarihçi” diye devlete veya topluma pazarlandığı bir süreç de, ne yazık ki, kök salmaya başlamıştır ki, konumuz şimdilik bu değil...

1991’de Sosyalist Bloğun çöküşü ile birlikte dünyanın artık “soğuk savaş” döneminden çıktığına inanılmış; insanlık tek kutuplu dünya sistemine göre kendini hazırlamaya başlamıştı. Müteakip yeni gelişmeler ile birlikte “dünya küreselleştikçe daha mutlu ve refah içinde olunacağı” öngörülmüştü. Ancak bu rüya çok kısa sürdü. ABD’nin başını çektiği emperyalist güçler dünyayı kendi isteklerine göre yönlendirmeye başlamışlar; dünyayı refaha erdirmeye çalışılan bu yolda El Kaide ve Taliban gibi (gerçekte kendilerinin yetiştirip büyüttükleri) öcüler hedef olarak seçilmişti. Bununla birlikte Afganistan’dan Irak’a Yemen’den Suriye’ye; Ukrayna’dan Libya’ya kadar nereye el atılmışsa sorun çözülmek yerine daha da karmaşık hâle gelmiş; tabiri yerindeyse emperyalistlerin “bastıkları yerden ot bitmez” olmuştur. “Ben” merkezli devlet ve toplum anlayışı önceliğinde “Nükleer silah üreten veya bulunduran ülkeleri” tasfiye etmek bahanesiyle çıkılan yol; aslında Avrupa kültürünü sair dünya kültürüne hâkim kılma anlayışı ve böylelikle dünya nimetlerini elde etme hedefinden başka bir şey değildi. Daha ziyade enerji kaynaklarına ulaşmayı esas alan büyük hegomonik-emperyalist güçler çıkar savaşlarını eskisi gibi devam ettirmekte, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülke halklarının pa-yına ise bu çıkar savaşlarından mahvolup gitmek düşmektedir. Irkı ve mezhebi ne

olursa olsun sıkıntı, çaresizlik, kan ve gözyaşı fakir-fukaranın yakasından bir türlü düşmemektedir. Sonuç ise ortada; yıkılan şehir ve kasabalar, yüzbinlerce insanın ölümü, milyonlarca insanın evsiz-yurtsuz kalışı, binlerce cinsel istismar, çocukluğunu yaşayamayan veya yetim kalan çocuklar, yağmalanan müzeler-tarihi eserler... Zaman geçtikçe işin aslı daha da belirginleşmeye başlamış; hedefin terör örgütlerini ortadan kaldırarak dünyaya istikrar ve huzur getirmek olmadığı anlaşılmalı; enerji kaynaklarını elinde bulunduran ülkeleri (İslam ülkelerini) gayri nizami harp vasıtalarıyla sindirmek olduğu anlaşılmalı. Bu yolda, eskiden olduğu gibi “doğrudan askeri müdahale” yerine “İslam ile yaşanamayacağı” veya “İslam’ın bizatihi kendisi” hedef olarak seçilmişti. “İslamofobi” denilen bu yeni sömürü politika ile Müslümanların horlanması, İslam ülkelerinin istikrarsızlaştırılarak zayıflatılması ve bu sayede ortaya çıkacak olan kaos veya istikrarsızlık neticesinde Müslüman ülkelerin sahip oldukları enerji kaynaklarına kolayca sahip olmak veya en azından bu kaynakları yönlendirebilecek iktidarları iş başına getirmek hedeflenmişti.

Sovyetler Birliği’nin dağıldığı 1991’den 2015’e kadar geçen yaklaşık 25 yıllık (çeyrek asırlık) süreçte her şey batılı emperyalist güçlerin hesapladığı gibi giderken, bir başka emperyalist gücün sahaya inmesiyle roller değişmeye başlamıştır. Rusya’nın Suriye’ye yerleşmeye başlaması karşısında bölgede etkin olan diğer güçlerin reel bir politika gerçekleştirilememeleri, tabir yerindeyse şaşkınlıklarını hâlâ atlatamamış olmalarını söz konusudur. Rusya’nın hem Suriye ve hem de Türkiye içerisinden bir hayli destekçi bulması Türkiye Cumhuriyetini yeni politikalar geliştirmek hususunda sıkıntıya sokmuş görünmektedir. Rusya ile Türkiye’nin çıkarlarının bir şekilde keşiceceği ve dostluğun yerini rekabete bırakacağı beklenmeyen bir durum değildi. Öngörülemeyen, bu gerçeğin bu kadar erken gerçekleşmesiydi. Önümüzdeki 20 yılın devlet ve milletimiz açısından bir hayli sıkıntılı geçeceği ortada olmakla birlikte, bunun gibi pek çok badireyi

atlatmış Türkiye’nin elinde koz olarak kullanılabilecek yeterince enstrüman mevcuttur (Ortadoğu’yu besleyen su kaynaklarına sahip olma, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına sahip olma ve boğazların statüsünü bozabilme, Asya’dan Akdeniz’e açılan enerji koridorunun ortasında yer alma, Rusya ve İran’ın vatandaşları arasında nüfuslarının neredeyse dörtte birine varan Türk, Tatar veya Müslüman vatandaşların mevcudiyeti ve bunların eşit vatandaşlık taleplerine dayalı bir sürü probleme sahip olmaları vb). Türkiye, uluslararası ilişkilerin bozulmaması için, henüz bu kozları kullanma yönünde adım atmış değildir... Bu arada Rusya’nın ekonomik anlamda bir hayli sıkıntısının olduğu da bilinen bir gerçektir. Vatandaşlarının fakirlik seviyesi Türkiye ile hiçbir şekilde karşılaştırılmayacak kadar kötü seviyededir. Bu gerçeği benim gibi o coğrafyalarda uzunca süre yaşamış olanlar gayet iyi bilir. Dolayısıyla Rusya’nın Suriye’deki savaşı ne kadar devam ettirebileceği tartışmalıdır. Rusya’nın 1978’de Afganistan ile giriştiği savaş ve sair sebepler neticesinde içine düştüğü ekonomik sıkıntılara binaen yaklaşık 13 yıl sonra bir tek kurşun atılmadan dağıldığını bu minvalde hatırlatmak isterim...

Dolayısıyla önümüzdeki süreçte uluslararası siyaset her şeye gebe. Bizim burada üzerinde durduğumuz esas mesele güncel siyaseti analiz etmek değildir; derdimiz yerel ve uluslararası gelişmelerin tarih ve tarihçi ile ne kadar iç içe olduğunu vurgulamak ve bu vesile ile sosyal bilimlere/toplum bilimlerine, batılılar kadar önem verilmesi gerektiğini vurgulamaya çalışmaktır.

Şu bir gerçektir ki, bilhassa 2000’li yılların başlarıyla birlikte iletişim ve ulaşım imkânlarının gelişmesi veya bilgiye ulaşmanın eskisine oranla kolaylaşması; bilgiyi farklı amaçlar için kullanacak olanlara ciddi fırsatlar sunmuştur. Bu değişim, aynı zamanda kadim dünya düzeninin eskisine

oranla altüst olmasına vesile olmuştur. Artık üç beş kuruluş sermaye temin eden yasal veya illegal oluşumlar istedikleri silahları (veya imkânları) kolayca temin edebilmekte ve istedikleri ülkede faaliyet icra edebilmektedirler. Suruç’ta, Ankara’da ve Paris’te yaşananlar bunun en somut tezahürleridir. Fransa örneğinde, sınırlar ne kadar iyi korunursa korunsun; ne derecede önlem alınırsa alınsın illegal oluşumların faaliyetlerini önlemek artık pek de kolay olmuyor. Tüm bunlar olurken büyük güçlerin bir araya gelip nerede hata yapıldığı hususunu görüşmek, karar almak, şiddeti doğuran etmenleri yok etmek yerine “sorunu” görmemezlikten gelmeyi veya “benim teröristim daha ılımlı”yı oynamayı tercih ediyorlar. Ne de olsa serde ve gönülde emperyalist güdüler ağır basıyor...

Nitekim daha birkaç yıl önce Fransa’nın Birleşmiş Milletlerin onayını almadan Kaddafi Libya’sına hava saldırısı düzenleyerek-sebebi hâlihazırda işletmekte olduğu Libya’nın petrol kuyularını kaybetmemek olduğu malum-bir devleti/milleti daha karışıklığa sürüklerken şiddet ektiğini düşünmeyen! Fransa’nın birkaç yıl sonrasında terör örgütleri Paris’in ortasına kadar gelip operasyon icra ettiklerinde, diğer bir ifadeyle dara düştüğünde “barıştan” dem vurması örneğinde büyük güçlerin çıkar savaşları merkezli kurdukları ve hattı zatında 1490’lardan beri devam eden kadim soysuz sistemin

işlemez olduğunu görmemezlikte ısrar etmektedirler. Oysa Fransa, geçmişiyile yüzleşmemiş bir ülkedir. Bilhassa son iki yüzyılda Afrika'da gerçekleştirmiş olduğu sömürgecilik merkezli faaliyetleri (zulm ü teaddisi) unutulmamıştır ve bu halkların torunları da hâlihazırda Fransa'nın muhtelif şehirlerinde yoğun şekilde yaşamaktadırlar. Diğer bir ifadeyle Fransa gibi bir ülke sömürgecilik zamanından kalma eski alışkanlıkların 21. yüzyılda devam ettirilmemesi gerektiğini öngörememiş; Müslümanlara karşı takındığı olumsuz tavırın bir gün bir şekilde karşısına misliyle çıkacağını hesaplayamamıştır. İnsanoğlu ne ekirse onu biçiyor...

Dünyanın yeni düzeninde zaten uzunca bir zamandır artık bilfiil “beşten büyük” güçler etkin rol üstlenmektedir. Bu düzende en küçük bir kır oluşumu/cemaati/boyu dahi var olmak ve ontolojisini anlamak için çaba göstermektedir. İnsanlık sosyal ve kültürel temellerini öğrenmeye, anlamaya daha bir öncelikle yönelmiştir. “Ben” unsuru tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar devlet ve toplum örgütlenmesinin merkezine yerleşmiş durumdadır. “Ben”i görmeden/anlamadan veya ona en azından saygı duymadan dünyaya huzurun gelmesini beklemek mümkün değildir. En büyük örgütlenmeden en küçüğüne dünyada huzur ve refah aranıyorsa “adalet” ve “eşitliğin” sağlanması; “insan onurunun” dikkate alınması, “hırsların”, “ötekileştirmenin” törpülenmesi gerekmektedir¹. Şüphesiz Platon'un Devlet'inden Kutadgu Bilig'e; Kâbusnâme'den Ahlak-ı Alâî'ye değin yüzyılların sesi olan birçok eserde amaçlanan hep doğruluk, saadet ve akıl önceliğinde “insanın refahı ve mutluluğu” olmuştur. “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” deyişi aslında antik çağlardan günümüze değin birike gelen insanoğlu eliyle gelişen medeniyet felse-

1 Nitekim gidişatı iyi okuyan Rusya, Putin'in iş başına gelmesiyle Sosyalist Dönemde bile yapılmayan bir şeyi yaparak nüfus kâğıtlarında yer alan milliyeti gösteren kısmı çıkartmıştır. Amaç elbette Rus olmayan milletlerin (bunların başında Müslüman nüfus geliyor) milli kimliklerinin kemikleşmesine engel olmak düşüncesi yatıyor, bkz. “Ruslara kalsa İstanbul'u Bile İsterler-Hakan Kırımlı ile Söyleşi”, (Haz. M. Şimşek-O. C. Kaplan), Derin Tarih, Sayı 46, Ocak 2016, s.64-71.

fesinin Osmanlı'da tezahür eden şeklidir. İnsan ve toplum ilişkilerinde veya idaresinde “ben olmazsam mahvolursun” anlayışına dayanan “tek yönlü bağımlılık yerine sağlıklı ilişkiler çerçevesinde karşılıklı bağımlılık ilkesi” yerleştirilmelidir². Şüphesiz insanın bağımsızlığı veya özgürlüğü kendine yetebildiği kadardır. İnsan kendine yetmeden bağımsız ve bağımsız olmaksızın da özgür olamaz. Devletler de insanlar gibidir. Bağımsız olabilmeleri, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda kendi tercihlerini yapabilmeleri için kendilerini (kendi gücünü) tanımaları gerekir. Gücünü bilen, kendini tanıyan

devlet şüphesiz ânı ve geleceği planlarken daha isabetli kararlar alacak; hata payı en aza düşecektir. Devletin kendini tanımasının yollarından biri de geçmişin tecrübesinden faydalanmaktan geçer. Geçmişin tecrübesini anlamanın anahtarı ise sosyal bilimlere müracaat etmeyi gerektirir... “Ben”, “biz” veya “öteki”ni anlamak bir ölçüde sosyal ve toplumsal geçmişini anlamakla, geçmişin tecrübesini bugüne ve yarına aktarmakla mümkündür. Toplumların değişim ve dönüşüm serüvenlerini bilmek, anlamak günümüzde karşılaşılan bazı sorunlara çözüm üretmek için başvurulması gereken yöntemler arasındadır. Ibn-ı Haldun'un yüzyıllar önce, 1300'lerde ifade ettiği gibi.

Türkiye; tarihi, kültürü, ekonomisi ve gelişmişlik düzeyi ile potansiyel bir güçtür. Ama aynı zamanda yine tarihten ve

2 “Bir ağaç gibi tek ve hür/Bir orman gibi kardeşesine”, bkz. Murat Kemalöğlu, “Ben Olmazsam Mahvolursun”, Psikart, Sayı 43, Ocak-Şubat 2016, s.44-45.

kültürden miras bazı sıkıntıları haizdir. Bize düşen çok övündüğümüz ancak sistematiğini gerçekte çok iyi bilmediğimiz Osmanlı ecdadımızın tedricilik ve istimal (gönül kazanma) ilkelerine dayalı genişleme ve büyüme siyasetlerinden günlük reel yaşamımıza; devlet ve toplum anlayışımıza çıkarsamalar yapmaktır. Milletimiz her anlamda Türk-İslâm âleminin önderi olmuştur. Tarihte mazlumlar, ezilenler ve horlananlar için milletimiz hep “beklenen” olmuştur. 14 ve 15. yüzyıllarda Osmanlı idaresine yeni giren Balkan Hristiyanları tarafından söylenen, “Bu Osmanlılar Garipleri Sevicidirler” ifadesi

bu açıdan anlamlıdır. Bu söz devlet ve millet felsefemizin ana düsturu olmalıdır. Günümüzde de bu vasfı hayata geçirmek tarihi mirasımızın bir gereğidir.

Suriye örneği; önüne gelenin girip çıktığı, isteyenin bombalayıp çekildiği bir ülke Suriye. Çalan çalıyor, alan alıyor ve ne yazık ki ölen de ölüyor. Bu ölenlerin ahlî öldürenleri elbet bulacaktır. Uykularını kaçıracaktır. Sinirlerini bozacaktır. Vicdanlarını kanatacaktır. Oynanan tiyatro her yönüyle ortada.., Senaryoyu yazanların şimdi ve gelecekte neleri umarak bu tiyatroyu uygulamaya koydukları etrafıca tahkik ediliyordur şüphesiz...geçmişin tecrübesi bu tahkikat için bolca emsal barındırıyor. Bakmasını bilene...

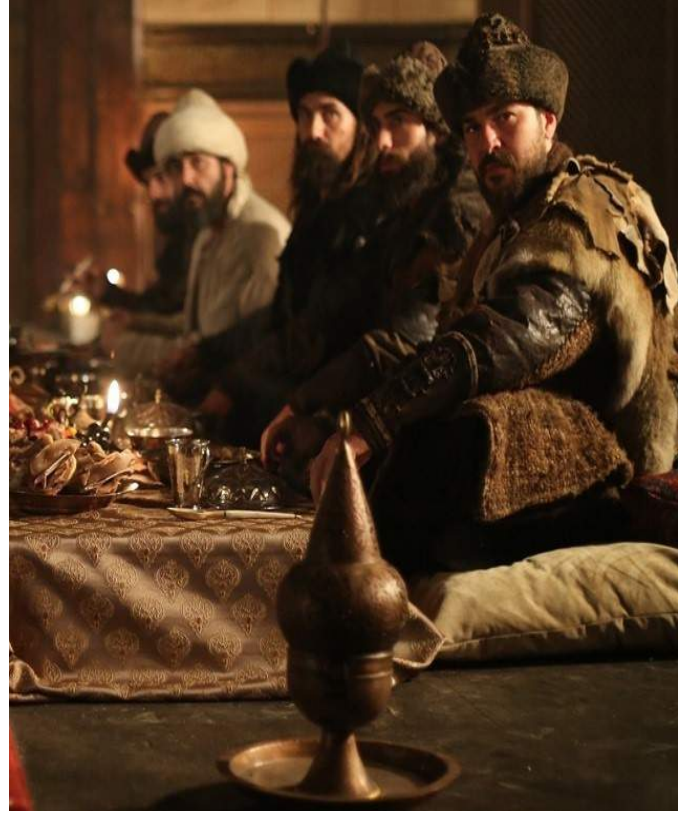
Peki, Türkiye; tüm iç ve dış etkenlere, sıkıntılara, badirelere, hainlere, ihanetlere rağmen bu millet, bu memleket bir Suriye olmuyorsa, dağılıp gitmiyorsa; her aldığı darbeye daha da güçleniyorsa bu olgunun

yüzlerce yıldır uygulamada kalan Osmanlı devlet ve toplum anlayışının veya kadim Türk-İslâm Kültürünün bir neticesi olduğu nasıl görülemez? O halde tarih başta olmak üzere sair sosyal bilim dalları neden ihmal edilir?

Osmanlı sadrazamları içerisinde yeteneği ve zekiliği ile meşhur Sokullu Mehmed Paşa'nın "liyakati değil, mensubiyeti önceleyen kadrolaşma hırsına dayalı" devlet anlayışına müstenid akrabalarını devletin en önemli mevkilerine taşımasının nasıl hayatına mal olduğu; hayatına mal olduğu gibi akabinde devleti de içinden çıkılmaz türlü sıkıntılara soktuğu ortadadır. Bu gerçekten/bilgiden hareketle günümüz devlet ve toplum anlayışına "fayda" merkezli de olsa bir katkıda bulunmak; bu olgunun felsefesini oluşturmak pek âla mümkündür. Unutmamak gerekir ki, Roma doğuyu fethettiğinde ancak gerçek bir imparatorluk hâlini almıştır. Benzer şekilde Osmanlı, kuruluşundan Yavuz Devrine kadar daha ziyade batıya, Balkanlara doğru fetihler gerçekleştirmiş, geleceğini batıda aramış iken gerçek bir devlet olabilmek/kalabilmek için Çaldıran (1514), Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) Savaşlarını yapmak zorunda kalmıştır. Yani doğu sağlama alınmadan batıdaki kazanımlar tarumar olabildi. O halde günümüzde sıkça seslendirilen şu sızlanma anlamlı mıdır: Suriye'de ne işimiz var, Irak'ta ne arıyoruz? Üstüne üstlük emperyalist güçlerin PKK gibi uluslararası terör örgütlerini kullanarak Türkiye'nin Ortadoğu'da söz sahibi olmasının önünü kesmeyi hedeflemişlerken... İslâm dünyası ise birlik olmanın çok uzağında iken...

Neticede tarih, biriktirdiği olay ve olgular ile şimdiki zamanın huzur ve bereketini inşa etmeyi tasarlayanlar için bakmasını ve almasını bilene sonsuz kıymette imkânlar/veriler sunar. Tarih, mazi ile hâlin-ihityaç duyulduğunda veya yeri ve zamanı geldiğinde-yer değiştirmesidir, bazen de kucaklaşmasıdır;

"Şahsiyet insanın kendi benliğinin farkında olması ve ona bağlı bütün hareketler üzerinden hürriyete sahip bulunmasıdır. Bizî tastamam karakterlendiren ve benliğimizi meydana getiren, hâlde yaşadığımız rubî yapıdan ziyade, mâzîmizi teşkil eden ve her taraftan gelerek bizim şahsî tarihimize bağlanan eskiye ait rubî unsurlardır. Mâzîden gelerek hâlimizi harekete geçiren bu ruh kuvvetleri, gelmiş oldukları hızla orantılı olarak istikbalin hayatını meydana getirirler. Gerilerden gelerek ileri ufuklara akan bir nehir gibi mâzî, istikbalimizin yaratıcısı olur. Şahsiyetimiz yüzlerce yıllık ruh yaşımızın şuurundan ibaret bir sentezdir. İnsan denen şahsiyet, köklerini mâzîye salmış bir ağaç gibidir. Kökler yüzyılların derinliğine gömülürse, şahsiyet büyüktür. Bin yılları aşarsa şahsiyet harikadır. Şahsiyet mutlak manada bütün mâzîyi, mâzî olaylarının muhteşem sentezini kaybettiği zaman, işte bu insanları tumarhane kliniklerinde buluyoruz. Hafızasız fert olmadığımız gibi, hafızasız millet de olamaz" der, haklı olarak Nurettin TOP ÇU³

Malum "bakış açısındaki sığlık" tahsille giderilemiyor. Ömrü nihayete ermekte olan nice kalem ehlinin dahi sorunudur bu; farklı düşünebilmek; çok yönlü olabilmek; görünmeyeni görebilmek... Somut düşünceden soyut olana geçebilmek; düşünce dünyamızdaki kıtlık ve sığlığın önünü açabilmek pek de kolay değil; bu bağlamda sosyal bilimlerin her bir şubesi insan, devlet ve toplum ilişkilerini sağlıklı bir zeminde icra etmede bolca numune sunmalarıyla önemli bir potansiyele sahiptirler;

Tarih üzerinde tefekkür; gelecekte arzulanan şahsiyet ve medeniyet tasavvurunun şimdiden biçimlendirilmesi anlamına gelir...

3 Altan Çetin, "Selçuklu Çağlarını Yani Şahsiyetimizi Anlamak", Türk Yurdu, Sayı 341, Ocak 2016, s.15.

A - GİRİŞ

Kapadokya’da Bir Köyün Tarihine ve Tarımsal Geçmişine Dair Notlar¹

Fusun ERTUĞ*

Aksaray’ın Kızılıkaya köyünde doktora alan araştırması yapan bir arkeoloğun köyün tarihçesine ve tarımsal geçmişine ilişkin notları bunlar. Köy tarihçesini ortaya çıkartmaya çalışırken salt tarihi bir araştırmayı hedeflemediğim gibi, orijinal belgeleri, tahrir defterlerini, salnameleri doğrudan inceleme ve okuma şansım da yoktu. Halkbilim yöntemleriyle, görüşmelerle, soy ağaçları çıkartarak, erişebildiğim köy nüfus, karar ve evlenme defterleri aracılığıyla köy tarihçesini saptayıp bu bilgileri ikincil kaynaklarla karşılaştırarak bir sonuca varmaya çalıştım. Tezimde² soy ağaçları, sülaleler, köy karar ve evlenme defterlerine kısaca değindim. Bir arkeolog ve etnobotanik araştırmacısı olarak köyün tarımsal geçmişi, burada neler yetiştirildiği, bugün unutulmuş tarım- hayvancılık yöntemleri, halk takvimi, beslenme, halk tıbbi ve geçim ekonomisinin ayrılmaz parçaları olan avcılık, toplayıcılık ve ürün takası esas ilgi alanımdı. Her çalışmada olduğu gibi bu bütünün ancak bir bölümünü aydınlatılabildim. Stefan Yerasimos anısına bu konudaki notları derleyip az sayıda olduğunu gözlediğim köy tarihçelerine küçük bir katkı yapmak ve tarımsal antropoloji ya da köy hukuku alanında kaynak olarak köy karar, nüfus ve evlenme defterlerinin önemini anımsatmak istedim³. Bunların yanı sıra köyde kadının yerine dair notları da eklemekten kendimi alakoyamadım.

Bu çalışma sırasında antropolog ve sosyologların Anadolu’da sıkça rastgeldiği bir unutkanlık ya da ‘sözlü tarih sınırı’ ile karşılaştığımı sanıyorum. Orta Anadolu’da çalışmış olan Stirling⁴ araştırdığı köyün 200 yıla yakın bir geçmişe sahip olduğunu düşünmüş anlatılanlardan, oysa tarihçi Jennings⁵ belgelere dayanarak bu köyün en az iki kat daha eski bir yerleşim olduğunu saptamış. Ben de soy ağaçları ve söyleşilerden Kızılıkaya köyünün yaklaşık 200 yıl önce kurulduğu sonucuna ulaştım, ancak Konyalı⁶ dan edindiğim bilgiler 1500 lerden itibaren bu köyün kaynaklarda varolduğunu göstermekteydi. Hem de Kızılıkaya adı Türkiye’de çok az rastlanan bir şekilde 500 yılda hiç değişmeden bugüne ulaşmıştı.

Köy karar defterlerinden muhtarların sakladığı üçünü ve evlenme defterlerinden altısını inceledim, kaydettim ve kısmen fotokopi alma şansım oldu. 1955-1989 yıllarına ait bu defterler⁷ zaman olarak örtüşmekle birlikte farklı kararları içermekte, olasılıkla defter bulunamadığında bir süre kullanılmış, sonra diğerine devam edilmiş, ancak hepsi damgalı, mühürlü, resmi defterlerdi. Kızılıkaya’da bu dönemde alınmış 310 kararda köy içi

anlaşmazlıkları, salma parası, yetiştirilen ekinler, köy çobanları, merak (su bekçisi) ve diğer bekçileri, muhtarları, azaları, değirmen, su yolu tamiri gibi konulara ilişkin ilginç bilgilere ulaşmak mümkün oldu.

Evlenme defterleri ise⁸ 1937-1994 yıllarına ait toplam 524 kayıt içermekteydi. Kızılıkaya’da evlenen kadın ve erkeklerin nüfusa kayıtlı oldukları yaşları, doğum yerleri, ana adı, baba adı gibi bilgiler ve ilk evlilikleri olup olmadığı öğrenilebildiği gibi köye dışardan gelen gelinlerin hangi köylerden oldukları da anlaşıl-makta. Ayrıca bu defterlerde yeralan vesikalık fotoğraflar altınlı fesleriyle gelin kızları, baş bağlama şekillerini ve mühürlerini ya da parmak izlerini de belgelemekte.

Nüfus Esas Defteri de sülaleler konusunda bilgi vermesi açısından yararlı kaynaklardan, ancak 1960 lara dek bilgiler vardı. 1990-1995 yılları arasında Aşıklı kazılarında çalışırken ve 1994-1995 yıllarında köyde ikametim sırasında sürdürdüğüm derinle-mesine sohbetlerde köyün yaşlılarından köy tarihçesine ilişkin altı, yedi kuşak geriye giden bilgilere ulaştım. Köyü kuran sülaleler ile nerelerden gelmiş oldukları bilgilerini kaydettim. Eskiden hangi ekinlerin ekilip bugün ekilmediği, geçim ekonomisi, beslenmesi beni asıl ilgilendiren konulardan biriydi. Bugün yetiştirilmeyen ürünler ve üretim teknikleri (örneğin beziryağı/ zeyrek ve ızgın)⁹, gelenekler, örneğin kelle oyunu, boğa kakış-tırma gibi oyunlar bu kayıtlar arasında önemli, özgün bir yer tutmakta. İlçe Tarım Müdürlüklerinde yaptığım taramalar ise ne yazık ki birkaç yıl öncesinden öteye verilere ulaşma olanağı vermedi. Bir şansım da Mahmut Makal’ın ‘Bizim Köy’ dediği Demirci kasabasının Kızılıkaya’ya beş km mesafede oluşuydu. Mahmut Makal’ın 1950de yayımladığı¹⁰, kendi yaşamından yola çıkarak çektikleri yokluğu, yoksulluğu anlattığı bu kaynak birçok sohbete giriş oluşturduğu gibi, ot toplama geleneğinin bir dönem ne denli önemli olduğuna ilişkin tek yazılı kaynağımdı. Fransa’da yayımlanan Makal¹¹ çevirisinde 1960lara ait fotoğraf ve çizimler de görsel kaynaklarım oldu. Genelde kırsal bölgelere ilişkin araştırmaların azlığı, Anadolu’nun bu bölgesine ilişkin yazılı kayıt eksikliği bu şekilde farklı kaynaklardan gelen verilerle giderilmeye çalışılarak bir yap-boz resmi kısmen şekillendi.

Kızılıkaya Köyü: Sosyo-Demografik Yapı ve Değişimi

Kızılıkaya köyü, Aksaray ilinin 25 km. güneydoğusunda Melendiz suyu kıyısında yer alan, Kapadokyanın batı sınırların-

da orta büyüklükte bir köy. Denizden yaklaşık 1100 metre yükseklikteki plato üzerinde bir kayalığın güneye bakan yamacına yaslanmış, adını da sırtını dayadığı, yerlilerin 'kepez' adını verdiği bu kayalıklardan alan Kızılkaya, 300 haneli, yaklaşık 1300 nüfuslu bir sünni- Türk köyü. 1989'dan beri İstanbul Üniversitesi tarafından kazılmakta olan 10.000 yıllık Aşıklı Höyük¹² bugünkü köyün bir kilometre güneyinde. Selime ve Ihlara Vadisi ise kuş uçuşu sekiz km güneydoğuda. Kızılkayalılar kendilerince ikiyüz ya da büyük olasılıkla beşyüz yıldır avcı-toplayıcı, erken tarımcı Aşıklı insanları ile aynı görkemli Hasan Dağı ve Melendiz dağları manzarasını, aynı toprakları, çevreyi, suyu paylaşmışlar. Kızılkaya adı komşu köyler olan Göstük (yeni adı: Doğantarla), Gücünkaya, Gelegüle (yeni adı: Sevinçli), Belisırama, Yaprakhisar, Ilısu, Ağaçlı, Demirci, Mamasun ve Ihlara ile birlikte Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520)¹³ Tahrir defterlerine geçmiş. Aksaray'ın Bekir nahiyesine bağlı 28 hane ve mükellef erkek nüfusu 39 nefer olarak kaydedilmiş, 1945 akçe vergi alınmış.

1469'da Karaman ile Niğde-Aksaray ve Ermenek'i Osmanlı sınırlarına katan Fatih Sultan Mehmed (1444-1481) yedi sene sonra (1476'da) Karaman ve Aksaray vakıf ve emlakini tesbit ettirmiş. Karaman Defterinde¹⁴ Karamanoğulları'ndan Alaaddin Bey oğlu Mehmet Bey'in cami vakfının gelirleri arasında Aksaray'a bağlı Göstük köyü gelirleri ile Aksaray'daki Melik Mahmud Hangahı'nın gelirleri arasında Sevinçli köyü de sayılıyor. Kızılkaya ile Göstük birkaç kilometre mesafeli, birbirine çok yakın komşu köyler. Sevinçli ile mesafesi de sekiz-on km. Gerek Fatih devrinde, gerekse onu izleyen II. Beyazid Devri'nde (1481- 1512)¹⁵ Kızılkaya'nın kaynaklarda yeralmayı muhtemelen Vakıf geliri ya da malikâne, türbe gibi yapılardan yoksun olmasındandır. Zira Yavuz Sultan Selim dönemine ait ilk kayıta mükellef erkek nüfusları bakımından Kızılkaya Bekir nahiyesine bağlı Belisırama (10), Demircili (23), Ilısu (23), Mamasun (23), Yaprakhisar (21) gibi köylerden daha kalabalık, Ağaçlı (40), Selime (41), Ihlara (45) ile yaklaşık aynı erkek nüfusa sahiptir. Bu da onun yeni kurulmuş bir köy olmadığına, muhtemelen Fatih döneminde kaydedilmiş diğer köyler gibi Beylikler döneminden beri varolduğuna işaret etmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde Aksaray'a ait tarihsiz bir İlyazıcı Defterinde¹⁶ Bekir nahiyesine bağlı¹⁷ Kızılkaya'da bu kez 30 hane ve yine 39 nefer kayıtlı. Ayrıca bu defterde ilk kez I. Selim devrindeki kayıta Kızılkaya'da değinilmeyen bir bezirhaneden 50 akçe, toplamda köyden 2318 akçe alındığı belirtilmiştir¹⁸. Sultan III. Murad zamanında (1574-

1595)¹⁹ ve sonrasında Konyalı'nın kayıtlarında Kızılkaya'nın adı geçmemekte. Kızılkaya'nın adına 1894-95 tarihli 26. Konya Salnamesi'nde²⁰ rastlanıyor. 1550lerden 1890lara dek kayıt olmaması, kayıtlarda köy adlarına yer verilmemesinden olabileceği gibi Celali isyanlarına da bağlı bir terk nedeniyle de olabilir. Faroqhi, 16.yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da çok değişik bir göç yaşandığını belirterek şöyle açıklıyor²¹ (s.334-35):

'Taşra idarecilerinin hizmetindeki askerler, vergi toplama ve soyguncuları cezalandırma bahanesiyle Anadolu kırlarında çeteler halinde dolaşıyorlardı. İşverenlerinin azledilmesi halinde, askerler alıştikları işleri bu kez resmi onay olmaksızın sürdürürlerdi. Bu çapulcu çetelerin birkaç kere geldiği bir köyde, köylülerin biriktirebildikleri bütün paralar, yiyecekler, yem,

sabana koşulan hayvanlar ve meyva ağaçları yok olurdu. Köylüler kendilerini il erleri denen yerel milis güçleri kurarak korumaya çalışıyorlardı. Fakat bir tür yağmak olmaksızın bu koruma pek etkili olmazdı. Büyüyük köylerin çevresine hendekler açıldığı ya da toprak duvarlar yapıldığı olurdu. Bu yolla koruman köylere idari dilde palanka denirdi. Bazın savunma yağnağı yapmak için birkaç köy işbirliği yapardı. Bazı kırlık bölgeler palanka dohydu... Osmanlı idaresi köylülerin duvarlarla çevrili yerleşimlerde yaşama isteğini en azından kaçınılmaz bir kötülük olarak görüyordu'.

Celali isyanları ve onu takip eden karışıklıklar döneminde Orta Anadolu'daki köylerden bazılarının boşalmış olması, birkaç köyün bir araya gelerek palanka kurması ya da iç göçe tabi tutulması gibi olasılıkları da göz ardı etmemek gerekiyor. Veba ya da kolera salgınında köy nüfusunun çok azalmış olması da mümkün. Köylerde sözlü tarih aracılığıyla ancak 200 yıl geriye gidebilmemiz bir sınır değilse ve kaynaklar bir köyün tarihini aydınlatmamıza yetmiyorsa belki bu tür açıklamaları olabilir. Osmanlı vergi düzeni de, Müslüman köylerin ve köylülerin iç göçlerini gayrimüslimlere oranla (ödedikleri cizye adlı kafa vergisi nedeniyle) kaydetmekte yetersiz kalmakta²².

Kapadokya'nın bu bölgesinde Rumların ağırlıklı olarak yaşadığı köyler, ilçeler de bulunmaktaydı ve 1922 Mübadelesine dek Türklerle Rumlar, sınırlı da olsa ilişki içindeydiler. Yakın çevrede çoğu Rumlardan oluşan yerleşimler Çeltek, Gelveri (ilçe, yeni adı Güzelyurt), Genedala (Rumcası Kenatala; yeni adı: Akyamaç) ve Suvermez (yeni adı: Derinkuyu – Nevşehir'e bağlı) idi. Bunlardan Çeltek, Kızılkaya'ya görece daha yakındı. Çeltek ve Gelveri'den Rumların ayrılışına, helalleşmeye gelişlerine dair anıları yaşlılardan dinledim. Rumlarla Kızılkayalılar arasında en yakın temas bezirhaneleri işleten Rum ustaların kış aylarında köye gelip kalışlarıydı. Kızılkaya bezirhanesini işle-

ten Rumlar Suvermez'den gelirmiş. Ayrıca Gelverililer Kızılkayadan para ile saman almış, 'reñçbere yarayan nalbantlık, demircilik, marangozluk gibi tüm zenaatleri de bu gâvurlar' yaparmış. Gelverili Rumlar çoğunlukla İstanbul'da çalışan daha varlıklı kişilerken Çelteklilerden 'reñçberdiler' şeklinde söz ediliyor. 'Yunan kovalandığında'²³ Gelverililer at arabaları ile Kızılkaya yolundan gitmiş, Fahrettin Koç'un dedesi evine gelip kucaklaşıp ağlaşmış bazı aileler. Buna karşın, Çeltekli hemer gitmemiş, yövmiye ile gelip Kızılkaya'da tarlalarda çalışmışlar. Çeltek yakınındaki Canlı Kilise köyün dışında hala çok görkemli taş bir yapı. Gelveriyi geçtikten sonra bir dağ köyü olan Genedala'da ise Türklerle Rumlar birlikte yaşamışlar, mübadeleden sonra köyün en görkemli yerindeki kilise camiye çevrilmiş. Bunlar dışında, Saratlı, Akmezar, Delihebil, Süleyman Höyüğü ve Pınarbaşı Alevilerin, Düğüz ise Kürtlerin çoğunlukta olduğu bir köydü. Ermeniler ise Aksaray'da sayıca azdı ve kent merkezinde yerleşmişlerdi.

Kızılkaya köylülerinin sözel tarihçesine bakıldığında 1790-1800 yılları başlarında birkaç ailenin gelerek köye yerleştiği düşünülüyor. Daha sonra da çevredeki göçer aşiretlerden (Yörükler, Türkmenler, Avsarlar) aileler gelip yerleşmiş. Ama hiçbir görüşmeden toplu bir yerleşim izlenimi almadım. 1800lerin sonlarında köyün giderek kalabalıklaştığına ilişkin bilgiler var, ancak 100 yıldan beri Kızılkaya'ya yerleşen olmadığı belirtildi. Kızılkaya Nüfus Esas Defterleri 1960'larda tutulmuş ve bu kayıtlarda 2 183 kişi kayıtlı ve bunların tümü sülale ya da kök denen aile bağıyla birlikte toplam 81 soyadı içermekte²⁴. Bu 81 soyadın 80'i 27 kökten geliyor ve bunların dokuzu en yaygın sülaleler. Bu dokuz sülaleye mensup kişiler toplam nüfusun yüzde 77 sini oluşturmaktadır. Bunlar arasında Yörük ve Türkmen soyadları Türkiye'de yaygın olarak rastlanan göçer aşiretlerin adları ve köydeki en kalabalık grup da Yörüköğulları. Bu sülaleye dokuz aile soyadı altında toplam 302 kişi kayıtlı (% 14). İkinci kalabalık sülale ise altı soyadı ile 285 kişinin (%13) kayıtlı olduğu Abdülkadiroğlu'lar ve üçüncü grup altı soyadı ile 195 kişiden oluşan (%9) Cingioğlu sülalesi. Bu sülalelere bağlı ailelerin köyün daha eski ve görece varlıklı, güçlü aileleri olduğu düşünülebilirse de elimde bu varsayımı destekleyebilecek yeterli veri yok.

Kızılkaya'da 1937 de başlayan evlilik kayıtları 1994'e dek sürmekte ve bu 57 yılda 524 evlilik kaydı yapılmış. Bu dönemde içinde yılda ortalama dokuz çift evlenmiş. 1948 de hiç evlenme kaydı yok, buna karşın, 1950 lerin başlarında evlenmelerde bir artış görülmekte. Örneğin, 1951 ve 1952 de 16 şar evlilik kaydı var. Sosyal bilimciler de 1950'lerle başlayan tarımdaki gelişmeler ve görece bolluğun evlenmelerin artışına yol açtığına işaret etmiştir²⁵. İkinci en çok evlenme kaydı da 1972 ve 1974 de. Her iki yılda da 13 çift için evlenme kayıtları var. 1974 krizi sanki Kızılkaya'daki evlenmeleri de geciktirmiş gibi. Bu tarihten sonra 1989 yılına kadar yüksek evlilik sayılarına rastlamıyoruz. Kızılkaya'da en çok düğünün yapıldığı yıl 1989 olsa gerek, bu yıl 25 yeni aile kurulmuş.

Dışardan evlenmelerin de özellikle dışarıdan gelin getirme şeklinde olduğunu ve 80 gelinin (%15) Kızılkaya dışında doğmuş olduğunu görüyoruz. Gelinlerin geldiği köyler, genelde Kızılkaya'ya yakın: Göstük'ten 13, Selime, Sevinçli ve Gökçe'den altı gelin, buna karşın, oldukça yakın olan Demirci kasabasından sadece bir gelin gelmiş. Aksaray doğumlu kızların sayısı sekiz, ancak bunlar muhtemelen Kızılkaya'dan Aksaray'a taşınan ailelerin kızları. 524 evlenmede dışarıdan gelen gelinler tüm evliliklerin % 15ini oluştururken Kızılkaya dışında doğan erkekler/damatlar sadece altı kişi (%1) ve bunların dördü Aksaray, biri Gökçe, diğeri Selime doğumlu. Aksaray doğumlu erkeklerin de Kızılkaya

Tablo 1: Kızılkaya'da Sülaleler; Soyadı ve Kişi Sayıları

Sülale Adı	Sülaleye Ait Soyadı Sayısı	Kişi Sayısı
Abdülkadiroğlu	6	285
Abbasoğlu	8	161
Aşıkhasanoğlu	7	175
Bektaşoğlu	1	4
Cingioğlu	6	195
Deliosmanoğlu	1	43
Emiroğlu	1	23
Emrullahoğlu	3	52
Hacıhaliloğlu	1	32
Hamzaoğlu	1	21
Halilçavuşoğlu	1	66
Himmetoğlu	6	123
İbişoğlu	6	99
Köseahmetoğlu	1	19
Karunoğlu	1	16
Ömeroğlu	7	163
Sabiroğlu	1	2
Solakoğlu	1	7
Sorsofuluoğlu	1	25
Süleymanpaşaoğlu	1	53
Tataroğlu	2	37
Tirikömeroğlu	1	34
Topalömeroğlu	1	23
Türkmenoğlu	4	149
Yaprakçioğlu	1	18
Yörüköğlu	9	302
Zeyneloğlu	1	33
Toplam sülale: 27	=80 soyadı	=2160 kişi

Kaynak: Ertuğ-Yaraş, F. 1997.

ailelerden olma olasılıkları yüksek. Dışarıdan getirilen gelinler, özellikle başka köyden gelen anaların oğulları için kendi köylerinden gelin alması, seçmesiyle açıklandı. Gelegüle (Sevinçli), Gökçe gibi yoksul dağ köylerinden gelen gelinler de olasılıkla Kızılkaya'nın yoksul erkekleriyle evlenmeyi kabul ettiği için,

beklentileri yüksek olmadığı için Kızılkaya'ya gelin geldi. Köy içi evliliklerin yüksek oluşu (%84) köyde hemen herkesin bir-biriyle hısım- akraba olması ile sonuçlanmıştır. Köyde yapılan bir diğer çalışmada amcaoğlu, teyzekızı gibi yakın akraba evliliklerinin oranı % 46.6 olarak, diğerleri ikinci derece akrabalarla evlenirken, akrabalık dışı evlenme oranı ise %16.6 olarak verilmiştir²⁶.

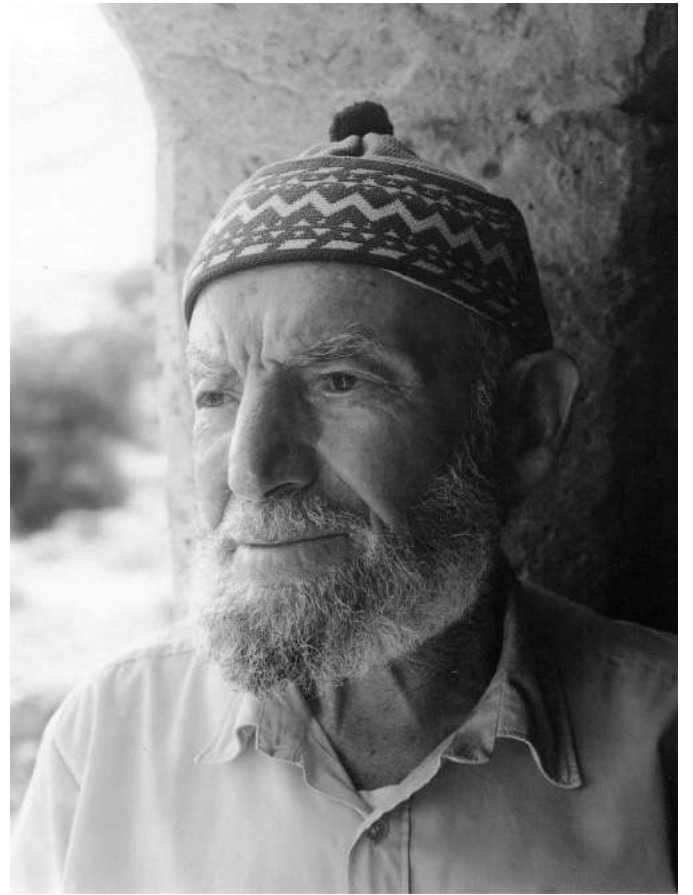
Soy ağacı olarak Abdülkadiroğlu soyundan Kayan, Kınay ve Koç; Halilçavuşoğulları'ndan Çavuşoğlu; Himmetoğulları'ndan Kes; Türkenoğlu soyundan Vurgun ailelerinin tüm üyeleri, Nüfus Esas Defterlerinden doğum tarihleri de eklenerek tamamlandı. Bu altı soy ağacına ek olarak Abdülkadiroğlu soyundan Yalvaç; Cingioğulları'ndan Nak, Öymen ve Öncel; Ömeroğulları'ndan Omay; Yörükoğulları'ndan Paylan, Polat ve Solum soy ağaçları kısmen saptandı. Köy içi akrabalık ilişkileri nedeniyle köyün büyük bölümü bu şekilde kayda geçirilmiş oldu²⁷. Evlenme defterlerinden 57 yılda 22 muhtarın değiştiğini ve bunlardan birinin dört dönem görev yaptığını da öğrenmekteyiz. Fahrettin Koç (1328/1912- 1996) yaklaşık 12 yıl muhtarlık²⁸ ve hesabı kuvvetli olduğu için 16 yıl da dükkâncılık yapmış. 1994'te 82 yaşında olan Abdülkadiroğulları'ndan Fahrettin Koç'la yaptığım söyleşinin köy tarihine ilişkin bölümü şöyle: "1933'te askere gitmeden önce köy 60 hane idi. İlk yerleşmeyi bilemem ama bildiğim şöyle: üç kardeş İstanbul'dan geliyor, biri Gücünkaya'da, biri Gelegüle'de kalıyor, biri de Kızılkaya'ya geliyor. Ben dedemi biliyorum, Hacı Abdullah. Onun babası Tırığ Ali, işte onun babası gelmiş ilk. Tırığ Alinin hanımının adını bilmiyorum. Hacı Abdullah'ın eşi Meryemana Yaaprakhisar'dan gelmiş. Biz bep tek hanımlıydık. Bende o kafa olsaydı kıyamet gibi olurdu hanımım. Nişanlıyken kadınlar başladılar. Eskiden 2-3 evlilik vardı. Babam da tek evli idi."

Bu söyleşi bize evlenme kayıtlarının olasılıkla gerçek evlilik sayılarını yansıtmaktan çok resmi evlilikleri belgelediğini, ikinci, üçüncü eşlerin imam nikâhıyla yaşamış olduğunu ve kayıtlarda yer almadığını da göstermektedir²⁹. Seferberlikten, askerden dönmeyen ya da herhangi bir nedenle ölen erkeklerin eşleri de bu çok eşli evliliklere rıza göstermiş olabilirler.

Fahrettin Koç'la soy ağacını çıkardığımızda babası Tırığ Ali'nin (Ali Koç) babası olan ve köye ilk yerleşenlerden olduğunu ileri sürdüğü dedesinin sekizinci kuşak olduğunu gördük. Babasının da muhtarlık ettiğini biliyoruz kayıtlardan. Ali Koç'un da diğer sayılı aileler gibi bir köy oda'sı varmış gelen geçen kalsın, toplanılıp konuşulsun diye. Fahrettin Koç, eğitimini de şöyle anlattı: "Göstük'te ael-usul bir okulda okudum, Kur'an öğrendim, bir kere hatmettik ki yeni hocalar geldi. Birden üçe okuduk, sonra öğretmenler gitti. Askere gideceğim zaman Avanoslu bir çömlük satıcısı geldi, yeni yazı çıkmış gördünüz mü dedi. 29 harfi gösterdi. Ali-Veli yazdım. Askerde yeni yazı öğrendik. Bir haftada 29 harfi yazmayı öğrendim. Jandarmada okul çok sıkıydı, çok sopa yiyen oldu..."

1934 doğumlu Abdülkadiroğulları sülalesinden Sami Yalvaç, köye Yörüklerden bir ailenin nasıl yerleştiğini şöyle anlattı:³⁰ :

"Dedem İsmail 1864 doğumluymuş, 1955 de öldü. Onun çocukluğunda,

Fahrettin Koç (Fotoğraf: F. Ertuğ)

10-11 yaşlarını hatırlasa (1875'ler) 13 haneymiş Kızılkaya, öldüğümdeyse 123 hane. Köyün ileri gelen ağaları Hacı Abdul ve Osman Ağa ile Mulla Ahmet'in babası Ahmet Efendi imiş. Ahmet Efendinin ailesi Akşaray'ın batısındaki Çardak köyünden bayvanlarıyla gelmişler. Bunlar Yörük, Çelteç'in Pınarına oturmuşlar. Pınar Kızılkaya'ya ait, doğusunda Kepez isimli örenler var. Kışın Kepez'de, yazın çeşme yakınındaki tepede çadırlarını kurar otururlarmış. Yörükoğlu orada ölmüş, beş çocuğu ortada kalmış. Dedeoğlu³¹ kabilesinin orada toprakları çokmuş. Dedeoğa, benim dedemin kayınpederinin babası imiş. Dedeoğa, bu Yörükoğullarının 5 çocuğunu kağı ile getiriyor köye. Dedeoğa ile Kızıl İbiş (Mustafa Yol'un kökü) Kızılkaya'nın en eskilerinden. Sonra Cingioğullar gelmiş Akşaray'dan. Hamzalar'ın nereden geldiğini bilmiyorum. Dedemin baba tarafı Kadirliler İstanbul'dan gelmiş derler."

1994'te 85 yaşında olan Mustafa Yol'da (1325/ 1909) köyün Hamzalar ya da Himmetoğlu sülalesinden ve köye en önce Kibirçiler sülalesinin geldiğini duymuş³². Sonra Hamza dedesi (büyük dedesi) gelmiş, onun oğlu olan Ümmet, annesi Keziban'ı Gelegüle'den almış. Büyük dedesi zamanında köy 8 hane imiş. Mustafa Yol'un baba-dedesi İbiş Onbaşı (Kızıl İbiş) dan başlayıp torunlarını da saydığımızda 5 kuşak geriye gidebildik, anası hariç yine kadınların adı anımsanmıyor. Mustafa Yol, köyün yoksullarından, çok açlık çektiklerini, seferberlikte 8 yaşında olduğunu, babasının seferberliğe gidip geri gelmediğini, anasının 'başka herife kaçtığını', konu-komşu tarafından bakıldığını anlattı. Toprağı olmadığını, hep 'el kapısında' çalıştığını söyle-

di. Çavdar, arpa, fiğ, burçak, zeyrek, ızgın, çedene ve nohut ektiklerini, hep nalik (tahta nalın) giydiklerini, ilk kundurayı15 yaşında askere gitmeden giydiğini ekledi. Onunla yaptığımız söyleşi Mahmut Makal'ı ilk kez okumak gibiydi.

Yerleşim Tarihesine Dair Notlar

Kızılkaya'nın sırtını yasladığı kepezde olasılıkla Bizans döneminde de yaşanmış olduğunu kayalara oyulmuş kiliselerin varlığından anlayabiliyoruz. Bugün artık terkedilmiş, ancak 1950-1960 lara dek yaşanmış olan 'Seray' denen oyma mağaralar grubunun hangi döneme ait olduğunu, kim/ler tarafından şekillendirildiğini bilemiyoruz. Bu mağara grubu içinde bir kilise ve bezirhane ile Seray'ın batısında Kibritçi Osman Ağa'nın evi denen bir eski kilise daha görülebilmekte³³. Seray dışında daha eskiden kullanılmış, yaşlı kaynak kişilerin kullanıldığını anımsamadıkları bir bezirhane daha var. Kızılkayalılar olasılıkla erken Hristiyan toplulukların kullandığı oyukları kullandılar, genişlettiler, yerleştiler.

Kızılkaya köylüleri 1945-50lere dek büyük oranda kayalıklara oyulmuş 'saydam'larda yaşamaktaydı. Eski köyün yaşama alanı bugünkü köyün batısında, deniz seviyesinden 1130-1160 metre, Melendiz suyunun da aktığı ova seviyesinden ise 30-50 metre yukarıdaydı. Mağara ev olarak tanımlanabilecek bu saydam'ların kimisi bacalı bir ocağa sahip oturma odası/mutfak ile ona açılan ahır, kiler ya da ambar ve samanlıktan oluşuyordu. İlginç olan bacalı ocakların sonraki dönemde yapılan evlerde hiç kullanılmayışı ve bu ocakların kullanımını hatırlayan olmayışındır. Buna karşın genelde saydamlarda görülen kayaya oyma tandırlar eskinin temel ısınma, pişirme, ekmek yapma araçları olarak herkes tarafından anımsanmakta, bugün de ekmek yapımı için yeni köyde 'tandır damı' kullanılmaktadır. Muhtemelen bacalı ocaklar eski bir yerleşimden kalmış, yeni gelenler kendi bildikleri tandırları ve yere oyulmuş sabit mangal olarak kullanılmış olabilecek ocakları eklemişler ve ısınmada da bunları kullanmayı yeğlemişlerdir. Saydamlarda ayrıca kayaya oyulmuş çıra koyma nişlerine, tezgâh çukurlarına, 'hamamlık' denen yıkanma yerlerine, hayvan yemliklerine ve ambar bölmelerine de rastlanmaktadır. Saydamlarda ışık ve hava genellikle kapı üstlerine bırakılan bir delikten sağlanmakta ve baca deliği de dışarıya dumanın çıkmasını sağlamaktadır.

Tahminen 1930'larda köyün ileri gelen aileleri Demircili ustalara hemen kayalığın önünde, yamaçta kesme taştan iki, bazen üç katlı, düz toprak damlı evler yaptırmaya başladılar. Alt katları kısmen çatma kemerli, üst katları ise iki ya da üç odalı hasır tavan örtülü ve ahşap hatıllı evlerdi. Bunların en görkemlilerinden biri olarak günümüze yarı yıkık ulaşan Şahin Öncel evinde iki kitabe var, doğuya bakan taş odada 'Maşallah 936' ve Melendize bakan güney yüzünde 9.6.1955 tarihli. Bu dönemde yapılan evlerin hemen tümünün alt katlarında kısmen kayaya oyulmuş odalara, ambarlara sahipti. Isınmada soba kullanımı da bu dönemde yaygınlaştı ve tandır damı (ya da hamur çardağı) evden ayrı bir bölüm, kadınların ve çocukların yaşadığı

bir oda/ çardak olarak inşa edilmeye başladı. At nalı şeklinde ocaklar ev dışında, ev ya da avlu duvarına dayalı bir 'ocaklık'ta, su, süt, pekmez vb kaynatmak için eklendi. Bugün köyün tamamen terkedilmiş bu bölümü 'aşağı yüz' olarak anılmakta. Bu dönemde (1945 den sonra) köye Gelveri tarafından çetelerin geldiği, köyün onlara yemek hazırladığı da hatırlanan anılardan³⁴.

1950'den sonra yerleşim daha doğuya, bugün 'bağcak' ya da 'kaya dibi' denilen ve halen terkedilmiş bölüme yayılmaya başladı. Birbirine bitişik ya da çok yakın iki ya da üç katlı taştan evler inşa edildi. Bunlar da yukarıda anlatılanlarla aynı özellikleri taşımaktaydı. Tek farkları kayalara yaslanmadan durmaları olsa da, alt katlarında saya oyulmuş ambar ya da ahırlara sahiptiler. Yollar dar ve yokuştü, kimi evler damlarından birbirine geçiş sağlanabilecek kadar yakındı. Evlere eklemeler yapıldığı için bazı kör sokaklar/ aralıklar oluşmuştu. Kimi evler arasında ahşap köprülerle yol üstünden erişim vardı. Avlu ve bahçe için pek alan yoktu, çok az evin avlusu olduğu, çalılarla çevrelenmiş bir şekilde sebze ya da birkaç meyve ağacı yetiştirildiği söylendi, kimi yaşlılar yazın toprak damlara yeşil soğan ektiklerini anlattılar. Köy meydanı ve bir iki kayadan oyma dükkân, tek katlı, etrafı duvarlarla çevrili avlusu olan ve köyün bugün yıkık olan eski camisi önündeydi. Bu bölümde muhtemelen 1950lerin sonlarında inşa edilmiş 2 çeşme vardı. Çamaşırhane olarak kullanılan yunmalık, Melendiz kıyısında üç tarafı duvarla çevrili ve damı örtülü bir yapıydı. Bugünkü mezarlığın alt tarafında olan ve izi kalmamış olan bu yapıda kazanlarla su ısıtılır, kadınlar ırmak kıyısında tokaçlayarak çamaşırını olduğu kadar kendilerini ve çocuklarını da yıkarlardı. Gelveride bugün de görülebilen bu yunmalık köyde kadınların toplandığı önemli mekânlardan biriydi.

1940lardan 1960lara dek mezarlık ve çamaşırhanenin köyün doğu sınırını çizdiği, köyde hayvan gücüne dayalı bir bezirhane ve bir bulgurhane (Hacı İzzet hayratı) ile Aşıklı tepenin ilerisinde Gelincik kayası mevkiinde 12 kemerli su ile çalışan bir un değirmeni olduğu bilinmekte. Köyün üçüncü ve genişleyerek bugüne dek ulaşan son evresi 1950 lerin sonları ile 1960 ların başlarında kayalıklardan kopan bazı parçaların evlerin üzerine düşmesiyle başladı. 1950 ortalarından itibaren tarlaların bulunduğu köyün doğusunda tek tük evlerini yapanlar olmuştu, kayalıkların tehlike yaratması bu göçü hızlandırdı. 1963'te İmar ve İskân bakanlığı Göstük ve Kızılkaya'yı afet bölgesi ilan ederek Göstük köyünü ırmağın karşısına, bugünkü yerine, Kızılkaya'yı da daha doğuya kaydırma kararı aldı. Bugünkü ilkokul ve çevresine 50 adet tek katlı iskân evi yapıldı. İsteyenlere ev yaptırmaları için yardımda bulunuldu. Kızılkayalılardan kimi eski evlerini ambar, samanlık olarak tutup iskân evlerine yerleşirken, kimi de eski evlerinin hatıl, giriş ve kapılarını söküp doğu kesimde bağımsız, çoğu taştan iki katlı bahçeli evler yaptı. Bu yeni yerleşimde evler eski tekniklerle alt katı kemer damlı, üst katın tavanı hasırlı ahşap hatıllı olsa da hemen tümü kiremitli çatılar yapıldı ve yine evler güneye baktı. Yeni evlerde

de önceleri ev içlerinde tuvalet yapılmadı, bahçe ya da avlunun köşesinde taş ya da ahşaptan küçük bir yapı olarak yer aldı tuvaletler. 1980 lerden sonra yapılan evlerde bile mutfak, banyo ve tuvalet sonradan eklendi ya da uzun süre kullanım dışı kaldı. Sokaklar daha geniş, evler birbirinden görece uzak inşa edildi. Sayın yüzeye yakın olduğu kesimlerde kaya oyularak ambar, samanlık yapıldı. Taş duvarlı avlularda say kazılarak ve toprak taşınarak bahçeler yapıldı. Su kuyusu, sulama havuzu ve dinamom yardımıyla su çeken tulumbalar eklendi. Eve yakın ahır, ağıl (davarlık), ambar (kayıt damı), tandır damı, ocaklıklar yine inşa edildi ve çocuklar evlendirilince yeni odalar eklendi.

Kızılkaya'da ana yolların asfaltlanması 1970lerde gerçekleşti ve elektrik 1974 de geldi. Elektriğin gelişiyle televizyon sayısı hızla arttı, su değirmeni de işlevini kaybetti. İçme suyu sistemi 1987 de döşendi ve daha önce çeşmelerden sağlanan içme ve kullanma suyu evlere döşenen musluklardan sağlanır oldu. Testi ile ya da bidonlarla önceleri Melendiz'den, daha sonra çeşmelerden su taşıma sorunu ortadan kalktı. 1992 de sadece muhtarın evinde olan köy santraline ait tek telefon, köyün şebekeye bağlanmasıyla birkaç yıl içinde 200ü aşkın eve yayıldı. Ulaşım ve haberleşmenin artmasıyla geçim ekonomisi pazar ekonomisine ve yurtdışına giden işçilerle dolaylı olarak uluslararası ekonomiye eklemlendi.

Demirci- Gülağaç yolu bugünkü yerleşmenin neredeyse ortasından geçmekte ve onu ikiye bölmekte. Bu yol üzerinde 1970lerin başında yapılan cami, ortaokul, kahvehane ve dükkânlar yer almakta. Köy doğuya doğru genişlemesinin yanında Selime eski yolu boyunca güneye doğru da büyüdü ve 1990-92'de yapılan ikinci cami çevresinde bugün Aşıklı başı denilen yeni bir mahalle doğdu. Gülağaç ilçesine bağlı olan Kızılkaya, 1990ların ortalarında 300 hanelik 1300 nüfuslu büyükçe bir köy olarak gelişmesini, büyümesini sürdürmekteydi.

Tarımsal Yapı ve Değişim

Bugün Kızılkaya'da tarım tümüyle pazara yönelik olmamakla birlikte kendine yeterli geçimlik de değildir. 1950lerden sonra özellikle 1960 başlarından itibaren kırsal kesimde traktörlerin kullanılmaya başlamasıyla tarımda, saban, pulluk ve düven gibi tarım aletlerinin, buna paralel olarak hayvancılık tekniklerinin³⁵ giderek terk edildiğini gözlemek mümkün. 1990larda hala yer yer saban, düven kullanımı görülmekteyse de bugün tüm eski araç-gereçler ve çoğu teknikler ortadan kalktı. Mekanize tarımın gerektirdiği, zorladığı bir diğer unsur da eski tahılların, özellikle boylu buğdayların, çavdarların yerini kısa boylu ziraat çeşitlerine bırakmasıydı. Tarım Bakanlığının enstitüleri aracılığıyla yerel çeşitler yerine daha çok ürün veren yeni hibrit türleri önermesi de eski çeşitlerin, özellikle tahıl çeşitlerinin değişiminde önemli rol oynadı. Bu yeni çeşitler sadece kön (hayvan gübresi)³⁶ ile yetiştirilmiyor, çeşitli zirai gübrelere gereksinim duyuyordu, böylece tarımda önce tohumlar ve gübreler, sonra ot ilaçları, böcek, süne ilaçları geldi ve dışa bağımlılık arttı. Traktörler de mazot gereksinimini arttırarak geçim ekonomisinin, ürün girdilerinin

önemli oranda değişimine yol açtı.

Geçim ekonomisi, ticaret ve takası da içeren ve büyük oranda yetiştirdiğini tüketen, kendine yetme temeline dayanan bir ekonomiydi. Bunun nasıl mümkün olabildiğini anlayabilmek için 40-50 yıl öncesine ait verileri derlemeye çalıştım. Zaman zaman ekinlerin zarara uğramasıyla yaşanan açlık, kıtlık, yoksulun bahara dek tüm erzakını ve hayvanını besleyecek samanını, yemini tüketip borçlanması, yabancı otlarla ve bir avuç bulgurla hazırladıkları 'cacık' sayesinde hayatta kalabilmeleri de bu geçim ekonomisinin bir parçasıydı. Tüm yaz aylarının ekinlerin biçilmesi, taşınması, harman edilip işlenmesi, kışa erzak hazırlanması, meyve sebze kurutulması, kışlık gıda, yem, yakacak temini ile geçmesi ve kışların da yeni ekinlerin ekimi, yemeklik beziryağı üretimi, kilerlerin, ambarların sürekli kontrolü ve hayvanların bakımı ile kaygı içinde geçmesi yine bu resmin parçalarıydı.

50 yıl önce de bugünkü gibi yağmura bağlı kuru tarım uygulanmaktaydı. Beslenme için buğday³⁷ kadar arpa ve çavdar³⁸, nohut, mercimek, patates ve soğan ekilirdi. Patates tarımının Orta Anadolu'da 100 yıl kadar önce başladığı sanılmakta, bu konuda veri yok denecek kadar az³⁹. Burçak, yonca, fiğ gibi yem bitkileri de bugünkünden daha fazla yetiştirilirdi. Bugün çavdar ekimi hemen hiç kalmadığı gibi çedene (hint keneviri), zeyrek (keten) ve ızgın da artık ekilmiyor. Hint keneviri, gıda ve lifi için ekilirdi, çedene adıyla ve hiç bir alkaloid içermeyen besleyici tohumları kavurğa olarak yenir, erkeğinin liflerinden ip yapılır, yaygı, heybe, zahra torbası, kağıt gerisi dokunurdu. Zeyrek (keten) ve ızgın (bir çeşit roka) da özellikle yağ için yetiştirilirdi, mutfakta kızartmalık yağ ve lambalarda (cıralarda) yakacak olarak kullanılan beziryağı çok önemliydi Orta Anadolu ekonomisi için. Zeyrek yağında pişirilen Cıvırtma pekçok Aksaraylı'nın özlemle anımsadığı bir yemek türü olarak geçmişte kaldı⁴⁰. Ketten aynı zamanda liflerinden de yararlanan bir bitkiydi. Daha çok Rumların işlettiği bezirhanelerde elde edilen beziryağının küspesi değerli bir yağlı yem olduğu gibi, mandaların, kağınların yağlanması sağlar ve tıbbi olarak da kullanılırdı. Çok önemli işlevleri karşılayan bu iki bitki bugün hemen hemen tüm Anadolu'da ekimi ortadan kalkanlar arasında. Margarınların yaygınlaşması, elektriğin gelmesi, tarımdaki mekanizasyonla öküz ve mandalara olan gereksinimin azalması gibi birbirine bağlı pek çok neden var bu ekonominin çöküşünde. Tarımda ve beslenmede önemli değişimler görüldü son 50 yılda. Gıda bahsinde 1950lere dair en iyi tanıklıklardan birini Mahmut Makal anlatır, sözü ona bırakalım:⁴¹

‘Öğrencilerin evlerinde ne yediklerini araştırdım. İkinci sınıfın neticesini vereceğim. Bu sınıf 31 kişidir. Yoklama Ekim, Ocak ve Nisanda olmak üzere üç defa yapılmıştır. Bu suretle güz, kış, ilkbaharda alınan gıdalar anlaşılır. 9 Ekim Cumartesi, birinci dersten sonra çocuklara sıra ile sordum. Bu sabah 21 kişi hiç bir şey yemeden aç gelmiş, on kişi yavan ekmek diirünüp yemiş. 11 Ekim öğleden sonra: 31 kişi de hep karpuz şalağı ile ekmek yemiş. İkinci yoklama, 20 Ocak Perşembe günü öğleden sonra: 4 kişi yavan çorba, 6 kişi bulgur pilavı, 16 kişi ekmek gevredip yemiş

ögleyin. 4 kişi pilav ısıtıp yemiş, 5 kişi pekmez dürümü. 2 si evde anasını bulamamış, aç gelmiş. 7 tanesi 'ne yiyeceğim' diye ağladıktan sonra yavan ekmeğe yiyip gelmişler. 11 kişi soğan tuzlayıp dürümüşler... Bahar geldi, katıklar tükendi. Unlar bile tükendi. Gonca Derviş ta Şubatta aldı ardını da daba o zamandan biraz un toplandı onun için. Hemen herkesin yediği şimdi sabah cacıklı pilav, öğleyin cacıklı dürüm, akşam cacıklı pilav. Unu olmayan sadece cacık. 1 Nisan sabahı 12 kişi aç, 11 kişi yavan ekmeğe, 7 kişi cacıklı pilav (1 öğrenci eksik). Öğleden sonra 30 mevcudun hepsi cacıklı dürüm. Cacık deyince şu iştah verici yoğurtlu salata gelmesin aklınıza. Nerede burada öyle şeyler. Cacık diye burada, karavuluk (karaavuluk), mercimek (mercimelek), çitlik, kuşkuşu, iğnelik, yemlik gibi otlara derler. Kadınlar kızlar, bahar boyunca, akşamlara kadar dere baysır dolaşıp sele ve çantalar dolusu bu otları toplarlar. Tuzlayarak yufka ekmeğe sarılıp dürülerek yenir. Yabut kaynatılarak veryansın edilir kaşıkla.'

Ot ayıklayan kadınlar (Foto F. Ertuğ)

Kızılkaya'da 1994-1995'te açlık yoktu, ama ot toplama geleceği⁴² yoksulundan varsılina köyün bütün kadınları tarafından sürdürülmekteydi. Ekim'den Mayıs'a dek hava elverdiğince, kar olduğunda karla kaplı olmayan ırnak, kanal boylarından ve derelerde yetişen otları 'dişirip' ot çıkışı içinde her öğün sofraya koyuyordu kadınlar. Bulgurla yapılan sulu cacık yemeği⁴³ de daha seyrek olarak geliyordu sofraya. Kıtık olmasa da oldukça tekdüze olan ve buğday-bulgur ve bakliyat ağırlıklı beslenmeye çok önemli bir vitamin-mineral desteği sağlamaktaydı otlar⁴⁴. Yaprakları yenen kırka yakın otun yanı sıra mantarlar, birkaç yumru bitki ve yabani meyveler, yenebildiği saptanan 100 doğal bitkinin yerel halkın beslenmesine katkısını göstermektedir⁴⁵.

Tarımda rastlanan en önemli değişimlerden biri de 1960 başlarından itibaren yerleşimin yer değişmesine paralel olarak, birbirine bitişik bahçesiz evlerden müstakil ve bahçe içinde evlere geçilmesiyle oldu. Kapadokyaya özgü kayalık yapıya ve kimi yerde toprak olmamasına karşın setler yapıp toprakla doldurularak evlerin yakınına bahçeler inşa edildi. Su problemi ku-

yular açarak ve dinamolarla çözümlendiğinden müstakil bahçeler yapmak, hatta naylon örtü altında kışın bile sebze üretmek mümkün oldu. Eskiden Melendiz suyu kenarında sulanabilen alanlar ile Öz denen kaynak suyun bulunduğu alanda her hane-ye ait az sayıda meyva ağaçları, bağlar ve sebze ekimine uygun alanlar vardı. 'Avar ekme' denilen kümpür (patates) ve soğan ekme Martta başlar, köylünün en önemli işlerinden sayılır, öyle ki 'bizim avarımız mı var?' deyişi isimiz gücümüz mü var? anlamına kullanılır. Bugünkü beslenmede bahçelerde yetiştirilen sebzeler ve her hafta kurulan pazardan meyve-sebze alabilme olanağı önemli bir fark yaratmaktadır.

Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Aksaray mutfağında da tahıl, bakliyat, ve bu yörede daha yoğun olarak patates gibi bitkisel gıdalar ağırlıktadır. Beslenmenin temel ögesi olan ekmeğe, başta buğday olmak üzere, arpa, çavdar unundan yapılmakta ve çok çeşitlilik göstermektedir. Buğday unundan ya da geçmişte buğday-çavdar karışımından yapıldığı bilinen yufka, bazlama, tandır çöreği, taş fırın çöreği ile şepe ya da mayalı denilen arpa/buğday karışımından yapılan ekmeğin yanı sıra, mantı, erişte, börek, katmer, sini, cıvırtma, pilte, bulamaç, tarhana, un çorbası, oğmalı çorba, çalma aşısı, un kullanılarak yapılan çeşitli gıdalardır. Kaynamış buğdaydan yapılan ve diğer bir temel gıda türünü oluşturan bulgur, pilav, köfte, kısır, herse, düğ, tarhana, dolma, çorba ve cacık yemeklerinde kullanılır. Saydığımız bunca yemek adından da görüldüğü gibi un ve bulgur sofrada en çok yer alan gıdalardır. Buğday ayrıca ütme ya da kavurğa olarak yaz-kış tüketilir.

Yöresel olarak pakla denilen fasulye, nohut, mercimek gibi kuru bakliyat ile patates (kümpür) ve soğan kışın sofralarda ekmeğe-çöreğe katık olur. Nohut sadece yemek olarak değil kavurğa/leblebi olarak da tüketilir. Mercimekse gerek çorbalarda (örneğin asker çorbası), gerek 'mercimek helvası' gibi dürüm arasında da yenir. Lahana, pırasa, ıspanak, kuru kabak yemeği ile sarmalar da kışın arada sofralara gelen sebzelerdi. Yazın ise kabak, domates (firek), biber, pancar, patlıcan (baldırcan), bamya, yer elması (çiğ yenir), mısır bollaşarak sebze yeme oranını arttırır. Yeşil firek yemeği, salatalıktan yapılan tırkıt cacığı, asma filizleriyle yapılan şemik yemeği, kabak çiçeği dolması, çiçek cacığı ile kabak gömmesini anmadan geçmek haksızlık olur.

Tarımı yapılan meyvalardan çoğu bugün yaz-kış pazarlarda bulunmakla birlikte, kısa bir süre öncesine dek yazdan kurutulmuş elma ve armut kak'ları, kuru kaysı ve üzüm ile pekmez kışlık şeker gereksiniminin tek kaynaklarıydı. Kavun, karpuz, üzüm, elma, armut, kayısı, ceviz ile daha az miktarda şeftali, kiraz, dut yörede yetiştirilen ve tüketilen diğer meyvelerdir.

Tarımda Kızılkaya'da görülen değişimlerden biri, doğrudan kullanılmayan şeker pancarının da ekilenlere katılmasıdır. Ancak en azından tek bir ürüne yönelik büyük bir değişim yaşanmamış, buğday, arpa, mercimek, nohut gibi temel ürünler sürdürülmüş, sebze, özellikle fasulye, papates ve soğan herke-

sin ihtiyacı kadar ekilmiş, fazlası takas ya da satış yoluyla değerlendirilmiştir.

Ticaret, Takas ve Köy içi- Köy dışı İlişkiler

Eski dönemde yolların durumu ve araçların azlığı göz önüne alındığında köylerle, kasabalar ve kentler arasında iletişimin çok fazla olmadığı, köylülerin oldukça izole yaşadığı düşünülebilir. Oysa tanıklıklar ticaret ve takasın yanı sıra ziyaretçilerin de hiç de azımsanmayacak boyutlarda olduğunu gösteriyor. Fahrettin Koç'la yapılan bir söyleşiden⁴⁶ alıntı yaparsak: 'Eskiden Kızılkaya'ya gelip kalan çok olurdu. Nevşehir'den, Demirci'den, Gelveri'den Aksaray'a gidenler gelip kalırdı. Odalar han gibi işlerdi. Devlet memurlarının atına, hayvanına da köylünün arpasından ortak toplanır verilir. Avanos'tan testi, küp, çömlek getirirlerdi. İçi sırlı turşu küpleri Avanos'tan, kırmızı çömlekler Gelveri'den gelirdi. Çömleklerini arpaylan buğdaylan değiştirirdi. Çerçiler, şeker, leblebi, keçiboynuzu, yemiş ya da iğne, iplik, kâğıt getirirlerdi. Eşekçiler, boncuk, iğne-iplik, al boya, yeşil boya getirirdi. Tuz Hacı Bektaş'tan gelirdi. Ben de çok gittim at arabasıyla, sabah çıkılınca ikindiye Tuz köyüne varılır, tuz yüklenir, ertesi gün dönülürdü.'

Deve kervanlarının Aksaray'dan 1950 lere dek tuz getirdiğini, ayrıca Pozantı'dan düven tahtası, kağıt tekeri, kuru erik vb gibi yüklerle geldiklerini 3 ayrı kaynak kişiden duydum. 1965'lere dek deve kervanları gelip geçermiş Kızılkaya'dan. Düven için gereken çam ağacı ve çakmaktaşı Pozantı'dan, eski düvenlerde kullanılan bazalt benzeri 'gözlü karataş' Sorsoğur'dan (yeni adı Sofular) gelirmiş. Bunların daha çok tahıllarla takas edildiği söylendi. Çerçiler ve eşekçiler ise şeker, leblebi, iğde ya da boncuklarını, yün, hurda bakır, eski kilim-halı, eski lastik ayakkabı, kuru meyve vb gibi pek çok ürünle takas ederlermiş. 1970 lere dek Yörükler de hayvanlarıyla gelir, yakınlara çadırılarını kurarmış. Bir de kalbur, çinedir yapan çinganeler varmış köye gelip kalan. Şimdilerde yaz aylarında arıcıların da kamyonla kovanlarını getirdiğine, bir süre kalarak Kızılkayalılara bal sattıklarına rastladım.

Görece uzun mesafeli ticaretin yanı sıra yakın köyler arası ya da köy içi takas 1990larda bile hala yaygındı. Uzunkaya gibi Melendiz'in dağlık köylerinden insanların eşeklerine yükledikleri kuru meyve, tutuşturmalık ot ya da çalı süpürgesi getirerek Kızılkaya'dan patates- soğan aldıklarına 1994-95 kış aylarında şahit oldum. Ölçü birimi elemelerde kullanılan kalburdu ve 12 süpürgeye (yazı süpürgesi-*Scabiosa argentea*) bir kalbur patates ya da soğan, bir eşek yükü tutuşturmalık ota (borcak- *Genista sessilifolia*) iki kalbur patates-soğan verildi ('denişildi'). Eskiden Uzunkaya, Yuva, Karkın gibi köylerden pelit (meşe palamutu), yaban eriği, alıç; Mahmutlu gibi daha uzak köylerden (15km den fazla) elma, armut, mantar, mercimelek (madımak-*Polygonum cognatum*) getirenler de çok olurmuş. Selime'den bir seyyar satıcı elma, portakal gibi taze meyvalar getirir, buğday, arpa ya da çavdarla takas edermiş. Patates soğan ile takasta ölçü kalburla bire birdir denildi.

Köy içinde süt, yumurta, kuru erik, üzüm, kaysı gibi ürünler takas için kullanılırken emek de önemli bir takas aracıdır. Ekmek yapımı, sebze-meyve toplama, tezek yapımı gibi işler için 'keşik' denilen bir karşılıklılık ya da takas sistemi geçerlidir⁴⁷. Bu imece sisteminin haberleşme, iletişim sağlama, eksik giderme, tarif alıp verme gibi birçok işlevi vardır. Sirman⁴⁸ da Batı Anadolu'da benzer bir sistemi kaydetmiş, örneğin komşusundan yumurta alan bir kadının bunu onun bahçesinde çalışarak ya da fasulyeyle ödediğine işaret etmiştir.

Köyden dışarı çıkışta kadınlar erkeklere oranla oldukça dezavantajlı durumda. Erkekler genellikle köyden askerlik, lise eğitimi, büyük illerde çalışmak ya da mal satmak için ayrılırken kadınlar arasında köyden hiç çıkmamış olanlara rastlamak mümkündür. Kadınlar genellikle Aksaray'a düğün alışverişi, hastahane ve doktor ziyareti ya da kimi bahçe ürünlerini, peynirini satmak için gitmekte. Evden çıkışın ve arkadaşlar, akrabalar ya da komşular arası iletişimin sosyal anlamda kabul gören yollarından biri de ota, birinin ekmeğine yardıma, tarlasına gitmek. Bugün hemen tüm kadınlar en az Aksaray'ı biliyorlarsa da yakın ilçeleri, örneğin Gelveri'yi hiç görmemiş olanların sayısı hayli fazla. Ancak köy içinde olanları en önce kadınlar duyar, keşik ve diğer ilişki kanalları, özellikle çocukları aracılığıyla sadece köydeki olaylardan değil, Aksaray pazarına gidenlerden, Ankara'dan köye gelenlerden, vb. haberi önce onlar alır. Kadınlar sadece evde yemek yapma, çocuk doğurma, büyütme, hayvanlara, yaşlılara, hastalara bakma gibi işlerle uğraşmaz. Asker uğurlar, hasta ziyaretine gider, düğünlerde yemek yapar, ya da evden çıkamayan birine ot götürürler, gönül alır, ilişki tazeler, eksik giderirler. Ve tüm bu kanallarla köy içi ilişkilerin sürdürülmesinde, dayanılır hale gelmesinde önemli rol oynarlar.

1960 lardan sonra Almanya, Hollanda, Fransa gibi ülkelere 'konuk işçi' olarak giden çok sayıda erkek, daha sonra ailelerini de aldırdı. Bugün emekli olup köye dönenlerin yanı sıra hala bu ülkelerde aileleriyle yaşayan toplam 200 kadar Kızılkayalı var. Rusya, Kazakistan, Libya gibi ülkelerde inşaatlarda çalışmaya giden erkekler ise ailelerine sadece para gönderiyor ama iş güvencesi olmadığından ailelerini yanlarına almıyorlar.

Tartışma ve Sonuç

Stefan Yerasimos için bu yazıyı hazırlarken Kızılkaya'nın ya da herhangi bir köyün kuruluş ve tarım tarihçesi kimi ilgilendirir ki diye sordum kendime. Kendi alanında yetkin bir tarihçi için ve çoğu yazarı ve okuru tarihçi olacak bir anı kitabına yazıyor olmak da eklendi bu kaygılara. Stefan'ın çok hoşgörülü bir insan olduğunu bilmek kadar Cemal Kafadar'ın yakınlarda okuduğum kitabı da yüreklendirdi beni. Önsözünde Kafadar şöyle demiş: 'Aradaki fark belirsizdir ama benim için önemlidir: Tarih yok olanla değil, bir zamanlar var olanla ilgilidir'⁴⁹. Öyleyse, bir zamanlar Kızılkaya köyünü kimlerin kurduğu, köyün nasıl büyüyüp değiştiği, kadını erkeğiyle nasıl yaşadıkları, neler yedikleri, neler topladıkları, takas ettikleri, nerelerden neler aldıkları da belki birkaç tarihçiyi ilgilendirir. Sadece sözel çalış-

malara dayanarak 'sözlü tarih sınırı' olduğunu sandığım 150-200 yıldan geriye gidilip gidilemediği konusunu da eminim başka çalışmalar aydınlatacaktır.

Anadolu'da yaklaşık 10.000 yıl önce (Neolitik dönemde) bitkileri 'evcilleştiren' ve avcı toplayıcı bir yaşamdan toprağa, köye bağımlı olmayı seçen insanlar bu riskli uğraşta (kıtık, dolu, çekirgeler, çeteler ve her türlü haşerati unutmamak gerek) çevrede varolan tüm unsurlardan yararlanmıştı. Kızılkayalılar binlerce yıl sonra bile bu mirasın bazı öğelerini sürdürmekteydi. Toplayıcılığı, avcılığı devam ettirerek risk unsurlarını azaltmayı, ticaret ve takasla kendisinde olmayanları temin etmeyi başarmış ve azla yetinerek, gereksinimlerinin çoğunu kendi üretmek, tüm kaynakları değerlendirerek yaşamı sürdürmeye çalışmışlardı. Çevrelerindeki doğadan, bitkilerden, hayvanlardan, topraktan, sudan nasıl yararlandıklarını, nasıl gözlediklerini görmek büyük bir kazançtı. Çok değil, yüz yıl önce Melen-diz suyu içme, yıkanma ve çamaşır suyu olarak kullanıldığı gibi, bahçeleri suluyor, su değirmenini döndürerek tüm köyün ununu öğütüyor, hayvanların su ihtiyacını karşılıyor ve balık sağlıyordu. Sadece Kızılkaya için değil tüm komşu köyler, Selime, Göstük, Gücünkaya ve diğerleri

için de geçerliydi bu. Irmak kıyılarında toplanan otlar gıda, kıyıda yetiştirilen söğüt ve kavaklar yakacak ve inşaat hammaddesi için olduğu kadar sepet, küfe, keletir yapımında da önemliydi. Hasırlar için de yine ırmak boyunda yetişen hasır, kofa otları kullanılıyor, çatı örtüsü, yer yaygısı oluyordu. Tarlalarında yetiştirdikleri ürünler sadece gıda değil, yağ, ilaç, yem, lif ve boya olarak da kullanılıyordu. Hint keneviri ve ketenin yanı sıra hayvan yünleri de eğiliyor, giysi, torba, kilim, halı gibi yaygılar dokunuyordu köylerde. Yünden keçe yapılıyor, postlar namazlık ya da örtü olarak kullanılıyordu. Evlerin inşasında kullanılan ağaç ve taş malzeme de yereldi ve çamur harcı ile çatıyı örten kıraç toprak sağlandığında iş emeğe kalıyordu. Bir tek buğdaydan un, ekmeke, bulgur, şepe, börek, çörek, çorba, aşır aşı (aşure) ve daha onlarca yemek üretmek, ayrıca bu beslenmeyi dengeleyecek otları tanımak, toplayıp getirmek, yıkamak, sunmak da kadına aitti. Kısacası köyde geçim ekonomisi dışa bağımlılığını en aza indirerek, çay, tuz, şeker, kibrit gibi ihtiyaçlar dışında beslenmesini, tedavisini, yaşamı sürdürmeyi başarıyordu. Bunları söylerken Mahmut Makal'dan alıntılarını unutmamak gerek, bu herkes için büyük özverilerle gerçekleşiyordu. Kadınlar ve

erkekler çok ağır koşullarda, sürekli yarın kaygısıyla yaşıyor, ağır hastalıklar tedavi edilemiyor, insanlar genç yaşta ölüp gidiyordu. Çocuk ölümleri, eğitim eksikliği, kavgalar, cinayetler, kaçırımlar eksik değildi elbet. Ancak beklentiler ve olanaklar sınırlı olduğunda yaşanabilecek, yaşanması çok zor ve ağır bedelleri olan bir sürdürülebilirlikte bu. Yüzyıllar boyu sürüp giden bir ekonomik sistemin nasıl yürütülebildiğine ilişkin anılar derledim ben, belgelemeye, anlamaya, aydınlatmaya çalıştım. Ötesi tarihçilerin işi.

Teşekkür: Metni ilk haliyle okuyarak eksiklerini tamamlayan, yayınlanmamış verilerini paylaşan Marianna Yerasimos'a ve düzeltmeleriyle, uyarılarıyla önemli katkı sağlayan Ferhunde Özbay'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Tüm desteğe karşın eksikler, hatalar varsa benim eksigiğmdir.

* Yazışma adresi: etnofertug@gmail.com.

Bu yazı 2012'de Kitap Yayınevi tarafından hazırlanan "Bir Allame-i Cihan: Stefanos Yerasimos (1942-2005) adlı yayının 1. Cildinde (s. 261-288)" yer almış, yazarın ve yayınevinin izniyle tekrar basılmaktadır.

2 Ertuğ-Yaras 1997.

3 Köy karar defterlerinin varlığı konusunda beni aydınlatan Konyalı oldu. Gelveri tarihini anlatırken (Konyalı 1974:1939-43) Belediye arşivinde bulunduğu karar defterinden de bahsetmekteydi.

4 Stirling 1965.

5 Jennings 1978.

6 Konyalı 1974.

7 Erişebildiğim en eski karar defteri 4.03.1955'den 10.07.1975'e dek 83 karar, ikinci defter 24.01.1964 ile 20.12.1968 arasında 38 ve üçüncü defter ise 3.01.1969

dan 25.05.1989 a 189 karar içermektedir.
8 İlk defter 7.05.1937- 9.05.1949 arasında 48; ikincisi 11.11.1949- 10.03.1965 arasında 140, üçüncüsü 26.06.1965-4.05.1976 arasında 98, dördüncüsü 4.06.1976- 14.11.1984 arasında 98, beşincisi 10.08.1984- 12.11.1985 arasında 16 ve altıncı defter 27.01.1986- 29.03.1994 arasında 125 evlilik kaydını kapsamaktadır. Bir kayıt çizilerek iptal edilmiştir.
9 Ertuğ 1998.
10 Makal 1950.
11 Makal 1963.
12 Yayınlar ve güncel ek bilgiler için bkz. www.asikliho-yuk.org.
13 Konyalı 1974: 569; Hicri 902 /Miladi 1514 Karaman eyaleti, Aksaray kazası defteri no. 40: 841-42, İstanbul Başbakanlık Arşivi.
14 Konyalı 1974: 499, 510, 512, 521, 523, 530, 540.
15 Konyalı 1974: 521-547: 1500-1501 tarihli bir başka defterde (defter no. 255, yeni. 565. Kadim Kayıtlar Arşivi, Ankara) de tüm çevre köyler sayılmaktadır.
16 Konyalı 1974: 606; İstanbul Başbakanlık Arşivi no 455, s.566 Konyalı (s.627, 781) yine Kanuni dönemine ait İstanbul Başbakanlık Arşivinde 387 no ile kayıtlı bir defterde Aksaray Livasının anlatıldığını yazıyor ancak ayrıntı vermemiş.
17 Bekir nahiyesi Bekr/ Bekârlar olmuştur, bugün Niğde'ye bağlı bir ilçedir.
18 Prof. Dr. Nejat Göyünç, Konyalı'da adı geçen belgeleri okuyarak ek bilgiler sağlamış, Engin Akarlı da bu eski yazılı notları günümüz Türkçesi'ne çevirmiş ve açıklamıştır. Her iki değerli tarihye de burada teşekkürü borç bilirim.
19 Konyalı 1974: 852, defter no 599: timarların kayıtlı olduğu Ruznamece defteri.
20 Konyalı 1974: 103; İlk kez 26. Salnamede Niğde sancığının tüm kaza, nahiy ve köyleri belirtildiği belirtiliyor. İlk 1868 de Sultan Abdülaziz döneminde yayımlanan bu Salmamele tarımsal ürünler açısından çok iyi bir kaynak olabilir, ancak köy bazında değil, sancak bazında bilgi vermektedir.
21 Feroçlı 1993: Akdağ'ın Celali İsyancıları (1963) konulu eserine de değinmektedir.
22 Feroçlı 1993: 337
23 Fahrettin Koç'la 16.08.1994'te yapılan söyleşiden alındı.
24 Süllalelere göre nüfusun dökümünü içeren tablo Ek 1'de.
25 Özbay 1984:58
26 Paylan 1994
27 Bu soy ağacının uygun bir programla bilgisayara aktarımı ve ortak bir tabloya dönüştürülmesi durumunda, aileler arası ilişkiler, paralel kuşaklar, vb konularda derinlemesine analizler yapma olanağı çıkacaktır. Bu alanda deneyimli araştırmacılarla verileri paylaşmaya hazırım.
28 1939-43, 1945-48 ve 1968-71 yılları arasında dört dönem muhtarlık yapmış.
29 Bu konuya dikkatimi çeken Prof. Ferhunde Özbay'a teşekkür borçluyum.
30 Sami Yalvaç teyp kaydı- 16.01.1994 tarihli görüşme- meden.
31 Dedeoğlu sülalesi nüfus kayıtlarında görülemedi. Burada geçen Dedeoğlu deyişi hem kabile adına hem büyük dede anlamına olabilir.
32 Mustafa Yol ile yapılan 13.01.1994 tarihli görüşme notlarından.
33 Konyalı (1974: 2021-22) 1970'lerde Fahrettin Koç muhtarlığı döneminde köye geldiğinde bu 2 kilise

harabesini gezmiş. Kızılkaya'yı 235 evi, 1150 nüfusu, 500 sığırı, 150 mandası olan 200 yıllık bir köy olarak kaydetmiş.
34 14.01.1994 Mustafa Sağdıç (H.1338/ 1923) ile görüşme, teyp kayıtları.
35 Hayvan çeşitleri ve sürü kompozisyonları kadar hayvan besleme teknikleri, vb de değişim gösterdi. Koyun hayvanları olarak öküz ve mandalar, binak hayvanları atlar ve güderak yük taşımada kullanılan eşekler azaldı. Yabancı ırk bes ve süt inekleri köy sürüsüne katılmaz oldu. Keçi tekeldildi, koyun sayısı azaldı. Besicilikte hazır yemler kullanılmaya başlandı.
36 Kapadokya'da hayvan terisi sadece gübre olarak değil çeşitli formlarda tezek (kerme, karalı, kepçik, küğ, sarma, yaban tezeği, yapma) olarak da önemliydi, o nedenle tarlaya verilen miktar hep sınırlıydı. Ancak güvercin gübresi, özellikle patates soğan ve bağlar için oldukça çok kullanılırdı.
37 Eski buğday çeşitlerinden ekmeçlik kırmızı kamçı ile makarna-eristelik (durum) şahman en çok ekilenler imiş.
38 Caydarın ne denli yaygın ekildiği Karar Defterlerindeki zarar-zıyan şikâyetlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.
39 Marianna Yeramos'un yayımlanmamış çalışmasında 1900 lerin başlarında henüz yerelmasıyla anılan papates ekimine başlandı, ancak çok yaygın olmadığı görülmektedir. Üçer- Ertekin Akkaya (2008:42) Sivas vilayetinde patates ziraatının 1882-85 yıllarında Sivas valisi olan Halil Rifat Paşa'nın tembihnamelerinden sonra fazlaştığına değinir.
40 Kapadokya mutfağında beziryağı kullanımı Rumlar arasında da yaygındır. Gerek M. Yeramos'un çalışması, gerekse Sula Bozıs (1974) derlemesinde sıklıkla geçer.
41 Makal 1950:125-126
42 Ertuğ 2000.
43 Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Erzurum bölgesinde "cacık" otundan ve Bitlis'te "cacıklı peynir" den söz eder, belki bu da bir genellemedir, aynı Demirci'de tüm otlara cacık dendiği gibi. Evliya Çelebi 1999: 109; Evliya Çelebi 2001: 51, 82.
44 Acı tere, kuşkuş ekmeği, hardal otu, kohum otu, yemlik, camak, innelik, marul otu, karaavlık, kazayağı, tekerçik ve çitlik gibi sıklıkla verilen 12 ot'un Hacettepe Üniversitesi Gıda Mühendisliği Bölümü'nde yapılan analizlerinde tüm otların ham protein değerlerinin çok yüksek olduğu bunun yanı sıra kalsiyum, magnezyum, sodyum, potasyum, demir ve fosfat mineralleri yönünden farklı bileşimlerde zengin oldukları saptandı. Bkz. Ertuğ-Yaras 1997 ve Ertuğ 2000.
45 Avını ya da benzer otların Kapadokya'da yaşamış olan Rumların beslenmesindeki rolü konusunda mübadele sonrası tanıklıklara dayanan Kostakis'e ve bu kaynaktan yararlanarak karşılaştırarak yazdığım Misti yazısına (Ertuğ 2003) bakılabilir.
46 14.08.1994'de Ummühanı ve Ali Vurgun evinde yapılan söyleşi.
47 Daha çok sıra, nöbet anlamına kullanılan bu kelime burada a imeçyle iş yapma anlamındadır. Bkz. Gömeç 2002.
48 Sirman 1990.
49 Kafadar 2009.

Kaynakça

Bozıs, S. 2004 Kapadokya Lezzeti: Kapadokyalı Rumların Yemek Kültürü, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
Ertuğ, F. 1998 Anadolu'nun Önemli Yağ Bitkilerinden

Keten/Linum ve Irgan/Eruca. Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TUBA-AR) 1: 113-127.
Ertuğ, F. 2000 An Ethnobotanical Study in Central Anatolia (Turkey). Economic Botany Journal 54/2: 155-182.
Ertuğ, F. 2003 Wild Plant Gathering in a Greek Village: Misti in Cappadocia. Archaeological Essays in Honour of Homo Amatus: Güven Arsebük için Armağan Yazılar, M. Özbayşaran, O. Tanındı ve A. Boratav (Eds.), s. 105-120, Ege Yayıncılık, İstanbul.
Ertuğ-Yaras, F. 1997. An Ethnoarchaeological Study of Subsistence and Plant Gathering in Central Anatolia. Yayınlanmamış doktora tezi, Washington Üniversitesi, St.Louis.
Evliya Çelebi 1999 Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2. Kitap, S.A. Kahraman, Z. Kürşün ve Y. Dağlı (Haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
Evliya Çelebi 2001 Evliya Çelebi Seyahatnamesi 4. Kitap, Y. Dağlı, S.A. Kahraman (Haz.). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
Feroçlı, S. 1993 Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650, çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
Gömeç, S. 2002 Kesik Kelimesi, Prof.Dr. Mehmet Saray'a Armağan, Türk Dünyasına Bakışlar, İstanbul. www.ergenekulun.com/KESIK.doc
Jennings, R.C. 1978 Sakallutan four centuries ago. Int. Jour. of Middle Eastern Studies 9:89-98.
Kafadar, C. 2009 Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken: Dört Osmanlı: Yeniceri, Tüccar, Derviş ve Hatun, Metis Yayınları, İstanbul.
Konyalı, İ.H. 1974 Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi, 3 cilt, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul.
Kostakis, T.P. 1977 Κοσμάκης, Οζνιάσης, Το Μιστό της Καπαδοκίας, (Kapadokya'daki Misti), The Academia of Athens, Atina.
Makal, M. 1950 Bizim Köy: Bir Köy öğretmeninin notları, Varlık Yayınları, İstanbul.
Makal, M. 1963 Un village anatolien, Librarie Plon, Paris.
Özbay, F. 1984 Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmelerinin Ailenin İşlevlerine Yansımaları. Türkiye'de Ailenin Değişimi - Toplumbilimsel İncelemeler. Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara.
Paylan, M. 1994 Kızılkaya Köyü (Gülagaç- Aksaray) Üzerine Monografik bir Araştırma, Fırat Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Ödevi, Yöneten Halil Narman, Elazığ.
Sirman, N. A. 1990 Köy Ünitelerinin Tanımlanması. Toplum ve Bilim 48/49: 95-102.
Stirling, P. 1965 Turkish Village. Weidenfeld and Nicolson, London.
Üçer, M. ve H.S. Ertekin Akkaya (2008) Göldağ'ın Güldestesi Arapçır: Mutfağı, gelenek ve sözlü kültürü, Sivas.
Yeramos, M. (baskıda) Rum Mübadillerine Göre 1880-1924 Arasında Kapadokya'da Ekonomik Yapı ve Beslenme Aışkanlıkları.

Kızılkaya Köyü, 8 Şubat 2016 (Foto N. AYGÜN)

Arşivden, Necmettin AYGÜN

Konu: II. Mahmud Döneminde, 1830 yılında, Osmanlı Devleti'nde genel bir nüfus sayımına başlanmıştır. Asker ve vergi kaynaklarını tespit etmeye dönük bu nüfus sayımı ile Osmanlı toplumu, yeni doğanından pir-i faniye; müsliminden gayrimüslimine istisnasız ilk kez sayılmıştır. Bu nüfus sayımına 1830 yılı yazında Karaman Eyaleti ve eyalete bağlı Aksaray Sancağında başlanmış; sayım aynı yılın sonunda tamamlanmıştır. 1830 nüfus sayımında sadece erkekler sayılmıştır. Sayımda ortaya çıkan erkek nüfus kadar bayan nüfusun var olduğu hesaplanırsa toplam nüfus takribi olarak ortaya çıkar. Füsun Hanımın kıymetli çalışmasına önemli oranda kaynaklık edeceği düşünüldüğünden, 1830 senesi nüfus sayımının Kızılkaya Köyü ile ilgili kısmı buraya alınmıştır. Aşağıdaki tabloda, 1830 yılı yazından 1836 yılı yazına kadarki süreçte köyde sakin olanlar ile doğan ve ölenlerin yanısıra 1830 sayımından sonra 1836 yılına kadar köye gelip yerleşenler veya köyden ayrılanlar görülmektedir.

BOA. NFS.d 3489 Der-Karye-i Kızılkaya tâbi-i Aksaray

Hâne	İsim	Fizikî Özellikler	Diğer Özellikler	Doğum veya Ölüm Tarihi	Yaş
1	İbiş veled-i Ömeroğlu Ali (Ömeroğlu Alinin oğlu İbiş)	Uzun boylu kara skl	Çiftçi ve muhtar-ı karye	Vrk.80	55
	Karındaşı Seyyid Hamza	Uzun boylu kara skl			40
	Hamza'nın oğlu Himmet (tevellüd)			D.T: 20 Rebiülâhir 1249 6 Eylül 1833	1
	Diğer oğlu Ahmed (tevellüd)			D.T: 15 Rebiülâhir 1251 10 Ağustos 1835 Ö.T: 5 Cemâziyelevvel 1249/20 Eylül 1833	
2	Seyyid Hasan veled-i Himmet (fevt)	Ak skl	Çiftçi		70
	Oğulları Seyyid Veli bin Hasan Ve Hasan	Orta boylu kır skl			45 10
	Veli'nin oğlu Ahmed Diğer oğlu Hüseyin (tevellüd)			D.T: 13 Rebiülevvel 1250/20 Temmuz 1834	2
3	Ömer veled-i Alioğlu Osman Oğlu Yusuf	Orta boylu kara skl	Çiftçi		45 6
4	Ali ¹ veled-i Alioğlu Ömer	Kara skl	Çiftçi		32
5	Hasan veled-i Abbas Oğulları Abdullah Ve Osman Ve Hüseyin Ve Ali	Uzun boylu kara skl	Çiftçi		43 8 6 3 1
6	Mehmed veled-i Kiloğlu (Kırılıoğlu) Ömer Oğlu Süleyman Karındaşları Osman Ve Mustafa ² Osman'ın oğlu Ömer (tevellüd)	Orta boylu ak skl	Çiftçi		70 3 40 22 1
				D.T: 20 Zilkade 1249 31 Mart 1834	
7	İsmail veled-i Pir Mustafa Karındaşı Abdullah (fevt) İsmail'in oğlu Mustafa (tevellüd) Diğer oğlu Mehmed (tevellüd)	Orta boylu ak skl Kara skl	Çiftçi		55 34 1
				Ö.T: 5 Muharrem 1249 25 Mayıs 1833 D.T: 15 Receb 1248 8 Aralık 1832 D.T: 5 Zilhicce 1250 4 Nisan 1835	
8	Abdülkadir veled-i Ahmed Oğulları Bektaş bin Abdülkadir	Ak skl Kısa boylu kara kır skl			80 40

Hâne	İsim	Fizikî Özellikler	Diğer Özel-likler	Doğum veya Ölüm Tarihi	Yaş
	Ve Yusuf ³ bin Abdülkadir	Orta boylu kara skl			50
	Ve Ali				12
	Bektaş'ın oğulları Emrullah				3
	Ve Mehmed (Ali) (tevellüd)			D.T: 5 Rebiülevvel 1247 ⁴ /14 Ağustos 1831	1
	Ve Halil (tevellüd)			D.T: 15 Safer 1250 23 Haziran 1834	
	Yusuf'un oğulları İbiş				9
	Ve Ali				8
	Ve Abdülkadir				2
	Ve Abdülkerim				6
	Ve Ahmed				6
	Ve Osman				4
	Ve Halil				4
	Abdülkadir'in kardeşi Mehmed	A'ma			90
9	Ahmed veled-i Süleymanbeşeoğlu Ahmed	Orta boylu ter skl	Çiftçi		36
	Oğulları Süleyman				4
	Ve Ömer (tevellüd)			D.T: 5 Şevval 1247 ⁵ 8 Mart 1832	1
	Karındaşı (Süleymanbeşeoğlu) Mehmed	Orta boylu kumral byk			30
10	(Pirdaloğlu) İsmail veled-i Pir Ömer	Orta boylu kır skl	Çiftçi		50
	Oğulları Ömer				5
	Ve İbrahim (tevellüd)			D.T: 1 Şevval 1247 8 Mart 1832	3
	Karındaşı İbrahim (fevt)	Kara skl		Ö.T: Zilkade 1246 Nisan/Mayıs 1831	35
11	Ahmed veled-i Cengioğlu (Cingioğlu) Musa	Ter byk	Çiftçi	Vrk.81	20
	Karındaşları Osman				11
	Ve Musa				8
	Ve Mustafa				8
12	Yusuf veled-i Âşık Hasan	Kısa boylu ak skl	Çiftçi		65
	Oğulları Zeynelâbidin	Kısa boylu kara skl			35
	Ve Hasan (Dede)				13
	Ve Halil ⁶	Kısa boylu kara byk			28
	Karındaşı İbrahim'in oğlu Hasan ⁷	Orta boylu			13

1830'daki ilk nüfus sayımında Kızılkaya Köyünde nüfus kaydı tespit edilemeyen ancak 1834'teki nüfus yoklamasında bu köyde kaydı bulunanlar

	İsmail ⁸ bin Yusuf	Orta boylu kara skl			40
	Oğlu Süleyman				2
	Diğer oğlu Mustafa (tevellüd)			D.T: 25 Rebiülevvel 1250/1 Ağustos 1834	

1 1834'teki yoklamada Zencirli Mahallesi hâne 4'te kayıtlı bulunan Ali ile aynı kimse olmalıdır.

2 Refit be-kazâ-i Niğde, 5 Receb 1247 (10 Aralık 1831'de Niğde Kazasına gitti). Niğde'den dönmemiş olması, zira üç yıl sonrasında ait 1834 tarihli nüfus yoklamasına (NFS.d 3490, vrk.101) göre nüfus kaydı Kızılkaya Köyünde bulunmamaktadır.

3 Baba Abdülkadir 1830-34 arasındaki bir tarihte vefât etmiş olmalıdır. Çünkü 1834 tarihli nüfus defterinde (NFS.d 3491, vrk.224) kaydı bulunmadığı gibi, oğullarından Yusuf hâne/âile reisi olarak nüfus kaydına girmiştir.

4 1834'teki yaşlar esas alındığında h.1247/m.1831 ile bağlantılı olan doğum tarihi kardeş Emrullah'a ait olmalıdır.

5 Ömer, 1834 yoklamasında 1 yaşında kaydedildiğinden dolayı h.1247/m.1831 tarihi kendi doğum tarihi değil, kardeşi Süleyman'ın doğum tarihi olmalıdır.

6 Asâkir-i Mansûre'de (Askerde). 1834'teki nüfus yoklamasına (NFS.d 3490, vrk.101) göre askerden dönmüş durumdadır.

7 1834'teki nüfus yoklamasına (NFS.d 3490, vrk.101) göre amcası Yusuf'tan ayrı bir hânedeki (hâne 14) kayda girmiştir.

8 Hâne 12'de kayıtlı olan Yusuf ile yakın akrabalık bağı olduğu söylenebilir.

Aksaraylı Bir Ermeni'nin Anıları

M. Fırat GÜL / Niğde Üniversitesi, Tarih ABD, Doktora Öğrencisi

Kevork ŞAHİNYAN, şu anda İstanbul Kadıköy'de ikamet eden ve aslen Aksaraylı olan hemşerimizdir. Kendisiyle yaklaşık bir buçuk yıl önce tanıştık. Çok hoş sohbet birisi... Aksaray'ı ve burada bıraktığı arkadaşlarını çok özlediğini söyleyince anılarını yazmasını rica ettim. O da beni kırmadı. Tarafıma gönderilen mektup aşağıdaki gibidir:

“Aksaray'a ait orada yaşamış bir Ermeni olarak hatıralarımı yazmaktan şeref duyuyorum. Ben 1936 Aksaray doğumlu Kevork Şahinyan. Aksaray'ımızda ben çocukken 30 haneye yakın Ermeni vardı. Büyükkannemin anlattığına göre Aksaray'da yedi göbekten beri biz buranın yerlisiyiz derdi. Zaten İhlara-göreme-Aksaray-Ürgüp-Kapadokya mintikası olarak bilinir. 500 sene evvel Hıristiyanların yoğun olarak yaşadıkları yerlermiş. Gelelim Aksaray'ımızdaki Ermeni halkının yaşantısına ve durumuna. Aksaray'da yaşayan Ermeni ailelerinin çoğu sanatkârdi. Terzi, soğuk demirci, marangoz, kunduracıydı. Sadece babam Garbis Şahinyan, Aram Piran'ın babası Artin Piran ve Vicen Şımarmaç tüccardı. Hububat, bakliyat, tiftik, yapağı ticareti yaparlardı. Köylülerden malları alır, İstanbul'a, Adana'ya vs illere satarlardı. Başka türlerden de tüccarlar vardı. Aramızda hiçbir şekilde rekabet, kıskançlık, miınakaşa olmazdı. Bazen ortaklaşa mallar alır, beraber pazarlardık. Gelelim diğer vatandaşlarımızıza.

Mamas Hallaç'ın dört kızı, Avdis Tanrıverdi'nin iki kızı, Kirkos Kireççi'nin üç kızı bayan tersizi idi. Evlerinde bütün Aksaraylı bayanların elbiselerini dikerlerdi. Yanlarında da Müslüman ailelerin kızları sanat öğrenmek için yardımcı olmaya çalışırlardı. Öğrendikten sonra onlar da kendileri dikerdi.

Kunduracı Avdis Tanrıverdi vardı. Köylülere kaba kundura dikerdi. Çar-

şıda ufak bir dükkânı vardı. Yalnız çalışırdı. Pazarı gelen köylüler beybelerini, emanetlerini onun dükkânına koyarlar, Pazar bitince alır giderlerdi. Ücret falan almazdı. Demirci Ohannes, demirci Garabet ve kardeşi Püzant bunlar soğuk demirciydi. O zaman ziraat pullukla yapıldı. Köylülere pulluk at arabası tekerine demir geçirirler. Demir, kazma, küreke, bel, keser, çekici yaparlardı. Sonra atlarını, eşeklerinin nallarını yaparlardı. Yanlarında Müslümanlar çalışırdı. Onlar da sanatı öğrendi. Kendileri dükkân açtılar. Aksaray'da 8-10 tane demirci vardı. Hiçbir zaman bir kıskançlık, engelleme diye akıllarından geçmezdi. Ermeni ustalarına daima saygı ve hürmette bulunurlardı. Bir de gariban Rupen vardı. Marangozdu, ufak-te-

fek marangozluk işleri yapar ailesini onunla geçindirirlerdi. Mardinos Şımarmaç'un kamyonu vardı. Nakliyatçılık yapardı. Hrant Maraşlıyan Aksaray'daki Vasif Otyam'a ait tek ezçanede tecrübeli kalfa idi. Ezçane ondan sorulurdu. Diran Tütiüncü vardı. Manifaturacıydı.

O zaman Ermeni toplumu içinde yegâne lisan bilen kolej mezunu şabıstı. Tek başına yaşardı. Biz ortaokula giderken matematik dersinde bizde yardımcı olurdu. Eski yazı bildiği için hâkimler mahkemedeki bilirkişi olarak ekseri onu götürürlerdi. Gelelim Aksaray'ın yaşantısına. Ben 78 yaşındayım. 70 seneyi hatırlarım. O zaman Aksaray'ın nüfusu 10-15 bin civarındaydı. Bütün insanlar gerek bize gerek birbirlerine saygı ve sevgi ile hareket ederlerdi. Biz Ermeni olarak hiçbir şekilde ayrımcılık-baskı-kötü davranış gibi bir şeyler görmedik. Hatta biz önlü planda tutarlardı. Benim de iki erkek kardeşim vardı. Diğer ailelerle birlikte 25-30 erkek vardı. Bütün arkadaşlarımız Türklereydi. Beraber top oynar, pikniğe gider, birbirimize ev gezilerine giderdik. Bizim ve Müslüman bayramlarında birbirimize bayram ziyaretine giderdik. Ben ve kardeşlerim ortaokula kadar Aksaray'da okuduk. O zaman Aksaray'da üç tane ilkökul, bir tane ortaokul vardı. Maalesef lise olmadığı için liselere civar illere gittik. Bizim cemaatten Mamas Hallaç vardı. Bu şabıs askerde kamyonla giderken kamyon kaza yapıyor, sağ kolunu dirsekten kesiyorlar, gazı oluyor. Bu adam o halde askerden geldikten sonra kendi halinde pastırma, sucuk, çemen yapar, şebirde ve köylerde satar. Çolak Mamas namında idi. Mamulleri meşhurdu. Aksaray'da Salı, Çarşamba pazar kurulurdu. Köylerden Salı günü arabalarla, eşeklerle, atlarla gelirlerdi. Aksaray'da 16 tane han vardı. Hayvanlarını oraya koyarlar, ihtiyaçlarını temin eder, köylerine dönerlerdi. Benim babam tüccar olduğu için bütün köylerde münasebetlerimiz vardı. Bütün köyler bizi tanırdı. Köylere gider-gelirdik.

Gelelim Aksaray'ın abalisine. Aksaray abalisi namuslu, dürüst, muhafazakâr, fazla açılmayı, borçlanmayı sevmeyen insanlardı. Yerli abali ekserisi karak diker 10-15 sene bekler, kavak büyüyünce keser-satar, onunla geçirirlerdi. Fazla çalışmazlardı. Aksaray'da beton ev hiç yoktu. Hepimiz damı kavakla, ağaçla kaplı keerpiç evlerde otururduk. Kışlar

çok şiddetli geçerlerdi. 3-4 ay kar kalkmazdı. Damlar akmasın diye kürekle damları küererdik. Radyo Aksaray'a 1942 senesinde geldi. İlk zaman 10-15 ailede vardı. Telefon enlerde hiç yoktu. Bir tane Vasıf Otyam'ın eczanesi vardı.

Aksaray'ın kalkınması 1950-1960 arası başladı. 940'den itibaren köyden Aksaray'a göç başladı. Köyden gelenler Aksaray'ın çehresini değiştirdi. Şu şekilde oldu. Gelenler köylerde mabrumiyet ve zorlukla yaşıyorlardı. Aksaray'a gelince şehir ortamı çok hoşlarına gitti. Çok çalıştular. Aksaray'ın ticaretine, bayvancılığına ve diğer mesleklerle hâkim oldular. Ashında köyden gelenler çalışkan ve iyi insanlardı.

Çok az bir kısmı % 5 gibi bozuk adamlar çıktı. Ama onlar da zamanla kayboldu. Aksaray'ın 2. Kalkınması 1960 senesinde Almanya açıldı. Aksaray'dan bilhassa köylerden çok büyük bir kısım Almanya-Hollanda-Belçika'ya gittiler. Oralarda 5-10 sene içinde kazandıkları paralarla Aksaray'a ve bazı köylere bina, bahçe, dükkân, bayvancılık üzerine büyük yatırımlar yaptılar. Ondan sonra Aksaray'da arsalar, bağlar, bahçeler çok büyük paralar etti. Yüzlerce beton bina yapıldı. Aksaray 15-20 sene içinde tanınmaz hale geldi. Nüfus 80-100 bine çıktı.

Bir de Aksaray'ın tanınmasında büyük katkıları olan arkadaşımız, dostumuz Orhan Ağaçlı'yı anmadan geçemeyeceğim. 960 senesinde Aksaray Makas'ta ufak bir tesis ile başlayıp bugünlerde bütün Türkiye'de ve dünyada turizm alanında Aksarayımızın ismini her yerde tanıtan Orhan Ağaçlı Bey'e Aksaraylılar ne kadar müteşekkir olsalar azdır. Bu faydalı insana Allah uzun ömür versin ki Aksaray'a hizmete devam etsin.

Gelelim Ermenilerin durumuna... Fazla değişiklik olmadı. Bir kısmı İstanbul'a göç etti. Bazı aileler Almanya'ya gittiler. 980 senesinde 8-10 haneye düştü. Hiçbir şekilde rahatsız olduğumuzdan değil. Hatta giderken ağlayanlar oldu. 5-6 seneye bir Aksaray'a giderim. Arkadaşlarım var. Onlarla yeriz, içeriz. Eskileri yâd ederiz. İstanbul'a gelince de uğurlarlar. Zaten çoğu rahmetli oldu. Aksaray'da yaşadığımız zaman Kızılay'a, orta ve ilkokullara, camilere imkânımız nispetinde yardımlarımız olurdu. Bugün, bu saat çoluk-çocuk-torun ve düzenimiz İstanbul'da. Eğer sorsalar İstanbul mu Aksaray mı deseler, hiç düşünmeden Aksaray'ı tercih ederim. Çünkü İstanbul büyük, güzel derler ama ben o fikirde değilim. Çünkü İstanbul'daki insanların çoğunluğu ne hatır sayar ne de birbirini sever. Herkes menfaatinden başka bir şey düşünmez. Aksaray'la İstanbul'u mukayese bile etmem, yaşantı olarak.

Sözlerime son verirken şuna değinmek istiyorum. Aksaray'da yaşadığım müddetçe Ermeni toplumu kanunlara saygılı, hükümete bağlı, vatanseverdi. Hiçbir şekilde karakol-mahkeme vukuatı olmayan bir topluluktu. Yazacaklarım ve hatıratımın ufak bir bölümü bundan ibarettir".

Saygılarımla

Kevork ŞAHİNYAN

- 4 -

Aksaraya ait Orada yaşamış bir Ermeni olarak Hatıralarımı yazmaktan Serap Dugarım Ben 1936 Aksaray Doğumlu Kevork Şahinyan Aksarayımızda ben çocukken 30 Haneye yakın Ermeni Varız Büyükannemin anlattığına göre Aksarayda 7 göbekten Bezi Bir buranın yerlisigine derdi Zaten ahlara-göreme-Aksaray-ürgüp-Kapadokya muntakası olarak bilinir 500 Sene Evvel Hıristiyanların yoğun olarak yaşadıkları yerlermiş.

Gelelim Aksarayımızdaki Ermeni halkının yaşantısına ve durumuna Aksarayda yaşayan Ermeni ailelerinin Çoğu Sanatkarıdır Terzi-Soğuk demirci. Madangör-Kunduracı {Sadece Babam garbis Sahinyan Aram pıranın babası- Artin pıran ve Vicen simarmar Tüccardı Hububat-Baklıyat-Tıflık-yapağı Ticareti yaparlardı Köylerden malları alır İstanbul-Adanaya v.s. illere Satışlarda Başka Türlerden de Tüccarlar vardı Aramızda Hiç bir Şehilde Rekabet-Kışkılık-münakaşa olmazdı. Bazen ortaktasa Mallar alır beraber pazarlardık gelelim Diğer Vatandaşlarımız 3-4 ailenin kızları= 1- Mamas Hollacı 4 Kızı Aydı Tanrıverdinin- 2 Kızı Kırker Kireccinin- 3 Kızı Bayan Terzisi id. Evlerinde bütün Aksaraylı Bayanların Elbiselerini dikerlerdi Yanlarında da Aksaraylı Müslüman ailelerin kızları Sanat Öğrenmek için yardımcı olarak çalışırlardı Öğrendikten Sonra onlar da Kendilerini dikerlerdi

Şahinyan'a ait mektubun ilk ve son sahibeleri

- 5 -

Bu gün bu Saat Çoluk-Çocuk-Torun ve düzenimiz İstanbulda Eğer sorsalar İstanbul mu Aksaray mı deseler Hiç düşünmeden aksarayı tercih ederim Çünkü İstanbul büyük güzel derler ama ben o fikirde değilim Çünkü İstanbuldaki insanların çoğunluğu ne hatır sayar ne birbirini sever Herkes menfaatinden başka bir şey düşünmez Aksarayla-İstanbulu mukayese bile etmem yaşantı olarak Sözlerime Son verirken şuna değinmek istiyorum Aksarayda yaşadığım müddetçe Ermeni toplumu Kanunlara Saygılı Hükümete bağlı vatansever Hiç bir şekilde Karakol-Mahkeme Vukuatları olmayan bir topluluktu

Yazacaklarım ve Hatıratımın ufak bir bölümü bundan ibarettir

Saygılarımla

Kevork Şahinyan

İğne-İplikle Geçen Bir Ömür: Kuddusi ARIK

Röportaj: Oğuz ÜYÜMEZ / ASÜ, FEF, Tarih Bölümü III. Sınıf Öğrencisi

Günümüzde sadece gelinlik, damatlık veya mezuniyet elbisesi diktirmek için ya da paça kısaltmak için yolumuzun düştüğü, hazır giyim sektörünün gelişmesinin de etkisiyle unutulmaya yüz tutmuş peygamber mesleği olan¹ terzilik, Osmanlı'da Tanzimat Dönemiyle başlayan modernleşme düşüncesinde toplumsal düzene yeni bir nizâm vermede Osmanlı vatandaşlarını yeniden biçimleyen önemli etkenlerden olmuştur. Terzilik sektörünün gelişmesiyle birlikte Osmanlı beyefendileri ve kadınları da çeşitli giysilerle tanışma fırsatı bulmuştur. Bu makede Aksaray'ın en eski terzilerinden biri olan Kuddusi Arık hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır.

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra yerine kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusunun kıyafetleri batı örnek alınarak dikilmiştir. Özellikle Avrupalı terzilerin önce saraya ve sonra da İstanbul'a/Pera'ya gelip yerleşmeleri, İstanbul'da yaşayan farklı milletlerin terzileri olarak çalışıp Avrupa giyim ku-

şamının üretimine emekler vermeleri, Osmanlı Müslümanlarının/Türklerinin de Avrupalı giyime özenmelerini, modern giyim kuşamı taklit etmelerini kaçınılmaz olarak tetiklemiştir². Osmanlı Devletinde Terzilik mesleğinin en önemli temsilcileri Mustafa Refik, Osman Zeki Bey ve Behire Hakkı gibi isimler olmuştur. 18. yüzyılda halk, sosyal yaşam biçimini değiştirerek evinin dışında da vakit geçirmeye başlamıştır. İlkbahar ve sonbaharda, dış mekânın iç mekâna göre daha sıcak olduğu göz önüne alınacak olursa, dışarıda çok vakit geçirmeye başlayan halk, Avrupa modasının da etkisiyle giysilerini hafifletmeye başlar. Bunların yanı sıra Osmanlı dokumacılığı, klasik dönemdeki kalitesini kaybederek, ekonomik zayıflamanın da etkisiyle hafif ipekli üretimine ağırlık vermeye başlamıştır³. Yani her dönemde olduğu gibi Osmanlı döneminde de halk Avrupa'yı ve modayı yakından takip etmiş; böylelikle dünya üzerinde ki çeşitli halkların giyim şekillerinden etkilenmiş ve kendi giyim kültürünü oluşturmuştur.

Mesleğin Aksaray'daki önemli temsilcilerinden birisi de Kuddusi Arık'tır. Kumaşa şekil, iğne ve ipliğe hayat veren, 1951 yılı Kasım ayında Aksaray'da dünyaya gelen Kuddusi Arık, Aksaray Kapalı Çarşısında uzun yıllar hizmet etmiş, dükkanı düğünden önce damatların, okul açılmadan önce öğrencilerin uğrak yeri olmuş, ilimizin en eski ve saygıdeğer terzilerinden birisi olmuştur. 1960'lı yıllarda bu mesleğe başlayan Kuddusi Arık terzilik mesleğinin Aksaray'da o yıllarda ön planda olduğunu ve arkadaşlarının etkisiyle bu mesleği seçtiğini söylüyor. Lafi uzatmadan sırayı Kuddusi Arık'a bırakıyorum;

"Bu sanata başladığımda ustam bana, 'eli ağır sanatkârdan ayağı çabuk dilenci iyidir, buna göre çalışacaksın' dedi. Ben de bu terbiye ile Allah'a şükür leke almadan 52 senedir bu işi yaptım. Şimdi ki aklım olsa okumak isterdim. Gençlere tavsiyem ne okuyorlarsa en iyisini yapmaya çalışsınlar. Bu meslek ile ilgili eğitim de aldım. Şu anda bu meslekte o dönemden devam eden arkadaşlarım veya meslektaşlarım yok.

Sadece ben kaldım. Birçoğu emekli oldu ve bu işi bıraktı. Ben de 2015 yılında mesleğime son verdim. Sanatımı çok seviyorum ama artık yaşlandı. Sanatımı artık icra edemez oldum. Onun için bırakıyorum. Bunun yanında son dönemlerde bu mesleğe olan ilgi de az çırak bulamıyoruz. Yaşlandıktan sonra bir düğme almaya bile kendin gidiyorsun. Hazır giyim sektörü de gelişince artık eskisi kadar terzilere rağbet kalmadı. Ben de bırakmaya karar verdim. Çünkü çok çalıştık. 30-36 saat uyumadan çalıştığımı bilirim. Ama bu meslek güzeldir. Sanatımı seviyorsan güzeldir. Ben işimi severek yaptım. Biraz da maddi durumun iyi olacak, bu işi zevk için yapacaksın. Çünkü böyle bir ortamda verdiğin emeğin karşılığını kesinlikle alamıyorsun...”

Neticede kadim zamanların saygın bir mesleği olan Terzilik, Osmanlı devletinin yenileşmesinde önemli bir yer oynarken, günümüzde ise, tekstil sanayisinin gelişmesinden ötürü şüphesiz, ülkemizde ve Aksaray’da can çekişmektedir. Ayrıca çoğu meslekte olduğu gibi bu meslekte de çırak sıkıntısının yaşanması mesleğe önemli bir darbe vurmuştur. Aslında bu noktada teknoloji devreye giriyor. Teknolojik gelişmeler sonucu gelişen giyim sektörü terzilerin müşterileri ile olan çay sohbetlerini de engelledi. Bir takım elbise ya da pantolon diktirirken oturup hem eski günleri yâd etmek hem de çay yudumlamasının tadını bırakarak, büyük devasa alışveriş merkezlerinin büyümesine kapılıp alışverişimizi yapıp evimize dönüyoruz... Dönerken de çok şeyi kaybediyoruz yolda, o küçük terzi dükkânlarında ki sıcaklığı, samimiyeti ve tadına doyum olmaz sohbetleri...

1 Kur’an-ı Kerim’de iki surede (Enbiya ve Meryem) kendisinden söz edilen İdris Aleyhisselam, elbiseyi diken ilk insan olması hasebiyle terzilerin piri olarak kabul edilir.

2 Gürdal Sağduyu Bike, “Modernleşme Sürecinde Osmanlı’da Terzilik ve Terzilik Eğitimi Yönelik İlk Hareketler”, XIII. Uluslararası İzmir Tekstil ve Hazır Giyim Sempozyumu (2-5 Nisan 2014), s.177.

3 Lale Görünür, Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Kadın Giysileri, Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu, (7 Mayıs–7 Kasım 2010 Tarihleri Arasında Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu Sergisi Münasebetiyle Hazırlanmıştır), Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi Yayını, İstanbul 2010.

